

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

RIBEBISPEN GABRIEL KOCH

H. G. A. JØRGENSEN

RIBEBISPEN
GABRIEL KOCH

HANS LIV OG HANS TID

J. FRIMODTS FORLAG · KØBENHAVN
FOR NORGE: CAMMERMEYERS BOGHANDEL · OSLO
MCMXXX

Omslagsbillede
efter Maleri af Knud Larsen.

Printed in Denmark

FR. BAGGES KGL. HOFBOGTRYKKERI
KØBENHAVN

FORORD

Foreliggende Levnedsskildring bestaar til Dels af Uddrag efter Biskop Kochs egne Breve, Manuskripter, større og mindre Skrifter samt Taler. Det har været min Opgave at belyse det rige Materiale ud fra Samtidens kirkelige Historie. Bortset fra denne Belysning er Fremstillingen holdt, saa vidt muligt, objektiv.

Mange Oplysninger skylder jeg Biskop Kochs Slægt, særlig Fru Overlæge A. Johannessen, f. Koch, Frk. Ulrikke Koch († 1928) og Pastor, Dr. theol. L. J. Koch, dernæst adskillige af Biskoppens Venner, blandt hvilke jeg nævner Pastor Jul. Steen, København, og Provst S. V. Nyholm, Holstebro. Navnlig til Barndoms- og Ungdomshistorien har jeg hentet Træk af Frk. U. Kochs utrykte Familieoptegnelser, der ligesom hans Breve og Manuskripter velvilligt er stillet til min Raadighed af Biskop Kochs Efterladte. Hertil kommer mine egne Erindringer fra mangeaarigt Naboskab.

I Uddragene har jeg fulgt Biskops Kochs egen, i Aarenes Løb noget ændrede Retskrivning.

Forfatteren.

1. SLÆGT OG BARNDOM

Ribe. PETER GABRIEL KOCH fødtes i Ribe den 20. Decbr. 1858 som ældste Søn af daværende Adjunkt ved Ribe Kate-dralskole, Christian Fr. Koch, og Hustru, Anna f. Balslev.

I et Foredrag, Biskop Koch holdt i Missionshuset i Holste-bro 1917 (21/2 17), fremsatte han Spørgsmaalet: „Kan man være slægtsbundet til Kristendommen?“ og besvarede det bekræftende med Henblik paa sin egen Slægt. Fra det 16. Aarhundrede havde hans Forfædre været Præster i det vest-slesvigske Sogn Døstrup. Det hørte til de saakaldte nørre-jydske Enklaver og laa, kirkeligt set, under Ribe Bispestol. Døstrup laa midt i Egnen mellem Tønder og Ribe, hvor Pie-tismen i den første Halvdel af det 18. Aarhundrede havde vakt et stærkt religiøst Røre. Aandeligt havde Biskop Koch sin Rod i disse Brorsonske Egne.

I Aarene 1820—65 var Farfaderen, Provst *Gabriel Koch*, Sognepræst i Døstrup. En Fætter af denne med samme Navn var Præst i Brorsons Fødesogn Randerup 1815—35. Gabr. Koch synes ret tidligt at være kommen ind under Mynsters Indflydelse. Han hørte til de Præster, som uden noget skarpt Brud med Rationalismen arbejdede sig frem til positiv Kri-stendom, og det er en Uret mod hans Minde, naar han uden videre er bleven betegnet som Rationalist.¹ Han bevarede saaledes de gamle Eksemplarer af Kingos Salmebog i Døstrup

Kirke saalænge som muligt og var blandt de allerførste, der fik indført Roskilde Konvents Salmebog. Misforstaaelsen fremkom i grundtvigske Kredse som Følge af et Sammenstød (1839) mellem Provst Koch og den senere saa bekendte Kristen Kold, den Gang Privatlærer i Forballum, der nægtede

Bedsteforældrene i Døstrup.

at lade Børnene lære Balles Lærebog udenad. At den høj-kirkelige Provst og den unge Grundtvigianer iøvrigt stod uforstaaende over for hinanden, er ikke til at undres over. Paa sit Dødsleje trøstede den gamle Provst sig med Brorsons Salmer ligesom hans Forfædre.

Moderen, Anna f. Balslev, født i Vejerslev Præstegaard paa Mors (1834), tilhørte paa fædrene og mødrene Side de to udbredte Præsteslægter, Balslev og Boesen, der begge særlig havde haft hjemme i fynske Præstegaarde. Slægterne Boesen og Koch stammede fra den danske Reformator, Fynboen Hans Tausen.

En Gren af Slægten Balslev, der skal have fostret ikke min-

dre end 34 Præster, deriblandt 2 Biskopper, har særlig haft hjemme paa den nordfynske „Slette“ mellem Odense og Børgense. Rasmus Balslev i Haarslev (1789—1840) var en Modstander af Rationalismen og stod i Forbindelse med Brødrømenigheden i Christiansfeld. Han dannede (1800) sammen med en ligesindet Kreds paa Fyen og i Nordslesvig et „Brodersamfund“, der „i disse Vantroens mørkeste Dage“ udbredte gudelige Smaaskrifter, bl. a.: „Opbyggelige Betragtninger for syge“ af Rasmus Balslev selv (1806), en yndet Andagtsbog gennem hele 19. Aarhundrede. Balsleverne skildres som jævne Landsbypræster med Fynboernes Mildhed i Modsætning til Vestjydernes tunge Alvor. Begge disse Karaktertræk sporede hos Biskop Koch.

Mest kendt af Slægten er Morfaderen, Biskop *C. F. Balslev* (1805—95), Søn af Rasmus Balslev i Haarslev. Som Præst i Vejerslev paa Mors udarbejdede han, til eget Brug ved sin ældste Datters Undervisning, først: *Bibelhistorien* (1844) og derefter: *Lærebogen* (1849). Denne sidste indførtes i 60'ne og 70'ne til Brug for den ukonfirmerede Ungdom i Stedet for Balles *Lærebog*, der hidtil havde været paabudt i Landets Skoler, men som nu beskyldtes for Rationalisme (jfr. 3. Kap. § 1: „Menneskene ere ikke saa gode som de burde være, alle have de Fejl o. s. v.“). Balslevs *Lærebog* anslaaer lige fra Begyndelsen en mere hjertelig Tone, saaledes: „Hvad skal fremfor alt ligge os paa Hjerte? Det skal fremfor alt ligge os paa Hjerte, at vi maa være og blive Guds kære Børn, der lever ham til Velbehag og i hans Samfund bliver salige.“ De to *Lærebøger*, Balles og Balslevs, der forøvrigt ikke er væsentlig forskellige, har gennem det 19. Aarhundrede dannet Grundlaget for det danske Folks Oplæring i Kristendom.

Som Biskop i Ribe (1867—1895) var *C. F. Balslev* saavel jævn som myndig, to Egenskaber, der begge synes at være gaaet i Arv til Dattersønnen.

Til Barndomshjemmet i Ribe (til 1865) knytter sig Biskop Kochs tidligste Minder, saaledes som han selv har skildret dem i: Fra Barndomshjemmet („Julestjernen“ 1916):

„Det er kun løsrevne Enkeltheder, jeg tydelig mindes fra Ribe . . . Jeg husker fra 1864, i mit sjette Aar, en Enkelthed fra den Dag, da Budskabet om Dannevirkes Rømning naaede

Døstrup Præstegaard før 1865.

Ribe. Fader kom fra Skolen hjem til Middag. Vi Børn sad ved Bordet paa vore Pladser, Moder ved Terrinen. Inden Fader satte sig, stod han et Øjeblik bag sin Stol ved Bordet med Hænderne paa Stoleryggen. Saa bøjede han sig forover og sagde stille: „Dannevirke er faldet!“ De Ord hører jeg endnu.“

Fra disse Aar stod Familiebesøgene i Døstrup Præstegaard for ham i en ejendommelig Glans:

„Halvfjerde Mil syd for Ribe, ved Landevejen til Tønder, laa den dejlige Døstrup Præstegaard, hvor det var en Fryd at komme i Besøg . . . Der var Bedstefader og Bestemoder,

der var en stor Sten i Kirkegaardsdiget² der vendte sig hver Nytaarsmorgen, naar den lugtede friskbagt Brød, og der var Slægtsoplevelser og mange underlige Historier om Storm-

Fødested. Sønderportsgade, Ribe. Forreste Hus.
Efter Maleri af Steph. Ussing.

floder, da Havet stod højt i Stuerne, og om mange Ting, ogsaa om Ting, som ikke var 'helt rigtige' . . . Fra Bedstefaders Begravelse (Efteraaret 1865) mindes jeg egentlig kun de fine Uniformer, jeg saa dernede paa Kirkegaarden i Døstrup. Det

var vist Stiftsamtmændene og Biskoppen fra Ribe. Det var nok sidste Gang, de Dragter saas dernede. Nu (1916) kommer jeg kun derned for Mindernes Skyld og for de Grave, jeg har at passe.“

„Der taltes i mit Hjem ikke tit om Sønderjylland og 1864. Min Fader kunde ikke godt taale at tale derom. Men det var der altid i Baggrunden som en Skygge af Sorg og Smerte.“

Bedstemoderen flyttede ikke længe efter sin Mands Død til Vildbjerg Præstegaard, hvor hun døde 1873. Hendes Sønnedatter, Ulrikke Koch, skriver (i efterladt Manuskript) om hende:

„Bedstemor havde været meget dygtig. Hun lærte os Fransk af ‚Franskebogen‘. Hendes Far, Isenkræmmer Lind, boede paa Christianshavn. Hun havde gaaet i ‚Døtreskolen‘, hvor man talte Fransk i nogle af Timerne. Hun havde oplevet Københavns Bombardement; hun elskede Frederik 6., og Napoleon var hendes Helt. Hun var draget ind i Døstrup som ung Præstekone, hvor hendes Mand, Gabriel Koch, først var Kapellan og nogle Aar efter blev Præst, da hans Far, Mikael Koch, døde (23/8 1821).“

Vildbjerg. Da Provst Koch, Døstrup, døde (1865), opfordrede Menigheden hans Søn, Adjunkt Chr. Fr. Koch i Ribe, til at søge det gamle Familieembedet. Han afslog det, da han ikke kunde tænke sig, at hans Børn skulde vokse op under prøjsisk Regimente. Han søgte og fik saa det lille Hedekald Vildbjerg—Timring—Nøvling i Hammerum Herred. Her var han Sognepræst 7—8 Aar (1/12 65—23/6 73).

G. Kochs Søster, Frk. Ulrikke Koch († 1928), har i et efterladt Manuskript givet en Skildring³ af Familiens Flytning til Vildbjerg (April 1866). Deraf:

... „Jeg husker nu ikke mere, før vi befinder os i en lukket Vogn efter Opbruddet fra Ribe. Fader var nogle Maaneder i Forvejen rejst til Vildbjerg. Nu kørte vi altsaa nordpaa, og

Vognen var godt fyldt: Mor, Gabriel, Carl, jeg og lille Agnete, som vel var 2¹/₂ Aar, og endelig vor Pige, Tomine. Ved Middagstid naaede vi Varde, og her spiste vi til Middag hos Borgmester Teilmanns . . . Om Aftenen naaede vi Tarm, hvor vi overnattede i Kroen. Trætte var vi allesammen, ikke mindst Mor. Hun havde sikkert ingen Hvile faaet den Dag; men hun havde skaffet Agnete en lille Middagssøvn ved at rede til hende paa Baglænsædet, og i den Tid *skulde* vi være stille. Drengene blev begge anbragt hos Kusken, og der var jo meget at se, mens vi kørte gennem sandede Egne, gennem Lyngheder og Enge. Men ved Solnedgang naaede vi altsaa Tarm. Hotelforholdene var meget primitive, men vi sov fra alle Sorger“.

Om Ankomsten til Vildbjerg Præstegaard, hvor Faderen ventede dem, skriver Ulrikke Koch (Manuskript):

„Vi havde passeret Herregaarden Møltrup og Timring Kirke og havde nu Engen paa venstre Haand, og herfra saa vi ind mod Præstegaarden med Haven, den dejlige Have, der strakte sig langs Engen sydpaa. Det straatækte Stenhus gemte sig delvis bag de høje Popler. Men i Laagen under Poplerne stod Far. „Nu er vi der,“ lød det. Var Moder stille, saa var vi ikke. Vi raabte i Kor: „Far, Far.“ Og nu slyngede Vejen ned over den hvide Bro, forbi Køkkenhaven og Dammen, og vi buldrede ind gennem den brolagte Port igennem Gaarden og hen foran Døren. Da jeg blev løftet ned, svimlede det for mig, vi havde jo kørt hele Dagen, og jeg havde vist ogsaa kørt baglæns. Jeg synes, det var Lawaetz fra Møltrup, der løftede mig ned. Fader var der, og vi var glade.“

I Timring Sogn laa den gamle Herregaard Møltrup, senere omdannet til Optagelseshjem for Vagabonder. Allerede i 60'ne spillede Gaarden en betydelig Rolle i den kristelige Vækkelse. Forpagterfamilien Lawaetz, der stammede fra Sydslesvig, var nær knyttet til Vilh. Beck, der besøgte Egnen 1865 og holdt

Møder, sammen med Joh. Clausen, i den store Sal paa Møltrup. Skønt C. F. Koch ved et Møde paa Møltrup tog bestemt Afstand fra de tyskorienterede Christiansfeldtmissionærer, som plejede at komme til Møltrup, gjorde dette dog intet Skaar i det gode Forhold mellem Møltrupperne og Vildbjerg Præstegaard.

Præstegaarden laa som en Oase i Ørkenen ved en Eng og en Bæk langs den store Have. Gaarden var bygget af mørkerøde Mursten, straatækket og omgivet af høje Træer. Med Engen og Bakkerne i Nærheden vedblev den til det sidste at være Drømmelandet for Biskop Koch.

Den nye Præstefamilie aabnede Hjemmet for de smaa Samfund af Indre Mission, som fandtes i Sognene. Biskop Koch mindedes dem senere („Julestjernen“ 1916):

„Allerede i Vildbjerg mærkede jeg instinktmæssigt, at der var nogle af Menneskene i Sognene, som mine Forældre ligesom kunde dele mere med end de andre, der kom i Præstegaarden. De blev saa glade, naar de Folk kom. De stod dem ligesom nærmere. Jeg vidste ikke rigtig hvorfor. Senere forstod jeg, at det var de Mennesker, med hvem de kunde glæde sig ogsaa over det himmelske Borgerskab. Der var aandeligt Liv i Sognet. Hvor lød det kønt, naar man ved gudelige Forsamlinger og i Hjemmene sang de Brorsonske og andre Salmer, idet man efter Egnens Skik forsynede de vuggende Melodier med rørende Tremulanter.“

Paa Kirkens gamle Jord, vest for Vildbjerg Kirke, boede Kolportøren, Indremissionær Lars Hansen. „Lille Lars Hansen“ blev gift med Mette Marie, der tjente i Præstegaarden.

Der var hos Pastor Koch visse Linjer, som gik i Retning af det grundtvigske. Han skriver til sin Svigerfader, Biskop Balslev (1872): „Jeg vilde nødig udsætte mig for at komme i fjendtligt Forhold til selve Grundtvigianismen, af hvilken jeg dog i mange Henseender har haft og endnu har baade Gavn

og Glæde.“ Forholdene førte dog med sig, at han stillede sig imod den Grundtvigianisme, som havde faaet Indgang paa Egnen. Ved et Møde for Hedningemission i Snejbjerg Kirke havde den grundtvigske Kapellan Fr. Th. Tesch⁴ talt om Omvendelse efter Døden (1 Pet. 3, 19 og 4, 6). Efter Guds-tjenesten samledes man i Kroen, og Bølgerne gik højt, indtil Pastor Koch rejste sig og udtalte, at Guds Ord ikke sagde noget om Omvendelse efter Døden, og at man skulde tie stille om det, som man ikke vidste noget om. Efter dette Op-trin stod Pastor Koch i høj Anseelse hos de vakte. Skønt han ikke blev nogen egentlig Vækkelsesprædikant, regnedes han senere, da Sønnen blev Præst i Faderens gamle Sogne, for en af de 4 gode Præster i Vildbjerg, nemlig N. A. Wernberg († 1865), Chr. F. Koch, P. Krag og Edv. Nyeborg. Den tidlige Skolemand havde sin Styrke i Konfirmandundervisningen. Der blev sagt om ham, at der blev altid stille, hvor han kom; saa stor Respekt havde man for den ordknappe, bestemte Mand. Som valgt ind i Sogneraadet fik han gjort det af med ikke mindre end 8 Smugkroer (jfr. Johs. Götzsche, Livsrørelser. S. 95 f.). Chr. Fr. Koch skildres af alle, der har kendt ham i Vildbjerg, som Idealet af en dansk Sognepræst.

Om Samlivet mellem Forældre og Børn hedder det i ovenfor nævnte Skrift („Julestjernen“ 1916):

„Vi levede i Præstegaarden i Vildbjerg i et Hjem med mange menneskelige Interesser. Der taltes meget med os Børn, der læstes højt, og vi læste selv adskillige gode Morskabsbøger, først og fremmest Ingemann. Der hørtes baade Sang og Musik, og der spillede Gnæv, Lotteri og historisk Firkort.“

„En Lærerinde og senere en Huslærer underviste os i Hjemmet. Min Fader gav os dog det bedste. Hans Undervisning i Historie og Bibelhistorie mærkede os for hele Livet. Naar han læste Fransk og navnlig Latin med mig, var det jo strenge. Jeg maa tilstaa, at jeg sommetider nød de Afbrydelser,

der fremkom i Undervisningen ved, at der kom en Mand, der skulde tale med Fader. Naar det saa var en af dem, der tog det med Ro, kunde der blive Tid til en god Afstikker i Mark og Have.“

Et fornøjeligt Indblik i Præstegaardens indre Liv giver følgende lille Tildragelse, der gengives efter K. Understrup: Vildbjerg Sogn 1921, S. 104: „Poul Thomsen fortæller, at han en Gang var i Præstegaarden i Sognets Anliggender. Koch havde i Gangen et Par Træsko, som han tog paa, saa fulgte han ofte Gæsten ud gennem Porten. Ude i Gaarden kom Præstekonen, og ‚hun var hverken god eller nogenledes‘. Drengene Gabriel og Carl havde ombyttet Rugeæggene under hendes liggende Høns; det var jo en slem Historie, Synderne var begge til Stede, og Faderen sagde, at de skulde rigtignok lade Mors Høns ligge i Fred. Historien maa have gjort Indtryk paa Præsten; thi da de kommer hen i Porten, siger han til Poul Thomsen: ‚Gud fri os for skikkelige Drengene.‘ ‚De haar a tit tænt o,‘ siger P. Thomsen.“

Forbindelsen med den fjernere Omverden var endnu i 60'ne og 70'ne vanskelig. 3 Gange ugentlig kom Posten med Breve og Aviser fra Holstebro og Herning. Paa denne Maade kom Efterretningerne om Verdensbegivenhederne i Avgust og September 1870 til Vildbjerg Præstegaard. I „Tidsbølger“ (1919—20) skriver Carl Koch: „Jeg ser for mig den Toft vest for Præstegaarden, hvor jeg stod, da min Broder, der forstod mere af det hele end jeg, kom ud og fortalte om de store Slag og om Franskmandenes frygtelige Nederlag. Navnene Wörth, Weissenburg, Gravelotte lyder endnu i mine Øren med Skuffelsens dumpe Klang.“

Om det daglige Liv ude og inde skriver Ulrikke Koch:

„Det var ikke saa lille en Husstand: 2 Piger, 2 Karle, 1 Hyrdedreng og saa os 4 Børn⁵ samt Lærerinde eller Huslærer. Vi havde Landhusholdning, ikke saa faa Køer og mindst

et Spand Heste samt mange Faar, Grise, Ænder, Gæs og Høns.“

Om Børnenes Undervisning hedder det i Ulrikke Kochs Optegnelser:

„I Begyndelsen i Vildbjerg havde vi Lærerinde, men de sidste Aar havde vi en Seminarist. Far læste selv Sprog med Brødrene. Denne Lærer var dygtig og rar. Han kunde blive meget hidsig; dog kunde Brødrene vel nok drille ham lidt ogsaa; men Far, som passede paa, vilde de ikke faa Medhold hos, hvis der blev klaget. Men naar han blev vred, brugte han at trække dem i Haaret. Det var mest, naar vi havde Regning. Jeg kunde næsten ikke holde ud at se paa det og græd ganske stille, og jeg husker, at mine Taarer løb ned ad Tavlen ved Siden af Stregerne i Divisionsstykkerne. Om Onsdagen havde vi Sang, da spillede han paa Violin. Da lavede Brødrene ‚Sjov‘ somme Tider; thi en Gang imellem for M. hen og slog dem i Hovedet med den. Alligevel var han sikkert en god Lærer, som underviste godt . . .“

9 Aar gammel indrettede Gabriel en „Optegningsbog“, hvori han noterede Dagens Begivenheder. Det anføres gentagne Gange, at der har været Sogneforstanderskabs Møde i Præstegaarden. Det har gjort Indtryk paa Børnene, at Faderen som Sogneforstanderskabets Formand samlede Medlemmerne for at lægge Ligning. Børnene dannede med Gabriel som Formand en selskabelig Forening „Humbleboen“, der fik sine Indtægter ved Ligning. Ifølge en af Skattelisterne betalte Formanden langt den højeste Skat, derefter kom Carl, ligeledes med et stort Beløb, Ulle med et meget lille Beløb. Det synes, at Carl har dannet Oppositionen, men at Striden er bleven bilagt ved, at ogsaa Carl blev gjort til Formand. Det hedder i Protokollen: Den 17. Februar skete der 2 Ting, da forfattedes Ligningen; jeg spurgte Carl, om han vilde være Formand, og saa svarede han Ja. — P. G. Koch. C. F. Koch. Formænd.

Dagbøgerne fortæller dernæst om Friluftslige sammen med Hyrdedrengen Marinus. Der blev leget Krig, hvor Deltagerne laa hver i sin Fæstning. Herfra blev der gjort Udfald mod et befæstet „Pas“, der i det hele spiller en stor Rolle i Slagplanen. Efter en haard Kamp digtede Gabriel en Sang paa Melodien: Dansken har Sejren vunden osv.

Vi havde standet Passet. Hurra, Hurra!
Og alt gik rigtig lystig. Hurra, Hurra
Saa bad vi Her Marinus. Hurra, Hurra
Om han vilde kæmpe med os. osv.

I Kampens Hede blev Carl ramt ved Øjet, da han stak Hovedet frem bag Forskandsningerne. Efter en Beskrivelse af Slagets Gang slutter Visen med Verset:

Saa havde Kampen Ende. Hurra, Hurra!
Gabriel har digtet Visen. Hurra, Hurra!
Det er en lystig Vise. Hurra, Hurra!
Det kan jeg ikke negte. Hurra, Hurra!

Fæstningen beskrives saaledes i Ulrikke Kochs Manuskript: „Nord for Præstegaarden var der en temmelig høj Mark — Agrene kaldte vi den. I den sydlige Del, Brinken ned mod Vejen, havde vi de berømte ‚Fæstninger‘, som mine Brødre bedre kan fortælle om. De lagde et vældigt Arbejde her ved at grave Huller og Gange og underjordiske Arsenaler med Oplag af Ahlkugler. Agnete og jeg havde hver vor lille Fæstning; vi var ikke med til at angribe, men vi skulde jo forsvares, naar Vogterdrengen (Tyskerne) nede fra Vejen angreb Fæstningen, og saa vidste vi, at naar der raabtes ‚Dæk‘, saa skulde vi hurtig putte Hovederne ned og forsvinde, hver i sin Gryde. Det var jo kun 4—5 Aar efter 1864, og Legen var præget deraf.“

Om Præstegaardens nærmeste *Omgivelser* skriver Ulrikke Koch:

„Det Sted, hvorfra Gabriels Maleri⁶ er set, er lige ved den Bro, man kører over, et Øjeblik før man drejer ind for at køre gennem Porten. Lige ved denne Bro var den lille trekantede Hede, hvor der var *Mergelgrave*. Der gik en lille Sti henover. Her var ogsaa den Fare, at der formodedes at være Hugorme. Vi blev stærkt advaret for Mergelgravene. Det var her, at Far — mange Aar efter, da Gabriel var Præst i Vildbjerg — en Aften fik en stærk Tilskyndelse til at advare Gabriel mod at gaa over i de mørke Aftener. Samme Aften havde Gabriel været paa Vildspor netop der.“

I „Præst og Menighed“ (1908) har Biskop Koch skrevet om Barndomshjemmets Oplevelser: „De følger os Livet igennem og virker bestemmende ind paa vor Udvikling, mere vel end vi aner. I vort eget Hjem, mens vore Børn vokser op, faar Barneminderne ligesom deres første Opstandelse“.

Om det forestaaende Opbrud fra Vildbjerg hedder det i Manuskriptet:

„Mens Bedstemoder var syg kom en Dag 3 Mænd fra Vejrum, og deres Ærinde var at opfordre Far til at søge det Embede. Dette gjorde Fader, og paa Begravelsesdagen kom et rødt Postbud ind i Gaarden med et Telegram (vistnok fra Bedstefader i Ribe), som meldte, at Far var udnævnt til Præst i Vejrum: Nu blev der altsaa meget nyt at tænke paa med Hensyn til Opbrud.“

Viborg. I Efteraaret 1871 blev Gabriel Koch Discipel i Viborg Latinskole. Her gik han i Skole 5 Aar, og her blev han Student 1876.

Viborg Skole lededes i disse Aar af Rektor H. H. Lefolii (1866—92). Han har af Skolens Disciple faaet det Eftermæle, at han var en livsfrisk, kærnedansk Karakter, og at han for-

stod at forene kristen Tro med det at elske Livet. Ved sin Afgang udtalte han (14/7 92): „Jeg regner det med til de lykkelige Tilskikkelser, der har overgaaet mig i min Ungdom, at denne faldt paa en Tid, da Søren Kierkegaard gennemførte sin Kamp mod Rationalismens sidste og stærkest bedaaende Affødning, den hegelske Filosofi, og at jeg senere er bleven stærkt og afgørende greben af den Livsrørelse, Grundtvig har vakt mellem os i folkelig og kristelig Retning.“ Han stod i nøje Forbindelse med den grundtvigske Folkehøjskole og søgte, saa vidt mulig, at lede sin Skole i grundtvigsk Aand, hvad der ikke altid vandt Bifald indenfor Indre Mission paa disse Egne.

Om Begyndelsen af sin Skoletid i Viborg skriver Biskop Koch 1916 („Julestjernen“ 1916):

„Jeg fik, da jeg kom i Viborg Skole, 4 Skilling om Ugen i Lompepenge (eller som det træffende hed i min Regnskabsbog, som jeg endnu har: ‚Slikpenge‘), som der ikke skulde aflægges specificeret Regnskab for. Jeg maa dog antage, at det har været mig vanskeligt at holde Balance. Thi allerede en halv Snes Dage efter min Ankomst til Skolen staar der to Gange i Regnskabsbogen: Købt 4 Stykker Maltsukker for mit Bryst . . . 2 Skilling . . .“

Hjemmet var ikke langt borte, om end Vejen mellem Viborg og Vildbjerg var træls nok. Fra et af de første Feriebesøg i Hjemmet fortæller han selv („Julestjernen“ 1916):

„Da jeg en Tid efter min Optagelse i Viborg Latinskole kom hjem i en Ferie, var jeg uden ret at vide det, kommen ind under nye Købstads- og Skoleindflydelser, der ikke ganske passede til Hjemmets Skikke. Verdenslivet havde begyndt at riste sine Runer i mig. Det var ikke det, at jeg havde faaet min Frisure lidt mere gennemført (min Rektor mistænkte, dog med Urette, nogle Smaakrøller i Tindingen for at være Kunstprodukter), heller ikke mine Tilbøjeligheder til at repræsentere ‚det flotte‘ fra Købstaden overfor mine Søkende.

Men det var det, at jeg var begyndt at pryde mine Bemærkninger med en stærk Anvendelse af Vendinger som: Ved Gud, Gud ved og Gud ske Lov. Næste Morgen kom Moder ind, satte sig ved min Seng og gjorde mig opmærksom derpaa. Hun gjorde ikke det smaa til det store; men hun talte med mig saa stille og kærligt. Det slog til. Men det sved lidt. Man vil sige, det var en lille Ting. Men det var dog en Moder, der standsede sin Dreng paa den Vej, der fører til ,sgu' og længere ud."

Et Indblik i dansk Latinskoleliv i 70'ne giver følgende Uddrag af Breve til Hjemmet:

31/8 71: „Jeg har det godt og vil vistnok ogsaa blive ved med at have det godt; thi Greibes⁷ ere nogle meget rare Folk. Om Morgenen kommer en herop og kalder os ned til The. Naar vi saa kommer der (vi ere 6 Disciple), staar der paa Bordet et stort, toppet Fad med ,Mellemmader', baade ,Franskbrøserer' og ,Rugbrøserer' osv."

„Naar vi saa ere komne paa Skolen, sidder vi lidt i ,Vente-kvarteret', indtil Rektor ringer. Saa fare vi ned i første Klasse, hvor Rektor, Lærerne og alle Disciplene staa, med ,Lovsangen' i Haanden. Derpaa siger Rektoren, hvad Numer vi skal synge. Vi har kun sunget de to Psalmer: ,Du Herre Krist' og ,Dejlig er Jorden', og I kan tro, det lyder kønt osv."

„Hr. R. (∴: Latinlæreren) er meget streng; men han er dog godt fornøjet med mig, og har sagt til H. i hele Klassens Paahør: ,Nu er Koch bag ved dig, men det vil nok ikke vare længere end til den 30te September.'“ (∴: den første Omflytning).

Omflytningen foregik efter Maanedens Karakterer, der spillede en meget stor Rolle, skønt Rektor Lefolii som Grundtvigianer ingenlunde var nogen Ven af dem. 17/9 71 i Brev til Hjemmet: „Jeg tror nok, at vi nu har skrevet 7 latinske Stile; i de 5 har jeg faaet mg, og i de to mg ×. I latinsk Læse-

bog og Grammatik vedbliver mine Karakterer at være gode. Den overvejende Del er ug, nogle mg; ingen derunder. Vi faa daglig 2 Karakterer i Latin, saafremt vi da er ‚oppe‘, og det er vi for det meste hver Dag, og da vi desforuden have latinsk Stil 3 Gange om Ugen, har jeg allerede en Mængde Karakterer i Latin.“ — Det var ikke uden Grund, at den lærde Skole den Gang almindelig blev kaldt „Latinskolen“.

13/11 71: „Med Hensyn til min Plads i Klassen, tror jeg nok, at jeg vil gaa én ned til Jul; thi Kristian Welding,⁸ som uafbrudt har været Dux 3 Aar i Træk, kan vistnok komme over mig, naar han endelig vil, og han er nok meget fast bestemt paa at gjøre det. Nu skal vi jo prøve, hvem af os der kan staa sig.“

Religionsundervisningen var Latinskolens svageste Side, og den 14-aarige Discipel har en Følelse deraf. 1/9 72 hedder det: „Jeg synes rigtignok, at Religionsundervisningen bliver ikke rar her ved Skolen . . . Det kjeder mig (dog) slet ikke at lære saadanne lange Stykker (Bibelhistorie) udenad; det er ikke som ved latinsk Grammatik, naar der staar: En Sætning med *ut* bruges efter . . . Men derimod er det værre, naar Hr. B. hører os i dette. Jeg tænker paa, naar du (∴ Faderen) gennemgik vor Bibelhistorie ovre i Konfirmandstuen; du forklarede det rigtignok for os.“

Da Koch gik til Konfirmationsforberedelse (hos Stiftsprovst Swane),⁹ kom den i Konflikt med Latintimerne. Herom den 31/1 73: „Paa Torsdag skal vi have Latin fra 10—1, saa det falder i den Tid, da vi skulde til Provsten (9—11). Da vi sagde det til Provsten, sagde han, at han kunde paa ingen Maade give Slip paa os nogen Tid, og følgelig sagde jeg det til Rektor. Han sagde til mig, at jeg havde skrevet fejl paa mit Schema; og da jeg ikke rigtig vilde gaa ind derpaa, begyndte han at tordne for mig, saa det rungede i Gymnastiksalen. Men saa kom han i Samlingskvarteret og sagde til mig, at han selv

havde Skylden; jeg havde ikke fortjent de Skjænd, jeg fik, og dermed gik han. Det synes jeg, var pænt gjort af ham, da han jo dog slet ikke behøvede det.“

Glanspunkterne i Skoletiden var Juleferierne i Hjemmet. Han fortæller („Julestjernen“) om „de uudslettelige Indtryk fra Juleaften, naar vi alle sad stille og ventede, og Fader saa kom og læste Juleevangeliet. Ikke mere. Det var nok. Derefter sang vi: ‚Lovet være du Jesus Krist‘ som Indledning til Aftenens Fest.“

Straks efter en Juleferie skriver han til sin Moder 10/1 72: „Du skal have rigtig mange, mange Tak, kjære Moder, for de Vildbjergsager, du gav mig med paa Rejsen . . . Kjære Moder, naar jeg spiser en Pebernød, kommer jeg til at tænke paa den Aften, da Bedstemoder,¹⁰ du, Carl, Ulrikke, Agnete og lille Sofie sad ved Bor-

G. og C. Koch som Latinskole-elever.

det, skar Stykker af den store Bolle, trillede dem og skar dem i Pebernødder, og naar alle disse vare skaarne, lavede du mange andre Kager, og til allersidst, inden du gik i Seng, gik du omkring og saa, om alt var godt gjort. Fornøjelsen ved saadan en Aften bliver større, fordi det kun er en Gang om Aaret; men jeg vil rimeligvis aldrig mere komme til at skære Julepebernødder den Aften i Vildbjerg.“

Ferierejserne til Hjemmet vedblev uforandret, efter at dette ved Faderens Forflyttelse var bleven Vejrum Præstegaard, 1 Mil syd for Struer. Præstegaarden laa i en frugtbar Egn med

en velstillet Befolkning. I 70'ne var der gode Kaar i danske Præstegaarde, og i Vejrum Præstegaard vistes megen Gæstfrihed, idet Præstefamilien gennem Indre Mission stod i livligere Forbindelse med Menigheden end almindeligt i Datidens Præstegaarde.

1876 blev G. Koch Student med en god 1. Kar. (99 P.). Ved en Visitats har Biskop Koch mange Aar senere fortalt Præstens Børn en Oplevelse fra en Juleferie i Vejrum i hans første Studentertid: En Nat i Juleferien vaagnede han og hans Broder Carl og troede at høre en Tyv nede i Lejligheden. Bevæbnede med en Støvleknægt og en Ildrager listede de sig ned for dog at komme deres Forældre til Hjælp, selv om det skulde koste dem Livet. Rigtig, der var Lys i Dagligstuen. De rev Døren op, og med hævet Støvleknægt tordnede Gabriel: Hvem der? — og Pigen — Trine — sank i Gulvet af Skræk. Hun var staaet tidlig op for at ordne Huset.

Baggrunden for denne Historie var en sørgelig Tildragelse i Vejrum Præstegaard i den forrige Præst, J. Røginds Tid (1854—73). En Indbrudstyv havde skudt Øjet ud paa Pastor Røgind, der overraskede ham, da han stak af med Sølvtøjet. Efter at Tyven var bleven opdaget og straffet lod han sig forlyde med, at den røde Hane en Gang skulde gale over Vejrum Præstegaard. Denne Tildragelse var ofte bleven omtalt og spøgede i Børnenes Fantasi.

2. STUDENT

Efter at have tilbragt en herlig Sommerferie i Vejrum Præstegaard rejste den unge, jydsk Student til København. Overgangen fra den velhavende Præstegaard til det københavnske Pensionat var ikke helt let. 12/5 77 skriver han hjem: „Middagsmaden er under al Kritik. Jeg skal ikke indlade mig paa at detaillere de rædsomme Resultater af Fru S.' Sparsommelighedsopfindelser, heller ikke paa at beskrive det ubestemmelige Fluidum, der under Navnet ‚Sauce‘ uden Spor af Ændringer kommer 1) ved Kalvekød, 2) ved stegt Lever, 3) ved Karbonadeflæsk, 4) ved Medisterpølser, 5) ved Melfrikadeller, 6) ved stegt Sild og kogt Sild, 7) ved stegte og kogte Rødspætter osv. osv. — men kun sige, at for Resten har vi det godt her, og den kolde Mad er god; mit Værelse er jo ogsaa rigtig godt.“

Opfyldt af dyb Ærefrygt for Universitetets store Aander vandrede han (Sept. 1876) op ad dets høje Trappe overfor Frue Kirke. Mange Aar efter (1908) skriver han, at det var nær ved at tage Vejret fra ham, da han første Gang hørte Verset af Heibergs Kantate (1839):

„Yngling, du som ind i Hallen triner,
husk, at Kingos Harpe her blev stemt;
Holberg holdt i klassisk Daab sin Skæmt;
Talen lød fra Worm og Bartholiner;
tankefast
Rømers Aand udmaalte Lysets Hast!“

Sidst i September — skriver han — mødtes de nye Studenter i Konsistoriesalen for at modtage det akademiske Borgerbrev.

Koch søgte straks, som Skik var i Rusaaret, til det filosofiske Avditorium, hvor han hørte Professor *Rasmus Nielsen* 4

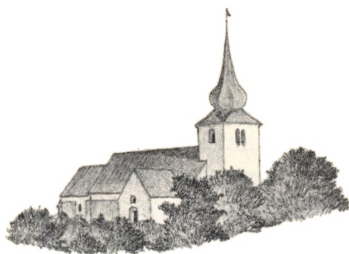

G. Koch som Student.

Gange om Ugen. Den gamle, fynske Filosof var nu ude over sine Velmagtsdage. Koch skriver til sin Fader (15/2 77): „Rasmus Nielsen lader sit Vid sprudle frygteligt i denne Tid i Anledning af de forskjellige Anskuelse om Verdens Skabelse.“ Henimod Eksamen skriver han (13/5 77): „Igaar stillede jeg mig hos R. Nielsen (3: til Eksamination). Jeg sad yderst og kom først op. Jeg havde ventet at komme op i Anaxagoras's¹¹ Homøomerier; men han begyndte som følger: ,Vi skulde idag

undersøge de 3 Kategorier: reflectere, virke og magte; kunde De klare Forholdet mellem dem? Det gik ganske godt; han spurgte mig bl. a.: „Kan to knyttede Næver reflectere hverandre? — Nej! — Rigtigt; men man kan reflectere paa 2 knyttede Næver.“ (Skraldende Latter fra Auditoriet): „Det er rigtigt,“ fortalte han mig, da jeg var færdig.“

Ekstra studerede Koch R. Nielsens Naturfilosofi, „hvor han bl. a. taler om, hvorvidt et Mulæsel har $\frac{2}{3}$ Hestesjæl og $\frac{1}{3}$ Æselsjæl, eller har $\frac{3}{3}$ Mulæselssjæl; eller om, hvorvidt det Liv, der farer i en Frø, som bliver levende efter at have henligget lang Tid livløs i en hul Sten, er det samme Liv, som for ud af den, eller et andet Liv.“

Vejrum Kirke.
Tegning af C. Koch.

Samtidig tog han fat paa Hebraisk og hørte Professor van Mehrens Gennemgang af Genesis og Davids Salmer. Faderen, der i sin Adjunkttid havde undervist i Hebraisk, sendte ham en Analyse af den 17. Salme. Saavel til Filosofi (C. Wilkens) som til Hebraisk tog han Manuduktør. Udenfor det egentlige Studium hørte han i „Dansk Samfund“ „et mægtigt og glimrende Foredrag af Birkedal“.¹²

15/2 77 skriver han: „Da jeg ikke har saa faa Bøger, og de led frygteligt ved at ligge Hulter til Bulter i Værelset, foruden at dette fik et alt andet end ordentlig Udseende, har jeg for 66 Øre købt mig hos en Marschandiser en Reol, der omtrent er Mage til den, jeg havde i Viborg. Jeg synes, at det er billigt.“

En opgaaende Stjerne paa Filosofiens Himmel, H. Høffding, udgav i Efteraaret 1876: „Om Grundlaget for den humane Etik“, et Forsøg paa at fremstille en Livsførelse paa et rent human Grundlag, bortset fra Kristendommen. Trods

dybtgaaende Uenighed i Grundsyn har Koch gennem Aarene værdsat Høffdings Filosofi. I en udførlig Anmeldelse af H. Høffding: „Den menneskelige Tanke“ (1910) skriver Koch (Ribe Stiftst. 1912):

„Iøvrigt giver Høffding et smukt Udtryk for, hvorledes man er tilmode *paa Tankens første Station* . . . Det har tiltalt mig mere, for hver Gang jeg har læst det, som et Udtryk for, hvad et alvorligt Menneske, der ikke vil i Lag med Religionen, men gerne bevare dens Værdier, har at sige om sin Livsanskuelse, *paa Tankens sidste Station!* Og naar jeg læser det, tænker jeg tit *paa Ordet:* „Hver den, som er af Sandhed, hører min Røst.“ Høffding har selv erklæret denne Anmeldelse for „den bedste og mest forstaaende, jeg har set“. (Berl. Tid. Novbr. 22).

I disse Aar øvede G. Brandes, der 1871 havde begyndt sine Forelæsninger ved Universitetet, en stærk Indflydelse paa Studenterne, og mange af dem kom bort fra al Kristendom. I Ugebladet „Ude og Hjemme“ udkæmpedes (1879—80) den saakaldte litterære Nytaarsfejde, om de 10 Guds Bud, mellem H. V. Kaalund og S. Schandorph. Alt det synes ikke at have anfægtet den unge teologiske Student. Da Brandes udsendte sin Bog om S. Kierkegaard, opsøgte Koch sin gamle Onkel, S. Kierkegaards fortrolige Ven, Emil Boesen,¹³ nu boende i København, og bad ham skrive mod Brandes. E. Boesen svarede, idet han løftede sin knyttede Haand: „Nej, jeg er for gammel . . . Hvis Søren nu havde levet . . .!“

Til Trods for, at Teologien som Følge af Tidsaanden var i Miskredit, valgte Koch det teologiske Studium. Det var ikke mere som tidligere en given Ting, at Præstesønner gik Præstevejen, og Tilgangen til Studiet tog i disse Aar stærkt af. Naar Koch ligesom sin 2 Aar yngre Broder Carl straks og uden Vaklen valgte Teologien, stod dette uden Tvivl i Forbindelse med Hjemmets Indflydelse. Som Koch senere

har sagt, vedblev Faderen at kunne „magte“ sine studerende Sønner.

Udenfor det egentlige Universitetsstudium var Koch lige fra Begyndelsen stærkt optaget af det kristelige Liv i Hovedstaden. Da han efter Sommerferien 1877 var vendt tilbage til København, deltog han i „et dejligt Møde“ paa St. Ravnsborg, hvor Santalmissionær Børresen¹⁴ mødtes med Grundtvigianerne. Herom fortalte han i Brev til Hjemmet (1/9 77):

„Mødet varede 3^{1/2} Time; Brandt¹⁵ var Dirigent. Birke-
dal udviklede sine Betæneligheder med Hensyn til Børresens Daab. Den fuldstændige Trosbekjendelse var naturligvis en ‚conditio sine qua non‘ (∴ en uomgængelig Betingelse), men nu havde B. lovet ham, at enhver Santaler, der begjærede Daaben, skulde blive døbt med ordret Fremsigelse af den . . . Naar nu da det Spørgsmaal lød: Vil I med? saa kunde han af Hjertet svare Ja, og han vilde anbefale Menigheden at svare: Ja, vi vil med! thi Vorherre var med.“

„Børresen betonedede, at man skulde sætte sig ud over Parti-hensyn, enten man nu var Grundtvigianer, eller hvad man var. Dette havde da ogsaa mere været Tilfældet i England, Skotland og Danmark end i Norge, hvor Partierne stod meget bitre overfor hinanden . . .“

„Saa sang vi ‚O Kristelighed‘, hvorpaa Frimodt fik Ordet. Han talte kort, men godt . . . Paa Menighedens Vegne takkede han B. og bad ham bringe Santalfolket Hilsen fra den danske Menighed med Bud om, at det var den samme Jesus, baade de og vi havde.“

25/10 77 til Forældrene: „I Onsdags blev da Børresen og 9 andre ordinerede i Frue Kirke. Handlingen varede fra 9—12, og det var meget højtideligt at se de 10 hvidklædte ‚Candidater‘ knæle om Altret. Biskop Martensens Tale hørte jeg saa at sige intet af, da jeg sad langt borte; men giennem en Kikkert saa jeg det hele.“

Skønt Professor R. Nielsen selv stod paa kristelig Grund, gjorde han sit til at nedbryde Agtelsen for det teologiske Studium, hvilket han erklærede for uvidenskabeligt. I sine Forelæsninger langede han stadig ud efter Biskop H. L. Martensen, der havde søgt at forene Tro og Viden ved Hjælp af den hegelske Filosofi. 1878 udkom „Den specielle Del“ af Martensens Ethik.

I „Præst og Menighed“ (1908) skrev Koch mange Aar efter: „Martensen var en Stormand i Aandens Verden . . . Hans harmoniske Livsførelse, hans aandsfyldte Skrifter, deriblandt hans Prædikener, bør danske Præster vedblive at være i Forhold til.“ 15/4 79 skriver Koch til Forældrene om Martensens 25-aarige Bispejubilæum samme Dag:

„Dagens Højtidelighed er: Martensens Jubilæum. Ved et alm. theologisk Studentermøde 15/3 vedtoges det at bringe Jubilaren vor Hyldest i Form af Sang, Tale og Hurraraab. Lidt uheldigt var det vel, at det faldt i Paaskeferien; men dog var vi over 100 theologiske Studenter; de samledes paa Universitetet i Formiddags Kl. 11¹/₂. Efter at have faaet medfg. Sang af Chr. Richardt¹⁶ (Mel.: Kong Christian lægger ned sit Sværd) uddelt, marscherede vi — Sangerne forrest — i Række paa 3 og 3 over Nørregade ind i den ærværdige Bispegaard med de ægyptiske Hieroglyfstene paa sine Vægge.¹⁷ Kongen havde lige været der; Prins Hans kom, da vi var der, og maatte i den Anledning op ad Bagtrappen. Vi kom op paa første Sal og ind i den ærværdige Dagligstue eller Sal. I Døren ind til et Bagværelse stod Biskoppen med Familie. Efter at vore Ledere havde uddelt Exemplarer af Sangen til dem, begyndte vi rungende: „Det stormer over Verdens Strand!“ Saa holdt cand. theol. Henry Ussing (Søn af J. L. Ussing) en udmærket smuk Tale, der varede knap 10 Minuter eller noget over 5: „Højærværdige Hr. Biskop Martensen! Det er idag 25 Aar siden, De forlod den Højskole, hvis Ungdom nu staar

for Dem.' Saaledes begyndte han og sluttede med at bringe Biskoppen en Tak, ogsaa for, at han, som hin gamle Biskop (∴ Augustin), havde kunnet i sin nuværende Stilling vælge ‚Beskuelsens Rakel for det virksomme Livs Lea‘, saaledes at han ogsaa nu i den sidste Tid¹⁸ havde skjænket os et Værk, grundlæggende for den kristelige Erkjendelse! Hr. Biskop M. leve! hvortil vi svarede med 3 lange og 3 korte rungende og tordnende Hurraraab.“

„Biskoppen var bevæget; han havde staaet og læst i Sangen, mens vi sang. Under Ussings Tale stod han slank, smuk og spekulativ, med et fint Smil og lette Buk ved de mere direkte Henvendelser, særlig ved Hentydningen til Augustin. Efter Hurraraabene slog han ud med Haanden og talte smukt og hjerteligt (c. 5 Minutter):“

„Det er et af de glædeligste Øjeblikke i mit Liv, nu da denne Hilsen bringes mig af Danmarks theologiske Ungdom . . . Blandt de mange Beviser paa Kjærlighed og Hengivenhed, denne Dag bragte ham, var dette ham det kjæreste; thi det var ham et Bevis paa, at han ej blot tilhørte Fortiden, men ogsaa den nærværende Tid, at han ogsaa nu kunde finde Vej til de unge. Dette var ham saa kjært, ‚thi paa Dem, mine Herrer, hviler vor Folkekirkes Fremtid‘ (sic!). Han vilde ønske, at Herren maatte være med os, at vi maatte komme til at virke i Fred, men dog ogsaa gjennekæmpe den Kamp, der uundgaaelig maatte gennemstrides, at vi maatte have Kraft og Dygtighed til at modstaa Verdens Magt og Verdens Visdom. ‚Mig vil dette højtidelige Øjeblik altid være uforglemmeligt. Ogsaa De, mine Herrer, vil vel i Fremtiden af og til med Glæde og Venlighed mindes denne Stund i Bispegaardens.‘“

Saa fik vi Vin og Kage. Hans Familie kom frem og talte med deres bekjendte blandt os; han selv trykkede fleres Hænder og gjentog sin Forsikring om, hvor kjært dette var ham.

Prins Hans og Fru Hall m. fl. kom imidlertid ind. Sidstnævnte forsvandt pludselig. „Hvor er Fru H?“ — „Hun er nok forsvunden blandt Studenterne.“ — „Har De Fru H. imellem Dem, mine Herrer?“ sagde Martensen, helt gemytlig. Han havde faaet saa meget af de kongelige, en Bibel med Sølvbind, et Skrivebord med Sølvplade osv. — Til Slut traadte han frem og takkede os endnu en Gang. Derpaa endnu et „leve Biskop M.“ med 6 Hurraer og saa afsted. Bispinden berømede vore Hurraraab; „man kunde høre, det var Studenter.“

I Anledning af Universitetets 400-Aars Jubilæum holdtes (4. Juni 1879) en Festgudstjeneste i Frue Kirke, ved hvilken Martensen prædikede og Madvig holdt en Festtale. Koch var sammen med J. Steen i Kirken. Stærkest betaget var han af Plougs Kantate og af Hartmanns Musik til denne, navnlig af Verslinjerne:

Frem drager Slægternes lange Karavane
trodsende Ørkenens Sand.
Skiftende Førere, Feltraab og Fane
stræber den mod Strimen
i Himmels Rand. (V. 1).

Mellem de herskende Folk er vi smaa,
ikkun en Torso med afrevne Lemmer.
I vor forhuggede Skjoldrand dog staa
Navne, som Verden ej glemmer. (V. 3).

Blandt Præsterne i København hørte Koch i sine første Studenteraar især *R. Frimodt*¹⁹ i St. Johannes Kirke paa Nørrebro († 21/3 79). Han beundrede Frimodts skønne Fremtræden og sølvklare Stemme, dog især hans Prædiken, der gjorde Kristus til det urokkelige Midtpunkt. Koch skrev (1908) i „Præst og Menighed“: „Styrken saavel i hans Personlighed som i hans Prædiken var vel egentlig dette, at han

vilde ét: Kristus, og at dette ene hos ham mere end hos de fleste havde samlet alt det andet under sig. Derfor frembar han Vidnesbyrdet om Kristus ikke blot paa sin Prædikestol, men ogsaa paa Gaden, og hvor han ellers mødte Mennesker. Altid det samme fyrige, livfulde Kristusvidne. Livfuldheden hos ham gik ud i det rent legemlige, naar han stod paa sin Prædikestol.“ „Han kunde, naar han sagde: ‚Og naar saa Sommeren er forbi, og Efteraaret kommer, saa flyver vi som Trækfuglene hjem til den evige Sommer‘, illustrere Ordene ved at føre de oprakte Arme hurtigt hen til Siden, idet Fingrene bevægedes op og ned. Vi syntes, vi kunde høre Vingesuset af Trækfugleskaren. — Og naar han sagde: ‚Den gamle Slange er ikke langt borte; den bugter sig just nu gennem vor Forsamling‘, saa sank det i Tilhørerne. Han kunde løfte Hænderne i Vejret, skønt som den opstandne paa Blochs Altertavle. Ve den, der vil efterligne ham! Efterligneren kan maa-ske nok faa Hænderne *op*, skønt det kan blive galt nok; men han vil næppe kunne faa dem ned igen paa en anstændig Maade. Frimodt kunde det. Hos ham var sligt ikke Kunst, men Natur; det passede til Indholdet af hans Tale og til hans hele plastisk skønne Skikkelse. Hvor vi sørgede, da han i sin Manddoms Kraft blev hjemkaldt!“

Da de to Brødre Koch efter Frimodts Begravelse kom hjem paa deres fælles Bolig (Nørrebro), faldt de hinanden grædende om Halsen.

Indenfor det teologiske Fakultet indtog den unge teologiske Professor *P. Madsen*²⁰ den første Plads i de teologiske Studenter Yndest. Koch følte sig straks tiltalt af *P. Madsen*, der var Vestjyde ligesom han selv og Student fra Viborg (1862). *P. Madsens* Teologi var en Forening af Luther og Schleiermacher, eller rettere af det 16. og det 19. Aarhundredes Protestantisme. Hans Standpunkt er af en yngre svensk Teolog (*G. Aulén*) træffende betegnet som „en modererad restaura-

tionsteologi“. G. Koch hørte hans Forelæsninger over Dogmatik, over Schleiermacher (1880) og hans ypperlige Fortolkninger over det nye Testamente, særlig Johannes Aabenbaring. Den unge radikale Forfatter, cand. theol. Karl Gjellerup har i „Germanernes Lærling“ (1882) tegnet en Karikatur af Professor P. Madsen og af Studenterne, som samledes i hans gæstfri Hjem til „teologisk The“. Ved disse „Onsdagsaftener“, der begyndte i April 1877 (til 1901), var Koch en flittig Gæst og Deltager i Forhandlingerne. Koch var med ved de første af disse Møder. 7/10 77 skriver han: „I Onsdags var jeg hos P. Toustrup,²¹ hvor Student L. indledede en lang Diskussion om Søndagsskoler. En Deltager talte om en grundtvigsk Søndagsskole, „hvor de gaa og smaasnakke om Stærkodder og Udgaardsloke“. I det hele taget er der langt færre Grundtvigianere blandt de theologiske Studenter, end jeg havde tænkt.“

5/11 77 skriver han hjem: „Sidste Onsdag havde Madsen ikke Møde, da han var i Vinding og begravede sin Moder. Idag hørte jeg i en Mellemtime en dogmatisk Forelæsning af ham, hvor han paa en smuk og sindig Maade polemiserede mod Grundtvigs Opfattelse af Sakramenterne. Det er en Mand, der er Hold i. Sthyr fortolker og fortolker; han er saamænd i Stand til at fortolke en Svovlstikdaase til en Peberbøsse.“ 20/12 78: „Madsens bibelske Theologi udgjorde 300 Sider og er den bedste Forelæsning, jeg endnu har hørt ved Universitetet.“

Et Indtryk af, hvad Koch iøvrigt syslede med og oplevede i Studentertiden, faas bedst gennem følgende Uddrag af Breve til Hjemmet i Tiden 1879—82:

25/11 77: „I Fredags var jeg i Irvingianerkirken . . . Præsten var iført hvid Kappe, med et bredt, rødt Baand om Halsen, ned over Brystet. Saasart han var kommen paa Prædikestolen, knælede han, læste en Kollekt og en Bøn samt Tros-

bekjendelsen; efter hver svarede Menigheden højt og tydeligt Amen. Teksten var 1 Cor. 10, 1—11; men den brugtes kun som Udgangspunkt for en lang Prædiken, der i det væsentlige bevægede sig om Løftet om profetiske Gaver i den sidste Tid. Præsten, der havde Bibelen foran sig, besad en næsten utrolig Skriftkundskab, og Prædikenen var i saa Hens. et lille Mesterværk . . . Pointen for ham maatte jo imidlertid stadig være et Bevis for, at det nu var de allersidste Tider, lige, lige, lige paa det aller, aller, allersidste, og her maatte han jo passe paa ikke at komme i Collision med: ‚I vide ikke Dag eller Time‘.“

„Frimodt sagde sidste Søndag: ‚Du behøver saamænd ikke at blive Irvingianer eller Methodist eller gaa ind i den lutherske Frimenighed. Du skal ikke gaa ind i Kamrene‘ (Matth. 24, 26).“

„I denne Tid glæder jeg mig over Schillers Don Carlos og over en aandfuld Bog: ‚Om Folkehøjskolen og Almindelsen‘, af en norsk Folkehøjskolelærer Fr. Hansen, samt særlig, fremfor alt, over Henrik Ibsens ‚Brand‘. Den har gjort et dybt Indtryk paa mig:

Brand: Frem maa jeg, som jeg før har sagt.

Bonden: Det evner ingen Mandemagt.

Kjend, her er Grunden hul og sprød —

Stans Mand! Det gjælder Liv og Død!

Brand: Jeg maa; jeg gaar en Stormands Bud.

Bonden: Hvad hedder han?

Brand: Han hedder Gud.“

4/12 77 om den forestaaende Hjemrejse til Jul: „Jeg har en Gang læst om Tyrefægtninger, at der er 2 Slags Tyre, den ene Slags kjendes paa den pludselige Glubskhed; den anden Slags ser fredeligere ud, men ere i Virkeligheden langt farligere, altsaa lumske. Saaledes synes jeg Vinteren er i Aar; jeg synes, at det er meget mistænkeligt, at vi endnu ikke har

haft rigtigt Vintervejr, og jeg gaar med en uhyggelig Forudfølelse af, at der venter os noget frygteligt i den Henseende. Der kunde vel derfor, mener jeg, tænkes Forhold, hvorunder det var bedst at rejse et Par Dage før, og jeg vilde derfor helst have Kappen til den 15de eller saa omtrent.“

I Begyndelsen af Decbr. 1878 skriver Faderen til Sønerne om den forestaaende Juleferie: „Er der Istransport, eller er hele Banen ikke klar, maa I ingenlunde rejse. Det fryser nu stærkt, men jeg har dog Grund til at vente Tø. Sophie og Laurids (med lange Strømper udenpaa Støvler og Benklæder) vader hver Dag i dyb Sne, under Ledsagelse af Osman.“ — 11/12: „Da det endnu idag fryser stærkt med stille Vejr af Nord, bliver det mere tvivlsomt, at I kan faa Vejr til at rejse, man kan jo faa Vinter som 1658, 1776, 1814, 1837—38. Jeg sender dog Kavajerne, skjøndt jeg ser, at Esbern Snare er mødt i Beltet; men vi kunde jo endnu faa Tø.“

20/12 78, da det saa ud til Istransport: „Da vor Lyst til at tilbringe Julen i Vejrum er stor og vort Mod ikke mindre, har vi ikke opgivet alt Haab. I den Omstændighed, at det Brev, der var skrevet i Vejrum om Onsdagen, alt laa paa mit Bord Torsdag Middag, saa vi desuden et os kjærkomment Bevis paa, at Forbindelsen *da* var god. Carl er rask og har det godt; han er særligt ved et højt Sind og gaar og nynner: Skal jeg da aldrig, aldrig naa — over de høje Fjelde.“

Pastor Koch holdt strengt paa, at der skulde læses i de lange Universitetsferier, saa snart Latinskoleferierne var forbi. Studenterne sad da ved samme Bord, medens Hunden Osman blev anbragt paa en tredje Stol ved Bordet og saa til med en dybsindig, filosofisk Mine.

7/3 79 giver Faderen en udførlig Anvisning til Læsning af Genesis og tilføjer: „Moder sender ogsaa en Ost. Pas paa, at I ikke skjærer Eder, naar der skal tages Hul paa den. Den skal skjæres — ikke midt over — men fra den ene Side.“

Carl har taget Filosofikum med et straalende Udfald og G. Koch skriver (24/6 79): „Carl maa vel nu siges at have gjendrevet, hvad den kjære, gamle Rektor i sin Tid bemærkede: ,Han er saa grumme langsom i sine Tankebevægelser! Man mente jo, at jeg drillede ham for meget med dette sidste Sommer; imidlertid har han vist haft bedre af at høre dette end jeg af at høre om ,min klare Opfattelse, Skarphed i Tanken osv. osv.'. Hvorom alting er, har Carl vist sig værdig til at modtage et Brev fra Fader med Paaskriften: candidatus philosophiæ. Ak, saavidt er jeg aldrig naaet. Han befinder sig i den Mellemtilstand, der indtræder, naar Filosofikum er taget med ug og Hebraicum med mg.“

26/II 79: „Tak for Smørret, som vi fik i Søndags, det smager os dejligt. Carl, for hvem det filosofiske jo ligger, mener, at det ligner den klassiske Kunst. Der er ikke nogen særlig fremtrædende Bismag, god eller daarlig, derved. Det individuelle er aldeles tilbageværende, det er et almengyldigt Udtryk for Smørrets Idé, Smørret ,an sich'.“

„Ved det i forrige Maaned hersteds afholdte Colportør-møde var en af Forhandlingsgjenstandene: ,Forholdet overfor vantro Præster'. Jeg ved ikke, om jeg skrev, hvad der for nogen Tid siden kom frem en Onsdag hos Prof. Madsen, nemlig en Ytring, Vilh. Beck i en stor Kreds fornylig brugte, at de $\frac{2}{3}$ af Laalands Præster vare vantro'. Da én i al Stilhed tvivlede paa hans Capacitet til at afgøre dette, bemærkede han: ,Ja, det er ogsaa sandt, jeg skulde have sagt $\frac{3}{4}$ Del'. Naar deres Dømmen gaar saa vidt, fortjener de selv at kritiseres. Det er min ringe Mening om de Dele, at der er en stor Forskjel paa at dømme over Lære og at dømme over Liv ... Naar Vilh. Beck eller Nyeborg i en stor Forsamling stempler en Præst som vantro, er det i 9 af 10 Tilfælde Livet, ikke Læren de dømmer over.“ 13/I 80: „Idag har jeg været oppe til mundtlig Patristicum, og Gud ske Lov for det!

skjøndt jeg tror nok, at jeg kunde have taalt at faa haud. prim. uden at blive vred.“ Han meddeler, at af 39 dumpede 9 til skriftlig, en for 4de Gang. — 21/9 80: „I min første Skriveøvelse fik jeg laud. Dr. Buhl fortalte mig, at min var den bedste Afhandling.“

Studierne afbrødes af Rejser til Hjemmet og af større eller mindre Udflugter. I mindre Ferier rejste Brødrene tit ned til Onkel Julius og Tante Trine i Strø Præstegaard i Strøherred.²² I Selskab med sin fortrolige Ven S. Müller²³ gjorde han en Fodtur over Ringsted til Glumsø i Pinsen 1878. 16/6 78 skriver Koch: „Vi vandrede afsted ad en rigtig sjællandsk Landevej, haard, støvet, med Træer ved Siden. Til Glumsø havde vi 7 Fjerdingvej (fra Ringsted); men midtvejs besøgte vi en Skolelærer Tarp, Müller godt kjender. Der fik vi Øl og Cigaren tændt og fortsatte saa vor Vej. Det kjøge—roskilde—københavnske Slettepræg tabte sig nu, Bakker og Dale kom frem, Aaløb og Skove, Kløvermarker („hvor Koen staar i Græsset over Knæ“) og bugnende Rugmarker, store Herregaarde og hyggelige Bondebyer. Endelig naaede vi da Glumsø og blev yderst vel modtagne. Pastor Nyeberg er 38 Aar, har været Capellan i 9 Aar; hans Kone døde for 4 Aar siden, hans lille Datter Marie er 5 Aar.“ Pastor Nyeberg blev Præst i Vildbjerg samme Sommer (30/8 78). I Januar 1880(?) besøgte Koch sammen med sin Fader Pastor Nyeberg i Vildbjerg. De kørte fra Vejrum Præstegaard Kl. 10 Fmd., var i Vildbjerg Kl. 3—9 og hjemme igen Kl. 2 Nat.

4/7 81 til samme: „I Anledning af, at en af mine Venner, Steen, har taget theol. Examen, har jeg været til nogle Festligheder her og i Vedbæk, hvor jeg morede mig brillant.“ Til Steens Eksamen knyttede sig en lille Tildragelse, der senere er bleven fortalt, med Variationer, som et Udslag af Kochs diplomatiske Evner: Steen havde været til skriftlig og

frygtede for, at det var gaaet mindre godt i en Opgave. Koch opsøgte P. Madsen for at faa lidt at vide. I Samtalens Løb indflettede han gentagne Gange Steens Navn, uden at Madsen reagerede. Koch ansaa Aktionen for tabt og gjorde sig rede til at trække sig tilbage. Ved Afskeden sagde saa P. Madsen, der lige straks havde mærket Hensigten: „Det var altsaa Steen, De vilde vide noget om.“

I December 1881 gaar Koch op til skriftlig Embedseksamen. I et udateret Brev skriver han: „Af en Samtale med Dr. Buhl, som skal examinere i Stedet for Scharling, fik jeg at vide, at min Ethik rimeligvis vilde komme i et confinium, som ‚uden stor Vanskelighed‘ vilde kunne hæves til laud. Han fortalte mig, at min Hebraisk stod i et godt laud.“

Nytaarsdag 1882 skriver han fra Ørslev Præstegaard til samme: „Jeg vil ønske Eder et glædeligt Nytaar. Og I maa ikke blive forundrede, naar jeg fortæller Eder, at jeg sidder og skriver disse Linjer i Pastor Becks Stol i Ørslev Præstegaard, hvor jeg har taget mig en lille Forfriskningstur ned paa 4—5 Dage og i Dag (Nytaarsdag) har været til Alters. Jeg har det dejligt og skulde hilse Moder fra Fru Beck.“

Kbhvn., 5/1 82 til samme: „Jeg er nu igjen i Kbhvn. og haaber, at Tobakken er i Struer. Jeg rejste til Ørslev den 30te Decbr. med Morgentoget og kom tilbage den 2den Januar med Aftentoget. Jeg havde det dejligt dernede.“ „Dagen før jeg kom til Ørslev, havde Becks truffet Madsen og spurgt, hvorledes jeg stod i skriftlig; han havde svaret med et Udtryk, som Beck ikke kunde huske, men som han gjengav ved ‚fortrinligt‘.“

Efter Skik og Brug aflagde han mellem skriftlig og mundtlig alle Professorerne et Besøg for at faa noget at vide om „Nr. 14“s Opgaver. Gamle Hermansen²⁴ havde paa Kochs Spørgsmaal, om det kunde blive laud, sagt: „Ja, De faar nok en god Karakter for det!“ men var saa straks gaaet over til at tale om

Vejrum Præstegaard, som han havde besøgt 1869 og huskede godt. Om sine Udsigter ved mundtlig i samme Brev: „Naar mine egne Formodninger lægges sammen med Udtalelser af Hermansen, Sthyr og Madsen, maa mine 6 skriftlige Opgaver kunne give 5 Karakterer i smaa og større lauder . . . Naar Hensyn tages hertil, dels til mit gode Snakketøj og ‚Evne til ved Examen at samle Pjalterne‘ sammen, saa tror jeg, at jeg kommer Sandheden nærmest, naar jeg siger, at jeg kan være temmelig (eller rettere ‚næsten aldeles‘) sikker paa laudabilis (som jo kan faas med 3 laud og 2 h I), at det maaske endog er det sandsynligste, at jeg naar de 5 lauder. — Naar derimod nogle af mine Venner tale om, at jeg i et eller endog i 2 Fag skulde kunne drive det op til egregie, da er dette enten umuligt eller dog næsten umuligt, naar henses baade til Udfaldet af skriftlig (mine Opgaver ere ‚solide‘, men ikke glimrende,‘) og til mine Muligheder ved mundtlig. Fra nu af og indtil mundtlig læser jeg jævnt. Og det, jeg læser, er for Tiden dels Martensens betagende Bog om J. Böhme (1881)²⁵, dels Hermansens mindre betagende Værk: ‚Gl. Test. Indledning‘. Iøvrigt skal hele Stoffet have en let Overhaling.“

24/1 82 om Aftenen bragte Telegrafbudet følgende Telegram til Vejrum Præstegaard: „Jeg fik 4 Lauder og i græsk Exegese Egregie. Kommer til Struer Fredag Formiddag. — Gabriel.“

Om Modtagelsen af den glædelige Efterretning følgende Brev fra Forældrene:

25/1 skriver Faderen til „Min kjære Gabriel“, glad, men ikke imponeret ved sin Søns Egregie (han havde selv 2 Egregier), som følger: „Da jeg kom hjem, laa her Telegram fra Dig om Din smukke Examen. Vi ønske Dig alle hjertelig til Lykke dermed og takke Gud for, at Du har det vel overstaaet. Egregie i nytestamentlig Exegese ved Siden af 4 Lauder i de andre Fag er en meget smuk Charakter. Gid Din nu afsluttede For-

dannelse maa bane Dig Vej til en Livsgerning, som kan blive til Nytte for Andre, og i hvilken Du selv kan føle Dig tilfreds.“

I samme Brev skriver Moderen: „Min egen kjære Gabriel! Til Lykke ønsker jeg Dig ret af Hjertet med Din glimrende Examen. Tænk hvor let Du nu maa være, efter al Fliden og Spændingen. Du kan tro, vi takkede Gud, at Du nu er kommet saavidt. Gud bevare Dig nu fremdeles, Du kjære Søn!“

„Her blev Glæde iaftes, da vi sad og drak The, da kom Telegrammet. Vi blev saa henrykte allesammen og glædede os til at fortælle Fader det, naar han kom hjem. Da han saa kom, blev Glæden endnu større. Det skal rigtignok blive dejligt at faa Dig hjem nu, og vi glædes alle til at se Dig paa Fredag.“

Hermed var G. Koch færdig med sin Uddannelse ved Københavns Universitet. Han har senere stadig fastholdt, at Præstuddannelsen burde være knyttet til Universitetet. I det kirkelige Udvalg udtalte han ved Behandling af „Forslag om Præsternes Uddannelse“ (22/3 07): „Ingen vil vel nægte, at den Uddannelse, der kan gives paa Universitetet, er den bedste, vi for Tiden kan give Præsterne . . . Den, der har faaet sin Uddannelse andensteds, vil altid paa to Punkter have kulturelle, aandelige Vanskeligheder: ved at forstaa de andre Vidensomraader og deres Indflydelse paa Livsanskuelsen, og ved at ydmyges af det store i de andre Vidensomraader.“

3. KANDIDAT

Koch har senere fortalt, at da han paa Eksamensdagen (24/1 82) kom ud fra det lille Avditorium, hvor teologisk Eksamen blev afholdt, gik der paa Gangen udenfor en Mand, som hed Mule,²⁶ der havde 2—4 Præsteembeder „paa Haanden“. Præstemangelen begyndte at gøre sig gældende, og flere smaa Embeder paa Heden stod ledige i Aarevis. Den 23-aarige Kandidat lod sig dog ikke friste, men forblev i København endnu 2 Aar.

I disse to Aar fortsatte han sin forberedende Uddannelse til Præstegerningen. Allerede som Student havde han taget virksom Del i det Arbejde i Søndagsskolerne, som Indre Mission efter engelsk Mønster havde sat i Gang i København fra 1875. Han var først Lærer i en Afdeling, som lededes af E. With,²⁷ der ansaa ham for en af sin Afdelings bedste Kræfter. Det var derfor til megen Fortrydelse for With, at Koch, da han var bleven Kandidat, lod sig erobre af Pastor P. Krag, der havde oprettet en Søndagsskole for St. Jakobs Sogn i „Boligerne“ (3: Lægeforeningens Boliger). Børnene mødte her om Søndagen i det saakaldte „Gamle Asyl“, hvor de lejrede sig gruppevis paa en bred Trappe, der dækkede hele Gulvet. Samarbejdet med P. Krag var godt, skønt Koch ikke satte Pris paa Krag's noget voldsomme Veltalenhed. Efter et Forklaringsmøde i Bethesda, hvor Krag havde talt, tillod Koch sig den godmodige Bemærkning: „Han lærte som den, der havde Myndighed, men ikke som de Skriftkloge“.

Et Brev til Forældrene den 17/4 82 giver et Indblik i, hvad der optog den unge Kandidats Tid og Tanker i Foraaret 1882:

„Om jeg vil søge Borchs Collegium, ved jeg endnu ikke. Rimeligvis kan jeg ikke faa det paa Grund af Militærvæsenet. Imorgen 8 Dage begynder Turen jo.“

„Jeg var igaar Aftes inde paa Østergade ved Missjonens Tjenestepigemøde; jeg læste Ibsens Terje-Vigen for dem og fortalte dem som Baggrund om Tiden fra 1807—14 her i Danmarks Historie. Der var omtrent 100 Piger, og da jeg gik op paa Kathedret og gik ned, rejste hele Massen sig, som jeg kan huske fra mine Studenterdage, at vi gjorde for Professoren.“

„Skrefsruds Frimureri²⁸ er jo en af Tidens Begivenheder. Grundtvigianerne ere meget misfornøjede; men ogsaa Vilh.

Beck udtalte, at han (o: Skrefsrud) har skilt sin Sag fra Menighedens. Carl mener, at Col. 2, 18 („idet han indlader sig paa, hvad han har set i Syner, forfængeligt oplæst i sit kødelige Sind“) kan anvendes paa Frimureriet . . . Jeg synes, at det er trist; thi Nysgjerrigheden + Skrefsrud vil vist gjøre mange til Frimurere.“

Allerede d. 25/4 tog det ovenfor omtalte Militærvæsen sin Begyndelse. Han skriver til sin Moders 48-aarige Fødselsdag (27/4 82):

„Her kommer de danske Soldater med bare Ben i Støvlerne! Jeg vilde saa gjerne igaar have skrevet til dig for at gratulere til idag; men der var ingen Tid. Vi ligge i Citadellet

G. Koch som Kandidat.

i 2 Afdelinger. I en Stue ligge 6 Mand og i en anden 34 Mand, jeg ligger i den sidste. Den første Dag, den 25de, meldte jeg mig Kl. 9 Morgen, fik saa min Seng anvist og Lov til at gaa til om Aftenen Kl. 9^{3/4}. Da jeg saa kom, var hele Sværmen der; vi kommanderedes i Seng, visiteredes af Sergenten, som saa slukkede Lysene og gik, men naturligvis sov ingen straks, der-

G. Koch som Soldat.

til var Sengene for stenhaarde og Lystigheden for stor. Kl. 12 faldt jeg i Søvn og vaagnede Kl. 3^{1/2}, laa vaagen til Kl. 4^{1/2} og stod saa op. (I denne Maaned blæses vi op Kl. 5, i næste Kl. 4. Den er høj, men der er noget at lære. Et hæc meminisse juvabit). Onsdag Formiddag tilbragtes med at spadsere frem og tilbage fra Christianshavn, hvor vi skulde have Uniform m. m. Der blev lige Tid til at sluge lidt Middagsmad, saa stillede Kl. 3 og derpaa Undervisning i de

militære Grundpligter samt til Pudsning, noget der tager Tid, Kræfter og gjør Fingrene sorte. Endvidere fik vi Brød, Løn for 5 Dage (2,75 Kr.), og saa sendtes vi hjem Kl. 6—10 for at skaffe os de fornødne Ting til Pudsning osv.“

„Det mærkeligste ved det hele er imidlertid snart, at jeg er civil. Man kunde ikke finde nogen gammel eller ny færdigst Uniform, som passede til mig, mit Bryst var for omfangsrigt i Forhold til min Højde, og heller ikke mit Hovede var lille nok. Følgen heraf er, at de maatte lade Munderingsdepotet tage Maal af mig, og jeg faar nu paa Corpsets Bekostning ikke blot ny Hue og Frakke, men ogsaa, vel for Selskabs Skyld, nye Benklæder, og denne Uniform vil komme til at

sidde langt bedre end de, der udleveres, da den syes særlig til mig. De andre misunde mig. Men jeg faar den først næste Torsdag. I Mellemtiden gaar jeg da og er Tilskuer ved de andres Øvelser for at lære paa den Maade; i det theoretiske tager jeg jo dog ligefrem Del. — Jeg spurgte en af vore Serjenter, hvad der saa skulde gøres for at indhente det forsømte, naar endelig Uniformen kom. Han svarede, at saa skulde han eller en anden til at lære mig alene de Ting, som nu de andre lære. I den Anledning gik vi ned i en Sergentbeværtning, og jeg trakteredede ham med Bajer, Smørrebrød og et Par Snapse. Jeg var oppe paa hans Værelse og rørte ham dybt ved i en snæver Vending at pudse hans Støvler.“

Trods Militærvæsenet søgte og fik Koch omtrent samtidig Borchs Collegium (10/5 82). Foreløbig maatte han dog forblive paa Kasernen og flyttede først ind paa Collegiet i Juli. Herom skriver han til sine Forældre et Brev, skrevet paa Borchs Collegium, Tirsdag Aften (uden Datum):

„Er det mig eller er det ikke mig? maa jeg rigtignok sige med Jeppe, naar jeg tænker over min nuværende Situation: Jeg, som nu siden d. 25. April har skullet møde paa Kasernen hver Aften til bestemt Tid og være oppe til bestemt Tid, alt under en Straf, som er saa stræng, at den nærmer sig til det latterlige, jeg, som nu i snart 3 Maaneder har indlevet mig i alle de mange Besværligheder, som ere forbundne med Kasernelivet. Jeg sidder nu her i mit oljemalede Værelse ved mit Skrivebord, med min egen Lampe, med mine Bøger omkring mig og min Dyne henne paa Sengen, med min Pibe i Munden, og jeg kommer fra Collegiets Læsestue og fra en Aftentur under de høje Træer i Haven. Men naar jeg saa ser paa mine gule Knapper og mit blaa Tøj, saa opdager jeg jo Prosaen i Poesien. Alligevel er det jo en uhyre Forandring til det bedre. Der er ingen Sergent, som stikker Hovedet ind ad Døren og udtordner sit: Ti stille!!, men jeg er min

egen Herre, og det er næsten det, der glæder mig mest, at jeg kan gaa i Seng 11, 12, 1, 2 — aldeles efter Behag, og staa op 6, 7, 8, aldeles efter Behag; nej, hvor jeg dog skjønner paa det ovenpaa Kasernelivet.“

„Alligevel er det saa underligt vemodigt at sidde her og læse. Naar jeg sidder og studerer og hører den stille Hvæsen af min gamle Lampe, der paa den Maade saa mangen en Aften og Nat har tilkjendegivet sin Velvilje over Læsningen, som om den var en Kat, der spandt, saa drømmer jeg mig hvert Øjeblik tilbage og tror, at jeg er Student og læser og nyder Studiets Glæder; men saa bliver jeg igjen bedrøvet ved Tanken om, at den Tid kommer dog aldrig mere, men er borte. Nu har jeg faaet en Examen bedre, end jeg nogensinde havde tænkt, Borchs Collegium, Rejsestipendium osv., og mine nuværende Forhold ligne dog Studenterlivet; men dog maa jeg sige:

Bedre, skønnere maaske.

Ak, men det er ikke de.

Det er dog sørgeligt, at Taknemligheden kulminerer først bagefter. Det er i Grunden, ligesom jeg, da jeg var bleven Student, længtes tilbage til Skolen.“

„Det er baade saa glædeligt, synes jeg, og saa vemodigt, at jeg, som for 12 Aar siden gik og havde det saa dejligt og tegnede Fæstningskort i Vildbjerg, uden at kjende noget til alt det meget onde og gode, jeg har set siden den Tid — nu sidder her ved min Lampe, muligt i det samme Værelse, hvor du (o: Faderen) sad for 30 Aar siden, i dette gamle, minderige Collegium.“

„Men jeg har ikke faaet fortalt, hvorledes jeg kom hertil. — Først bliver at berette noget mindre glædeligt, nemlig at jeg i Mandags gik i Vandet ved Examen i ‚Militære Discipliner‘ (et af vore 12 Fag). Jeg havde været mere flittig, end

jeg troede, jeg kunde have været, kunde vist og mer end de fleste, men gik dog i Vandet ∴ jeg fik vistnok *godt*, hvilket ikke er godt. Det var i Grunden den første Examen, efter hvilken jeg maatte sige til mig selv: „Det gik snavs, Gabriel“. Tiden læger dog saa skammeligt Saarene, og det nederdrægtige ved Sagen er, at jeg ikke kan lade være at grine saa smaat over Situationen. — Som jeg vist skrev sidst, fik jeg Lov til at blive her i Byen (mens f. Ex. cand. theol. Glahn²⁹ imorges maatte rejse til Helsingør). Imorges Kl. 10 afmarscherede jeg selv 3die med fuld Oppakning til 2. Artill. Regiments Kaserne (Frederiksholms Kanal). Dèr maatte vi gaa og drive paa Gangene i næsten 4 Timer, indtil vi endelig naaede at blive fremstillede for de fornødne Sergenter, Adjutanter, Intendanten og endelig for Regimentschefen, Oberst Moltke. Vi fik jo da Lov til at bo hjemme, og vi har Kontortid fra 10—3; Resten af Døgnet er vor egen.“

Den rigelige Fritid blev flittig benyttet til Studium, Manuduktioner og frivilligt kristeligt Arbejde. Herom et udateret Brev:

„Angaaende mine Manuduktioner, da ere de ikke uoverkommelige . . . For Tiden har jeg følgende Partier: 1) Dogmatik med Hans Krarup og 3 andre, f. Tiden 5 Timer ugentlig, der i Juni skal stige til 6. 2) Dogmatik med Varming og 2 andre, 3 Timer ugentlig. 3) Exegese med Fru Bay og Comtesse Moltke, 2 Timer ugentlig. Matthæusevangeliet. 4) Exegese med 5 yngre Studenter: 3 Timer ugentlig. 1. Corintherbrev. Hertil kommer saa Fjord³⁰. En overordentlig Nervøsitet har pludselig borttaget Arbejdsevnen fra denne dygtige Student“ . . . „Jeg har ved at sammenligne Opgaverne fra de sidste 8 Aar udregnet, hvad der sandsynligvis vil blive givet, og det tage vi først og fremmest. Om 14 Dage kommer skriftlig Examen.“

„Søndagsskolen gaar sin rolige Gang. Bibelklassen har jeg

flere Gange taget for Fru Keyper³¹ . . . Jeg talte for 14 Dage siden (Onsdagen før Bededag) i Forsamlingen paa Østerbro; det, jeg sagde, tog lidt over $\frac{1}{2}$ Time. Jeg havde skrevet det og læste bagefter Prædikenen for Vilhelm,³² som mente, at den nok kunde gaa an. Jeg er glad over at have prøvet dette, skjøndt jeg gik til det i Frygt og Bæven.“

„Af Theologi har jeg især Nytte af at læse Franks „System der chr. Gewissheit“, som jeg har lært meget af baade theoretisk og praktisk. Ved Siden af meget vanskelige Partier har han Partier, der ere lette og overordentlig skønne. En Aften meget sent for en Maanedstid siden sad jeg og læste i Eskatologien i „System der chr. Wahrheit“. Jeg faldt i Tanker over, hvad jeg læste, og pludselig sad jeg uden at have mærket Overgangen og nynnede Gades Melodi til ‚Der er et saligt Glædens Hjem‘. Det var en Slags Kvittering for Franks Bog fra det ubevidste Sjæleliv.“

Medens Koch i sine Studenteraar havde ført en forholdsvis stille Tilværelse uden at tage megen Del i Studenterlivet, indtraadte heri en Forandring, da han blev Kandidat. 22/4 1882 blev cand. theol. G. Koch valgt til Senior i Studenterforeningen. Indenfor Senioratet, der lededes af cand. mag. H. C. A. Lund, overtog han Stillingen som Bibliothekar. I et udateret Brev, rimeligvis Sept. 1882, skriver han til sine Forældre:

„Min Virksomhed som Senior optager mig meget; jeg beskæftiger mig med Bibliotheket con amore. Af mærkeligere Ting, der ere skete i min Regjeringstid, kan nævnes, at en stor Revision af Bibliotheket er fuldbyrdet, at jeg har faaet Adjunkt ved Metropolitanskolen, cand. theol. Sørensen,³³ vor Bibliotheksassistent, knyttet fast til Bibliotheket ved at faa sat igjennem, at der tilstodes ham et personligt Tillæg af 200 Kr.

Af Foredragsholdere har vi alt sikret os en Del og venter flere. Efter hvert Foredrag spiser Senioratet en bedre Aften

(for dets Raadighedssum: 500 Kr.) med Foredragsholderen, hvad der jo har sin store Interesse baade fra et materielt og et ideelt Synspunkt. Først i næste Uge vente vi et Foredrag om syriske Tilstande af den danske Consul Løjtved i Beirut, som f. Ex. tager sig meget af de danske Palæstinarejsende. Han er tillige Arkæolog og Formand for den brittiske Missjon i Beirut.“

I samme Brev skriver han om sit Militærvæsen:

„Paa Mandag melde vi os ved Forplejningscorpsets Skole paa Vildersgades Caserne, hvor saa Arbejdet paa de skriftlige Examensopgaver begynder. Dette varer ved til den 20. Oktober, og saa skal de $\frac{2}{3}$ hjemsendes d. 28. Oktbr., de andre ligge 9 Maaneder. Den daglige Arbejdstid er paa Skolen fra $7\frac{1}{2}$ —3, og vi have staaende Nattegn til Kl. 11. En Del Hjemmearbejde faa vi jo ogsaa; men naar jeg har spist til Middag i Studenterforeningen, kan jeg dog faa Tiden fra 6— $10\frac{1}{2}$ i nogenlunde Ro her paa Collegiet.“ — Hans Dag var saaledes paa denne Tid delt mellem Vildersgades Kaserne, Studenterforeningen og Borch's Collegium. I Oktober ophørte Militærvæsenet foreløbig ved hans Hjemsendelse (20/10 82).

Stridighederne indenfor Studenterforeningen, hvor Koch sluttede sig til den af Teologen A. C. Larsen³⁴ ledede Opposition, foranledigede, at han traadte ud af Senioratet allerede den 28. Okt. Paa en ekstraordinær Generalforsamling 14 Dage efter lod Koch sig efter Opfordring opstille paany. Han blev ikke valgt, men opnaaede et saa betydeligt Stemmetal, at han og hans Parti i Virkeligheden vandt en moralsk Sejrr. Herom skriver han 2 Dage efter Generalforsamlingen (13/11):

„Ved det paafølgende Sold i Festsalen udbragtes min Skaal af den ledende Senior i meget smigrende Udtryk: Det gjorde ham meget ondt at skilles fra mig. Han var vis paa, at jeg var traadt ud af de bedste og ædlest Motiver. Han vilde med Glæde se mig i et senere Seniorat som Afløser af det nuvæ-

rende osv. — Da jeg noget efter rejste mig op og holdt en Tale for den ledende Senior som Menneske, ikke som Politiker, oplevede jeg, hvad jeg aldrig før har oplevet, at jeg, da jeg rejste mig, blev modtaget med saa øredøvende Klap, og at dette Bifald blev ved, saa det varede noget, inden jeg kunde faa begyndt, og saa jeg maatte bede dem være stille. Det er i Grunden latterligt, men dog vistnok sandt, at jeg for Tiden er den mest populære Mand i Studenterforeningen. Jeg har faaet et lille Indtryk af den Beruselse, den omskiftelige Folkegunst kan bringe med sig.“

I December 1882 blev Koch indviklet i en munter Fejde paa Borchs Kollegium mellem „det matematiske Medlem“, Hr. M. og Teologerne, navnlig de to teologiske Kandidater C. Wegener og G. Koch. M.s Artikler i Kollegiets Forhandlingsprotokol gik i Korthed ud paa, at Teologerne ikke havde Begreb om „vor Tids Aand“, der var en videnskabelig Aand i Modsætning til en teologisk Aand“. Om Tonen i M.s Indlæg skrev Koch (19/12) en lang Artikel, hvori det hedder:

„Tillad mig en spøgende Bemærkning. Der stod i Punch for nogen Tid siden et Billede, hvor Scenen var ‚den aabne Estrade‘. Gulvet var fuldt af dansende, en stor tyk Slagtersvend stod og konverserede sin Dame. En lille spinkel ussel Skræddersvend, der ingen kan faa at danse med, nærmer sig, ser ydmygt paa Parret og stammer beskedent: ‚Maa jeg danse med Deres Dame?‘. Slagtersvenden saa foragteligt ned paa ham og svarede kort og fyndigt: ‚Du maa faa paa Snuden, maa du!‘ — Om et Par Hundrede Aar vil selvfølgelig Kritikere granske i denne Bog for at finde Ungdomsarbejder, hvor berømte Forfattere ‚allerede tidligt‘ lagde den Genialitet for Dagen, der senere udmærkede dem. Er det for dristigt at paastaa, at Hr. M.s Stykker — i alt Fald hvad Stilen angaar — vil tiltrække sig mest Opmærksomhed? Naar saa denne Fremtidens Kritiker udgiver Hr. M.s Indlæg — f. Ex. med

Titel: „Polemiske Ungdomsarbejder“ —, og han ikke skulde kunne finde et Motto at sætte udenpaa Bogen, saa foreslaar jeg ham herved, at han sætter:

Motto: „Maa jeg danse med Deres Dame?

— Du maa faa paa Snuden, maa du!“

Og hermed takker jeg Hr. M. for de Bidrag, han har givet mig til at glæde den gamle Protokol.“

G. Koch.

Efter nogle Indlæg af M. skriver K. den 22/12:

„Jeg vidste i Forvejen og anførte det i mit første Indlæg, at Artiklerne mod M. og M.s Svar paa disse Artikler vilde forholde sig til hinanden som Skræddersvendens Spørgsmaal og Slagtersvendens Svar; men at Bogens Motto skulde blive saa bogstavelig gennemført, havde jeg ikke vovet at haabe.“

„I selvbevidst Ro, de haut en bas, modtager Slagteren den usle Skrædder. Han véd, at hans Videnskab er Grundlaget for Menneskenes fysiske Liv og derigjennem for deres Lykke. Skrædderes Pseudovidenskab kan undværes eller i hvert Fald erstattes ved Symaskiner, og vor Tid viser jo, at de tiltagende Symaskiner bringer Skrædderne til at aftage. — Det er derfor ikke uden Grund, at Slagteren tror sig besjælet af sin Tids Aand, af den stringente Videnskabelighed, og følgelig maa han opfatte Skrædderspørgsmaal som en personlig Fornærmelse, som et uheldigt Forsøg paa at sige ‚du til Svendene‘. Et klart og beskedent Svar paa Spørgsmaalet viser sig herudfra som umuligt (hvortil kommer, at Skrædderen desuden mangler alle Forudsætninger for at forstaa et saadant, og at han næppe nogensinde vil tilegne sig disse), og den eneste Udvej er derfor med et Dask paa vor Tids Slire, der hænger ved hans Side, at lade Videnskaben reagere mod Uvidenheden gennem Svaret: ‚Du maa faa paa Snuden, maa du‘. — Hermed har han Bevidstheden om at have gjort sin Pligt, og den stakels Skrædders ‚ærbødige Spørgsmaal‘ er ‚videnskabelig‘ af-

vist. Hr. M. har Punkt for Punkt fulgt den slagteriske Methode.“

Samme Aften rejste Koch hjem i Juleferien, og M. beholdt det sidste Ord i et afsluttende Indlæg, hvori det hedder, „at efter min Mening er Theologien ingen Videnskab, og at derfor den, som kun har givet sig af med Theologi, ikke ved, hvad Videnskab er (dette kan nemlig formentlig kun læres ved indgaaende Beskjæftigelse med en enkelt Videnskab). Denne Mening staar jeg ved. Dette er mit sidste Ord i denne Sag.“

Efter Tilbagekomsten sidder Koch atter paa sit Værelse i Kollegiet og tænker paa den glade Jul i Vejrum.

18/1 83: „Med Vemod spiser jeg paa mit Rævensben og tænker tilbage . . . Ogsaa Glam og Grim (∩: Hundene) tænke vi paa, og naar Carl og jeg ere sammen, begynder jeg at fløjte ad dem, men de udeblive; havde vi dem her, kunde vi arrangere Kattejagt i Kollegiets Have efter en større Maalestok. Mest Glæde har jeg dog af at tænke paa Pastor Ostenfeld.³⁵ Tanken om ham staar ogsaa for Carl som et kjært Minde fra Juletiden i Vejrum“.

22/2 83 skriver han: „Igaar Aftes havde vi Møde i Theol. Samfund, hvor Pastor Brücker talte om Præsteuddannelsen.³⁶ Forhandlingen var overordentlig interessant, fulgt med spændt Opmærksomhed af den talrige Forsamling og varede til Kl. 1. Salen var propfuld. Af Grundtvigianere talte, foruden Brücker, Folkethingsmand, cand. theol. Harald Holm, Højskoleforstander Falkenstjerne, cand. theol. Borup og fl. Imod talte cand. Bartholdy, cand. Wegener, cand. Louis Petersen, Pastor Møller ved Paulskirken, Pastor Olsen ved Johanneskirken m. fl. Der taltes dygtigt baade pro og contra, baade kjærligt og skarpt.“

I samme Brev: „Det er dog et uendelig rigt, aandeligt Liv, man kan føre her i Kjøbenhavn. Masser af Indtryk faar man,

baade Bøger, Blade og Mennesker rives aandelig talt om en, man læser, hører, taler, debatterer, forhandler, irenisk og polemisk. Men der er jo unægtelig i alt dette ogsaa noget mindre heldigt. Man jager pustende og stønnende som et Lokomotiv gennem Landskabet; men man trænger til at sunde sig, og denne Trang kan ikke altid tilfredsstilles“.

Skønt han ikke længer er Senior, tager han dog levende Del i Studenterforeningens Forhold. I ovennævnte Brev (22/2 83) hedder det:

„Unægtelig har Foreningen siden Samfundets Dannelse³⁷ haft et ensidigt Højrepræg, medens den jo burde være et Sted, hvor de forskjellige livskraftige Bevægelser førtes frem gennem deres bedste Repræsentanter. Af Oppositionen var der nu 10 Medlemmer, som tog denne Sag overtvært, lod trykke et Program, som de uddelte i alle Studenterkredse, og hvori de fordrede politiske Foredrag og Diskussioner, af Venstre- og Højremænd, endvidere at Tidens brændende Problemer og Ideer skulde fra begge Sider føres frem i Foredrag.“

„Paa et stort Møde, der i den Anledning blev afholdt, lykkedes det A. C. Larsen, en Student Møller³⁸ og mig at faa de $\frac{3}{4}$ af Forsamlingen til at protestere mod dette Skridt, saaledes, at man var enig i Realiteten, men misbilligede den ubesindige Maade, det var ført frem paa, og navnlig, at man ikke havde søgt Forhandling med alle de ældre Medlemmer, hvoraf vi vidste, mangfoldige vilde være med til et Systemskifte.“

„Disse $\frac{3}{4}$ (alle yngre Studenter) nedsatte saa straks en Comité (hvori jeg er) til at forhandle med de gamle og til, støttet af dem af disse, der vilde være med, at føre Programmet igjennem og saaledes lede Studenterforeningen ind i et nyt Spor.“

„Vi har saa konstitueret os som Velfærdskomité, har indbudt til Møde i Aften c. 100 ældre Akademikere, deriblandt

C. Ploug og af Theologer Prof. Fr. Nielsen, som interesserer sig meget for Sagen. Hvis det nu lykkes os at faa Støtte i Aften, opstille vi vort Program som Dagsorden paa Generalforsamlingen imorgen Aften, og gaar det saa ogsaa godt dér, har vi foreløbig reddet Studenterforeningen fra det nye Skisma, det truede med, og ført den ind i nye Baner, hvor den nuværende Mathed kan afløses af Liv og Kamp.“

„Naar man nu ved, at det er de nuværende Styrere i Foreningen, der som Journalister fylde Dagbladets og de andre Højreblades Spalter, og naar man véd, hvilken Forbindelse der er mellem Højre i Storpoltiken og Højre i Foreningen, saa kan det jo nok være, at Studenterforeningens Skiften fra Højre til Centrum ogsaa i Storpoltiken kan berede Vej for et Mellemparti, der kan besejre Extremterne.“

„Som et Bevis paa, at disse Ting sætte Sindene i Bevægelse, vil jeg blot anføre, at jeg igaar fik tilsendt fra Aarhus fra Redaktionen af Amtstidende et Nummer af dette Blad med en længere Artikel om Studenterforholdene. Samme Nummer sendtes til flere andre af Medlemmerne i Oppositionen.“

Paa et forberedende Møde Dagen før Generalforsamlingen (22/2 83) holdt Koch en Tale, hvori han hævdede, at det, flinke Studenter spurgte om i *vore* Dage, var, hvor den største aandelige Kraft var, ikke blot, hvor der blev sagt de bedste Brandere. Han skriver (9/3 83): „Idet jeg hævdede den absolute Modsætning, jeg stod i til ‚Samfundet‘, fremhævede jeg, at de bedste \circ : største, Kræfter traadte frem der, og jeg viste dette paa det literære, politiske og paa Livsanskuelsesomraadet. Dernede var der Begejstring for Venstrepolitik. Hvorfor talte Højremænd ej hernede for deres Ideer? Dernede doceredes deres Livsanskuelse med en Lidenskab og en Begejstring, der rev de unge Studenter med, hernede holdtes saa at sige aldrig et Foredrag af tilsvarende Art.“

Paa Generalforsamlingen (23/2 83) stillede Koch og Me-

ningsfæller en Dagsorden, der lød omtrent saaledes: „Idet Generalforsamlingen udtaler som sit Ønske, at Foreningens Virksomhed mere end hidtil rettes mod Foredrag og Discussion, og at Senioratet med streng Upartiskhed hertil indbyder Mænd af de forskjellige Anskuelse og Retninger, ogsaa Politikere, — gaar den over til Dagsordenen.“

„De to Ord: ogsaa Politikere, gav Anledning til en langvarig Forhandling og gentagne Afstemninger. Forsamlingen var saa ligelig delt, at Afgørelse var umulig uden Tælning ved Udgang gennem Døren eller endog skriftlig Afstemning. Da nu Senioratet afgav Forsamlingen sin Erklæring om, at det, enten de 2 Ord kom med eller ej, vilde indbyde ogsaa Politikere, og da vi ikke vilde trætte Forsamlingen efter alt dette, frafaldt vi næsten alle (af Forslagsstillerne) de 2 Ord. Resten af vor Dagsorden gik da igjennem med absolut Majoritet.“ (Brev til Hjemmet 9/3 83).

I et udateret Brev til Hjemmet giver Koch en fornøjelig Skildring af sine Oplevelser paa hans Rejse fra Vejrum til København efter Sommerferien 1883:

„Der var mange Grundtvigianere med Toget.³⁹ Da vi paa Damperen „Jylland“ sejlede ud af Nyborg Fjord, og det begyndte at lysne med Solopgang over Sjælland, begyndte paa én Gang en stor Flok med flere prægtige Sangstemmer, ledet af et Par Højskolelærere, at istemme: ‚Den signede Dag med Fryd vi se — af Havet til os opkomme osv‘. Det var en smuk Tanke, der gjorde en vis Virkning, og derefter begyndte de saa at synge Fædrelandssange og Højskolesange: ‚Høje Nord‘, ‚Løft dit Hoved du raske Gut‘ osv. Imidlertid duvede det alvorligt og begyndte at tale til Kallunerne. En af de ivrigste af Højskolemændene blev syg, brød sig voldsomt et Kvarterstid og tog saa fat igen. Det er da den værste Tur, jeg har gjort over Bæltet . . . Naar Situationen rigtig blev høj, istemmede de kjære Højskolemænd:

„Løft dit Hoved, du raske Gut.
Om et Haab eller to blev brudt,
blinker et nyt i dit Øje.“

„Endelig naaedes Korsør, og jeg magede det saa, at jeg kom i Vogn med nogle af Vorefolkene.⁴⁰ Fra Korsør til Ringsted sad jeg saa og nød deres Passiar . . . Endelig kom jeg da ogsaa i Snak med dem. Efter at de behørige Forespørgsler og Gjætninger vare besørgede, kom vi til at tale om Brücker, som de vare meget opfyldte af og delvis begejstrede for. Jeg kritiserede ham og fik dem, jeg talte med, til at give mig Ret, og den betydeligste af dem, der sad i den anden Ende af Vognen, bemærkede til mig efter at have tænkt lidt derpaa, at han var aldeles enig med mig. Det var rare Folk at tale med, men alle Venstre, og det paa en saadan Maade, at Højre som liggende helt udenfor Kjærligheden ikke en Gang stod for dem som en Mulighed.“

„Det er en underlig Forandring, at man ikke længer kan spise Bommerter⁴¹ og se til de kjære Hunde“.⁴²

I et P. S. i samme Brev meddeler Koch følgende: „Jeg hører nu, at jeg skal rejse til Odense og gjøre Tjeneste ved Regimentet der, et af dem, der skal gjøre Landgang. I et Brev, dat.: Odense Tirsdag Aften den 11/9 83 hedder det:

„Mandag skiftede jeg Ham og blev Soldat.⁴³ Idag Kl. 8¹/₄ Morgen til 3¹/₂ Eftermiddag Rejse her til Odense, Stilling saa hos Regimentet, saa hos en, saa hos en anden Bataillonsadjutant og hos Intendanten, Indkvartering med videre, og nu siddende i Hotel Postgaardens private Contoir, et Sted, jeg aldrig har været før i Dag, i en By, jeg aldrig har været i før i Dag.“

I samme Brev om de grundtvigske Møder, han havde deltaget i umiddelbart før Afrejsen fra København, paa Grundtvigs 100 Aars Fødselsdag (8. Sept.) og følgende Dage:

„I Rosenborg Have om Lørdagen var der en saadan Masse

Mennesker, at jeg intet kunde høre. Da Birkedal havde talt og Hostrup tog fat, foretog alle de yderststaaende en Forandring hen til et andet Sted i Haven, hvor vi sang og hørte Foredrag af Pastor Trojel,⁴⁴ en ældre Mand. Han sammenstillede Luther og Grundtvig og ,vilde ryste lidt af Ærmet, skjøndt uforberedt, saa kunde vi jo selv skjønne, hvad vi kunde bruge deraf; forresten var det, han rystede af Ærmet, gaaet gennem hans Hjerte': Luther gav ,*hvad* der var Christendom, Grundtvig, *hvor* vi fandt, hvad Christendommen gav os'. Det var dygtigt gjort . . .“

„Vi gik da hen til de andre, og da Talerstolen imidlertid var rejst højere op, hørte vi det sidste godt. — Om Aftenen i Vodroffslund hørte vi Pastor Henning Jensen holde et ,flabet' Foredrag, meget yderliggaaende kirkepolitisk til Texten: ,Lad de døde begrave deres døde', og derefter Ullman fra Norge.“

„Da jeg gik hjem den Aften, var det mig klart, at jeg dog stod adskilt fra Grundtvigianerne i flere Henseender. Jeg beundrer meget, f. Ex. Begejstringen, de store Følelser og Løftelsen, samt endvidere deres ejendommelige, folkelige, ægte danske Fremstilling; men mine Indvendinger samlede sig den Aften i 3 Punkter:

„1) De henføre næsten alt, hvad de har, til Grundtvig; fra ham derives, hvad Folk, der levede før Grundtvig, ogsaa have. Dette er jo menneskeligt. 2) De ere meget tilbøjelige til at skildre Grundtvigianismen som Lyset og Livet, mens alt andet er Død og Mørke. Dette er værre. 3) De komme herudfra til at tendere dette: at lade det grundtvigsk-folkelige og det grundtvigsk-kristelige være lige godt, saa at det ,danske Folk' og den ,danske (o: grundtvigske) Menighed', falder sammen. Dette er det værste, men falder naturligvis i god Jord hos mange.“

„Disse mine Aftenbetragtninger om Lørdagen bekræftedes om Søndagen ved Fællesspisningen; men her kom der desuden

det uhyggelige, at Grundtvigianismens eget Barn, Politiken, frembragte indre Splid i Forsamlingen i høj Grad, saa jeg ialt Fald fik en Del af de gode og smukke Indtryk forstyrrede. Men jeg glemmer dog ikke alt det store, og navnlig imponeres jeg af Birkedals lange Tale ved Fællesspisningen med dens 'vældige Smelten', og jeg var glad ved Hostrups Humør."

„Jeg bor i Odense, Kongensgade 57, hos Symaskinefabrikant Demant, deler Værelse (tarveligt, men pæne Sengeklæder) med en Sygepasser. Dette Brev skriver jeg paa et Hotel ved en Bajer, da der ikke er Skrivelejlighed hjemme."

Udat. Brev, vistnok 14/9 83. Skalkendrup, Avnsløv Sogn pr. Ullerslev, til Forældrene:

„Siddende ved Enden af det lange Bord i Gaardfæster Søren Jeppesens Stue i Skalkendrup By, hvor jeg nok efter al Sandsynlighed skal blive til den 21. ds., skriver jeg disse Linjer. Min Pen er som skabt til at slaa Klatter med, noget, jeg ellers ikke plejer."

„Min Soldatertids første Stadium: Cantonnementsforberedelser i Garnisonen i Odense, er endt. Nærværende er det andet Stadium: Cantonnement her i Fyn. Fremtidigt er det 3die Stadium: Cantonnement i Sjælland, den 22.—28., med Tilbagemarsch til Garnisonen, 29.—2. Okt., og det 4. Stadium fra 3. Okt. til Hjemsendelsesdagen, som ikke maa falde senere end den rode og ej tidligere end den 3die."

„Det første Stadium gik uden videre Arbejde i Odense. Pastor Fibiger Jørgensen,⁴⁵ hvis Fader er Herredsfoged i Odense, var hjemme i de Dage. Han viste mig St. Knuds Kirke, der imponerede mig meget. Medens Jørgensen spillede paa det prægtige Orgel, stod jeg nede i den store Krypt og saa paa Kong Knud den helliges Hovedskal, liggende i en stor Glaskasse i hans Helgenskrin, der endnu har sit gamle Tæppe, men hvoraf Svenskerne tog Sølvet og Guldet. Der laa ogsaa Benedikt i sin Kiste, ogsaa aaben og under Glas.

Endvidere Chr. den 2dens Dronning, Elisabeths dannebrogsomvundne Kiste, som jo for nylig er overført hertil fra Holland.⁴⁶ — Odense er en stor By, vanskelig at finde omkring i. Den har en lang Gade, Vestergade; naar man om Aftenen kommer giennem den, er der Partier, der minde om Østergade i Kjøbenhavn.“

„Saa en Aften, den sidste i Odense, faldt jeg paa, at Rasmus Balslev⁴⁷ var Præst i Paarup, tæt ved Byen. Kirken kunde ses langt ude, og en Aften Kl. 6 vandrede jeg da af Sted. Efterat være kommet over Jernbaneskinneerne og have gaaet en 10 Minuter, kom jeg ind imellem Skove og Hegn med en liflig Høduft, og dermed var jeg inde i en hel ny Egn: Udsigten tilbage borte, som saa mange Steder i dette hegnsgjennemskaarne Fyn, og fremad nye Ting. Jeg gik og nød Sommeraftenen, som unægtelig var mildere end i Vejrum. Jeg vidste, at Præstegaarden laa i Tarup, og til min glædelige Overraskelse fik jeg, inden jeg endnu var kommen længer end Halvvejen til Paarup Kirke, paa mit Spørgsmaal om Præstegaarden at vide, at den laa lige til højre for mig. Med en velbehagelig Følelse, dels Glæde ved at skulle træffe kjendte Folk i en Æble- og Pære- (o: fynsk) Præstegaard, dels Glæde over Incognitoet, hvori jeg kom, skred jeg under det Præstegaarden omgivende Løvtag. Pastor Balslev kjendte mig efter i nogen Tid at have fixeret mig, foreslog, at vi skulde sige ‚du‘ og førte mig ud i Haven, hvor jeg traf hans Kone og Datter med nogle unge Damer. Datteren er 18 Aar, 3 Sønner, henholdsvis 16, 14, 12 Aar, gaa i Odense Latinskole, og 2 smaa søde 8 Aars Piger, hvoraf en med Navnet Rigmor, gik derhjemme. ‚Piben stoppet‘ (her mangler det danske Sprog en Ablativ) talte Pastor Balslev og jeg om en ‚Bibellæsning i Hjemmet‘,⁴⁸ han har liggende i Manuskript og nok vil udgive. Senere gik vi ned til Damerne. Det var fornøjeligt; jeg vil der igjen, inden jeg forlader Odense, og han har lovet mig

at kjøre mig til Haarslev.⁴⁹ Dertil vil jeg — tænker jeg — bruge den første Dag, efterat jeg er permitteret. Han har i sin Have bl. a. et Graapæretræ med c. 8 Tønder paa.“

„I Fredags Morges stillede jeg i fuld Oppakning hos Intendanten, fik Pengekassen, Arkivkassen, en Del Maale- Veje- og Kogeredskaber i store Sække i Vognen, og behagelig siddende i en Agestol i en Fjervogn Side om Side med min Sergent kom jeg til at kjøre iblandt Trænet, — hvor Læger, Dyrlæger, Intendanten med deres underordnede Personale har Plads. Fuldstændig Krigsudrustning var vi i: 3 Batailloner og bag- efter et Dragonregiment. Endelig Kl. 2 kom vi til Ullerslev og modtog vore Indkvarteringssedler af den kvartergjørende Officer. Intendanten, hans Oppasser (hvortil udtages de dygtigste Menige af Geledet) og jeg skulde ‚logere‘ hos Gaardfæster Søren Jeppesen i Skalkendrup (et hambert Navn for jyske Øren). Da vi vare ankomne dertil, viste han jo mig og Oppasseren vort Værelse, et lille Karlekammer med 2 Senge; i den ene laa ‚vor Søn‘ og en Tjenestedreng, i den anden skulde jeg og Oppasseren ligge. Den var jo lidt høj indeni mig; men jeg udfandt det snart som min Pligt at se det som den praktiske Gjennemførelse af mine folkelige Theorier. Imidlertid, da de ud paa Aftenen hørte, at jeg ‚taaled fint‘, saa spurgte de, om jeg holdt af at ligge sammen med Oppasseren i én Seng, og da jeg hertil ikke svarede Ja, omarrangeredes det saaledes, at jeg nu ligger i den ene Seng (Sengen er pæn), han i den anden; til de andre er der skaffet Plads andetsteds.“

Søndag Morgen.

„Jeg vil nu skildre Jer i Hovedtræk, hvad jeg bestilte igaar. Efter Ordre stod jeg op Kl. 4^{1/2}, og da jeg havde faaet mig klædt paa og været ude at vaske mig ved Hestevandtruget (noget, hvortil der hører en Øvelse i at tage Vand med Hænderne, som jeg nu begynder at faa) osv, faaet lidt varmt i mig,

begav jeg mig med min Undergivne hen til Intendantens Vogn, i hvilken jeg skulde hente paa Ullerslev Station 4120 Pd. Rugbrød og fordele det til Compagnierne. Jeg maatte lede efter disse, da man ej vidste bestemt, hvor de laa. Hvis der, naar Fordelingen var endt, manglede et Brød, var det jo gaaet ud over mig; jeg passede derfor nøje paa og lod Kusken, Oppasseren og mine egne Næver arbejde saa godt, at da vi efter uafbrudt Arbejde og Kjørsel (5 Mil i det mindste) Kl. 3 Eftermiddag holdt herudenfor, manglede der ikke ét Brød. Kl. 11 havde vi faaet os i en Ruf paa Stationen en Kop Kaffe og noget Hvedebrød, men var sultne for Alvor, da vi kom hjem. Resten af Dagen havde jeg kun lidt at bestille, og derpaa købte jeg mig for Spotpris nogle dejlige Gravenstener, tændte mig en Cigar og nød Feltlivets Behageligheder. Om Aftenen gjorde jeg min Thomas Møllerske⁵⁰ Kortkunst for Familien i Dagligstuen. Middagsmad leveredes os af Kvarterværterne mod Afdrag af 14 Øre i vor Lønning, Resten sørger vi selv for. Den første Dag fik vi Sødsuppe (ligesaa god i det mindste som Moders bedste) og Æggekage, den næste Kjødsuppe og Kjød (ligesaa god som hjemme). Hver Morgen og Aften faar jeg Aftensmad og Morgenmad (Kaffe og The med Smørrebrød) af vor Mo'er. Betalingen herfor ,bliver vi nok enige om'. Det er flinke Folk, som jeg begynder at blive gode Venner med.“

„Intendanten er flink, men lever naturligvis som Officer fuldstændig adskilt fra os andre. Jeg tror nok, han mærker, at jeg vil gjøre min Pligt. Den første Dag var jeg heldig til at vinde mig noget Terræn. Det var Lønningsdag, men Sergenten havde efter flere Timers Arbejde gjort Lønningen saaledes op, at der var en Fejl paa en Krone. Intendanten talte Beregningerne efter, men forgjæves. Et Bud fra Bataillonon forlangte Lønningen; jeg bad da om Lov til at regne efter, og jeg fandt snart Fejlen.“

„Ja, det Liv, jeg nu lever, er jeg *godt fornøjet* med, men hvor er det dog forskjelligt fra det, jeg kommer fra. Men ved Siden af Forskjellen er der dog ogsaa Enhed, og et stærkt Indtryk af denne har jeg nu i dette Øjeblik, Søndag Morgen, da Kirkeklokkerne snart skulle til at ringe sammen, og saa haaber jeg at faa Lov at gaa derhen, hvor vi dog allesammen, civile og militære staa énsdan. Ja, nu slutter jeg dette lange Brev i Haabet om, at I allesammen har det godt. Jeg venter snart Brev. — Eders hengivne Søn Gabriel Koch“.

I Brev, dat.: Odense 3/10 83 fortæller Koch om Slutningen af sit Feltliv:

„Det sidste Brev, jeg skrev, var fra Tømmerup ved Kalundborg. Der boede jeg hos et Medlem af Hoff's Valgmenighed; det var Folk med Interesser og med Bøger; navnlig Politiken interesserede Manden, der ejede en stor Gaard og havde været med i Venstres Komité ved Jyderup;⁵¹ han skød Skylden over paa Højre. Jeg boede brillant paa et Kvistværelse eller rettere Gavlværelse, saa der sov jeg godt.“

Iøvrigt er de Erfaringer, han under Manøvrerne i Nordvestsjælland gør med Hensyn til Kvarterer og Kvarterværter, af højst forskellig Art. I en Præstegaard, hvor Obersten og hans Stab boede, „maatte jeg ind og tale med Præsten“. „Præsten var rasende Højremand og talte med knyttede Hænder om Jyderup. Jeg spurgte ham, om der var nogen Grundtvigianisme heroppe. — Nej! — Indre Missjons Vækkelse da? — Nej! med Skuldertræk over Kolportørerne og en triviel Kritik af disses Prædikemaade. Hvad Folk da var? „Ja, vi holder os jo nærmest til Martensen.“ Her tænkte jeg, at det var godt, Carl ikke var tilstede, da det saa vilde have knebet med at bevare Alvoren over for Slagsen: en varm Martensenianer . . . Han var vist en helt rar Mand, men det er den mest affældige Præst, jeg har set, naar undtages Messingens i Studenterforeningen, og han burde aabenbart have

sin Afsked snarest muligt. Dèr slap jeg for at ligge i Laden; men det var vist ikke Præstens Skyld — de syntes slet ikke at have tænkt derpaa —, men fordi en af Underofficererne overlod mig sin Seng.“

„Paa en stor Herregaard laa vi i Halm, men med Kodækkener under os. — Sognefogden der og navnlig hans Kone vare kristelige Mennesker, som jeg fik en rar Samtale med; hun var en Kusine til Overlærer Riis i Ribe.⁵² Men med Præsterne er det vist de fleste Steder deromkring ikke, som det burde være.“

Manøvrerne sluttede i Soderup vest for Roskilde. Derpaa over Slagelse, Korsør, Nyborg tilbage til Odense (1. Okt.). I Brevet 3/10 hedder det til Slutning:

„Saa er nu da Turen endt; for mig har den været overkommelig, for de gaende uhyre streng, meget værre end Lejren. Jeg er nu her i Odense og haaber paa, at Intendanten vil lade mig slippe et Par Dage før den rode. Det for mig betydningsfuldeste Resultat af Turen er det Indblik, jeg i mit ypperlige Incognito har faaet Lejlighed til at gjøre i Bøndernes aandelige Standpunkt. Det er forbavsende lavt de fleste Steder og i kristelig Henseende de fleste, allerfleste Steder = 0; men i Reserve haves et gejstligt Overtræk, som man trækker paa ved passende Lejligheder og sikkert altid, antager jeg, naar man har Ærinde i Præstegaarden i Anledning af Tiende, Smaaredsel eller lign. Gid jeg dog engang maatte blive et af de Midler, der bruges til at hjælpe saadanne Mennesker!“

Studenteforeningen 12/10 83: „Jeg er nu da atter her i Kjøbenhavn; jeg slap den 9de fra Odense, rejste lige hjem og begynder i Morgen at læse Exegese med det ene af de 2 Partier, jeg skal læse Romerbrevet med . . . Det er et forfærdeligt Roderi med Møder, Adresser, Debatter og Bøger m. m., man kommer ind i her i Kjøbenhavn, højst forskjelligt

fra mit Liv i Odense. Jeg har været til Colportørmøde og hørte en herlig Tale af Pastor Beck over Texten: „Kjøber den belejlige Tid, thi Dagene ere onde‘.“

28/12 83: „Juleaften tilbragte jeg med Kl. 4—5 at være til liturgisk Gudstjeneste, dog ogsaa en kort Prædiken, hos Rørdam i Helligaandskirken. Derefter vilde jeg have været ind i Trinitatis Kirke for at høre Schepelern messe; men der var saa overfyldt, at jeg maatte gaa igjen. Jeg gik da hjem og arrangerede mig i min Ensomhed paa bedste Maade.“

„Julemorgen stod jeg op Kl. 6¹/₂ og gik hen at høre Fro-prædiken hos Paulli i Frue Kirke Kl. 7. Skjøndt jeg kom før Gudstjenestens Begyndelse, var Kirken aldeles stuvet med Mennesker. Det har jeg aldrig før været med til; det er en stemningsfuld Overgang fra Stjernehimlen udenfor Kirken og saa til den oplyste, menneskefyldte Kirke (og saa den Kirke) med Orgelets: „Dejlig er den Himmel blaa‘.“

„Jeg er nu begyndt igjen med mine Amerikanere,⁵³ og jeg læser selv paa Kraft.“

Paa en Rejse fra Vejrum tilbage til København læste Koch i en Avis om Biskop H. L. Martensens Død (3/2 84). I et Fødselsdagsbrev til sin Fader (12/2 84) fortæller Koch om hans Begravelse:

„Dagens Begivenhed er Martensens Begravelse; det er det mest storartede, jeg har set i sit Slags. Omtrent 400 Kandidater og Studenter samledes i Solennitetssalen bag Universitetslærerne med Rector og Madvig i Spidsen. Vi marscherede gennem de tætte Menneskemasser ind i den fulde Frue Kirke, op forbi den lysomgivne, kransbedækkede Kiste. Studenter og Kandidater stuvedes saa som Sild i den bagerste Del af Koret, mens Universitetslærerne satte sig øverst i Stolerækken til venstre. Lidt efter kom Præsteprocessionen med Fog, Engelstoft, Monrad og Swane i Spidsen. Steen⁵⁴ sagde mig, at de ikke havde kunnet faa Plads i Stiftsprovstegaarden, skjønt

alle Værelser var stuvende fulde; han mente, der var 4—500 Præster. Andre mente 3—400, men vist var det, at det var meget imponerende. Efterat Kongen m. fl. var komne, spillede Hartmann (vistnok Thorvaldsens Sørgemarsch), og vi sang da den første Sang af Richardt (Chr. Richardt, Samlede Digte II Kbh. 1895. S. 360 fig.). Præsterne var stuvede som Sild (sit venia verbo) i Koret, og en Del fik ikke Plads, men maatte staa nede om Kisten. — Efter Sangen talte Rothe varmt over: ‚Siger altid Gud og Faderen Tak for alle Ting i Vor Herres Jesu Navn‘. Derpaa det lille Vers og saa Fog over: ‚I dit Lys skulle vi se Lys‘. Det var, saavidt jeg kunde høre (men enkelte Dele gik mig forbi) meget smukt og kraftigt. Efter at den sidste Salme var sunget, bare Præster Kisten ud — mens ‚Amen raaber‘ blev sunget — og vi fulgte da ud til Assistenskirkegaarden gennem store Menneskeskarer. Dør bare vi (Studenter og Candidater) Kisten fra Vognen til Graven, hvor Gude talte over: ‚Jeg har stridt den gode Strid‘ osv. og forrettede Jordpaakastelsen. Saa gik vi hjem. Det hele varede fra 12—3. ‚Illustr. Tidende‘ kaldte M. ‚vel den største Mand, Nutidens Danmark har‘, ‚Ude og Hjemme‘ sænker sine Vaaben for den døde Modstander. Det var med forunderlige Følelser af det store, der her blev nedlagt, at jeg hørte de 3 Dump af Sandet paa Hans Lassen Martensens Kiste; jeg vilde nødigt have undværet denne Dag. Der er ingen nulevende dansk Mand, der faar en saadan Ligfærd.“

I Slutningen af samme Fødselsdagsbrev fortæller Koch om en Afskedsfest for C. Wegener, der var bleven Præst og nu forlod Borchs Kollegium:

„Iaftes (☉: 11/2 84) havde 14 Candidater og Studenter en meget vellykket Afskedsfest for Wegener, der skal være Capellan i Humble. Det er noget af det stemningsrigeste, jeg har været med til. Efter Middagsbordet gik Aftenen som et Lyn med begejstrede Taler, Alvor og Gammen, Tysk og Dansk,

og derimellem Samtale, og Solo- og Kvartetsang; navnlig gjorde det Lykke, da Kvartetten højtidelig begyndte paa: „Gubben han er gammel.“

I Borchs Kollegiums Forhandlingsprotokol skriver daværende Inspektør V. Balslev d. 5/4 84: „Gabriel Koç befinder sig nu paa Vejen til Norge. Han havde forregnet sig m. H. til Tiden, hvorfor han ikke naaede at faa sagt Farvel til de fleste af Kollegiets Beboere. Han bad mig derfor om gennem Protokollen at bringe alle Alumner hans Afskedshilsen og Tak for Samlivet herinde.“

4. UDENLANDS

Tidlig paa Aaret 1884 opnaede Koch det Øhlenschläger-Tegnerske Stipendium. Han besluttede at rejse til Christiania, hvor han særlig vilde arbejde paa sin Afhandling om en af det teologiske Fakultet i København udsat Prisopgave. Herom skriver han i udat. Brev (vistnok Marts 1884) til sin Fader, fra Borchs Kollegium:

„M. H. t. Afhandlingen, da har jeg en stor Del af Tiden, siden jeg kom hjemmefra (Juleferien 1883) arbejdet 1—2 Timer daglig paa Bibliotheket og desuden en Del Hjemmearbejde. Men det væsentligste Arbejde bliver jo at gjøre i Norge; nu skal det jo vise sig, om Lejlighed gives. Deres Bibliothek er næsten ligesaa stort som vort Universitetsbibliothek. Hvis jeg maa opgive det, har jeg dog haft noget ud deraf. Det er underligt at sidde og læse i de gamle Benedictinerudgaver af de gamle Aposteldisciple og de ældste Kirkefædre. For Tiden er jeg ved Tertullian, som jo gjør en Del sproglige Vanskeligheder.“

„Jeg har tænkt at rejse med Damper til Göteborg; derfra Kanalturen til Venern efter en Dags Ophold i Göteborg, og saa fra Venern med Jernbanen til Christiania . . . Til Norge overlæsses jeg med Hilsener til Professorer, særlig fra Scharling, fra hvem jeg ogsaa til nogle skal overbringe hans Ethik, hvis første Del nu udkommer. Imorgen bestemmer Konsistorium vistnok, hvorledes Kommunitetets Rejsestipendium skal fordeles; saa faar ogsaa jeg at vide, om jeg har faaet

noget. I Christiania kan jeg vist leve for det samme som her.“

Det største Navn i Norge paa Teologiens Omraade var da *Gisle Johnson* († 1894). Hans Standpunkt kan betegnes som en pietistisk Ortodoksi i Tilknytning til den norske Vækkelse (H. N. Hauge). Han var nu gammel og ude af Stand til at tage Kampen op mod den nye Tids Tanker, som i disse Aar væltede ind over Norge (B. Bjørnson, G. Brandes).

G. og C. Koch i Norge.

En apologetisk Kraft var derimod den unge Professor (fra 1873) *Fr. Petersen*, som var paa-virket af S. Kierkegaard. I et Brev til Hjemmet, dat. Zürich 6/6 85, har Koch senere skrevet: „*Fr. P.* anklager Theologien for at ville blive staaende paa de gamle Dogmatikeres Standpunkt . . . Paa mig gjorde hans Tanker ikke noget overraskende

Indtryk, da vi alt, gennem Martensen og andre, have begyndt at træde i et friere Forhold til den gamle Dogmatik.“ Koch synes ikke at være kommen i nærmere personligt Forhold til *Fr. Petersen* († 1903).

Større personlig Betydning for ham fik Professor *C. P. Caspari*, f. af jødiske Forældre i Tyskland (1814), fremragende Videnskabsmand paa det gamle Testamentes og Kirkehistoriens Omraade, i Danmark mest kendt ved sin grundige Undersøgelser om den apostoliske Bekendelses Oprindelse. Senere vedblev Koch gennem Aarene at se op til den fromme, aands-livlige Videnskabsmand, der trods sin fremmede Oprindelse

med Tiden blev saa norsk og nordisk som nogen († 1892).

Blandt Præsterne i Christiania følte han sig mest tiltalt af den senere Biskop *J. C. Heuch*, der med stor Kraft kæmpede mod den moderne Vantro, navnlig mod Bjørnson og Brandes.

I Christiania kom Koch snart ind i en Kreds af unge, der stundom samledes hos Gisle Johnson, bl. a. dennes Brodersøn, den senere Missionær Joh. Johnson og Søster („den fagre“), den senere Professor S. Michelet m. fl. Ved en Udflugt, som Koch deltog i, og hvor hans unge norske Venner var noget højt oppe, holdt han en Tale om „Dannebrog“, den forrevne Fane, der trods nogen havde været med, og citerede fra Ende til anden H. Drachmanns prægtige Vers om Dybbøl („Derovre fra Grænsen“):

„Hvad er det for støtte Mænd,
Skulderbrede, bringestærke,
Som ad Gaden drager hen,
Tavse under Fanens Mærke?
osv.

Fra Kochs egen Haand foreligger der kun lidet om Norgesrejsen. Med den i frisk Minde har han i et Brev fra Würtemberg (dat. Bad Boll 7/3 85) fortalt om sit Christianiaophold, der stod for ham som et Glanspunkt, og om sit Venskab med den unge norske Præst *Kr. M. Eckhoff*,⁵⁵ Formand for det norske Søndagsskoleforbund (f. 1850. † 1914). I ovennævnte Brev hedder det: „Dog var der ingen, jeg var saaledes voxet sammen med som med Eckhoff i Christiania. Jeg tror, at Christianiatiden altid vil forholde sig til senere Rejsetider, som den første Kærlighed efter Sigende skal forholde sig til de senere, hvad jo ikke udelukker, at de senere kunne være mere lærerige, gode at faa Forstand af. Det rosenrøde, under-

fulde Skær, som den mærkelige Christianiatid altid staar for mig i, kan jo heller ikke vare ved, og skal det da heller ikke. Var jeg der i det himmelblaa, saa har jeg i Erlangen mere været paa det jævne, som Kaalund siger, og det er ikke sundt i Længden at have fast Opholdssted andetsteds.“

Efter et længere Ophold i Christiania var Koch i Trondhjem, derfra sydpaa over Stavanger, hvor han saa Oftedahls Stiftelser (Erlangen 27/9 84), over Christianssand og Frederikshavn til Vejrum.

Fra denne Rejse har han mange Aar senere, i et vistnok utrykt Manuskript, fortalt følgende smukke „Rejseminde“:

„Det var oppe i Norge. I Selskab med en Ven var jeg rejst fra Trondhjem ned gennem Vestlandet, til Søs og til Lands. Vi var naaet til Hardanger. Der skiltes vore Veje. Han skulde til Christiania, jeg rejste derimod sydpaa over Stavanger og Christianssand til Frederikshavn. Lige i Begyndelsen af denne sidste Rejse var jeg en Dag kommet i Følge med en kendt og anset Mand deroppe, en Direktør K., Leder af en stor Statsinstitution, vistnok Jurist. Han var c. 50 Aar, jeg 25. Vi rejste kun sammen en Dag. Hôtellet maa have været overfyldt, da vi den Aften delte Soveværelse sammen. Jeg har ikke set ham før eller siden. Kun hørte jeg siden, at han var en af den norske Menigheds gode Mænd, en bekendende Kristen. Af hvad han sagde, mindes jeg kun én Ting. Om Aftenen, oppe paa Værelset, inden vi gik til Ro, bad han sin Aftenbøn, en Aftensalme i den norske Kirkesalmebog (ved M. B. Landstad. No. 615, 3—4, af S. O. Bruns „Sjungende Tidsfordriv“ c. 1690). De to sidste Vers faldt stærkest ved mig. Da han fremsagde dem, maa han selv og Ordene have været fulde af Liv. Ellers kunde jeg ikke endnu i Dag se ham for mine Øjne og høre hans Bøn. Alt det andet fra den Aften er glemmt. Versene lød:

Forlad mig, min Gud,
Hvad jeg haver syndet imod dine Bud!
Du prøver mit Hjerte og kender mit Pund,
Du hørte hvert Ord, der gik ud af min Mund.
Lad være, hvad deri var syndigt og slemt,
Tilgivet og glemt.

Jeg ved, du det gør.
Jeg slukker mit Lys og tillukker min Dør!
Og søger mit Leje og lægger mig ned.
Gud lade mig sødelig sove i Fred!
Dig, Jesus, befaler jeg trøstig i Haand
Mit Legem og Aand.

Disse to Vers udtrykker godt, hvad en Kristen har at sige til Gud hver Aften, naar han gaar til Ro.“ —

Efter Sommerferien (1884) i Vejrum deltog Koch i „Den evangeliske Alliances“ Møder i København (30/8—7/9). Herom skriver han (16/9) til Hjemmet: „Det mest interessante var Professor Godets⁵⁶ Foredrag, mindeværdigt paa Grund af Mandens Personlighed . . . Endelig et interessant ‚skandinaviske‘ Bønnemøde, sat i Scène af Nyeborg m. fl., meget opbyggeligt. En Samling Psalmer i forskellige Sprog benyttet. Det mangler jo for Resten ej paa Komik: Kjøbenhavnerne have optaget de franske Skikke, at synge Psalmerne staaende og klappe ad Talerne . . . Trods alt har jeg af Alliancen faaet et stærkt og enkelte Gange et meget stærkt Indtryk af, hvorledes de forkynde Guds store Gjerninger paa andre Tungemaal, og jeg vilde nødig have undværet det.“ „Søndag Fmd. (d. 7/9) hørte jeg Biskop Fog i Frue. Han begyndte med en Indledning, den mest storartede, jeg tror, jeg har hørt, ud fra Spørgsmaalet: ‚Hvad skal jeg gjøre forat leve‘; det var Sjællands Biskop, der havde Ordet.“

„Søndag Aften var jeg i „internationalt Selskab hos Krag. Der var Consul Hansens, Bangerts, Nyrops, Steens, S. Müller m. fl. og af fremmede Godet, Professor Christlieb⁹⁷ fra Bonn, Anderson fra Edinburgh, Storjohann m. fl. Der blev holdt 3 Taler paa Tysk ved Aftenandagten af Christlieb, Godet og Storjohann, hvorefter Krag sluttede med nogle hjertelige Ord. Den Aften vil jeg mindes længe. Næste Formiddag var S. Müller og jeg til Frokost hos Steen, bagefter en alvorlig Samtale, som jeg længe vil mindes“.

Den følgende Dag (8/9) afrejste han fra København for over Hamborg og Berlin at begive sig til Erlangen. Om Rejsen foreligger en udførlig Beretning i et Brev til Hjemmet, begyndt i Berlin, sluttet i Erlangen (27/9 84). Deraf følgende Uddrag:

„I Vamdrup tyske Vogne, mens de tyske Conductører ikke talte Tysk endnu. Kort efter naaede vi Vojens, og her hørtes Raabene: Alle aussteigen. Handgepäck mitnehmen! i tysk Commandotone . . . Jeg rejste med et Par Bønder fra Als, der klagede sig over Tyskerne; de fortalte mig en Del om Tyranniet. Iøvrigt var Jernbanebetjentene høflige og beskedne, men bestemte og præcise i deres Svar, naar man søgte Oplysning. Der var mere Appel og mindre Gemytlighed end hjemme.“

„Endelig naaede vi Flensborg. Jeg gik strax ombord i den lille Damper, der gik til ‚Sonderburg‘. Kl. 8 Morgen omtrent kom vi til Sønderborg; det gyngede slemt, da vi kom ud af Flensborg Fjord. Men det tyske Siegesdenkmal og Dybbøl Mølle, Vemmingbund og Broager gav mig saa meget at tænke paa, at Søsygen glemtes. I et Værtshus i Sønderborg fik jeg lidt at spise og tiltraadte saa i alvorlige Tanker min Vandring over Pontonbroen og opad Dybbølbjerg.“

„En Sten med S. II angav Stedet (for Skanse II); der stod jeg, saa frem i Terrænet, saa over til Broager og til Kirke-

taarnene og saa ned i Vemmingbund og tænkte paa Rolf Krake. Vejen fortsatte sig saa forbi Møllen og Søjlen nedover mod Dybbøl By; der tænkte jeg paa 5/6 48, da jo de danske kastede Tyskerne ned over Dybbøl Bjergs Vestskraaning. Saa vendte jeg mig og saa ned ad Østskraaning mod Brohovedet og tænkte paa 18/4 64.“

„Saa traf jeg en Stenhugger, der boede foran Skanse I; han fortalte om 64 og var sammen med en ung Mand, (der var dansk Undersaat, men boede i Broager) enige om, at det var en hemmelig Aftale mellem de regjerende paa begge Sider, at det skulde ende saaledes. „Hvorfor stod vi ellers i Skanserne uden at maatte løsne et Skud og saa paa, at Tyskerne gravede for Næsen af os‘. Ja, deres Tristhed gav sig endog et saa bittert Udtryk som dette, at de store af og til etablerede saadanne Slagterier for at ave Folkemasserne. De vare begge to dansksindede, og jeg skammede dem alvorligt ud.“

„Paa mig gjorde al denne Tyskhed (o: i Flensborg) et saare trist Indtryk; men det lettede, da jeg besøgte den danske Patriot Monrad⁵⁸ og der fik at vide, at der vel er faa dansktalende i Flensborg, men mange tysktalende, der ere ivrigt dansksindede. Det danske Hotel var fuldt af dansksindede Gjæster fra Byen, som alle talte Plattysk. Det er ikke gaet op for de Mennesker — sagde Fru Monrad — at Danskhed og dansk Sprog høre sammen. De fleste voxne Flensborgere kunne dog dansk; Børnene kunne næsten alle kun tysk. Men selv, hvor det tyske Sprog er forbundet med tysk Sind, klages der dog over Preusserne; man vil have en Hertug. „Vi danske ere blevne én Gang, men Slesvigholstenernerne 2 Gange‘.“

„Onsdag Eftermiddag drog jeg sydpaa. Mellem Flensborg og Slesvig havde jeg en Forhandling med en tysksindet Almue-skolelærer i Flensborg, hvis Forældre i Angel vare delvist

dansksindede, men hvis Bedsteforældre vare ivrigt dansk-sindede; jeg sendte en Hilsen til de sidste.“

I Hamborg besøgte Koch Wicherns⁵⁹ Stiftelse Rauhes Haus: „Med en flink Sadelmagermester til Fører besaa jeg i 3 Timer dette mærkværdige Complex, hvor 3—400 Mennesker ere samlede. Der er Drengene i Masse; af disse blive nogle Haandværkere osv., andre Studenter. Drengene bo i Familier paa 18—20 med en Familiefader; hver Familie har sin Lejlighed, og den danner som en Klasse for sig, hvor de holder Skole, spiser og lever sammen, hvor Drengene har hver sin Seng (nydelig) og Spiserekvisiter og selv gjorde rent. Paa samme Vis have de ældre Latinskoledisciple deres Familier, og ligesaa ere Svendene fordelte i Sadelmagerfamilier, Skomagerfamilier osv. Pastor Wichern⁶⁰ samler dem saa til Andagt Morgen og Aften. Dog fik jeg som Steen det Indtryk, at den gamle Wichern savnedes noget.“

Om sit Indtryk af Hamborg skriver han: „Man faar et meget verdsligt Indtryk af denne Handelsstad. En ældre Gentleman, jeg talte med, blev forstemt, da han hørte, jeg kom fra Rauhes Haus; ‚det er mig altfor orthodoxt‘. Ægte betegnende for tyske Forhold. Kirker var der heller ej mange af, og saa de infame, liberale Præster. Det maa alligevel have været strængt i Længden for den retfærdige Lot at bo i Sodom.“

Lørdagen d. 13/9 drog han med Iltoget til Berlin. „Til Rejseledsager havde jeg en Kjøbmand fra Hannover, der var Student, temmelig ung, dygtig og energisk; han holdt mest at de ‚naturlige‘ Præster, men da det viste sig, at han dermed mente saadanne som Funcke,⁶¹ saa bleve vi snart enige . . . Ogsaa han kjendte jo til de liberale Præster, men var enig med mig, at hvis Kirken ej mente sig at kunne operere med andre end rent menneskelige Midler, saa maatte den hellere strax nedlægge Arbejdet.“

I Berlins Malerisamlinger og Musæer „gik jeg mange Timer og havde stort Udbytte“. Særlig var han betaget af de to store Malerier, som forestillede Dybbøl efter Stormen og Overgangen til Als. Paa det store ægyptiske Musæum var han stærkt optaget af et ægyptisk Tempel, rekonstrueret til Dels med Materiale, hentet fra Ægypten. „Saaledes — skriver han — saa Josef og Moses Templerne. Maaske de samme Statuer, som nu staa i Berlin. Men sikkert er det, at da Moses byggede Israels Helligdom, da har han ej blot haft hin himmelske Type i Tanker, der blev vist ham paa Sinai (Hebr. 8,5), men tillige det ægyptiske Tempel. Eller rettere: den menneskelige Skikkelse, som det guddommelige her iførte sig, er laant fra Ægypten, som vore Kirker fra den romerske Basilika.“

„Og saa er der en Overflod af Kister og Mumier. Det er mærkeligt at staa overfor en saadan Mumie, der er 4—5000 Aar. Der er endnu Udtryk i Ansigtet. Haaret har sin Farve og Tænderne sin, men det øvrige er sort. En saa vild og vred ud; maaske er det ham, som døde for Moses Haand, da han vilde hjælpe sin Landsmand . . . Balsamering er en Slags legemlig Overvindelse af Døden. Ogsaa vi nulevende føle jo saatiid en Lyst til at fastholde et Menneske eller en Gruppe Mennesker, saa de ikke glider bort i Tidens Strøm. Vi faar nøjes med Erindringen; vel os, om vi dertil kunne føje Haabet; ogsaa Haabet om Legemets Opstandelse trænge vi til . . . Et ‚memento mori‘ er skrevet paa disse Mumiers Pande . . . Dog er der noget friggjørende i at gaa ud i Dagslyset fra disse Gravkamre. Bagefter kom jeg til at nynne paa den kjendte Melodi om ‚det berømte Ægyptens Land, hvor alle Folk er Mumier. Oh! — Ohej!‘“

I „Deutsches Theater“ saa han Paillerons ‚Hvor man kjæder sig‘, hvilket han før havde set i København. „Det lader sig ikke nægte, at det blev bedre spillet end i Kjøbenhavn. Tyskernes Spil er noget bevægeligere og livligere end vort

og ligger det franske nærmere.“ Derimod finder han, at Mephistofeles i Gounods Faust, som han hørte paa ‚Opernhaus‘, stod langt under Schram i København. „Endelig var jeg igjen en Aften paa Deutsches Theater og saa Romeo og Julie; skjønt Pladsen (1 Mk.) var en daarlig Staaplads bag i Galleriet, var det dog saa henrivende dejligt, at jeg ikke saa snart glemmer det.“

„I christelig Henseende hentede jeg dog noget i Berlin. Vel er Kirkegængerne et meget lidet Procentantal af Befolkningen (omtr. 2 %); men dog drive de christne i Berlin Missjon, og der er Fremgang at spore.“ Stærkt optaget er han af Hofpræst Stöckers⁶² politiske og kristelige Virksomhed. Koch skriver om et stort politisk Møde, hvor Stöcker fremlagde sit Program: „Jeg kom tidlig og fik Plads lige under Talerstolen. Som gode Tyskere havde man sin Seidel Bier foran sig og Cigar; Salen var fuld af 3000 Mennesker; endelig kom Stöcker, hilst med Jubel, han besteg Tribunen, vendte sig og sagde sit ‚guten Abend‘, hvorpaa som Svar fulgte et tordnende ‚guten Abend‘ fra Forsamlingen. Nogle socialistiske Urostiftere bad han komme op og tale, det hjalp; nogle Socialister, der senere forsøgte sig noget hjælpeløst fra Tribunen, bleve udlete af Forsamlingen. Saa fortsatte St. med at sige, at naar sligt gjentog sig, saa vilde han bede Forsamlingen bevare en absolut Ro, for at Urostifterne kunde kjendes; derpaa vilde de strax blive førte ud af Salen, og jeg vil bede Dem (sagde han saa vendt mod Urostifterne) m. H., være forvissede om, at det vil blive besørget prompte og expedit‘ (Bravo).“

„Stöcker er den betydeligste Folketaler, jeg har hørt, klar, kort, præcis, lidenskabelig og dog tillige overlegen rolig. Han havde hele Tiden Tilhørerne med sig og samlede Traadene i jævnlige humoristiske og satiriske Bemærkninger. Man mærkede, det var en Mand, der *vilde* noget, og der var Strengeklang i hans Stemme. Hvor er der dog noget umaadelig stort,

ja næsten det menneskelig talt største i en Mand, der ved Ordets Magt tænder Ild i en Forsamling Mennesker.“

„I chr. Hens. virker Stöcker mere bredkirkeligt. I Domkirken hørte jeg en god, opbyggelig Prædiken af ham over Marc. 10, 28—31 med Motto: ‚Alles verloren — alles gewonnen‘ (Apostlene); — ‚Nichts verloren — nichts gewonnen‘ (den rige Yngling). Jeg overværede en Opbyggelse med hans tidligere Confirmander over Marc. 3, det var kort og klart, i Samtaleform. Med ham selv fik jeg ikke talt.“

„Søndag Aften hørte jeg i Ynglingeforeningen Ev. Vereins Missjonshus, et Foredrag over Nadveren af en Kand. Hauck fra Domstiftet,⁶³ ledet af Overhofpræst Kögel. Vi fulgtes hjemad mod Domstiftet, og vor Samtale førte til et Bekjendtskab, der fortsattes et Par Gange paa Domstiftet, hvor jeg lærte flere andre af Candidaterne at kjende. Det var rare Folk; vi talte om Præstegjæringen, om Liberalismen, om Ev. Alliance, om Martensen og Grundtvig, om deres Liv og Gjærning der paa Stiftet.“

„Sidste Søndag (21de) hørte jeg i Ynglingeforeningen et Foredrag af Rektor Becher om Valget af Ægtefælle; det var aldeles ypperligt. ‚5 Hensyn skal du tage; 5 Hensyn skal du lade være med at tage‘; nu har jeg Theorien godt inde. Der var der et rart Samliv.“

Fra en Udflugt til Wittenberg: „Jeg fik Lov til at være noget ene i Kirken (d. e. Sognekirken, hvor Luther prædikede); jeg sad saa i Luthers Stol og tænkte paa de svundne Tider, bad saa en Bøn til Gud om at maatte blive en trofast Præst i Luthers Kirke.“ Saa derefter Slotskirken med Luthers Theser m. m.

Som Svar paa Brevet om Besøget i Wittenberg skriver Faderen (17/9): „I Wittenberg studerede Hans Tausen, Anders S. Vedel og flere af mine Forfædre, ligesom ogsaa i Halle i senere Tider.“

Afrejse fra Berlin 22/9. I Dresdener Galleriet begyndte

han med Rafaels Madonna. „Jeg vil være ærlig og sige, at mine storartede Forventninger ved første Øjekast bleve undertrufne; men jeg maatte stadig tilbage og maa nu sige, at jeg har en levende Bevidsthed om, at jeg har set Maleriets højeste, noget der aldrig mere vil naas. Der lysér ud fra det Billede et: *procul este profani*.⁶⁴ Der er Tavshed over de Mennesker, der sidde i Madonnasalen; Kierkegaard siger, at Kvindens Op-gave er at frembringe Tavshed. Man mærker tillige *en lille Smule* af Peters Ord: „Herre gæk ud fra mig“.

I Prags Domkirke: „Der var Overflod af Helgenben osv., i første Række Nepomuk og Venceslaus. Saa den Stol, Fyrst Schwarzenberg sidder i ved festlige Lejligheder; den Cardinal⁶⁵ var der dog noget ved 1870.“ Ved Tanken om Prags aabne Kirker udbryder han: „Den katolske Kirke lukker sig op hver Dag. Vore Kirker, — ja de er os som Hjemmet saa kjære, og dejlige Ting i dem er sagt, — men for de barnlige Sjæle er der dog noget i dette med *præsens numen* (∴ den nærværende Guddom i Monstransen.)«

Rejseberetningen afslutter d. 29/9 i Erlangen, Kammerer-strasse 4, 1. Treppe, hvor han efter megen Besvær har lejet sig to Værelser hos et Par „særdeles nette Snedkerfolk“, der lejede Værelser ud til Studenter. Disse Værelser fandt han efter Anvisning af en gammel Støvlepudser ved Burschenschaft'et Germania, der var bleven ham anbefalet. „Denne gamle Støvlepudser ser ud som en studiosus perpetuus (68 Aar) og er en fuldstændig tysk Studenterfremtoning, der ej kan beskrives paa dansk. Han er den personificerede Gemytlighed, kjender af lang Støvlepraxis alle mulige Værelser og kunde sige mig Besked om Folkene.“

I et Efterskrift tilføjes: „Jeg tænker paa at abonnere paa det billige Kbh. Blad ‚Avisen‘. Jeg vilde nemlig ogsaa gerne være lidt à jour med ledige Embeder. Og her ser og hører jeg jo ligesaa lidt til Danmark, som vi hjemme høre om Bajern.“

— „Jeg begynder mit Ophold i Erlangen med et — som jeg tror — oprigtigt Ønske om, at hvad jeg her maatte tilegne mig, maatte blive ikke til min egen Ære, men til Gavn for min Gjerning i den Hær, i hvis Geledder jeg agter at træde ind ved min Hjemkomst.“

I et Brev af 6/10 fortæller han om det voldsomme Indtryk, det gjorde paa ham, da han i Værtshuset „Zum grünen Baum“, hvor han spiste sin Middagsmad, læste et Telegram om Christiansborg Slots Brand“ (Fredag d. 3. Okt.). „Jeg har derover i Eftermiddag været i en saa afficeret Sindstilstand, at jeg intet har kunnet bestille; en Time efter slog min Puls 96, mens den plejer at slaa 60—70. Efter at jeg nu Kl. 6¹/₂ Aften er kommen lidt mere til Ro, levnes der fra den store Sorg over det skete ét stort Spørgsmaal, der nu den hele Eftermiddag har optaget mig, og som jeg ikke har kunnët faa Besked om af Telegrammerne. Er det kongelige Bibliothek brændt? Naar man har gennemvandret dets Sale og om end i det smaa dog har haft Lejlighed ved Sammenligning med andre Bibliotheker til at se dets Fortrinlighed, og naar man saa er dansk, saa nærmer dette sig til at blive en Hjertesorg. Mon det virkelig er brændt?“

Samme Brev: „Mit Liv har hidtil været klosterligt; jeg har ikke gjort Visiter for at faa Ro til Arbejde; derimod Spadsere-
ture i Omegnen. Jeg er nu nemlig med min Afhandling kommet saa vidt, at jeg har besluttet, at den *skal* — saavidt det staar til mig — være færdig til December. Jeg tror ogsaa, jeg kan gjøre den færdig, men det kræver energisk Arbejde.“

Afhandlingen, han arbejder paa, er Universitetets teologiske Prisopgave over Emnet: „At give en historisk kritisk Fremstilling af de vigtigste Opfattelser, som ere fremkomne i Kirken om Menneskenes Tilstand mellem Døden og Opstandelsen, og undersøge, hvorvidt der udaf Skriftens An-

tydninger og Kristendommens almindelige Grundtanker lader sig udlede nogen Lære derom“.

Om Arbejdet paa Afhandlingen skriver han (17/10): „Naar det hele bliver færdig, bliver det i det højeste 50 Ark 3: 200 hele Kvartsider — noget at gumle paa for de theologiske Professorer. For Resten gaar det mig efter Goethes Vers: ‚Freudvoll und leidvoll‘ osv. Det er ikke bare Fornøjelse med disse Forfatterhistorier. Jeg haaber imidlertid, at jeg baade vil have godt af det og have temmelig let ved at bære det, hvis det viser sig at være ‚det pæreste Pøjt‘, som Poul Møller siger. Der er under et sligt Arbejde Lejlighed til praktiske Studier over Begrebet: Ære i Forhold til Ærgjerrighed. Ogsaa dette Arbejde har bekræftet Sandheden hos Balle om Menneskene, der ikke ere saa gode som de burde være.“

28/11 84 taler han om „det Slid, jeg har haft for at faa min Afhandling færdig. Torsdag Formiddag d. 27de kunde jeg afsende den som opus operatum til Pastor Jørgensen⁶⁶ paa Borch, der besørger det i rette Vedkommendes Hænder. Det var en underlig Følelse, da jeg efter navnlig de sidste 8 Dage at have slidt som et halvgalt Menneske — sommetider langt over Midnat — var færdig. Skal jeg være ganske ærlig, venter jeg Medaillen, dog saaledes, at jeg tænker mig Muligheden af det modsatte.“

„Dette Arbejde har jo nu ihvert Fald været min Hovedbeskæftigelse i det sidste Aar, naar man medregner de Studier (patristiske-dogmatiske-exegetiske), der har sluttet sig om det, og det har været af gennemgribende Betydning for min theologiske Udvikling. Naar jeg studerede Fædrenes Lære om Mellemtilstanden, kunde jeg ikke dy mig for at gjøre Digressioner til højre og venstre i deres Værker, og derved har jeg virkelig faaet et — omend kun et Indtryk, saa dog et Førstehaandsindtryk — af Kirkens Stormænd gennem alle Aarhundreder, som jeg ellers ikke vilde have faaet saa let.

Jeg har endvidere lært Forskjellen mellem selv at tænke og at fremstille sine Tanker saaledes, at de blive gjentænkte af Læserne. Naar man selv har prøvet dette i et dogmatisk Spørgsmaal, saa gouterer man for Alvor den Kunst, hvormed Martensens Dogmatik er skrevet, saaledes at man tror, at det hele falder af sig selv. Han er da ogsaa i den Henseende aldeles enestaaende i Nutiden.“

„Jeg slutter med 5 Læresætninger . . . Med Hensyn til det brændende Spørgsmaal om Evangelieforkyndelsen i de dødes Rige, da har jeg fastslaaet, at en slig ikke lader sig bevise ud af 1 Peter 3, 19 og 4, 6; de to Steder har jeg nu grublet over 1 Aar, og jeg tror at have givet en paa væsentlige Punkter ny Begrundelse af, hvorfor der ikke kan tales derom, idet jeg har vist, hvorledes der i den første Menighed var et ejendommeligt Forhold, der foranledigede disse Udtalelser og maatte foranledige dem netop i den Form⁸⁷ . . . Og jeg dimitterer mit kjære Arbejde med et ‚et hæc meminisse juvabit‘; thi det minder mig jo tillige om et indholdsrigt Aar (3: i København), da det gik jævnsides med Manuduktion af Studenter og amerikanske Præster. Saa den Tid, da jeg gjorde Forarbejder con amore i Norge, saa atter Gjenoptagelsen her i Erlangen. I Norge har jeg, adskillige Nætter efter at have sluttet Arbejdet, gaaet ud paa min Altan og set ned over det slumrende Christiania paa Fjorden, med Maanen afspejlet paa dens Flade. Her laa Erlangen kridhvid i bidende Kulde, men i den samme Maaneglans, naar jeg nu tilsidst sluttede af Kl. 12—1—2.“

Det teologiske Fakultet i København, bl. a. H. Scharling og P. Madsen, fandt den grundige Afhandling værdig til Universitetets Guldmedalje. Den opbevares nu paa Universitetsbibliotheket. Den er næppe bleven læst af mange; men for Forfatteren selv har Studiet af dette vanskelige Emne været

af stor Betydning, og Sporene deraf kan kendes i hele hans senere Forkyndergerning.

Manuskriptet, der som Motto bærer et Ord af Calvin: „Melius erit extendere progressum gratiæ dei usque ad carnis resurrectionem“ (∴ det vil være bedst at udstrække Guds Naades Virkning lige til Kødets Opstandelse), slutter med i 5 Punkter at sammenfatte Undersøgelsens Resultater. Det første og vigtigste lyder saaledes: „De troende ere fra Døden til Opstandelsen i et uopløseligt Samfund med Christus. Dette Samfund er langt inderligere end det dennesidige og kan derfor være Gjenstand for de christnes Haab og Længsel, medens dog paa den anden Side den fulde Salighed, Haabets fuldkomne Opfyldelse, maa henlægges til Opstandelsen. Derfor bliver Mellemtilstanden tillige en Ventetid.“

Om Juleferien 1884 fortæller Koch i et Brev fra Stuttgart: „Søndag den 21. Kl. 6^{1/2} tændtes vort Juletræ (Studerterne Hüneck, Röschmann, Wohlenberg og jeg) paa mit Værelse; vi sang Julesalmer, læste Juleevangeliet, W. sagde nogle Ord, og det var i det hele taget rart og hyggeligt. Derefter indfandt Fru Müller (Værtinden) og Pigen sig med et Fad Risengrød; jeg havde foreslaaet Mandel deri; dette Forslag, dem aldeles ukjendt, accepterede de med Begjærlighed, og de spiste i stor Spænding. W. fik den.“

En Ferieudflugs første Maal var *Neuendettelsau* (Bajern), det sædvanlige Juleopholdssted for theologiske Studenter fra Erlangen. Her havde Pastor W. Løhe⁶⁸ († 1872), „en af de ædleste Skikkelser i den lutherske Kirke i 19. Aarh., men som med Hensyn til Gudstjenestens Ordning har lært meget af den katolske Kirke“, stiftet en Diakonisseanstalt (1854). „Ved hver Gudstjeneste ringer alle Kirkens Klokker, naar Fadervor bliver bedt. De syge og gamle i Hjemmene kan saaledes være med i Menighedens Bøn, mens Fadervor bedes.“

Om en Julenatsgudstjeneste i Diakonisekirken hedder det:

„Der er en meget rig Liturgi, navnlig præget ved, at Davids Salmer synges i stor Maalestok. Da jeg den Nat traadte ind i Kirken, var der en svag Virakduft, blandet med Gran- og Lysduft. Baggrunden af Kirken var nemlig aldeles pragtfuldt udstyret med vældige Buer af Gran og et Mylder af Lys. Choret laa i en stærk Klarhed, medens Lyset var mere af-dæmpet i de bagerste Dele af Kirken. Kort sagt: det mystiske var taget i Tjeneste paa en efter min Mening berettiget Maade — modsat Rationalismens Nøgternhed.“

Om en Samtalé paa Hospitset med en af Anstaltens Præster: „Vi kom til at tale om danske Menighedsforhold. Jeg fremstillede Grundtvigs theologiske Principer, og hvad jeg deraf kunde tilegne mig! Dertil knyttede sig saa en Debat om Grænserne for de christeligt tilladelige Afvigelser i Troen („fides quæ“), et Spørgsmaal, der jo er i den Grad brændende i Tyskland (den ‚liberale‘ Theologi). Han kunde jo ingen Grænser angive, hvorimod jeg jo gik ud fra Daaben og dermed fra Daabsbekjendelsen som Troen, der maa bekjendes af hver Christen, fordi det er Betingelse for Indlemmelse i Kirken . . . Man mærker, naar man kommer til at debattere med Tyskere, at vi Danske er prægede af Grundtvig. Ogsaa Højskoletanken bestyrkes man i, naar man ser den lave Stilling, Bønderne her staa i. Afdøde Pastor Løhe klager over Bønderne i Neuendettelsau. Neuendettelsauerne — siger han — forstaa ikke at leve christeligt, men derimod at dø christeligt.“

„Der er f. T. her i Tyskland et stort Dilemma: enten maa vi gaa til Rom for at faa at vide, hvad der er ueftergiveligt i Troen, eller vi maa gaa til Daaben og se paa Indgangsbestemmelserne. Kirken maa jo dog kunne sige, hvad der er den sande Christendom; hvis vi ej kunne det, maa vi strax blive Katholiker. Det staa for mig aldeles klart, at Grundtanken i Grundtvigs Theologi maa trænge igjennem, og de komplet

forvirrede Forhold i Tyskland ere at karakterisere som en Tugtemester til denne Grundtanke.“

Denne Tankegang i grundtvigsk Retning imødegaar Fade-
ren (Ribe, 12/3 85) saaledes:

„Det forundrer mig, at Du i Tyskland føler Dig mere stillet i Alternativet ‚Rom eller Grundtvig‘. Jeg synes, det fremdeles maa udtrykkes: ‚Rom eller Luther‘, og at Luthers Værk ingenlunde er afkræftet ved Grundtvigs. Skriften er og bliver dog det ældste, originaleste og fyldigste Dokument for Apostlenes Christendom, om end Trosbekjendelsen er Fanen.“

I Stuttgart: „En Familie, vi vare anbefalede til, førte os til en af de pietistiske ‚Stunden‘ 3: Lægmandsforsamling. I en fuld Sal stod 5 ‚Brødre‘ i Rad paa en lang Talerstol. Efter Bøn og Psalmesang begyndte en med Rom. 2, 12 fgd. og en Betragtning derover. Han endte efter 10—15 Min. med at spørge sin Sidemand ‚ikke sandt?‘ hvorefter denne tog fat og fortsatte. Paa denne Vis gik det Rækken igjennem, indtil Nr. 5 sluttede med en smuk Bøn. Indholdets Hovedsum var de 2 Slags Retfærdighed, og de opererede meget med dette, at den farisæiske Retfærdighed var hos mange, der stadig kom til Bibelstunden. Det hele var opbyggeligt. Polemik mod Præsterne var der ej Tale om.“

I det hele tiltaler Forkyndelsen i Württemberg, saavel Præsters som Lægfolks, ham mere end den gængse, tyske Prædiken: „Denne staar — hvis jeg ikke fejler — paa en saadan Maade i ‚Retfærdiggørelsen af Troen‘, at den paa os Danske maa gjøre et noget fremmed, køligt Indtryk. Der er noget i Osianders⁸⁹ Bemærkning, at dette med Retfærdiggørelsen af Troen let kan blive til en ‚Lære koldere end Is‘.“ „I Forhold til denne i Retfærdiggørelsen af Troen staaende Prædiken kan vor danske Prædiken siges at staa i Gjenfødelsen og dermed i Daaben. Hermed er Vejen banet til Helligjørelsen; thi denne er jo den i Daaben indplantede Spires Væxt.“

Straks efter Nytaar aflagde Koch et kort Besøg i *Bad Boll* (se nedenfor) og Tempelhof. Derefter besøgte han tre württembergske Præstegaarde. I et Sogn laa den protestantiske og den katolske Præstegaard lige ved Siden af hinanden, og Kirken benyttedes saavel af den protestantiske som af den katolske Menighed. Fra en evangelisk Præstegaard fortæller han: „Da Solen blev ringet ned, rejste alle sig op, og den unge Præstekone fremsagde en af 3 smukke Salmevers bestaaende Aftenbøn, efter sydtysk Skik, naar Bedeklokken lyder. „Hvorfor gjøre vi ikke ligesaa?““

10/1 85 skriver han efter sin Tilbagekomst til Erlangen: „Det har været mig en uforglemmelig Rejse. Nu gaar det løs igjen med Theologien.“

Allerede i København havde Koch stiftet Bekendtskab med den saakaldte Erlangerteologi, der i Begyndelsen af 80'ne havde ikke faa Venner herhjemme (P. Madsen, H. Ussing, C. Wegener m. fl.). — Erlangerskolens første Mand var nu Professor R. Frank,⁷⁰ hvis Grundsætning var: Kristendom er Erfaring. Idet han gaar ud fra den Kristnes Erfaring af Genfødselen som en Kendsgerning, gør han derfra Slutninger tilbage om Kristendommens Sandhed, der kun kan forstaas, naar den erfares i Hjerter og Samvittighed. Paa denne Maade mener Frank at kunne tilbagevinde den gamle lutherske Kristendom, hvad han udførligt har udviklet i sine to teologiske Hovedværker: „System der christlichen Gewissheit“ og „System der christlichen Wahrheit“. Ved en inderlig Forening af kristelig Fromhed og den rette Tro vandt Franks Teologi i en Aarrække begejstret Tilslutning. Efterhaanden blev det dog klart, at den subjektive Erfaring ikke kunde danne nogen fast Garanti for den kristelige Læres Sandhed. Hos Frank fandt Koch, som han selv senere har skrevet, „en enfoldig gammel Kristentro, luthersk Kraft og videnskabelig Klarhed i inderlig Forening.“

Blandt de Forelæsninger, han hører, finder han især Franks

interessante. „Frank er schroff, o: skarp Hugzu, der gaar lige løs paa Folk, og f. Ex. i Dag (30/10 84) sagde han ved første Forelæsning over Dogmatik, at nu kunde man ikke som maaske ved Kirkehistorie og Exegese lade ‚Meningerne‘ glide forbi sig; Dogmatiken stillede Krav om, at hver maatte gribe sit Standpunkt . . . Jeg vidste jo i Forvejen, at han er meget skarp overfor Ritschl's Retning“.

Foruden Frank hørte han *K. v. Zezschwitz*,⁷¹ „en mærkelig veltalende Mand; han maa have gaaet i Skole hos store Talere; jeg har ikke før set en saa behersket og dog saa sprudlende Rhetorik,“ og *Th. Zahn*,⁷² senere navnlig kendt ved sin Indledning og Fortolkninger til det nye Testaments Skrifter. Zahns Fortolkninger fik blivende Betydning for ham, medens derimod Interessen for Franks Systemer tabte sig i Aarenes Løb.

Om Søndagsgudstjenesten skriver han (13/11): „Det gaar bedre med at faa noget ud af Gudstjenesten. Den vidtløftige Liturgi, som i Begyndelsen var mig noget fremmed, er jeg nu gladere ved. Men der er én stor Forskjel paa Prædikemaaden her, ogsaa med Hensyn til Indholdet. Sakramenterne træde her langt mere tilbage; jeg véd ikke af, at jeg endnu har hørt om dem i Prædiken hernede. Det christne Liv henføres ej i den Grad som hos os til Daaben; men i Stedet for Gjenfødelser træder Syndernes Forladelse.“

I samme Brev, 13/11 84, fortæller Koch om en *Drøm*, han nylig havde haft, og hvor Scenen var Vejrum Præstegaards Dagligstue:

„Jeg drømte, at Luther besøgte os i Vejrum. Han stod — vi havde spist til Middag — med Ryggen mod Klaveret i Dagligstuen og talte med Fader, der stod med Ryggen mod Reolen. Luther røg Cigar, Fader Pibe og var i Bibellæsningsfrakke, saavidt jeg husker. Inde i Salen, hvortil Døren stod aaben, sad Carl, Ulrikke, Sofie, Laurids og jeg (vi var noget

yngre end nu) i og om Sofaen med et Sybord, hvorpaa Skakspillet; vi hørte dog mere paa Samtalen fra Stuen, end vi spillede; men vi vidste, at Luther var glad ved Skakspil, og tænkte os Muligheden af, at han i den Anledning vilde indlade sig med os, naar Passiaren var endt, og de gik igjennem Salen. Vi saa gjennem Døren Halvdelen af hans Skikkelse; han saa glad og munter ud. Saa sagde han i Samtalen med hævet Stemme: *Wie herrlich ist' doch, dass das Wort bleiben soll, auch wenn ich . . .*, og dermed sank han pludselig om og var død, ramt af et Slag.“

4/2 85: „Det Skrift, der først bragte mig til relativ Klarhed paa dette Punkt (Genfødsels), var Martensens: Den christne Daab, fra 1843, og jeg har i den sidste Tid tænkt meget paa denne fortrinlige, delvist geniale Bog. Det er interessant at se, hvorledes Kirkens Fædre have brugt dette Begreb Gjenfødselse, og hvorledes de i Konsekvens heraf have set paa Daaben.“

Koch deltog i Studenterlivet i Erlangen, forsaavidt som „Rejsens Øjemed“ (det dogmatiske Studium) levnedede ham Tid dertil. 4/2 85 skriver han hjem: „Jubelfesten for det tyske Riges Gjenoprettelse (18/1 71) overværede jeg, fordi jeg vilde se, hvorledes sligt gik til. At jeg betragter dette Rige som bygget paa flere Uretfærdigheder og derfor prædestineret til en nær Sammenstyrtning, hvis det ej gjør dem gode igjen, samt at jeg har den Idé, at den religiøse, sædelige og sociale Elendighed, som strax efter 1870 strømmede ind over Tyskland, som selv alle Tyskere maa indrømme, er en Straf herfor, og at mine Sympathier i en eventuel fransk-tysk Krig ere paa Frankrigs Side — vidste de Studenter, der kjendte mig nærmere; thi det har adskillige Gange været Gjenstand for Forhandling mellem os. For at fornøje mig gik jeg ikke derhen; men det var jo dog et klart Standpunkt overfor mine bekjendte, og andre have vel næppe lagt Mærke til en dansks Nærværelse. Til de slesvigholstenske Studenter, der atter have

indbudt mig til deres Ugemøder, har jeg sagt, at jeg ikke kunde tage Del deri, fordi jeg betragtede deres Nationalsang som bygget over en stor Uretfærdighed. Det er i Grunden stift nok at sige det til dem; men det er jo dog Ærlighed.“ Dette som Forklaring, da hans Fader havde skrevet (30/1 85): „Kunde Du virkelig have Glæde af at overvære en Jubelfest for det tydske Riges Gjenoprettelse?“

21/2 1885 skriver han hjem, at han har faaet et let Anfald af Vexelfeber (Malaria), „imell' æ Hjatt aa æ Liw“, som man siger i Vejrum. Sygdommen truer med at forstyrre hans Planer om en Rejse til Italien, som han paatænker sammen med en Ven, Holsteneren Fr. Gleisz. Han beslutter sig foreløbig til at rejse til Bad Boll (Württemberg) for at se at komme sig ved Højlandsluften.

Bad Boll, mellem Stuttgart og Ulm, var i disse Aar Genstand for megen Opmærksomhed i den protestantiske Verden. Det var (1852) bleven omdannet til et kristeligt Rekreationshjem af Sognepræsten *Joh. Chr. Blumhardt* i Möttlingen.⁷³ En syg, der i flere Aar havde lidt under en uhyggelig Plage, der lignede en Dæmonbesættelse, blev helbredet ved Bøn og Faste (Marc. 9, 29). Mangfoldige søgte til Bad Boll for at finde Helbredelse ved Bøn.

16/3 85 skriver Koch fra Bad Boll: „I Huset (forhenværende Slot) er omtrent 200 Gjæsteværelser. Om Sommeren kan Svovlbade faas. Ejendommeligt for Theologien her er et afgjort Eftertryk paa Haabet om Herrens Komme som meget nær forestaaende og med en ny Aandsudgydelse foran sig. Haabet er optimistisk ∴ Antikristen osv. træder aldeles tilbage.“ —

Om sine første Indtryk af Italien, særlig Verona, hedder det i Brev til Faderen, dat: Roma, via Cappucini 6, d. 3/4 85: „Særlig imponeredes vi (∴ Fr. Gleisz og Koch) af den italienske Yndlingsdragt, Slængkappen, der kastes op over ven-

stre Skulder som en romersk Toga, hvor den hviler med en utrolig Gratie. Gratie er i det hele Folkets Styrke; selv Bybude og Lazzaroner ligge og drive, med en saa yndefuld Holdning, at det er helt vemodigt at anstille Sammenligninger. Og den Gratie, hvormed disse Væsener, naar man spørger dem om Vej, svare med deres heftige Gestus og deres: Si Signore! er ligeledes uforlignelig. Aftenlivet i Gaderne gav os et levende Indtryk af, at det var Julies og Romeos By — i god Betydning. Først henad to blev det ret livligt med Passiar, Sang og Spil i Gaderne.“

„Florents var endnu langt bedre end Verona. Vi saa Musæer og Kirker, Paladser og Loggier, ogsaa den Plads, hvor Savonarola brændtes. Dog var Madonna della Sedia trods al sin Herlighed ej det, der betog mig mest; det var Michelangelos ‚Nat‘ i hans Gravmonument over Medicæerne.⁷⁴ Det er første Gang, at et Billedhuggerarbejde saa fuldstændig har revet mig med. En samtidig Digter (Strozzi) skrev i Beundring over Værket et Vers, der paa Tysk hedder:

„Die Nacht, die du in süssem Schlummer hier
Erblickst, ihr hat ein Engel Form gegeben
Aus Stein; doch schläft sie, darum hat sie Leben.
Wenn du's nicht glaubst, ruf ihr, sie spricht zu dir.“

„Værket selv er som en Omsætning i Sten af de Ord: ‚Non veder, non sentir m'e gran ventura. — Pero non mi destar; deh! parla basso!‘“⁷⁵ (Michel Angelo).

„Mandag Morgen rejste vi til Rom. 40 Mil, en drøj Tur. Dog var der en Del at tænke paa: Thrasumenersøen,⁷⁶ saa Soraktes takkede Top,⁷⁷ og endelig løftede Peterskuplen sig op over Horizonten. Hjertet dikkede lidt, da vi gjennem antike Akvadukter og Ruiner rullede ind i den evige Stad.“

Roma 8/4 85: „Baade Forum Romanum og Colosseum er saa storartet, at man ikke kan ret skrive derom. Specialisten har

jo iøvrigt en hel anden Interesse herved end en som jeg; for mig er jo Helheden det vigtigste, og hvad der ej levendegjør den, er for mig af underordnet Betydning. Men lidt af denne Levendegjørelse har jeg følt, og kommer jeg en Gang til at fortælle om Cæsars Død og dens Følger, vil jeg tænke paa den Time, jeg stod paa den Talerstol, hvorfra Antonius opildnede Folket.“

„Andre Dage var brugte til Studium af det sixtinske Capel. Man ligger i Rad paa Ryggen og ser op paa Loftet. Michelangelos Dommedag paa Chorvæggen er skrækkelig, men ej til at finde Rede i.“

„Morsomt er det (i Vatikanets Musæer) at finde Motiver til nye københavnske Sager (nl. Holberg og Øhlenschläger foran det kgl. Theater). Saaledes sidde Lystspildigterne Poseidippos⁷⁸ og Menander i 2 Stole (og sad foran Theatret i Athen som vore 2 i Kbhvn.). De var herlige, og havde Interesse som benyttet af Paulus.“⁷⁹

„2. Paaskedag kørte vi til Villa Adriani⁸⁰ et saa storartet Rumcomplex af Théâtre, Landsteder, Paladser osv., som jeg endnu ikke har set. Det hele er skildret os af en med Hadrian samtidig Forfatter som et af Jordens Underværker.“

13/4 85: „For Resten tænker jeg, baade hvad Planen (∴ til Tilbagereisen fra Rom), og hvad Tilværelsen iøvrigt angaar, jævnlig paa Slutningen af Jac. 4. Wegener sagde mig, at en Udenlandsrejse styrkede ens Forsynstro; det er nu udtrykt paa hans tilknappede Maade. Vist er det, at Betydningen af dette: „om Gud vil“ trænger sig stærkt ind paa én, stærkere, end naar Livet gaar i Tummerum, f. Ex. paa den rolige Borch.“

„I det lateranske Musæum var der navnlig Anledning til at se hedenske Sarkofager og Gravskrifter samt i Modsætning dertil christne do. fra Katakomberne. Paa en rig Romers Kiste stod: „Evasi, effugi; spes et fortuna valet! Nil mihi vobiscum est, ludificate alios“.⁸¹ Netop fordi Manden talte saa klart

hedensk, blev Modsætningen saa skærende med de christnes Kister og deres ‚dormit in pace‘, ⁸² ‚vivit‘. —

Fra Zürich skriver han d. 16/5 85 om sine Besøg i Kuranstalterne Männedorf (ved Zürichersøen) og Hauptweil (Kanton Thurgau): „I Männedorf var jeg fra d. 10de—14de. For skjellen fra Boll er væsentlig den, at man lever tarveligere, at Haandspaalæggelsen gives efter Ønske; den besørges af Zeller⁸³ eller de to af Stifterinden (den i 1862 døde mærkelige Jfr. Dorothea Trudel) indsatte Jomfruer; den varer omtrent 15 Minutter under Tavshed; derefter lang lydelig Bøn, undertiden samtidig Salvning med Olje osv. Zeller er ikke Theolog, men dannet, halvstuderet Lægmand, Svoger til Thiersch.⁸⁴ Han er en Mand med en betydelig Begavelse og en stor Troskraft. Han minder i noget meget om Børresen.⁸⁵

Ved et Besøg i Hauptweil hørte han følgende anført om Forskellen mellem de tre Anstalter: „I Boll bliver man Verdensmennesker, i Männedorf Pietister, i Hauptweil hellige.“

Under Opholdet i Zürich føler han sig syg (Mavekatarrh) og lægger Planer om Hjemrejsen: „Det gjør mig jo lidt ondt, at nu for 2den Gang mine Planer skulde krydses. Dog gjør det maaske ej noget.“ Han føler sig frastødt af den paa Universitetet og blandt Præsterne herskende Rationalisme. „Blandt Studenterne er én fra Angel, en stivsindet, liberal ung Mand, der alt har sine Meninger færdige og véd, at vi maa opgive de forældede Dogmer, der kun forarge Bønderne, ogsaa de slesvigske. Det er interessante Fænomener, men sørgeligt.“

Zürich: 6/6 85: „Studierne gaar jo kun med 1/4 Kraft, hvad der er temmelig trist. Jeg aflagde forleden Besøg hos Prof. Kesselring,⁸⁶ Docenten i NT's Exegese . . . Vi kom jo strax midt ind i Tingene, jeg sagde ham jo, at jeg ej var ‚liberal‘, men kom forat lære det at kjende. Han sagde, at de jo gjerne vilde betragte de orthodoxe som Brødre, men at disse sidste jo vel ikke vilde gjøre Gjengjæld tit i alt Fald ikke, hvortil

jeg intet svarede . . . De liberale klage over, at den dannede Klasse i Nutiden vender sig fra Kirken, og skyde Skylden herfor for en stor Del paa Kirkelæren. Forat vindé alle disse Mennesker maa alt det uden Nødvendighed forargende bortkastes. De begynde saa at skære væk til højre og venstre; men naar denne Operation er fuldbragt, saa er der rigtignok ej andet end Symboler, Poesi, Stemninger og Moral tilbage. Og dog er der *noget* sandt i deres Ræsonnement; thi der er altid noget forgængeligt, der udskydes efterhaanden gjennem Tiderne, fordi det selv er Tidsprodukt. Men de liberale regner alt ind her under, saa at sige.“

27/6 85 om sin forestaaende Hjemrejse (fra Rigi): „Jeg glæder mig nu meget til atter at se og tale med Eder og til at aande dansk Luft og spise dansk Mad.“ I Jan. 1885 var Faderen bleven Stiftsprovst i Ribe, hvortil Familien rejste hen paa Sommeren. Koch glædede sig til endnu en Gang at se sit Hjem i Vejrum Præstegaard.

5. SOGNEPRÆST I VILDBJERG

Under den sidste Del af Kochs Udenlandsrejse var Tanken om at søge Præsteembede kommen frem hos ham. Flere Muligheder fremstillede sig, og disse samlede sig efterhaanden i to: Hovedstaden eller Vestjylland.

Pastor P. Krag ved St. Jakobs Kirke ønskede en Kapellan, hvad Venner i København havde meddelt Koch. 9/3 85 skriver han dog fra Bad Boll til sin Fader: „Jeg har slaaet Krag's Kapellanplads af Tankerne; thi det ligger for meget over mine Kræfter, som det da og er aldeles abnormt, at en Candidat gaar over i et sligt Embede. Kun hvis jeg paa en utvivlsom Maade kunde blive overbevist om, at det var Guds Vilje, at jeg skulde derhen, kunde jeg atter komme til at tænke derpaa; men dette sker næppe. Den første Betingelse maatte jo uden være, at Krag skrev til mig (da Embedet ej opslaas), og det i bestemte Udtryk. Jeg har heller ikke videre Lyst dertil.“

Netop samme Dag, d. 9/5, havde Pastor Krag skrevet og tilbudt ham at blive hans Medhjælper i St. Jakobs Menighed. I et Brev til Stiftsprovsten, dat. Zürich, d. 16/5 85, skriver Koch, at Krag ingen andre kunde faa, da han ansaas for vanskelig at arbejde sammen med, og at han maatte have saadanne, der „med en vis Dygtighed forene en vis Selvstændighed, da andre kjøres sønder og sammen ved at gaa i Spænd med ham.“ Koch skrev straks til Pastor Krag og afslog hans Opfordring med Tak.

Den 10. August blev Vildbjerg-Timring-Nøvling i Hammerum Herred, hans Faders gamle Embede, ledigt ved Ed. M. Nyeborgs Forflyttelse til Stenmagle. Efter Menighedernes Ønske søgte og fik Koch dette Embede. (10/11).

18/11 85 skriver Stiftsprovst Koch til den unge Sognepræst: „Vi sende Dig alle her vore bedste Ønsker i Anledning af Din Udnævnelse til Vildbjerg. Gud bevare og styrke og lede Dig i denne Sag! Meget er der skeet siden den Dag, da jeg kørte med Dig fra Vildbjerg til Viborg, for der at efterlade Dig i Skolen, og indtil nu, da Du er kaldet til Præst i Vildbjerg. Vorherre har styret det forunderligt for Dig og os. Gid det nu maa blive til hans sande Ære“ . . . „Du bestiller Dig vel nu en Præstekjole, med Lasting, *ikke* Silke, under Vingerne, i Kjøbenhavn, af godt stærkt, ikke for tyndt Klæde, samt en Pibekrave. En Lammeskindspels eller Kavaj med Skind under Foret af Kirsaj ∴ det tykke Stof, hvoraf Soldaterklæderne gjøres, kan Du vel ogsaa faa syet osv.“

I Juleugen, d. 30. December, blev han ordineret i Ribe Domkirke af sin Morfader, Biskop C. F. Balslev, som talte over Texten Hebr. 13, 8: Jesus Christus er igaar og idag den samme, ja til evig Tid. Hans Fader lagde som medvirkende ved Ordinationen sin Haand paa Sønnens Hoved. Koch var altsaa nu, nylig fyldt 27 Aar, Sognepræst i den danske Folkekirke.

For den unge Mand, som i 80'ne søgte en Præstegerning, var der store aandelige Vanskeligheder at overvinde. De knyttede sig især, paa forskellig Maade, til de to Navne: S. Kierkegaard og G. Brandes. „Øjeblikket“, som S. Kierkegaard havde udsendt 1854—55, virkede endnu, og adskillige teologiske Kandidater trak sig forfærdede tilbage og søgte ind i andre Stillingen. Ødelæggende virkede dog især den Aandsretning, G. Brandes havde gjort sig til Talsmand for. Mange i den studerende Verden i 70'ne og 80'ne led Skibbrud paa Troen, og

kun et Faatal lykkedes det at vinde tilbage „fra Forargelse til Tro“. (Jfr. H. Westergaard: Fra Forargelse til Tro. 1885). Koch har naturligvis ogsaa følt disse Vanskeligheder; men de blev ikke af større Betydning for ham. Hans Slægt havde gennem Aarhundreder hørt hjemme i danske Præstegaarde, og det var ham en naturlig Sag at gaa i sine Fædres Spor.

Vildbjerg Præstegaard.
Efter Maleri af Henrik Jespersen.

Ved Siden af de aandelige var der i disse Aar store økonomiske Vanskeligheder for Begyndere i Præstegerningen. Legendens om de fede Præstekald spøgede allevegne, medens Sandheden var, at kun et lille Mindretal af Embederne svarede til denne Forestilling. Den unge Præst maatte straks igennem det frygtelige Naadensaar, og havde han stiftet Familie, blev allerede i det første Aar i Embede Grunden lagt til Gæld og smaa Kaar gennem mange Aar.

Som tidligere Præst i Vildbjerg kunde Stiftsprovst Koch give sin Søn gode Raad, ikke blot om Præstegerningen i Almindelighed, men ogsaa om de særlige Forhold i de 3 Sogne.

18/1 86 skriver han: „Tak for Dit Brev af 15de, vi fik det igaar Søndag. Det glæder os deraf at erfare, at Du har saa megen Glæde af Din Gjerning i Vildbjerg. Det er en stor Ting, at Du har saadanne Degne . . . Det var vistnok aldeles rigtigt, at Du kom til Vildbjerg. Din Virksomhed der maa væsentlig været rettet paa at lede det Liv, som der findes; og dette kan jo kun ske derved, at Du alvorlig deltager deri og lever det med.“

Nogle Dage efter: „Saa vil jeg erindre Dig om, at Du maa vogte Dig for at gaa ene i Heden i disse mørke Aftener. Det er farligt at fare vild i Mørke i Heden; der er Grøfter og Mergelgrave. Sørg for at have Ledsagelse og om muligt en Lygte. Jeg er kommen til at tænke paa det 2 Aftener i Rad og skriver derfor forat advare Dig. Jeg har en Aften været vild paa Vejen fra Fattiggaarden til Præstegaarden. Saa har jeg en Aften været vild ridende fra Tiphede. Jeg maatte lade den brune Hoppe raade, men husker klart Situationen, den var ikke behagelig, og jeg var den Gang særdeles nøje kjendt med Egnen.“

Hen paa Foraaret (13/5) skriver Pastor Koch til sine Forældre om sine Planer med Haven: „Jordbær og Ærter ere mine Specialiteter. Faar jeg i Fremtiden flere end jeg kan bruge, kan jeg sælge i Herning. 4 Bede Ærter ere alt for en Tid siden opkomne. Jeg har plantet Røn, Hægebær og Tjørn i Vest, noget i Nord og Øst af den gamle Have. Nu staar alt i Udspring. Jeg foretrækker dog Vildbjerg Have for Vejrum, tror jeg. Skovbunden, dækket af blomstrende Anemoner, er jo her helt enestaaende.

Til Stuehusets Ombygning maatte straks søges Embeds-
laan. Iøvrigt indrettede han sig, saa godt han kunde, i den gamle Præstegaard. Efter Anbefaling af Fru Nyeborg fæstede han den 40aarige Birgitte til at styre Huset, en Gerning, hun udførte paa den bedst mulige Maade, til hun blev syg efter et Par Aars Forløb. Han tænkte saa paa at faa en Husbestyrer-

inde og en Pige og raadførte sig med sine Forældre derom (17/9 88).

I Vildbjerg, det største af de tre Hedesogne, laa nordvest for Præstegaarden de saakaldte *Tihøje* paa Grænsen mellem Vildbjerg og Vinding. I Vinding var Enrique With⁸⁷ bleven Præst et Par Aar tidligere. De to unge Sognepræster i Vinding og Vildbjerg gjorde hurtigt Bekendtskab med hinanden, og

Vildbjerg Kirke før Ombygningen.

Timring Kirke.

trods en Afstand paa 2 Mil ad slette Veje gik Turen ofte, tilfods, tilvogns eller tilhest, over *Tihøjene* til gensidige Besøg. Koch fik snart anskaffet sig Hest og Køretøj, der flittig blev benyttet til Ture inden- og udenfor de tre Sogne.

I Timring, det næststørste af de tre Sogne, laa længst mod Vest den lille Landsby *Tiphede*, hvor der senere blev bygget en Kirke. Omtrent midtvejs mellem Vildbjerg og *Tiphede* hævdede sig *Hammerum Herreds* tredje højeste Punkt *Trehøje*, nu omgivet af Plantager. — En lille Mil østen for Vildbjerg laa *Nøvling Sogn*, det mindste i Herredet.

Af de tre gamle, romanske Kirker var Vildbjerg den største og anseeligste. Kirken var kun mærkelig ved den ejendommelige firkantede Aabning ind til Koret med to Halvbuer foroven. I Feltet under Buen tilhøre ses et i Stenen udhugget Relief, forestillende en med Sværd og Skjold bevæbnet Mand

i Kamp med en Løve. 1905 blev det sentmiddelalderlige Taarn forsynet med et lille Spir, og Kirken undergik en, forøvrigt ret uheldig, Ombygning.

Vildbjerg Sogn, og da særlig Præstegaarden, var bleven et af Brændpunkterne for Indre Mission i Jylland. P. Krag (1873—78) og Ed. Nyeberg (1878—85), som var Sognepræster her i Tiden mellem den ældre og den yngre Koch, var begge udprægede Vækkelsesprædikanter og sluttede sig nøje til Samfundet af Indre Mission paa Stedet. I Vildbjerg Kirke og Præstegaard blev der den 29. Maj 1880 holdt en Sammenkomst mellem de jydsk Kolportører og Indre Missions Bestyrelse, ved hvilken „den største af alle de Farer, den indre Mission har været stedt i“ (Vilh. Becks Erindringer S. 16), heldigt blev afværget. Det drejede sig, som Vilh. Beck skriver, om et ligefrem „Oprør; der er kun to Ting at vælge imellem: enten Bestyrelsens Afgang eller Afskedigelse af alle de jydsk Missionærer paa 4 nær, hvorved der utvivlsomt vil fremkomme en Lægmandsmission af disse mange afskedigede Missionærer.“

I Timring Sogn laa den gamle Herregaard *Møltrup*, allerede i 60'ne kendt som et Centrum for en kristelig Vækkelse. Under de skiftende Herskaber paa Gaarden fortsattes Møderne i den store, røde Sal i de Aar, G. Koch var Præst for Timring, idet han holdt Møder her i Forening med Pastor E. With.

Ved Møltrup boede Indremissionær *Lars Hansen* (1868—1923). Han vandrede lige til sin Død i en høj Alder ufortrøden om med Bogtasken. Paa de gamle Kolportørers Vis gik han fra Hus til Hus, sang Salmer og holdt Andagt, hvor man gav ham Lov dertil. Den gamle Missionær fortalte undertiden, at Vilh. Beck en Gang havde sagt til ham: „De kan sælge flere Bøger end jeg, Lars Hansen; men jeg tror nok, at jeg prædiker bedre.“ „Det er trolig nok,“ føjede Lars Hansen til. Alle Stiftets Præster kendte hans Brevkort, naar han meldte sin Ankomst; det var ikke let at tyde dem. Da Koch var bleven Biskop, kom Lars

Hansen jævnlig som en velset Gæst i Ribe Bispegaard. Død som Dbmd. 1923.

I Nøvling var *Kr. Jakobsen* Lærer fra 1877—92 og blev saa Indremissionær. Han var kendt som en fremragende Søndags-skolelærer. I Nøvling var han en god Medhjælper for Koch i de Søndagsskoler, som nu blev oprettet i Sognene, skønt de var mindre paakrævede end i København, idet Religionsundervisningen i Skolerne her gennemgaaende var god.

Nogle Breve, som Koch skrev til sit Hjem i Ribe i Løbet af 1887, giver et levende Indtryk af det store Arbejde, den unge Sognepræst snart kom ind i, saavel i som udenfor Pastoratet.

8/11 87: „Heroppe staar alt vel. Og her er meget at bestille. Jeg har nu afsluttet mine 5 Bibellæsninger i Tiphede over 1. Joh., og mine 5 do. i Herning over Ap. Gern. 1—3 . . . Fra den 7.—22de November er jeg Præst i Snejbjerg og Tjörning, hvor jeg skal prædike paa Søndag, og fra den 10de—14de tillige i Ørre og Sinding. Præsterne ere udrejste. I de 5 Dage har jeg et stort Distrikt.“

„Paa Torsdag er der Aarsfest i Missionshuset, og paa Fredag kommer Pastor Nyeberg og Pastor With med Kone her til, og vi har da Møde i Timring Kirke Kl. 9 og i Vildbjerg Skole Børnegudstjeneste Kl. 3 og Møde Kl. 5. Vilh. Beck, der rejser med Nyeberg fra Silkeborg til Herning, har jeg derfor ogsaa inviteret.“

„Igaar havde vi Allehelgensdag. Jeg kom en Time forsent til Nøvling; der var meget i Timring Kirke, og det tog lang Tid.“

18/11 87 til Moderen, der var rejst til København, for at se til sin syge Datter Sofie:

„Og nu sidder jeg her ved mit Skrivebord. Kl. er 2 Nat; jeg har sovet 2 $\frac{1}{2}$ Time paa min Sofa, fordi jeg var saa udaset, da jeg Kl. 10 iaftes kom hjem — ridende — fra et Møde, at jeg

ej kunde skrive. Nu er jeg lysvaagen. Methoden er sikker nok; men det gaar ud over Formiddagen derefter.“

I samme Brev meddeles en Plan for en Uges Arbejde, dog bortset fra Gudstjenesterne og Forberedelserne dertil:

„Søndag Eftermiddag Kl. 4: Møde her i Præstegaarden. — *Tirsdag*: Confirmander og 2 Bryllupper. — *Onsdag*: Forsamling i Tranholm med Chr. Jakobsen. — *Torsdag* har jeg lovet at tale i Gjellerup ved Missionsbasar og -møde sammen med Pastor Løgstrup. — *Fredag* prædiker Løgstrup om ydre Mission Kl. 9 i Vildbjerg Kirke.“

I samme Brev skriver Koch om Søsteren Sofie:

„Mon Sofie længes efter at dø eller kan være glad ved det? Jeg sidder i Nat og tænker paa de mange Dødslejer, jeg i de sidste 2 Aar har siddet ved, og paa de gode Timer, jeg saaledes har gennemlevet med Venner, der ej ere mere hernede. Jeg har et stærkt Indtryk af ham, ‚der ved saa god Besked udi Livet og i Døden, hvad vi har fornøden‘. Og af, at ‚det er en Sag at mærke, til Trøst i Kampens Tid: de svage blive stærke i haardst Kamp og Strid‘. Samt af det store i den Situation, naar et Menneske — som jeg oftere har set det — foran Døden ligger og prædiker med sit Liv over den Text: ‚Det skal blive let at glemme, første Øjeblik derhjemme‘, eller over den Text:

„Din Retfærdighed bestaar
og for Gud alene gjælder,
naar den arme Synder hælder
sig til Jesu Blod og Saar,
favner ham med Troens Arme,
har ham til sin Del og Skat,
da vil Gud sig vist forbarme,
da er Synden rent forladt.“

(H. A. Brorson: Troens rare Klenodie. Nr. 126).

„Men tillige har jeg jo nok en stærk Følelse af, at det er noget andet selv at være i det. Dog: „Han, der har begyndt den gode Gjerning, vil fuldkomme den og vil gjøre baade Prøvelsen og dens Udgang saaledes, at vi det kunne bære.“

„I de sidste Maaneder har jeg spekuleret meget over en Sang af Tyskeren Spitta,⁸⁸ der hedder ‚Abschied‘ og lyder saaledes:

„Was macht ihr, dass ihr weinet
Und brechet mir mein Herz?
Im Herrn sind wir vereinet
Und bleiben's allerwärts.
Das Band, das uns verbindet,
Löst weder Zeit noch Ort.
Was in dem Herrn sich findet,
Das währt in ihm auch fort.“

„Was sollen wir nun weinen
Und so gar traurig sehn,
Wir kennen ja den einen
Mit dem wir alle gehn,
In *einer* Hut und Pflege
Geführt von einer Hand,
Auf einem sichern Wege
In's *eine* Vaterland!“

„Og nu skal du tilsidst høre lidt om Sagerne heroppe. I denne Uge har vi Ynglingeforeningernes Bedeuge. Bedemøder foretrækker jeg for Forsamlinger. Men de skulle kjendes af Erfaring, ej blot af Reflexion. I forrige Uge var der Missionsmøde — Aarsfest — i Missionshuset i Herning. Huset kunde ikke rumme de Mennesker, der var samløde. Om Formiddagen indledede Blom,⁸⁹ hvorefter Bjarnesen⁹⁰ fra Staby talte over Hebr. 11, 6. Korsholm⁹¹ sluttede saa og talte over Joh. 17, 3. Om Eftermiddagen indledede Pastor Scheel,⁹² hvorefter jeg

talte over Ordet: ‚Zions Folk, der vendte tilbage‘ (Ps. 126). Mod Slutningen af min Tale indtraadte Beck, Blume⁹³ og Nyeberg, der var paa Retur fra Missionsmøde i Silkeborg. Beck havde kun en Time at være i Herning i; han skulde samme Aften være i Lemvig. Han talte saa over Joh. Aab. 21, 6 (‚Jeg er den første og den sidste‘). Derefter Blume over 2 Cor. 3, 18, og tilsidst Nyeberg, hvorefter Blom sluttede. Nyeberg gik ud fra en Fortælling, hvorefter en gammel troende Mand, da han skulde til at dø, kortelig bad saaledes: ‚Mellem os to, Jesus, bliver det ved det gamle‘.“

„Om Aftenen tog Nyeberg med mig hjem. Vi gik til Ro c. Kl. 12. Kl. 6. havde han ikke sovet, Kl. 9 vare vi i Timring Kirke; der var Mennesker stoppede som Sild i en Tønde. Nyeberg holdt Altergang og prædikede over Luc. 18, 35. 43, hvorefter With sluttede med Ps. 89, 16, et dejligt Ord. Om Eftermiddagen holdt først With en skøn Børnegudstjeneste i Vildbjerg Skole, hvorefter vi havde et Aftenmøde Kl. 5, hvor Nyeberg og Chr. Jakobsen talte og jeg sluttede med at betegne Ordet fra Nr. 664 i Conventssalmebogen: ‚vox i Løn‘ som det, der skulde være disse Dages Resultat.“

„I Søndags prædikede jeg i Snebjerg og Tjørring, da Pastor Ibsen⁹⁴ var udrejst. Da jeg Kl. 9¹/₂ begyndte i Snebjerg, var Kirken — der vel er en Del større end Vejrum — fuld. Der var 188 til Alters, hvad der jo var en Fadaise af Kirkesangeren, som havde til Følge, at jeg maatte opgive at prædike. Derefter jagede jeg til Præstegaarden, fik lidt at spise og saa til Tjørring, hvorfra jeg saa atter blev hentet for at tage to syge til Alters. Da jeg kom hjem den Aften, var jeg alvorlig træt.“

„Det er nu langt ud paa Natten, saa jeg slutter. Jeg skal have skrevet nogle Linier til Fader . . .“

Efter en Rejse til København skriver han til sin Moder: „Efter et godt Ophold i Ribe kom jeg Torsdag Aften silde her-til. Fredag Morgen maatte jeg hastig ud af Dynerne. Der var

Vogn efter mig til Jens Nybos Kone Sidsel, der ligger for Døden. Lørdagen gik for største Delen med en lang Kjøretur (1¹/₂ Mil) til en syg Mand i Sønder Tiphede. Igaar blev jeg atter hentet: om Formiddagen til den gamle Kone i Lysgaard, om Eftermiddagen til 2 Koner i Fattiggaarden. Du ser, jeg er i Maskineriet.“

Disse Breve viser den Fart, der var i Indre Mission i 80'ne, paa disse Egne. Skønt han i Erlangen, i Modsætning til den tyske Teologi, tildels havde sluttet sig til den grundtvigske Betragtning af den apostoliske Bekendelse, optog han dog straks som Præst Indre Missions Arbejdsmaade. Brevene viser endvidere, hvilke store Krav der stilledes til en Sognepræsts Arbejdsevne, især naar der idelig var Bud efter ham udenfor Pastoratets Grænser. De viser endelig, hvad der optog hans Tid og hans Tanker. Det er aabenbart, at den personlige Sjælesorg, navnlig ved Syge- og Dødslejerne, i høj Grad har lagt Beslag paa hans Tanker. Søsterens haabløse Sygdom, der gik ham nær til Hjerte, har sikkert ogsaa gjort sit i saa Henseende.

Under disse Forhold var der for den tilmed ugifte Sognepræst hverken Tid eller Lejlighed til at dyrke Præstegaardsidyllen, der var en Overlevering fra den forrige Præsteslægt. Hertil kom, at Præstegaardslivets økonomiske Basis i disse Aar stadig forringedes ved Kapitelstaksternes Dalen. Koch skriver derom i et Brev til Hjemmet og fortæller spøgende et af de talrige Eksempler paa, hvorledes man glemte at betale de Præsten tilkommende 66 Øre for Attester.

Dog modtog den afsides Præstegaard ikke saa faa Besøg af Slægt og Venner efter god, gammel Præstegaardsskik. 28/6 87 til Forældrene: „I Vinding forleden holdt jeg Forsamling sammen med With og Henry Ussing⁹⁵ fra Vejlbj. Om Aftenen i Præstegaarden havde jeg en lang Samtale med Ussing om Helligjørelsens Plads i Prædikenen og Indre Missions Mangler i denne Henseende. Det er længe siden, jeg har talt med

nogen, jeg kunde saa godt tale med; det var en dejlig Aften og vi aftalte at mødes i hans Hjem. Han mener, at Præster skal besøge hinanden ogsaa uden at holde Møder og saa være 2—3 Dage sammen forat udvexle Indhold. Deraf vil der for deres Menigheder resultere mere.“

I Sommeren 1887 havde han et velkomment Besøg af sine tre Sødskende: Ulrikke, Sofie og Laurids. Da Sofie i Efteraaret laa dødssyg, anklager han sig selv for ikke at have været kærlig og hensynsfuld nok imod hende ved en Køretur, han havde arrangeret med sine Sødskende. Hans Søster Ulrikke mindes disse Feriebesøg til Vildbjerg, naar hun skriver (1928): „Vi kørte gennem de brune Heder og talte de hvide Kirker, som lyste fjernt og nær, naar vi kom op paa Bakketoppene. Vor Tur gik flere Gange til Dr. Thierrys⁹⁶ i Videbæk, ejendommelige, livlige Mennesker, straalende i deres Glæde over Guds Rige. Vildbjerg Præstegaard laa som en Oase i Ørkenen: En prægtig Have med en yndig Eng og en rislende Bæk . . . Jeg besøgte min Broder 3—4 Uger ad Gangen, mens mine Forældre boede her i Ribe.“

Koch var et højt skattet Medlem af Herredets Konvent. Disse Sammenkomster mellem Præstefamilierne holdtes endnu stadig paa gammeldags Vis. Man kom kørende ad lange Veje til de forskellige Præstegaarde efter Tur. Konventet begyndte tidlig paa Dagen med Gudstjeneste og Altergang, med Prædiken af en fremmed Præst. Om Eftermiddagen Forhandling i Præstegaarden om et af Værten indledet Emne. Ifølge en gammel Bestemmelse maatte et Herredskonvent ikke strække sig ud over én Dag, for at Sognene i en vid Omkreds ikke paa en Gang skulde staa præsteløse. Koch deltog med Liv og Lyst i Forhandlingen, hvori han var en Mester. Undertiden kunde han komme lidt længere ud i Retning af Grundtvigianisme end Præstebrødrene af Indre Mission syntes om, og Skumlere iblandt dem fandt ham „ulden“. Da han ved en Bispevisitats i

Snebjerg havde anlagt en bred „Grundtvigianerhat“, sagde hans Bedstefader, Biskop Balslev: „De Folk skal man ikke ligne, ikke en Gang paa Hatten.“ — Koch var tillige en stærkt benyttet Deltager i det store nordvestjydske Konvent i Holstebro.

Sofies Sygdom, der var begyndt i København om Efteraaret, kastede en dyb Skygge over Efteraaret og Julen. I Begyndelsen af December var Koch i København og tog sin dødssyge Søster til Alters. Efter Altergangen paa Hospitalet skrev han til sin Fader (11/12 87): „Hun har idag talt med Moder om den Psalme: ‚Nej det er ej saa let en Vej til Golgatha, mit Hjerter, og om, at Psalmerne var nok dejlige, men saa store, og jeg er saa ringe, at det ej er saa let at sige dem efter, i alt Fald ikke altid‘. Hun har ogsaa talt med Moder om at gaa herfra. Hun sagde i Eftermiddag: ‚Det er godt, at vi vide, at Vorherre ikke vil gjøre det strengere for os, end vi kunne taale det‘.“

22/12 87 til Moderen: „Og saa mine bedste Ønsker til dig og de andre, særlig da til Sofie, om en glædelig Jul. Jeg vil være hos eder i Tanken, og jeg beder eder om ogsaa at sende en Tanke herop Juleaften. Jeg prædiker Juledag i Vildbjerg og Timring, 2den Juledag i Nøvling og Vildbjerg. Nu Farvel for denne Gang. Kjære Moder; det er saa underligt for mig at skrive dette Julebrev. Det er godt, at Gud kan gjøre det bedre, end vi bede og forstaa.“

2. Juledags Aften skriver han „i Hast“ til Moderen: „Juleaften spiste jeg lidt Frokost Kl. 1 og Kl. 4 spiste jeg — med Yellow (som laa og sov under Skrivebordet) — Middag, bestaaende af Risengrød og Andesteg. Jeg spiste Kjødet og Yellow Benene. Saa læste jeg Brevene, tænkte paa Ribe og Kjøbenhavn og gik saa op paa Fattiggaarden, hvor alle de fattige vare samlede — syge og raske — i en stor Stue, og hvor vi saa sang Salmer og læste Juleevangeliet, som jeg saa talte lidt om. Det var en Glæde baade for dem og mig. Derefter

hjem og tænkte paa mine Prædikener. Her er meget at gjøre . . . Hils nu Sofie ret meget fra mig. Folk spørger til hende, bede for hende og sende Hilsener. Hvor var det dog yndigt, at Gud gav eder den Juleaften.“

Sofie døde 9/1 1888 (Tuberculosis acuta). Dagen efter skri-

Sofie Koch.

ver han til Forældrene: „Trods alt er jeg glad nu og følte mig straks meget lettet. Gid I dog maa være raske, og gid Fader maa være kommen godt hjem. Jeg har sagt Tak til Gud for, at det er endt med Sofie her-nede. Nu rejser jeg — efter Ordlyden af Faders Telegram — ikke til København, men venter, om alt gaar vel, at være i Ribe imorgen Onsdag Aften.“

Aftenen før Begravelsen, da Slægt og Venner samledes i Ribe Domkirke, traadte Bed-

stefaderen, Biskop Balslev, hen ved Sofies Kiste og frem-sagde Verset (Nr. 454, 4):

Gud ene Tiden deler,
Han saarer, og han heler,
Han kender smaat og stort;
Han intet ondt bestemte,
Og intet godt forglemte,
Alt hvad han gør, er herlig gjort.

Den gamle Biskops stilfærdige Ord gjorde et dybt Indtryk. Verset (af den tyske Præst Johann Heermann, død 1647) er senere bleven brugt af Biskop Koch ved mange Lejligheder baade i Glæde og i Sorg.

Samtidig med, at Herning udskiltes fra Rind og blev et selvstændigt Pastorat, blev Koch kaldet til Sognepræst for Herning. De faa Aar i Vildbjerg, der havde været af stor Betydning for hans aandelige Udvikling, afløstes nu af en endnu større Virksomhed. I Vildbjerg-Timring-Nøvling saa man kun ugerne, at han søgte bort. Allerede i 1887, da Vejrum, Faderens gamle Embede blev ledigt, havde man frygtet, at han skulde søge dette Embede. „Jeg beroliger dem med — skriver Koch (8/11 87) — at jeg ikke vil søge det. Det gjælder for mig om i denne Sag at gøre en Dyd af Nødvendigheden.“

Kochs Eftermand blev H. J. Kornerup Bang.⁹⁷ Da Koch nogen Tid efter blev spurgt af en Præsteven (E. With), hvor ledes det gik i Vildbjerg, svarede Koch: „Jeg bliver desværre kun savnet saa lidt.“

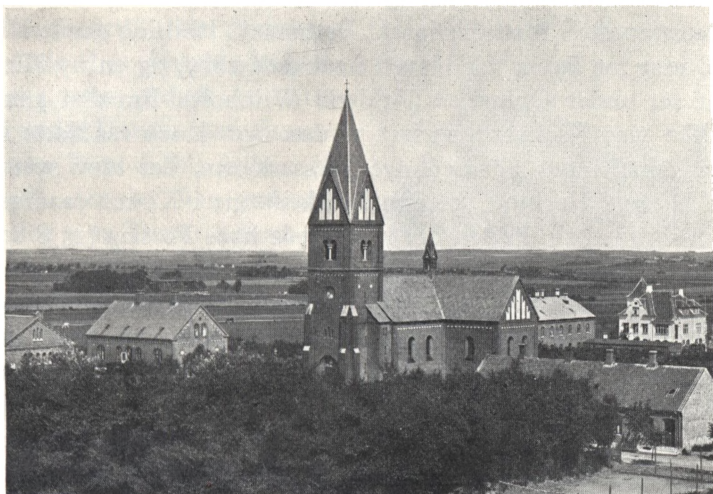
6. HERNINGTIDEN

Under 19/2 89 blev hidtilværende „Sognepræst for Vildbjerg-Timring-Nøvling, Herr P. G. Koch“, kaldet til Sognepræst for det under s. D. oprettede Sognekald i Herning, ligeledes Hammerum Herred. Da han havde tiltraadt sit nye Embede (Maj 1889), skrev hans Fader (17/5): „Til Lykke med Din Tiltrædelse i Herning! Da jeg i Søndags Kl. 9¹/₂ kom for Alteret i Domkirken, tænkte jeg paa Dig. Du begyndte jo ved samme Tid Din Tjeneste i Herning.“

Herning, hidtil Anneks til Rind, havde da allerede forlængst afløst Gellerup som Herredets Midtpunkt. Det afgørende Vendepunkt for de to Sogne laa langt tilbage i Tiden. I Aaret 1827 vilde den nye Herredsfoged, Landt, bygge et nyt Tinghus i Gelleruplund, hvor alle Midtjyllands Veje løb sammen; men da han vilde købe en Byggegrund, var samtlige Bønder i Gelleruplund bleven enige om ikke at sælge, for derved at sætte Købesummen dygtigt op. Landt var imidlertid ligesaa klog som alle Bønderne tilsammen. Han erhvervede i al Stilhed en Grund paa en af Herning Sogns Udmarker, og her byggedes et Tinghus, hvor Retten blev sat første Gang d. 12/1 1828. Nogle Aar efter kom hertil en Herredsfogedbolig, et Apotek, ligesom ogsaa Distriktslægen tog Bolig her. Udviklingen tog dog først for Alvor Fart, da de to Jernbanelinjer Silkeborg—Herning (1877) og Herning—Skern (1881) aabnedes. Omkring

Banegaarden voksede i rivende Hast en stor Stationsby op, der senere blev til Købstaden Herning.

Hammerum Herred, hvis økonomiske og aandelige Tyngdepunkt Herning allerede var i Aaret 1889, er det mest udstrakte af alle Danmarks Herreder, af Størrelse omtrent som Lolland

Herning nye Kirke og Præstebolig.

med 4 Herreder. Udover Landet omtaltes det som Jammerfuld Herred, da det var opfyldt af Hede og tyndt befolket; men navnlig i sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede tog det til at vokse i Indbyggertal, der ved Aarhundredets Slutning var 5 Gange saa stort som ved dets Begyndelse. Den enestaende Fremgang skyldtes i første Linje det danske Hedeselskab. Hvilken Indflydelse den stærke kristelige Vækkelse, der satte ind i 60'ne, har haft for den økonomiske Opgang, lader sig selvfølgelig ikke afgøre, men har ikke været ringe. Af udenforstaaende ansaas de vakte for at være ligesaa drevne Handelsmænd som „vi anner“. Kendte over hele Danmark var „Uldjyderne“

fra Hammerum Herred, der hvert Efteraar vandrede ud over Landet med en blaaternet Bylt over Skulderen. De var i Reglen velsete hos Øboerne, der ikke kunde staa for den henrivende Veltalenhed, hvormed de anbefalede deres Varer. Den bar tydelige Spor af, at de kom fra vakte Egne.

Da Koch kom til Herning, maatte han i henved ét Aar holde Gudstjeneste i Missionshuset „Bethania“. Herning gamle Kirke, vest for Byen, var bleven nedbrudt 1887, og en ny Kirke var nu under Opførelse (Arkitekt Wiinholt). Fra den gamle Kirke blev Klokken overført til den nye. Koch raadførte sig med sin Moder om den nye Messeskjorte, der blev syet af en Dame i Herning . . . Om Indskrifterne i Kirken raadførte han sig med sin Fader, der kritiserede hans Forslag (15/8 89): „For Hebr. 13, 9 vilde jeg dog foretrække 13, 8 — mere objektivt. Hvis Du vil have apokalyptiske Steder baade paa Alter og Prædikestol, synes jeg godt om Aab. 3, 6 o. fl., saameget mere, som det er en Efterklang af, hvad Herren har sagt i Evangelierne (jfr. Matth. 11, 15).“

Der valgtes saa som Indskrift til Prædikestolen: Hvo som har Øren høre hvad Aanden siger til Menighederne (Aab. 3, 6). — Til Sakristiet: Hos Dig er Livets Lys, i dit Lys skulle vi se Lys (Slm. 36, 10). — Til Ligkapellet: Saliggørelsen tilhører vor Gud (Aab. 7, 10). — Indskriften paa Alteret blev efter Kochs Bortrejse forandret efter J. Skovgaards Billede: Jesus i Nazareth Synagoge, til Luc. 4, 22.

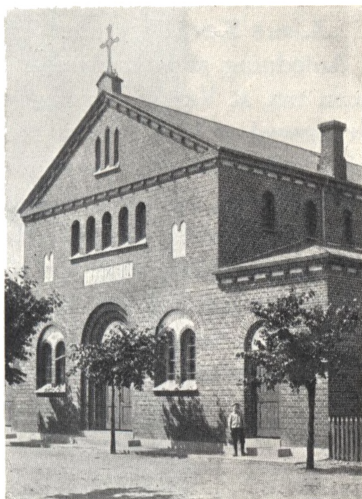
Den smukke, røde Murstenskirke, der rummer c. 1400 Mennesker, blev indviet (1/12 89) af Biskop Balslev.

Som Præst i Herning sluttede Koch sig straks til det stedlige Samfund af Indre Mission, der paa Forhaand var ham vel bekendt, ligesom han ogsaa her optog Indre Missions Arbejdsmetoder. Til en Begyndelse stillede han sig imødekommende overfor de moderate Grundtvigianere. Derimod vendte han sig afgjort mod den saakaldte Nygrundtvigianisme, der i disse Aar

repræsenteredes af Bladet „Tidens Strøm“ (red. af F. Falkenstjerne og M. Pontoppidan), og hvis Løsen var „Aandsfrihed“, navnlig i Forholdet til den hellige Skrift (jfr. Mødet paa Sagatun Højskole 1886). Ved nordvestjydske Præstekonvent i Holstebro (Maj 1890) holdt Koch et Foredrag over Emnet: „De nygrundtvigske Tanker i vore Menigheder“. Han sammenlignede her Nygrundtvigianerne, som yndede at sætte alt under Debat, med Humanisten Pico di Mirandola († 1495), der, 21 Aar gammel, op slog 900 Theser i Rom og tilbød at disputere om alt, hvad der kan være Genstand for Viden, og mere til' („de omni scibili et nonnullis aliis“).

Ogsaa paa anden Maade blev der snart lagt Beslag paa Kochs Arbejds kraft. I Sommeren 1890 overtog han efter Pastor

H. Ussing Dansk Missionsselskabs (D. M. S.) Skole til Uddannelse af Missionærer. Blandt de første Elever var J. Bittmann, Waidtløw, Vill. Nielsen, Joh. Andersen.⁹⁸ Der var i disse Aar en stærk Opgang herhjemme i Missionsinteressen, og Skolens Arbejde omfattedes med stor Kærlighed af Menighederne i Danmark, navnlig af Indre Mission. Koch tog med Iver og Lyst fat paa Arbejdet med de første flinke „Elever“. Da Skolen snart fik Tilgang af unge Mennesker, som savnede de nødvendige Forudsætninger for at følge Undervisningen, afviste Koch to uheldige Elever. Dette Skridt vakte et stærkt Røre i de Kredse, som stod bagved de to. Søsteren Ulrikke Koch,

Herning Missionshus.

skrev, dat. Ribe 2/3 92: „Gid det dog nu maatte komme i en rolig Gang igjen, og at Eleverne selv maatte føle, at der skal arbejdes.“

Under disse Omstændigheder var det en stor Opmuntring for Koch at modtage dette karakteristiske Brev fra Vilh. Beck, dat. Ørslev 12/2 92:

„Kjære Koch! Jeg føler Trang til at sende Dem et Par Ord i Anledning af Rabalderet i Herning. Efter Løgstrup skulde man tro, at Verden var ligeved at forjaa. Rygtet siger, at De er ligeved at løbe fra det Hele. Koldt Vand i Blodet! Jeg er glad ved, hvad der er sket. Vi have havt saamange mislykkede Missionærer, saa jeg mener, at det er saare glædeligt, at disse Tos Uduelighed aabenbarede sig itide. Tag bare ufortrøden fat og vær ikke bange for at give Løbepas. Ophævede Forlovelser er jeg altid glad ved. Dette er jo noget som en ophævet Forlovelse, der hindrer et ulykkeligt Ægteskab.

Blot dette maatte jeg af med, og saa en rigtig kjærlig Hilsen.

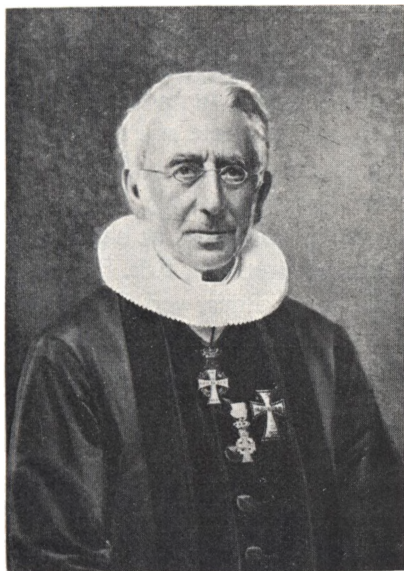
Deres hengivne

Vilh. Beck.“

Missionsskolen lagde Beslag paa en ikke ringe Del af hans Arbejdskraft, og det var derfor med megen Betænkelighed, han overtog Provstembedet for det udstrakte Herred (1/4 91). Han blev indsat som Provst ved Landemodet i Ribe (1891) af Biskop Balslev, der talte ud fra Gal. 6, 9 og Efes. 4, 29. Hans Fader, Stiftsprovsten, har ved denne Lejlighed givet ham gode Raad ud fra sin store Erfaring. Om Provstegerningens Besvær havde Stiftsprovst Koch en Gang lejlighedsvis skrevet (1/8 87): „Jeg forefandt paa mit Bord henimod 20 Provste- og andre Breve, samt modtog om Aftenen en stor Pakke Bispe-sager til Eftersyn og Underskrift. Jeg har opdaget, at under saadanne Omstændigheder undgaar man bedst Nervøsitet ved slet ikke at tænke paa de mange Sager, men kun ganske rolig

at tage 1 af dem for ad Gangen, saa naar man Enden paa dem.“

Efter 10 Aars Erfaringer som Provst skrev Koch til sin Efterfølger, Provst Nyholm, Vildbjerg, d. 22/3 01: „En Provsts Magt er ikke givet *med* Stillingen, men han skal voxe sig til

Biskop C. F. Balslev.
Efter et Maleri i Ribe Domkirke.

den i Stillingen. Far med stor Læmpe i alt, hvor ‚Provstemagten‘ kan træde frem. Gjør det altid; men gjør det navnlig i de første Aar.“

I „Præst og Menighed“ har han senere fremsat nogle Betragtninger om Forholdet mellem Præstens og Provstens Gerning: „Den Præst i Provstiet, der overtager Embedet som Provst, . . . føres ind i en Række praktiske Opgaver, som man før ikke kendte videre til og i en ret omfattende Administra-

tion med tilhørende Kontorarbejde. Men ogsaa hans præstelige Arbejde udvides. Han faar rig Adgang til at tale til Tusinder af Børn og til at vokse sig til at være Raadgiver, maaske Præst for mange unge Lærere og Præster. Det er en Misforstaaelse, at Provstegerningen kun skulde angaa udvortes Ting. Ogsaa i aandelig, præstelig Henseender frembyder den Opgaver nok. Men Vanskeligheden er, at alt dette let kan komme til at gaa ud over *den mere frivillige Side af Præstegerningen* (Syge- og Husbesøg), der jo kan skydes til Side, medens den øvrige Del af Præstegerningen og det meste af Provstegerningen nok skal melde sig selv og kræve at blive udført.“

I August samme Aar overraskede Provst Koch sine Slægtninge og Venner ved at meddele, at han havde indgaaet Forlovelse med sin Husbestyrerinde, Frk. Bertha Carstens. Kochs nærmeste Ven Jul. Steen, Præst ved St. Johannes Kirke i København,⁹⁹ sender sin Lykønskning og tilføjer: „Forresten vidner Din meddelelse om, at Du ikke endnu er flyttet bort fra det Land Lakonien, naar det gælder skriftlige meddelelser.“

Som Svar paa Indbydelse til Brylluppet d. 17. Sept. i Aalborg, hvor Bruden hørte hjemme, skriver Steen (2/9 91): „Min kære ven! Ja jeg vilde rigtignok nødig svinge ved Dit Bryllup, og jeg har været ved at spekulere hjærnen ud af hovedet, om det dog ikke skulde være mig muligt at faa tid, men det gaar ikke . . . I ugen, hvori 17de Sept. falder, har jeg 5 møder, og det er håbløst at tænke på at aflyse dem . . . Det gør mig frygtelig ondt, men: ultra posse nemo obligatur. På den anden side blev jeg meget glad ved at modtage Dit Brev; thi her i byen kolporteredes det rygte, at Du allerede var gift, og det ærgrede mig, om det skulde være sket, uden jeg havde hørt det mindste derom. Jeg vilde da i det mindste gerne være tilstede i bønner for Eder den dag. Jeg glæder mig til at besøge Eder begge i Herning; men det bliver næppe i Oktober, men

først i November. Det var da ogsaa et forbistret sted at holde bryllup paa i Aalborg; hvorfor ikke Skagen eller Anholt?"

J. Steen var derimod tilstede ved et Konvent, som de nygifte holdt i deres Hjem et Par Maaneder efter Brylluppet. Herom skriver Provst Koch til sine Forældre (1/12 91): „Ved Konventet d. 18de holdt jeg Foredrag om Ibsens Brand, særlig Agnes, hvorover Præstekonerne græd, og hvorom der blev livlig Diskussion. Dagen før havde Steen og jeg forhandlet om Sagen med Pastor Larsen fra Holstebro.¹⁰⁰ Jeg spekulerer for Resten paa at komme til Ribe, men kan næsten ikke røre mig for Bestilling . . . Jeg længes efter at se og tale med Eder og fortælle Eder om, hvor godt vi har det.“

Det gik Ægtefællerne nær til Hjerte, at deres førstefødte, en Dreng og en Pige, blev syge kort efter Fødselen og døde med faa Ugers Mellemrum. Koch skrev til sine Forældre d. 29/6 92: „Jeg har nu holdt Bibellæsning over Johannes Aabenbaring og haft meget ud deraf. Og idag har jeg tænkt paa den store Skare i hvide Klæder og Palmegrene og tænkt paa, at der dog ogsaa maa være smaa Børn med i den store Skare.“ Aaret efter fødtes en Søn, der efter Bedstefaderen i Ribe fik Navnet: Christian.

Provst Koch og Hustru boede først i to forskellige Ejendomme, men flyttede, efter Overenskomst med Ejeren, Sagfører Deigaard, inden Lejemaalets Udløb (1896) til den nye Præstebolig nær ved Kirken. Den var velindrettet, men forøvrigt en Modsætning til den smukke, gamle Præstegaard i Vildbjerg.

De første Aar af Herningtiden stod Koch endnu afventende overfor de kirkelige Retninger indenfor Menigheden. Skønt han nemlig fra først af stod i Arbejdsfællesskab med Indre Mission, ønskede han ogsaa at knytte de grundtvigske til sin Forkyndelse; men saa snart han syntes at nærme sig Grundtvigianismen, blev dette straks taget ham ilde op. Da han saa-

ledes en Gang i sit eget Hjem læste H. C. Andersen: Historien om en Moder, højt for Selskabet, bemærkede en anset Missionsmand: „Maa vi ikke være fri for det Digt og Løvn?“

Da Pastor C. Moe havde holdt sin bekendte Ligtale i Harbøre Kirke, ønskede Missionskredsen i Herning at støtte ham ved en Tillidserklæring. Provst Koch blev opfordret til at gaa med, men vægrede sig, hvilket ligeledes vakte Misfornøjelse.

Den Sympati, som Koch stadig nærrede for det lysere grundtvigske Livssyn, blev udsat for stærke Rystelser ved alvorlige Oplevelser 1895. Særlig Faderens Død gjorde det dybeste Indtryk paa ham, og det er vist ikke for meget sagt, at Faderens Tro og Overbevisning hidtil havde været det faste Punkt for ham. Faderens Død i Forbindelse med en pinlig Mistillid hos nogle Missionsfolk med Hensyn til hans Trosforhold førte ham ind i en alvorlig Selvprøvelse og fremkaldte hos ham en dybere Tilegnelse af Guds Naade. Dette blev af nogle Missionsfolk, der krævede et bestemt „før“ og „nu“, anset for en Omvendelse. Koch har altid for sit eget Vedkommende protesteret mod det metodistiske „før“ og „nu“ i Omvendelsen.

Vækkelsens Modstandere i Herning indkaldte grundtvigske Prædikanter og kom til at opfatte sig selv som Grundtvigianere. Fra Indre Missions Side fandt man det forargeligt, at grundtvigske Præster vilde lade sig bruge til at bryde Spidsen af Vækkelsen, til at berolige („Pastor Trøstermand“) og føre Mennesker udenom i Stedet for igennem. Koch selv saa saadan paa Sagen. Han skriver (30/7 96) til sin Moder: „Jeg har nu 14 Familier, som i Sommer have løst Sognebaand til Pastor Terkelsen i Ørre¹⁰¹ . . . De raadførte sig med Søren Olesen,¹⁰² der kom her paa Foredrag. Han anbefalede Sognebaandsløsning! Jeg sagde til Lederen, at jeg troede, han tog fejl. Det var rigtigt, at han skulde ind ad en Dør; men den han valgte, troede jeg var den forkerte, nemlig Sognebaandsløsningens Dør i Stedet for den snævre. Her paa Egnen er det

Indre Mission, der producerer Grundtvigianere. Der er noget meget trist heri. Men Vor Herre vil ogsaa lade dette tjene til det gode . . . Og saa maa vi jo fastholde, at Vor Herres Tanker ere højere end vore, og at han som ser *det hele*, jo nok ser ét og andet anderledes end vi.“

Stiftsprovst C. F. Koch og Hustru.

Koch havde nu truffet sit Valg. Det maa forstaas ud fra de særlige Forhold i Hammerum Herred, hvor de to Retninger havde optaget alt i sig, hvad der var af kristeligt Liv, og hvor de indbyrdes stod saa skarpt overfor hinanden. Ud fra disse Erfaringer som Sognepræst i Herning har han senere (1908) i „Præst og Menighed“ raadet den unge Præst til at træffe Valget ‚enten—eller‘, mellem Missionshuset og Forsamlingshuset. Alligevel har han næppe helt tilfredsstillet de mest yderliggaaende Missionsfolk. En Præst af den strenge Observans sagde til ham, netop som Koch skulde prædike i hans Kirke: „Jeg kan kun anerkende Dem som en Broder i Haabet.“

Da Biskop Balslev, 90 Aar gammel, søgte sin Afsked, skrev

G. Koch til sin Fader (dat. 2/1 95): „Jeg synes, at hvis Du fastholder Dit Ønske om ikke eventuelt at overtage Embedet, kunde man vistnok være glad ved Gøtzsche, som vistnok vil være det.“ Stiftsprovst Koch ønskede imidlertid ikke at blive Biskop, hvortil han efter den almindelige Mening var selvskreven. Det var da Stiftsprovstens Hensigt at søge sin Afsked, naar han blev 70.

Biskop Balslev døde 11/3: Ved hans Jordefærd udtalte Stiftsprovst Koch: „Som Biskop havde han en Styrelsens Gave. Hans Studereværelse var baade en Skrivestue og en Regnestue. Men naar Dagens Gerning var endt — ofte sent — saa tog han sig en Time i den samme Stue og holdt nu et lille aandeligt Selskab. Han bad saa for Præsterne i Stiftet og for Kirken. Og saa for sine nærmeste, som han delte i 2 Flokke, den Flok, der var draget ud af denne Verden, og den, der blev tilbage. Han havde mange i hver Flok. Han bad ogsaa for sig selv, idet han ofte tænkte paa Døden, at Herren vilde tage ham ved Haanden og hjælpe ham gennem den mørke Port“ („Herning Folkeblad“ 16/3 95).

Godt en Maaned efter (19/5) indtraf et Dødsfald, der ligeledes berørte Koch stærkt, idet hans Eftermand i Vildbjerg, H. J. Kornerup Bang, døde, 38 Aar gl. Den afdøde havde arbejdet over Evne, og Følgen var nedbrudte Nerver og haarde Anfægtelser. Ved hans Begravelse paa Vildbjerg Kirkegaard talte Provst Koch ud fra 2. Krøn. 35, 11: „Gud har sagt, at jeg skulde haste.“ Dette Ord blev senere sat som Indskrift paa hans Gravmæle.

Stiftsprovst Koch døde (2/7 95) i Ubberup, hvor han havde taget Ophold med sin Familie efter en Operation i København. Om Faderens sidste Timer skriver hans Datter i et Brev til Gabriel: (3/7 95): „En Gang rakte han Hænderne ligesom velsignende mod Moder og sagde: ‚Gud bevare Jer alle paa sine Veje‘. Senere bad jeg Fadervor; dér sagde han nogle af

Ordene med, som: ‚fra det onde‘, ‚din er Magten‘ og ‚Amen‘. Det var strengt i de sidste Timer, . . . Han sagde: ‚Jeg er en stor Synder‘; men Carl sagde saa: ‚Ja, men der er jo Naade for Dig‘ . . . Jeg sagde ham Tak for alt, hvad han havde været for os, saa god en Fader, vi havde haft. Dertil svarede han ikke, men sagde: ‚I har en god Fader i Himlen, ham skal I holde Jer nær, nær til‘.“

I sin Tale over Faderen i St. Catharinæ Kirke i Ribe (9/7) udtalte G. Koch: „Der er blevet kæmpet haardt i vor kære Faders Hjerter i disse sidste to Maanedere og lang Tid før, skønt vi Børn ikke fik meget af den Kamp at se. Den ejendommelige nordslesvigske Selvfølelse hos ham var nu veget for en dyb Syndserkendelse og dog fuld Fred i Troen.“

I Anledning af 100 Aars Dagen (9/2 27) for Stiftsprovst Kochs Fødsel skriver Lektor P. C. Tang Petersen, hvis Formynderskab Koch havde været, til L. J. Koch: „Din Far er afgjort den Mand, jeg har følt mest Respekt for af alle dem, jeg har kendt. Han fremkaldte denne dybe Ærbødighed ved, at han var saa gennemsand og ægte, saa fuldstændig fri for Sentimentalitet. Jeg kan endnu høre hans rolige Stemme paa Prædikestolen i Ribe. En sjælden Gang kunde Følelsen gribe ham, saa Tonen blev bevæget; man var saa vis paa, at det kom fra Hjertets Dyb.“

Efter et Besøg hos Moderen i Ribe skrev Koch (30/8): „Jeg kan sidde og glæde mig til at se Faders kjære, trofaste Øjne igjen uden Lidelsespræg og uden Vemod der, hvor ‚det første er veget bort‘.“

22/7 96 kunde Koch meddele sin Moder en lille Piges Fødsel: „Hvor vi nu skulle være glade og taknemmelige!“

3/8 96 skrev Moderen (dat. Ubberup Pgd.): „Jeg har Døbekjolen med herude. Skal jeg enten sende den eller tage den med? Det er jo den, som Fader og hans Søkende er døbt i og alle I Sødskende og Carls smaa Dreng, og Christian er døbt i den.“

Søster Ulrikke bar Barnet, der fik Navnet Anna efter sin Bedstemoder.

Stiftsprovstinde Koch var imidlertid flyttet til København og boede her sammen med sin Datter Ulrikke og med sin yngste Søn Laurids, der studerede Teologi i København. Hun glædede sig ved at tage Del i Menighedslivet. I Breve til Her-ning udtaler hun Gang paa Gang sin inderlige Taknemmelighed overfor Gud og Mennesker.

Fru Koch døde pludselig under et Besøg paa Diakonissestiftelsen (23/3 97). Om de nærmere Omstændigheder skriver Provst Koch til Pastor S. Müller i København (5/4 97):

„Hjertelig Tak for Dit kjærlige Brev i Anledning af Moders Død. Jo, det har jo fyldt os med Vemod og med et Savn, som ikke hernede kan stilles. Hendes sidste jordiske Gjerning var jo at gaa ud til en troende Student, som laa dødssyg paa Diakonissestiftelsen, og som var død, da hun kom derud. Det var jo et godt Ærinde, hun dér havde. — Vi trøste os ved det levende Haab, som mere og mere fyldte hendes Hjerte. Hun var ved Guds Naade en af dem, der havde Borgerskab i Himlen. Vi Børn har tit med Glæde rejst hjem til Moder og ved Skilsmisserne haft Taarer i vore Øjne.“

Ved hendes Jordefærd talte G. Koch omtrent saaledes i St. Catharinæ Kirke (efter nogle Optegnelser):

1 Pet. 1, 3: Vore Tanker gaar først til hendes Barndoms-hjem: *Vejerslev* Præstegaard. Hun har fortalt os sine lyse, glade Minder fra dette Hjem. Dernæst til hendes eget Hjem her i *Ribe*, hvor hendes Kæres Grave nu er. Hun havde ondt ved at komme her; dertil var Gravene for friske og Minderne for stærke. Saa til *Vildbjerg*, hvor vi Børn voksede op. Da hun som Enke besøgte dette Hjem, husker jeg hendes Afsked. Hun stod ved min Arm derude ved Havelagen i Vest og saa ud over Egnen med de kjære Steder til de kjendte Kirker. Da Minderne her for sidste Gang strømmede ind paa hende, tryk-

kede hun min Arm ind til sig og græd stille. Og til det skønne *Vejrum*, det hun kaldte sit lykkeligste Sted, og som hun ikke godt kunde besøge. Og saa til sidst til *Kjøbenhavn*. Med den Ro og Fatning, der var hende medfødt, samlede hun sine Ting sammen og drog derover, dannende sig et nyt Hjem. Naar hun be-

Provst G. Koch og Hustru.

søgte os Børn, kom der Fred med hende ind i vore Hjem og Gjerning. Hun voxede i Guds Naade og Fred og kom snart ind i Menighedslivet og Menighedsarbejdet indenfor en Kreds af troende Mennesker, der hver Mandag Aften samledes om Guds Ord og Bøn.

Hun vilde gjerne blive hos os, men sagde ogsaa: „Nu synes jeg, at min Gjerning er færdig“.

Om Maries Ord: „Se, jeg er Herrens Tjenerinde“, har hun en Gang udtalt: „Hvor vilde jeg gjerne rigtig kunne sige det; men det er ikke altid saa let. Men jeg vil gjøre mig Umage for at lære det rigtig.“ — Lovet være Gud for hende. —

Som ældste Datter af Sognepræsten for Vejerslev, der for

hende skrev om: „Hvad skal fremfor alt ligge os paa Hjerte?“ som Præstekone ved en betydelig Mands Side, og som Moder til 3 Sønner, der alle blev Præster i den Kirke, hun elskede saa højt (jfr. „Kirkedrømmen“ i Carl Koch: Fra Bakkens Top), skal Fru Anna Koch, f. Balslev, mindes af det danske Kirkefolk.

1887 skrev hun et Digt om de to Drengene Gabriel og Carl. Deraf:

Ak, hvor frydedes vort Øje,
ak, hvor mindskedes vor Møje,
naar vi saa paa jer to Dreng,
bad med eder Aftenbøn.
Ja, jeg ved, jeg var kun ringe
til at bruge Bønnens Vinge;
ja, jeg ved, min Bøn var svag;
ak, det er den end i Dag.
Men Gud naadig hørte paa
mig og eder, kære smaa.
Mange Aar er gaaet siden;
Gud har hjulpet hele Tiden;
ja, hvor har han gjort det godt,
styret baade stort og smaat.
Han har sendt sin Engleskare,
at den maatte jer bevare;
han har holdt jer fast, I kære,
at I altid hans skal være.
Tak, o Gud, for al den Glæde,
som du vilde mig berede!
Tak, og tilgiv, den er ringe,
at den Tak, som jeg kan bringe!¹⁰³

De alvorlige Oplevelser i Aarene 1895—97 satte deres Spor i Kochs Livssyn og Forkyndelse, og fra nu af tog han fastere Stade indenfor Indre Mission. „I Kirke og Missionshus øvede

han en stor Indvirkning baade rent vækkende og særlig ved at hjælpe dem, der var vaagnet op til at spørge om deres Sjæls Frelse, igennem til Tro og Fred. Her var det, at han vidunderligt kunde forkynde den uforskyldte Naade og kalde Modet frem hos de bange, saa de turde gøre Skridtet og tilegne sig den. Ogsaa hans personlige Samtaler med mange, mange urolige Mennesker fik vidtrækkende Betydning i den Henseende. Der var noget over ham af det, der staar i 1. Tim. 4, 15: „Tænk paa dette, lev i dette.“ At han i de Aar stod som Føreren indenfor Vækkelsesbevægelsen i Herning, er ganske afgjort, mange ret betydelige Hjælpere iøvrigt uførtalt. Og den Tillid, han vandt gennem sin Betydning for Vækkelsen, var igen Forudsætningen for, at han blev i Stand til at sætte Bom for Usundheder, der kom frem, f. Eks. Syndfrihedslæren“ (L. J. Koch, 22/7 30).

Imidlertid var Arbejdet paa Missionsskolen gaaet sin stadi-
dige Gang. Kochs egne Fag var nytestamentlig Eksegese,
Missionslære og Dogmatik. 1/12 91 skriver han til sine For-
ældre: „I dette Aar er det særlig Dogmatik, jeg læser med Ele-
verne. Det er fornøjeligt at se, hvor dette Fag sætter deres Tan-
ker og Eftertanke i Bevægelse. Som Andenlærere ved Skolen
antoges fhv. Sognepræst for Bording, N. B. Gotfredsen (1891—
95) og Cand. theol. P. K. Gam (1895—99), der navnlig under-
viste i Græsk, Kirkehistorie, Gl. Test. og Ethik. I Løbet af 10
Aar (1890—1900) uddannedes 12 „Hedningemissionærer“, der
alle fik deres Gerning i Indien eller Kina. Med sine Lære-
mestre, Professor Frank i Erlangen og P. Madsen i København,
delte han det nyere Bibelsyn. Dette vakte Uro i Menigheden,
hvilken det dog lykkedes Koch at besværges ved en fremragende
Prædiken i Herning Kirke. Prædikenen gik ud paa at vise, at
det nyere Bibelsyn meget vel kunde forenes med kristelig Tro.

Luthers Ord „munter i den hellige Skrift“, som Koch
undertiden anførte, passer ganske paa hans Behandling af det

nye Testamente. Her havde han tilegnet sig P. Madsens Grundighed og faste Metode, men undgik lykkeligt Mesterens Katedertunghed. Koch gik ikke af Vejen for Vanskelighederne, men fortabte sig ikke i Vidtløftighed som de tyske Fortolkere. I Løbet af 3½ Aar gennemgik han udfra den græske Grundtekst samtlige det nye Testaments Skrifter. Hos sine Elever forstod han at vække Forskningens Aand, han opmuntrede dem stadig til at fremkomme med deres egne Meninger, og enhver Opfattelse blev taalmodig gennemdrøftet. Ikke mindst betydningsfuldt var det, at han som Præst og staaende midt i det praktiske Kirkeliv overalt tog Sigte paa Skriftordets Anvendelse. Koch var utvivlsomt en af den danske Kirkes mest fremragende Bibeltolkere, og det maa beklages, at hans travle Arbejde som Præst og Provst ikke levnede ham Tid til litterær Virksomhed som Bibelforsker.

Blandt de nytestamentlige Skrifter behandlede Koch med Forkærlighed Johannes' Aabenbaring, over hvilken P. Madsen havde udgivet en fortrinlig Fortolkning. I en Anmeldelse af denne i Annexet (15/II 96) skriver Koch:

„Ude i vore Menigheder opdukke nu og da smaa Bøger, helst oversatte ‚fra det Engelske,‘ der slaa sig paa de hemmelighedsfulde Tal og Ord, og ved at sætte disse i Forbindelse snart med en ægyptisk Pyramide, snart med astronomiske Beregninger ‚bevise tydeligt og klart‘, at de sidste Tidens Undere ville bryde frem 1889 eller — da dette ikke skete — den 1. April 1898.“

„Og Forvirringen forøges kun, naar en eller anden Lægmand saa vil give sig til at være theologisk Fortolker paa dette Omraade. En saadan begiver sig da, uden Ængstelse, med Ukyndighedens lykkelige Sikkerhed, ind i Skriftens dunkle Fremtidsprofetier, idet han samtidig holder Mønstring over Fortids- og Nutidshistoriens mørke Skikkelser forat finde Antikristen. Ingen slet Person i Verdenshistorien kan vide sig sikker for hans Efterstræbelser. Men paa Grund af manglende

Fortolkningsmethode samt manglende Kjendskab til Skriften i dens historiske Sammenhæng og til Kirkens Arbejde med disse Ting sejles der her i Reglen ud i det Blaa, indtil man strander paa Muhammed eller Napoleon eller Boulanger osv.“

Foredragsaften i Præsteboligen.

Øverste Række fra venstre:

1. C. Holdt (senere Missionær i Afrika). 2. Lykkegaard. 3. Olesen. 4. Vyff (holder Foredrag). Siddende: 5. Joh. Andersen. 6. Hansen (senere Præst i Amerika). 7. Gøtzsche. 8. Jensen (senere Landmand i Ansager). 9. Herskind (senere Forstander for Rønde Højskole).

Nederste Række fra venstre (siddende):

1. Waidtløw. 2. Bittmann. 3. Provstinde Koch. 4. Pastor Gotfredsen. 5. Provst G. Koch.

Kun paa et enkelt Punkt har Koch noget at indvende: „Naar Professor Madsen saa stærkt betoner, at den tidshistoriske Fortolkning vil nedsætte Johannes' Aabenbarings Værd og aandelige Standpunkt, ja, vanskeliggjøre dens Stilling i Kanon, vil Anmelderen ingenlunde nægte de herfor fremførte Betragtninger den Vægt, der tilkommer dem, men vil dog henvise til det Forsøg, der af den bekendte engelske Theolog Farrar¹⁰⁴ i

hans Bog om ‚Apostelen Johannes og Antikristen‘ er gjort paa at forene den tidshistoriske Opfattelse med Troens Krav . . . Hvor dyb er Sammenhængen mellem Aabenbaringsens Syner og de historiske Forhold paa Apostlenes Tid? Her er jo det springende Punkt og Hovedvanskeligheden ved Fortolkningen af Bogen“.

Den velskrevne Anmeldelse slutter saaledes: „For Anmelderen, der med Taknemmelighed regner sig blandt Professor Madsens Disciple, er denne Fortolkning tillige bleven en levende Erindring om de gode Dage, da vi, som nu sidde i Præstegaardene, sade under hans Katheder og mærkede, at Guds Ords Sammenhænge og Rigdomme begyndte at lukke sig op for os.“

Et vigtigt Led i Undervisningen paa Skolen var Kochs Prædikener. Missionær Joh. Vyff¹⁰⁵ skrev senere („Dansk Missionsblad“ 22/II 22): „Det var for mig en rig Oplevelse at sidde i Herning Kirke og Søndag efter Søndag glæde mig over den klare Udredning af Evangeliet med de mange Tilskyndelser til at leve Livet med Jesus.“

Joh. Andersen, nu Missionær i Indien, har senere givet følgende Skildring af sin Ungdoms Lærer („Dansk Missionsblad“ 22/II 22):

„Han var en stor Menneskekender og en fortrinlig Pædagog. Han gennemskuede os til Bunds, kunde maale og veje os med største Nøjagtighed, og vi frygtede hans altid undersøgende Blik; men han var altid strængt retfærdig og vilde ligesaa lidt undervurdere som overvurdere nogen af os. Taktfuld og taalmodig var han ogsaa; i over 4 Aar sad jeg under hans Lærestol, kun en Gang saa jeg ham vred — og det var ikke ‚uden Aarsag‘ —; men inden faa Minuter bad han i Klassens Paasyn Eleven om Forladelse paa den smukkeste Maade. Bebrejdelser kendte vi saa godt som slet ikke til, og direkte Paamindelser og Irettesættelser var ogsaa uhyre sjældne, hans Hentydninger eller Antydninger var som Regel nok, og hvad den Mand

kunde sige os med en Mine, et Blik eller et „Naah!“ eller et „Saa-aah“ var fast utroligt.“

„Vi Elever talte ofte ved mindre Møder i Missionshuset eller andre Steder, hvor han var med, og vi følte os altid ved saadanne Lejligheder paa Prøve. Vi forstod hver Rynke paa hans høje Pande, hver lille Lyd, hans ejendommelige Maade at stryge Haanden over Kind og Næse paa, hver Bevægelse om Munden, hele Minespillet, der var uhyre talende til Tider, hans Maade at sidde paa; udfra alt dette kunde vi meget godt skønne, hvad han mente om vor Tale! — en lille Antydning ledsaget af et klogt og talende Blik i Klassen Dagen efter gav os videre Forklaring, om en saadan tiltrængtes. En af os gik en Gang ynkelig i Stykker i sin Tale; men det klarede vor medfølende Lærer meget smukt.“

„Mange af sine egne Oplevelser gjorde han os delagtig i paa den mest naturlige Maade, og det drog os til ham og virkede beroligende paa os. Om Aftenen læste han gerne en eller anden Bog, der optog ham; og den saa vi saa ligge paa Bordet om Morgenens, naar vi kom ind i hans Arbejdsværelse (der var Klasseværelse); paa den Maade fulgte vi med i, hvad der optog ham, og vi vidste, hvad han studerede og levede i.“

Om Sommeren holdt han af at gøre Ture i Omegnen sammen med Eleverne, og der var da Stof nok til Samtaler. „Æ Kok og hans Kywlinger“ vandrede f. Eks. til Knudemose sydlig i Herning, hvor Mads Uhrs Ko kom „isyk“, og som „slet ett æ saa møj gjæw aa go owwer faa Hvem der ett æ wal kint“ („E Bindstouw“ af St. Blicher). En Mils Vej nord for Herning kom de til Sunds Sogn, hvor en ny Kirke i Aaret 1897 blev opført paa den gamle, nedbrudte Kirkes Plads; Sunds er iøvrigt bekendt ved sine mærkelige Præster: ham, der „aad Vælling med en Syl“, og ham, Mads Uhr tjente: „ælles en grumme gue Mand, men Gud bewaars faa Kuen han had! Hun wa saa uen ve ham, som nown Kuen ka væhr.“

I nordøstlig Retning laa Gellerup Kirke med den latinske Indskrift over Syddøren: „Anno MCXL efter Herrens Byrd blev dette Hus grundlagt til Guds Ære“. Gellerup Sogn var Centrum for Hammerum Herreds Grundtvigianisme. Her virkede senere Folkethingsmand Thomas Nielsen som Høj-skoleforstander (1871—90); ligesom der her blev holdt Venne-møder. I Rind Sogn syd for Herning beundrede de den vide Udsigt fra Hjortsballe Høje, hvor der senere (1901) blev rejst et Mindesmærke for Hedesagen.

Undervisningen afsluttedes ved en Eksamen paa Køben-havns Universitet. Koch skrev til sin Moder 6/12 96: „Jeg har nu faaet Meddelelse om, at Examen vil blive afholdt for Andersen og Nielsen i sidste Halvdel af Januar.“ Deres Ud-dannelse stod sikkert paa Højde med Præsteuddannelsen paa Universitetet, og det var derfor rimeligt, at der senere blev aabnet dem Adgang til Ansættelse som Sognepræster i den danske Folkekirke (Lov af 30/6 22).

Efter Fru Kochs Død flyttede hendes Datter, Frk. Ulrikke Koch, til Herning, hvor hun i sit lille Hjem optog Missionær, Pastor N. P. Hansens Døtre. Efter 2¹/₂ Aars Ophold flyttede hun tilbage til Ribe og boede her til sin Død (18/8 28). Blandt Minderne fra Herning dvælede hun især ved Missionær-udsendelserne, der sluttede med en stemningsrig Afsked paa Banegaarden i mange Menneskers Nærværelse. Indenfor Vennekredsen, der samledes i Missionshuset, mindedes hun mange højtudviklede Kristne, der følte sig i dyb Taknemlig-hedsgæld til Broderen for hans Forkyndelse i Kirke og Mis-sionshus. Da den saakaldte „Syndfrihedslære“ i Aarene 1896—97 begyndte at trænge ind i Kredsen, slog Koch den ned med haard Haand — nogle mente: altfor haard —, hvilket havde til Følge, at „de fuldkomne“ blev ganske isolerede.

Om sit Herningophold skriver Ulrikke Koch:

„Ogsaa i Præstegaarden var jeg med til Sammenkomster,

hvor Gabriel ledede Samtalen, og hvor der faldt mange gode Ord fra disse mange forskellige, erfarne troende Mennesker. Hos Bertha og Gabriel traf jeg de vordende unge Missionærer, som jeg senere, for enkeltes Vedkommende kom nær. Der var

Frk. Ulrikke Koch.

Bittmann, Joh. Andersen, Vyff m. fl. Og omkring i Stuerne trippede Christian og Anna.“

Den 23/3 97 blev den tidligere Professor, nu Biskop V. Sthyr, udnævnt til Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Det synes, at han lige fra først af har haft sin Opmærksomhed henvendt paa den unge Provst i Herning, af hvem han ventede sig meget for den danske Kirke. Under 3/4 98 blev Koch, endnu ikke 40 Aar gammel, udnævnt til R. af Dbg. Fra 23/5 99 blev han fast Censor ved den teologiske Embeds-

eksamen. Som saadan fungerede han ved 6 Eksaminer (til 4/2 1902).

I Aaret 1898 indviedes et nyt, stort Missionshus i Herning (Arkitekt Wiinholt). Ligesom det gamle blev det kaldt „Bethania“. Indskrifterne, der valgtes af Koch, blev alle hentede fra Beretningerne i Luc. 10 og Joh. 11 om Jesu Besøg i Marthas og Marias Hus i Bethania. Over Indgangen udvendig: „Mesteren er her og kalder ad dig“. I Møde- og Sidesalene indvendig: „Martha modtog ham i sit Hus“. — „Marie satte sig ved hans Fødder“. — „Dersom du tror, skal du se Guds Herlighed“. — „Et er fornødent“. — „Herre, se den du elsker, er syg“. — „Denne Sygdom er ikke til Døden“. — „Jeg tror, at du er Kristus, Guds Søn“.

18/6 1900 blev Koch kaldet til Sognepræst ved „Vor Frue Kirke“ i Odense. 5/8 holdt han Afskedsprædiken i Herning Kirke. Missionskredsen tog Afsked med ham og hans Familie ved en smuk Fest i „Bethania“. Hermed sluttede et højst betydningsfuldt Afsnit i Kochs Liv.

7. SOGNEPRÆST I ODENSE

Under 18/6 1900 blev Provst Koch kaldet til Odense som Sognepræst for Vor Frue Kirke. Den var Byens ældste Kirke og havde tidligere (1805—85) huset Claus Bergs navnkundige Altertavle. Den fra Københavns Kirkesag kendte Præst Joh. Møller havde virket her som residerende Kapellan i Aarene 1874—92. Kochs nærmeste Formand som Sognepræst var J. A. Heiberg (1885—1900).

Efter at have holdt Afskedsprædiken i Herning (5/8) flyttede Koch med sin Familie ind i Vor Frue Præstegaard. Nogle Dage derefter (19/8) blev han af sin Slægtning, Stiftsprovst, senere Biskop, L. N. Balslev indsat som Præst i sin nye Kirke.

Samtidig blev den af Koch ledede Missions-skole overført til Odense, foreløbig fremdeles med Koch som Forstander, indtil han blev afløst som saadan af sin Broder L. J. Koch, som derefter ledede Skolen 1901—05. Om et Sammenstød mellem Koch og Dansk Missions-selskabs Bestyrelse i Anledning af hans Bibelsyn i Sommeren 1901 vil der senere blive gjort Rede.

Kochs kortvarige Virksomhed i Odense er blevet betegnet som Højdepunktet af hans Livsgerning som Præst og Forkynder. Hans Forkyndelse havde vel aldrig været snæver; men her fik den dog et videre Vingefang, idet han traadte i nærmere Forbindelse end hidtil med kristelige Kredse udenfor Indre Mission. Han prædikede stadig for en fyldt Kirke med

Tilslutning ikke blot fra Sognet, men fra hele Odense By, og ikke mindst af den dannede Klasse.

I Landsognet, der ikke havde egen Kirke, holdt han (Sommer 1901) Friluftsmøder i Killerup Skov og Gillestedgaards Have. Han holdt her et bibelsk Foredrag udfra Fortællingen om „Ruth“, hvorunder han skildrede et Hjemms Historie med dets forskellige Faser: Barnefødslernes, Brylluppernes og Begravelsernes Tid.

Kochs Ophold i Odense blev ikke af lang Varighed, idet han den 22/7 01 blev udnævnt til Biskop over Ribe Stift. Ved sin Afskedsprædiken (13/10) talte han ud fra Søndagens Evangelium (Matth. 9, 1—8) over de to Ord i Evangeliet: „Dine Synder er dig forladne“ og „Staa op og vandre“, hvilke to Ord af Jesus selv han betegnede som Kristendommens Grundsandheder. Sluttelig anvendte Biskoppen disse Ord paa sig selv og den Menighed, han nu skulde forlade efter en saa kortvarig Virksomhed, hvilken han næppe havde søgt, dersom han havde anet, at den saa snart skulde afbrydes. Han fandt ikke Anledning til at bruge mange Ord til Afsked, da hans Gerning egentlig kun var begyndt. Dog følte han en inderlig Trang til at bringe Menigheden en Tak for alle de Døre, som i denne korte Tid havde aabnet sig baade for ham og hans Gerning, og for al den Kærlighed, der var vist ham og hans, hvad der ogsaa i de sidste Dage havde givet sig flere smukke Udslag. — En Kreds indenfor Menigheden havde nogle Dage forinden overrakt ham en Kalipastagruppe, forestillende „Den gode Hyrde“, og en Lænestol m. m. (efter „Fyens Stiftstid.“, Okt. 1901). —

Henved 3 Aar efter stod Biskop Koch atter som Taler i Odense som 2. Indleder til Forhandlingsemnet: „Det kristelige Haab“, ved det 11. (og sidste) „Bethesdamøde“ (jfr. Joh. Schrøder: Det kirkelige Møde i Odense. Den 31. Maj, 1. og 2. Juni 1904). Han holdt ved denne Lejlighed en bemærkelses-

værdig Tale, hvor han bl. a. behandlede Spørgsmaalet: „Omvendelse efter Døden“, og han giver en Udlæggelse af 1 Pet. 3, 19 og 4, 6 i Overensstemmelse med, hvad han havde fremsat herom i sin Afhandling for Universitetets Prisopgave (1885). Deraf:

Vor Frue Præstegaard i Odense omkring 1900.
Efter Maleri af Chr. Eriksen.

„Der tales tidt herom med stor Sikkerhed, som om det for Kristne maatte være en afgjort Sag, at der siden Kristi Nedfart til de Dødes Rige i dette Rige lød en fortsat Evangelieforkyndelse for saadanne, der ikke var døde en salig Død, en Død i Troen, og som om det var en afgjort Sag, at der i dette dunkle Rige fandt Omvendelse Sted, maaske Omvendelse af store Skarer. Min Medindleder talte ikke saa sikkert herom, som det ofte gøres. Men jeg tror dog, at han skulde have ladet det staa endnu mere hen i det usikre. At der lyder Evangelieforkyndelse her paa Jorden, det er sikkert, og at der sker Omvendelse her, det er ogsaa sikkert for alle Kristne, og det skal

vi drive paa. Men Evangelieforkyndelse og Omvendelse i de Dødes Rige hører til de usikre Ting i det kristne Haab. Naar vi gaar til Skriften, møder vi ikke Sikkerhed om disse Ting; thi de to Steder i 1ste Peters Brev, som her maa komme paa Tale i første Række og vel i Grunden som de eneste, der kan være Tale om, kan, saavidt jeg ser, ingenlunde give noget sikkert Skriftgrundlag for en Lære om Omvendelse efter Døden. — Og naar vi gaar til Kirken, da er der i Oldkirken — naar undtages et Par enkelte Kirkefædre, som overhovedet lader sig meget lede af deres egne Tanker — ingen Lære om Omvendelse efter Døden. Og den katholske Kirke har heller Intet herom, ja er ganske fremmed for saadanne Tanker, hvad vi har et slaaende Eksempel paa i den middelalderlige Fortælling om Gregor den stores Bøn for Kejser Trajans Omvendelse. Og Reformatorerne vidste heller Intet om den Ting. Luther siger i en Privatskrivelse saaledes herom: „Hvem vilde tvivle om, at Gud *kunde* gøre noget saadant. Men at han virkelig gør det, kan man ikke bevise.“

I den derpaa følgende Forhandling udtalte Koch endvidere: „Det har ikke været min Mening at lukke Døren for det Haab, mange har om Frelse, ogsaa paa den anden Side Graven; jeg har kun villet tegne op med bløde Linjer. Gud har sine lønlige Veje. Det har ikke været min Mening at lamme nogen, der føler Trang til at bede for de Døde; en saadan vil jeg atter minde om Luthers Ord: „Bed en eller to Gange, og lad saa det være nok“. En Kristens egentlige Forbøn er for hans kære, der lever.“

Ved Mødets opbyggelige Afslutning talte Biskoppen ud fra den ypperstepræstelige Bøn (Joh. 17) bl. a. saaledes: „Skal Verden kunne tro, at Gud har udsendt Jesus, maa den i Jesu Menighed se noget af dette: „at de alle maa være ét“. Derfor beder Jesus om, at dette maa ske . . .“

„De sørgelige Splittelser mellem de forskellige Kirkesam-

fund ophæver ikke, at disse Samfund, dybest betragtede er eet og hviler i de store kristelige Enheder, i det kristelige Fællesskab. — Og paa samme Maade med alt det skillende indenfor det samme Kirkesamfund. Her er forskellige ‚Lejre‘ og ‚Retninger‘, og i Overfladen viser der sig saa meget af det adskillende, saa Verden tidt har saa svært ved at se Enheden og derfor saa svært ved at komme til at tro, at Gud har udsendt Jesus. Men stilles vi overfor Livets og Dødens Alvor, saa mærkes Enheden som det bærende. Lad der blive Sygdom i en Stue; lad Døden banke paa; hvor er det dog saa lidet, det der skiller! Og lige saa, naar man vil spørge: Hvad er det, I anvender daglig for at leve? — Et Møde som dette skulde bidrage til at fremme Enhedsfølelsen. Det skal nok vise sig, at vi ikke er ens. Men vi kan nok alligevel være eet. Hvorledes skal Kristne blive det? Ikke først og fremmest ved, at vi gaar hen og rækker hverandre Haanden, men ved at vi først gaar til Jesus. Først forenes med ham. Dernæst — og som Følge heraf — forenes med hinanden. Saa kommer dertil ogsaa det andet, det gode Blik og Haandtrykkene og de gode Tanker. Saa vil vi undskylde og tale vel om hverandre og optage alt i bedste Mening. Hvo er dertil dygtig? Jo mere der kan komme bort af mit eget Billede og ind af hans, desto mere bliver vi virkelig eet. Dermed begynder og ender vi. Hvis dette kan lykkes, vil Verden kunne tro, at Gud har udsendt Jesus.“

Med disse Ord udtalte Biskop Koch, hvad der oprindeligt var Meningen med „Bethesdamøderne“: at fremme Enhedsfølelsen mellem Retningerne indenfor Folkekirken. Hermed ophørte disse Møder, der i en Aarrække (1885—1904) havde været medvirkende til at præge det danske Kirkeliv. —

I Aaret 1910 blev Biskop Koch indviklet i en Pressefejde, som førtes, særlig i fynske Blade, i Anledning af en Artikel med Overskrift: „Officererne og Forsvarssagen“, som hans Bro-

der, L. J. Koch, nu Præst ved Vor Frue Kirke, skrev i „Fyens Stiftstid.“ (13/9). Af den vidtløftige Forhandling, der i høj Grad satte Sindene i Bevægelse, skal her blot anføres, hvad Biskop Koch udtalte til „Ribe Stiftstidende“:

„Disse — foran anførte — Vidnesbyrd om Brøst og Skade indenfor vort Officerskorps bekræftes ved, hvad mange af os — foruden mange gode Minder — har modtaget af Indtryk fra vor Militærtjeneste. Mig gaar det saaledes, at Harmen fra den Tid endnu kan koge op i mig, især naar jeg læser om de forskellige ‚Rekrutaffærer‘. Og ved disse Lejligheder forbinder Harmen sig med en dyb Mistro, som jeg søger at bekæmpe. — Og jeg tvivler ikke om, at der i de Egne af vort Fædreland, hvor jeg bedst kender Folket, sidder mangen en Mand, — især maaske Smaamand —, hos hvem Uviljen mod Militærvæsenet hænger sammen med en skjult Bitterhed fra Tjenestetiden“. —

Det skal endelig her anføres, at det næppe var uden Forbindelse med hans Ophold i Stiftsstaden Odense, at han mange Aar efter (1922) ønskede og modtog Udnævnelse til Biskop for Fyens Stift.

8. BISKOP I RIBE

Biskop V. Gøtzsche, Ribe, døde den 24. Juni 1901 efter længere Tids Sygdom. Den følgende Dag skriver Provst G. Koch til sin Søster (Missionshotellet, Kbh. 25/6 01):

„Ja, det har gjort meget stærkt Indtryk paa mig, dette Dødsfald, baade fordi jeg holdt meget af ham (han besøgte os i Odense Torsdag d. 30. Maj), og fordi han vil savnes meget, men ogsaa for de Muligheders Skyld, som ere omtalte for mig fra flere Sider, ogsaa siden jeg var i Ribe.“

Hermed sigtes til, at bl. a. Biskop V. Sthyr havde sagt ham, at han i Tilfælde af Gøtzsches Død muligvis vilde blive opfordret af Kirkeministeriet til at overtage Bispeembedet i Ribe. Derom skriver han i samme Brev:

„Der er dog intetsomhelst sket endnu, og jeg kan ikke ønske at faa et saadant Kald, baade fordi det ikke synes at harmonere med, at jeg nu er begyndt i Odense, og fordi jeg kun er 42 Aar — foruden det andet, der kunde gjøre én betænkelig. Hvis der skulde komme et Kald, vil jeg jo staa i et vanskeligt Valg. Og allerede med den Mulighed for Øje er jeg jo noget urolig ved Stillingen. Men mon det ikke skulde gaa mig forbi; det synes at være det lykkeligste for mig og er i alt Fald det letteste.“

En Kreds af Præster i Ribe Stift af Indre Mission, bl. a. Busch i Bøvling,¹⁰⁶ havde straks efter Gøtzsches Død sendt Stiftets Præster en Adresse til Underskrift for Valget af Fr.

Zeuthen i Fredericia.¹⁰⁷ Adressen, der underskrevet af 76 Præster, blev af Busch overrakt Ministeren, der erklærede sig villig til, „hvis Biskop Rørdam vilde gøre det, at der gjordes endnu et Forsøg paa at faa Provst Zeuthen valgt, under den bestemte Forudsætning, at Provst Koch ikke tog sit Ja tilbage, hvis Zeuthens Valg ikke kan gennemføres“ (Busch til G. Koch, udat.).

Adressen for Zeuthen blev overrakt den 18/7. Samme Dag skriver G. Koch (dat. Odense 18/7 01) til Redaktør P. Dyekjær, der pr. Telegram havde underrettet ham om Adressens Overbringelse:

„Hos de kirkelige Myndigheder har jeg igaar (3: 17/7) indtrængende — ogsaa med Henviisning til, at der samledes Underskrifter paa en Adresse — virket for Zeuthens Valg. Men Ministeren meddelte mig, at dette var ganske uigjennemførligt. Hvad mig selv angaar, har jeg bedt om Betænkningstid indtil idag og har derpaa — efter en Samtale igaar Eftermiddags med Biskop Rørdam — i Formiddags telegraferet mit Ja til Kultusministeren. Dette ‚Ja‘ staar jeg naturligvis ved til Trods for Adressen, skjøndt jeg saare gjerne havde set Zeuthen som Biskop.“

Den 16/7 var Koch telegrafisk bleven kaldt til Ministeren angaaende „en vigtig Sag“. Den 17/7 var Koch i Ministeriet, ledsaget af J. Steen. Ministeren sagde: „De vil gøre den danske Kirke Ære“. Koch: „Jeg maa først tale med min Kone og med Pastor Steen“. Om Eftermiddagen Samtale med Biskop Rørdam. 18/7 Formiddag telegraferede han fra Odense sit Ja til Kultusministeren.

Om Sagens videre Forløb Brev fra Kultusminister Bjerre¹⁰⁸ til Provst Koch, Odense, 19/7 01:

„Sagen er allerede afgjort. Vi blev uventet kaldte til Kongens Middag idag, og efter Aftale med Biskop Rørdam forespurgte jeg, da Kongen bragte Sagen paa Tale, om Hs. Maje-

stæt ikke i Anledning af Adressen vilde skænke Sagen en ny Overvejelse og mulig tale med Biskop Rørdam derom. Kongen vilde imidlertid ingen Forandring gjøre, navnlig ikke, naar det skulde gaa i Retning af større Indrømmelse til Missionen, og da det er min Overbevisning, at dette vilde blive Tilfældet ved Zeuthens Valg, og Kongen kunde forlange den fuldeste Loyalitet af mig, saa meget mere, som han ganske havde lagt Sagen i min Haand, saa maatte jeg opgive ethvert nyt Forsøg og anmode Privatsekretæren om at faa Forestillingen underskrevet paa Mandag, saa det kunde være sikkert, at det skete, mens Ministeriet endnu fungerede. Det menes almindeligt, at vi er færdig paa Tirsdag. De faar saa Udnævnelserne at regne fra 1. Sept. Tak for den Maade, hvorpaa De har stillet Dem, som ogsaa har vundet Rørdam, og de hjerteligste Ønsker om, at Gud fremdeles vil lægge sin Velsignelse i Deres Gjerning, der nu bliver af større Betydning end nogensinde før.“

Den nye Biskop fik en god Modtagelse, ogsaa af Indre Mission. Redaktør P. C. Dyekjær skrev i „Kristeligt Dagbl.“ 22/7: „Det er vor Overbevisning, at den indre Mission kan være veltjent med, at Provst Koch er bleven Biskop over det aandeligt bevægede Ribe Stift . . . Biskop Koch vil utvivlsomt befæste den indre Missions Stilling baade indadtil og udadtil. Han kan nemlig ikke glemme, at han næst Gud, der har betroet ham store Evner, skylder Missionen for en ikke ringe Del den betydelige Karriere, han i en forholdsvis ung Alder har gjort“.

Fra Zeuthen, der ikke lagde Skjul paa, at „skulde han vælge mellem at være Biskop eller Leder af Indre Mission, valgte han det sidste; thi det var hans Livs Kærlighed“ (Zeuthen til Løgstrup 13/7), — modtog den nye Biskop følgende Brev, dat. Fredericia 24/7 01:

Højærværdige

kære Biskop Koch!

Hjertelig til Lykke paa Ribe Bispestol! Gud give Dem baade Visdom, Kraft og Kærlighed til at styre Stiftet! Jeg kunde jo nok selv have ønsket at blive Biskop; men min Stilling i den indre Mission, der maaske ved Becks Død, som desværre vist ikke er fjern, kan blive endnu mere fremskudt, vilde ganske vist have vanskeliggjort Bispestillingen i høj Grad for mig.

Der vil vistnok forestaa den indre Mission vanskelige Tider. Gud ske Lov, at vi i Ribe Stift have en Biskop, der har Forstaaelse af denne Virksomheds Berettigelse og Nødvendighed, og som vil se paa os ikke med kolde, kritiske, højkirkelige Øjne, men med milde og overbærende Øjne. Det var svært for mig i Viborg at have en Biskop, der saa med saa kritiske og lidet forstaaende Øjne paa den indre Mission som Swane; det var mig en Glæde at møde Forstaaelse hos Gøtzsche. Jeg haaber det samme hos min nye Biskop.

Kærlig Hilsen!

Frederik Zeuthen.

Vilh. Beck skrev i Kr. Dagbl. (1/8): „Vi tvivler ikke om, at vi kan modtage ham som Indre Missions Ven. Vi kan ikke tvivle om, at hvor hans kære Formand slap, vil han fortsætte. Hans Fader, den troværdige, solide Stiftsprovst i Ribe, forstod saa glimrende at sætte Laas for døde Præsters Angreb paa Indre Mission“.

Biskop Koch sendte Beck et Brev, hvori han takkede ham for denne Velkomst. Som Svar derpaa følgende fra Indre Missions Høvding, henved to Maaneder før hans Død (30/9 01):

Ørslev 8. August 1901.

Kjære Ven! — De har gjort mig en usigelig stor Glæde med Deres kjærlige Brev. De har altid vist mig saamegen

baade Pietet og Venskab, som jeg har indrulleret paa den bedste Side af min store Navneliste, og glæder mig meget ved at have denne Ven som min kjære Ribevens Efterfølger. At De sætter saa megen Pris paa min Velkomst, har kun løftet denne Følelse end mere.

Ja vist have vi bestemt vort Efteraarsmøde til Ribe. Men hvad Gud har bestemt med mig, vide vi jo ikke. Jeg er syg, maaske meget syg; men dog ikke, som Bladene har meldt. De ser da, at jeg er lidt ved Bevidsthed endnu. Jeg har hver Dag siddet og skrevet paa en ny Bog: „Min Konfirmandforberedelse“, som jeg er bleven færdig med idag. Og jeg haaber, at den ikke er skreven i ubevidst Tilstand. Den øverste halve Del af mig er nemlig uskadt. Den nederste halve Del duer foreløbig ikke til at gaa og staa med. Om jeg da skulde komme til Ribe,¹⁰⁹ saa inderlig Tak for Indbydelsen. Jeg kunde ikke tænke mig at bo andetsteds, naar De bor der. Men jeg kommer ikke ene. Dog det er vel meget tvivlsomt, om jeg saa snart bliver rejsefærdig til Ribe, snarere til en større Rejse.

De kjærligste Hilsener til Dem og Hustru fra min og mig.
Deres gamle Ven
Vilh. Beck.

Fra grundtvigsk Side skrev J. H. Monrad („Dansk Kirketidende“: „Da den 43-aarige Biskop kan komme til at beklæde sin Stilling i mere end en Menneskealder, kan meget forandre sig i Tidernes Løb, baade indenfor Missionens Rækker og indenfor Bispegaardens Mure, hvor en Udvikling i Retning af højkirkelig Myndighed ikke hører til Sjældenheder“. Spaadommen slog ikke til; det højkirkelige kom snarere frem hos de Biskopper, som udgik fra den grundtvigske Retning.

Den bedste Begrundelse af, at Koch, skønt forholdsvis ung,

fik overdraget en af Kirkens højeste Tillidsposter, synes given af en unavngiven i „Fyns Stiftstidende“ (27/7 01): Saavel ved 100-aarige Slægtsforbindelser som ved sin egen Gerning tilhører Biskop Koch Ribe Stifts Gejstlighed. Han er desuden ikke alene den lærde Teolog, men tillige en praktisk dygtig Mand, som sin Fader i Besiddelse af en alsidig Begavelse, og personlig kendt med alle Kirke- og Skoleforhold i Ribe Stift. Næppe nogen anden af de tidligere nævnte Emner til Ribe Bispestol vil som han sidde inde med Evner og Betingelser for fuldtud at udfylde sin store Gerning som Biskop i Landets største og i flere Henseender vanskeligste Stift.

Allehelgenssøndag (3/11 01) indviedes Koch tillige med den nye Biskop for Viborg Stift, Domprovst A. S. Poulsen, i Frue Kirke af Sjællands Biskop Skat Rørdam, der talte ud fra 2 Kor. 4, 6—7 („Vi har denne Skat i Lerkar, for at den overvættes Kraft maa være Guds og ikke af os“). Med Henblik paa de øjeblikkelige kirkepolitiske Forhold udtalte Biskoppen: „Det tegner til andre Tider for det danske Folk, der stilles Krav om andre kirkelige Former baade fra oven og fra neden. Da gælder det at stille sig saaledes, at vi ikke blot holder igen; thi den ubevægelige Stillestaaen er Dødens Kendetegn. Under de Forhold, vi nu vil faa, vil der blive stillet større Krav til den enkelte Kristen og ikke mindst til Ordets Tjenere“. Med disse Ord sigtede Biskoppen til den nye kirkelige Lovgivning, som var bleven indledet efter det politiske Systemskifte. Da Kirkeminister J. C. Christensen, som overværede Højtideligheden, lykønskede den nye Ribebiskop, føjede han til, at han vilde have gjort det samme som den afgaaede Minister.

Efter Indvielsen skrev Biskop Koch til Provst Nyholm, dat. Ribe Bispegaard, 13/11 01: „Tak for Deres kjærlige Brev og Hilsen i Anledning af Indvielsesdagen! Ja, Tiderne ere vanskelige. Men jeg tænker iaften paa 1 Cor. 10, at Gud

sammen med hver Prøvelse ogsaa danner en „Udgang“. Denne Udgang kunne vi først ikke se; men den er der. Og ingen anden end vi selv kunne hindre, at vi drage ud af Prøvelsen gennem denne Dør. Der kommer nok noget godt ud af alt dette med Lovforslagene m. v. — Det bedste var maaske ikke, at Loven strandede; men at den blev forbedret, saa den blev brugbar. — Nu imorgen rejser jeg til Kjøbenhavn til et vigtigt Møde i Anledning af denne Sag“.

Hvorledes Biskop Koch opfattede sin Stilling som Biskop i den danske Folkekirke, fremgik af en Forhandling i det kirkelige Udvalg (1904—7), af hvilket Koch var Medlem som valgt af Biskopperne. Under 1. Behandling af Kirkeforfatnings-sagen fremsatte Valgmenighedspræst Morten Larsen den Paa-stand, at der ingen rigtige Biskopper fandtes her i Danmark. Vel var han ikke blind for, at der i selve det kirkelige Udvalg sad fire „højærværdige“ Biskopper, og tre til ude i Landet. Alligevel var det hans Overbevisning, at vi ingen rigtige Biskopper havde haft siden Reformationen, ja langt længere tilbage. En rigtig Biskop skulde kendes paa, at han var en Styrer og Leder i Kampen mod Statsmagten; men den Slags Biskopper forsvandt, da de fik verdsligt Rygstød. De virkede i Oldkirken, mens den endnu var Frikirke, men døde med Opkomsten af Pavedømmet. End ikke Luther naaede at vinde den ægte Biskop tilbage. En ret Biskop staar uden verdsligt Rygstød, uden Løn og uden Bolig, og uden andet Værn end det, Loven giver enhver. En dansk Biskop som Mynster var som Præst en Dværg imod Grundtvig og som Biskop en Skygge . . .

Efter at Biskop Fr. Nielsen havde paavist Uholdbarheden af Morten Larsens Opfattelse af de oldkirkelige Biskopper, udtalte Koch: Disse Biskopper, som hverken fik Kost eller Løn, er vist ikke saa lette at finde i Oldkirken, hvad ogsaa Biskop Nielsen havde sine Tvivl om. Taleren selv tog sin

Bispegerning rent præstelig, og skulde den oldkirkelige Hersker- og Styreaand melde sig igen, blev han nødt til at overlade sin Gerning til en anden og se sig om efter en Præstegerning i al Stilfærdighed. Morten Larsens Bispeideal var en Frihaandstegning. Vi maa se at gøre vor Bispegerning saa jævnt og saa dansk som muligt, saa at Folk maa sige: „Ja, den oldkirkelige Hersker- og Styreeraand har de aabenbart ikke meget af; men de gør deres Bedste, og vi kan dog have en lille Smule Nytte af dem, naar de færdes i vore Kirker og Skoler“.

Biskop Kochs Syn paa en dansk Biskops Gerning stemmer saaledes med det, der er udtrykt i „Den rette Kirkeordinants“ 1539, hvor det hedder om det store Arbejde, til hvilket Biskopperne er kaldet: „De skulle prædike Guds Ord for Folket, ikke alene hjemme i Byen, der som de bo, men ogsaa over det hele Stict, hvor som helst de komme“.

Faa Aar derefter (1909) blev der fra Indre Missions Side rejst et skarpt Angreb paa Biskopperne i en Række Artikler, som Pastor A. Schack skrev i „Kristeligt Dagblad“ under Titlen: Bispeideal. Det begynder saaledes (23/2 09): „En af vore Biskopper har skrevet om ‚Præsteideal‘ (G. Koch: Præst og Menighed. 1908. S. 17—39) og skrevet kønt, sandt og tiltalende. Det kunde forsaavidt være rimeligt, om en Præst til Gengæld skrev om ‚Bispeideal‘. Det ideale Krav, der stilles til Biskoppen, er at han ikke alene er Præsternes Tilsynsmand, men ogsaa Kirkens og Menighedens Værger; men paa dette sidste Punkt har de klaret sig overmaade slet“. „De synes stadig at have følt sig solidarisk med Ministeriet og Staten, hvis Praksis stadig er bleven slappere, Skilsmisserne er bleven hyppigere, og Bevillinger til nyt Ægteskab gives i Flæng“. — 26/6 09: „Biskopperne har hidtil ikke følt sig kaldede til at tage Del i Kampen mod Statens Afkristning“.

Af Biskop Kochs skarpe og sprudlende vittige Svar (Kri-

C. Stender, Eneret

Ribe Domkirke.
Efter Maleri af Charlotte Frimodt.

steligt Dagbl. 4/3 1909) følgende Uddrag, saavidt muligt med hans egne Ord:

„Da jeg læste alt dette, opfyldtes jeg af en let forstaaelig Gru ved, at vi (o: Biskopperne) saaledes ekspederedes én for én. Det var, som om jeg hørte en barsk Stemme raabe ud gennem Døren: Færdig! — den næste! — Jeg blev mindet om den uhyggelige Scene i Bjørnsons ‚Arnljot Gelline‘, hvor de trætte Mænd efter Skifærden har søgt Ly oppe i et Skur paa Bjergsiden, og efter at have spist og varmet sig, har lagt sig hen med deres Hunde og nu tager sig et lille Blund (hvad jo ogsaa Biskopperne gør efter S.s Mening). Da hedder det videre hos Bjørnson:

Gik d'ikke fygende, gik d'ikke rygende:
Ind krøb en Troldkærring, sulten og kaad,
Slagtede Hundene, stegte dem og aad.
Tog saa Mand for Mand,
La dem paa Brand,
Aad dem, mens hun lugtet efter flere!“

„Saaledes omtrent ser det ud til at gaa os Biskopper under Pastor Schacks forfærdelige Haand. Der er den Forskel, at *hun* dog holdt sig til de levende, mens Pastor S. tager de døde med. Men ellers gaar det her som hist baade ‚rygende‘ og ‚fygende‘. — Dog Spøg til Side! . . . Pastor Schack opstiller to Bispesidealer, jeg kun ét. Pastor Schack kræver af en Biskop baade ‚det præstelige‘ og ‚det kirkepolitiske‘, jeg kun ‚det præstelige‘. Biskoppen skal være Tilsynsmand, men man har ikke Lov til at kræve det kirkepolitiske af ham. Først fordi et saadant ikke er evangelisk-luthersk, men katolsk. Dernæst fordi der i en Folkekirke som vor ikke skal forudsættes, at Folkets Regering og Repræsentation er saa fjendtlig mod den ved Grundloven fastslaaede Folkekirke, at denne skulde be-

høve et særligt Værge og Værn mod Staten og den verdslige Magt“.

„Det har glædet mig, at det kirkelige Udvalgs Udkast til en Forfatningslov ganske bekræfter det her sagte. I § 5 hedder det: ‚Bisperne skulle, hver i sit Stift, have Tilsyn med Præster og Menigheder. De skulle flittig besøge Menighederne for at forvisse sig om, at Tjenesten i Kirke og Skole udføres rettelig, og for at styrke og befæste Præst og Menighed i den kristne Tro og den indbyrdes Kærlighed‘. Her er ikke det mindste af Pastor Schacks andet Bisperideal. Det er paa dette Program, jeg er Biskop i Ribe Stift, ikke som den, der har naaet det, men som den, der rækker derefter“.

„Rom. 1, 11 f. og 15, 19: Naar disse to Ord har ydmyget mig, kan de ogsaa begynde at opmuntre mig. Saa drager jeg ud med Glæde og føres frem i Fred. Og det beder jeg Gud om at bevare for mig min Arbejdsdag til Ende“.

Fejden vakte megen Opmærksomhed og fremkaldte flere Indlæg. H. Ussing dadlede „den studentikose Maner“ i Biskoppens Artikler (13/3 09). Professor C. V. Prytz: „Biskopperne maa vide, at vi menige Lægfolk lægger Ansvarret over paa dem; hvor skulde vi ellers lægge det?“ Hertil svarer Biskop Koch afsluttende: „Menighedens Ansvarsfølelse bør ikke svækkes ved at gøre Biskopperne til faste, kirkelige Syndebukke. Det tiltalende og tilsyneladende drabelige heri forstaar jeg saa godt. Det er jo det letteste; men det er ikke det retteste“. —

Efter Indbydelse af Biskop P. Madsen samledes Biskopperne i Københavns Bispegaard den 23.—25. Febr. 1910 for at drøfte et af P. Madsen udarbejdet Udkast til nye Ritualer for Daab, Nadver og Brudevielse. Et Forslag blev derefter sendt omkring til Bisperne. Biskop Koch samlede en Kreds af Præster fra Ribe og Omegn til Forhandling om denne Sag, der laa ham meget paa Hjerte. Hans Ændringsforslag blev

især taget til Følge med Hensyn til Ritualerne for Nadver og Brudevielse. I dette sidste blev Ordet „underdanig“ fjernet. Ved Behandlingen af et af „Dansk Kvindesamfund“ til det kirkelige Udvalg indsendt Andragende om Fjernelse af dette Ord udtalte Koch (25/2 07): „Ordet ‚underdanig‘ (1 Pet. 3, 1) er vist det, Kvinderne føler sig trykkede af. Det afbalanceres dog i Vielsesritualet ved de stærke Ord, at Manden skal elske Hustruen som Kristus elskede Menigheden. I Professor Jacobsens og mit Forslag til en Revision af det nye Testaments Oversættelse er det græske Ord gengivet ved ‚underordne sig‘, og jeg tror, at denne Gengivelse er bedre end det ligesom lidt krybende, der ligger i ‚underdanig“. — Det ændrede Ritualforslag blev først avtoriseret til kirkelig Brug d. 19/7 1912. —

Det faldt i Biskop Kochs Lod at indvie Ribe Domkirke paany efter en Restavrering, der lededes af Arkitekten, Professor H. C. Amberg, og som varede omtrent 10 Aar.

Den 3. Marts 1904, da Restavreringen nærmede sig sin Afslutning, var henved 1000 Mennesker samlede i Kirken til Nedlæggelse af et Dokument under Alteret. Biskop Koch oplæste dets Tekst, der sluttede saaledes: „Gud beskærme den nu istandsatte Domkirke. Han holde sin Haand over Danmarks Rige, Konge og Folk! Jesus Kristus er i Gaar og i Dag den samme, ja til evig Tid“ (Hebr. 13, 8). Efter at Biskoppen derpaa havde anbragt Pergamentsrullen i en Glas-cylinder, der nedlagdes i en stor, udhulet Tufsten, tilføjede han: „Hvad der nu bliver nedlagt, skal vel først findes og aabnes af sene Slægter. Maatte Herrens Ord lyde med Kraft paa dette Sted i det danske Tungemaal, og hans hellige Sakramenter rettelig forvaltes, hans Navn til Ære, Mennesker til Frelse!“

Efter tilendebragt Restavrering blev Kirken saa indviet og taget i Brug Søndag den 7. Avg. 1904. Festen var paa en Gang

national og kirkelig. „Hele Danmark“ med den gamle Konge i Spidsen var i disse Avgustdage samlet i den til Hverdagsbrug saa stille Stiftsby. Samtlige Rigets Biskopper havde indfundet sig.

Avgustdagen var stormfuld med Regnbyger, den ene efter den anden. Blæsten tog i Præstekjolerne og de høje Hatte, da en Procession paa ca. 200 Præster fra Raadhussalen begav sig til Kirken med Stiftsamtmand Stemann og Biskop Koch i Spidsen. Præsterne tog Plads i det rummelige Kor paa begge Sider af og bag ved Alteret, foran hvilket Kongefamilien sad, og ligeover for samtlige Ministre.

Før Indvielsen talte Biskoppen fra Alteret over Joh. Aab. 7, 9—10 bl. a. saaledes:

„Det er for at hjælpe Mennesker op til den store Skare for Tronen og for Lammet, at denne gamle Kirke blev bygget. Om dette Maal og om Vejen dertil var det, at Ansgar talte i de gamle Dage, da han drog ind i disse Egne, og hans Disciple, da de begyndte at holde Gudstjeneste paa Bredderne af disse Aær, hvor Byen Ribe var bygget. I tusinde Aar er der paa disse Steder prædiker om dette himmelske Maal og om ham, som er Vejen dertil, vor Herre Jesus Kristus. Og i dette gamle Kirkehus har denne Forkyndelse lydt i henved 800 Aar. Naar vi skuer tilbage, ser vi i Aanden en stor Skare drage frem under disse Buer og Hvælvinger, mellem disse Mure og Piller, skiftende Slægter i skiftende Tider, Konger og danske Mænd. De smaa Menneskehuse omkring Kirken er sunkne sammen Gang efter Gang, nye er byggede højere oppe, for Flodens Vands Skyld. Men dette gamle Hus ligger fremdeles paa sin Plads, løftende sig op over alle de andre. Og dersom vi tav, saa kunde Stenene raabe om mange Blade i vort Lands og vor Kirkes og i mange, mange enkelte Menneskers Historie“.

Af Indskrifterne i Domkirken har Biskop Koch valgt føl-

gende. Til *Alteret*: „Gud har givet os et evigt Liv, og dette Liv er i hans Søn“ (1 Joh. 5, 11). — Til *Orgelets* Midtparti: „Gud bor midt iblandt Israels Lovsange“. Paa 4 andre Felter Indskrifter, der begynder med: *Love Herren*.

Eftermiddagen derpaa holdtes Kongemiddag i A. S. Vedels Anlæg under et mægtigt Telt, der svajede i Blæsten. Her takkede Biskop Koch Regering og Rigsdag for de rundelige Pengemidler, der var bevilget, og tilføjede: „Blandt de Ting, som kendemærker H. M. Kong Christian IX.s Regeringstid, er ogsaa dette, at det er en kirkebyggende Tid. Siden Valdemarernes Dage, da de mange Stenkirker rejstes, har der ikke tilnærmelsesvis været nogen Tid, i hvilken der er bygget saa mange Kirker i vort Fædreland som i den sidste Menneskealder. Ved Siden af København, hvor jo de særlige Forhold har medført Opførelsen af de mange Kirker, maa Ribe Stift nævnes som den Egn i Landet, hvor de fleste Kirker er bygget. Dette hænger sammen med Hedens Opdyrkning; men der skyldes Tak derfor til Kongen, Regeringen og Rigsdagen, ved hvis Forsorg de mange Pengemidler er skaffet til Veje, og der næres ogsaa her i Vestjylland megen Taknemmelighed derfor. Ribe Domkirke er jo som Moderkirken for de mange mindre nybyggede Kirker her i Ribe Stift“.

Baade før og efter Domkirkens Nyindvielse rejste sig rundt om i Stiftet mange nye Kirker, og Biskop Koch har indviet mange saadanne, deriblandt nogle i hans gamle Provsti.

Under Domkirkefesten boede Kronprinsen og Kronprinsessen i Bispegaarden. Efter Hjemkomsten sendte Kronprins Frederik et Taktelegram (10/8), saalydende: „Min Hustru og jeg sende Dem og Bispinden nu efter vor Hjemkomst en hjertelig Tak for Deres store Gjæstfrihed og Venlighed mod os under det uforglemmelige Ophold i Ribe“. — Det kongelige Besøg blev for Biskop Koch Anledningen til den smukke Udlæggelse af Matth. 8, 23 („Hans Disciple fulgte ham“),

der blev trykt i Diakonissestiftelsens Aarbog 1918—19 under Overskriften: I hans Følge. —

Skønt Præsteordinationen ikke indtager den grundlæggende Stilling indenfor den evangeliske Kirke som i den katolske, maa den dog regnes for en af den evangeliske Biskops vigtigste Funktioner. Langt de fleste af Biskop Kochs Ordinationer fandt Sted i Ribe Domkirke.

Det paahvilede Biskoppen, i Forening med en Præst, at censurere de saakaldte praktiske Prøver, den homiletiske og den kateketiske, som skulde aflægges inden Ordinationen. Om disse Prøver udtalte Koch i det kirkelige Udvalg (22/2 07): „Jeg har haft stor Nytte af den Undervisning, der blev mig til Del paa Pastorseminariet. Gang paa Gang har jeg set hos de Kandidater, der tager de praktiske Prøver i Ribe, at der er Forskel i Dygtighed mellem dem, som har gennemgaaet Pastorseminariet, og dem, som har været ude hos Præster og taget Undervisningen, hvor de kunde faa den. Mange gaar ud uden at have tilegnet sig Pastorseminariets Metodelære“.

„De praktiske Prøver skal man ikke rakke ned paa i for høje Toner. Det skulde dog vel ikke være særlig forargeligt, at der staar to Rader Børn i Kirken, og der saa træder en Mand frem og taler med dem. Det skulde da være, hvis man vilde gøre det, som skete en Gang for mange, mange Aar siden i Ribe: Man laante Børn fra en Skole, og Kandidaten indeksererede dem i Forvejen i det opgivne Emne: Den indvortes Lydighed. Næste Dag traadte han frem i Kirken og sagde: ‚Naa Børn, vi skulde saa tale om . . .‘ Børnene raaber i Kor: ‚den indvortes Lydighed“.

Forud for en Ordination afholdtes i Bispegaarden den forud saa frygtede Bispeeksamen. Præsten A. M. Bårris har givet følgende fornøjelige Skildring af en saadan („Folkeblad for Vejen-Holsted“, Novbr. 1922): „Efteraar 1915, efter at

være kaldet til Starup-Nebel, indfandt jeg mig i Ribe Bispegaard til den saakaldte Bispeeksamen, der varede i 3 Dage. Hvor blev vi hjerteligt modtagne, og hvor evnede han at gøre det baade hyggeligt og hjemligt for os. Han sad som en ældre Kammerat iblandt os og drøftede Spørgsmaal angaaende vor fremtidige Gerning paa en saadan Maade, at vore Tunger løstes, og vi udtalte os frit, næsten glemmende, at det var Biskoppen, vi sad overfor“.

Bispeeksamen hos Biskop Koch bestod væsentligt i Samtaler om Præstens Gerning. Ved de skriftlige Opgaver til Brudevielser, Ligtaler osv., som blev givet Ordinanderne, stræbte Biskoppen at holde dem fast ved det virkelige Liv. En Opgave til en Ligtale blev stillet saaledes: Staldkarlen i Kroen, en halvgammel Karl, er død. Han kom aldrig i Kirken, en Gang imellem lidt fugtig, ellers skikkelig og vel lidt af Folk. — Vistnok kun en eneste Gang saa Biskop Koch sig nødsaget til at nægte en Kandidat Ordination. Dette skete først efter Samraad med Præster, der var enige med Biskoppen i, at Kandidaten for Tiden, paa Grund af Nervøsitet, ikke var skikket til at overtage et selvstændigt Præsteembede.

Af de mange fortrinlige Ordinationstaler, Biskop Koch har holdt i Løbet af 20 Aar, findes nu kun én fuldt udarbejdet mellem Manuskripterne. Den er uden Aarstal og Datum, men skriver sig fra den Tid, da der endnu blev prædiket efter Ordinationen, i Reglen af den først udnævnte af Ordinanderne. Den gamle, for vedkommende unge Præst saa byrdefulde Skik, blev afskaffet af Biskop Koch.

Af nævnte Ordinationstale, der bærer Overskriften: „Med Arbejdsdagen for Øje“ følgende Uddrag:

„Enhver Præsteindvielse slutter hos os med, at de nyordnede Præster aflægger det saakaldte Præsteløfte. Naar den egentlige Ordination er forbi, naar derefter en af Præsterne har prædiket og samtlige de nyordnede har gaaet til Alters,

Ribe Domkirkes Indvielse 1904.
Efter Maleri af Knud Larsen.

og naar Gudstjenesten derefter er bleven sluttet, gaar de unge Præster tilligemed Biskoppen og de andre tilstedeværende Præster ind i Sakristiet, hvor Præsteløftet da aflægges. Dette Løfte gaar i Hovedsagen ud paa at forkynde Guds Ord rent og purt, at forvalte de hellige Sakramenter efter Kristi Indstiftelse og ved flittig og alvorlig Granskning af Guds Ord og Troens hellige Lærdomme altid fuldkomnere at danne og duelliggøre sig til Præsteembedet. Det slutter saaledes: „Alt dette lover jeg med Regnskabsdagen for Øje samvittighedsfuldt at ville holde, efter den Naade, som Gud mig dertil vil forlene‘.“

„Mange Præster har fra deres egen Ordination et blivende Indtryk af disse alvorlige Ord. Og hver Gang, vi siden overværer en saadan Handling, kommer disse Ord med Vægt tilbage til os: med Regnskabsdagen for Øje“.

„Der ligger en stærk Tilskyndelse i saaledes at have Regnskabsdagen for Øje. I enhver Livsgjerning, ogsaa i en Præstegjerning. Men der er ogsaa en anden ‚Dag‘, som det er godt at have for Øje. Det er ‚Arbejdsdagen‘. De Aar, Gud giver os at arbejde i, er vor Arbejdsdag. Dennes Længde kender vi ikke. Den er vist i Reglen kortere, end vi troede, da vi begyndte. Dens Afslutning kommer for de fleste som en Overraskelse. Ogsaa Jesus saa de Aar, han gjorde sin Frelsergjerning, under Synspunktet af en Arbejdsdag, der var givet ham. Han sagde (Joh. 9, 4): ‚Jeg maa gøre hans Gerninger, som sendte mig, saa længe det er Dag‘. Og den tilskyndende Kraft, der ligger i dette Synspunkt, udtrykker han i Tilføjelsen: ‚Der kommer en Nat, da ingen kan arbejde‘. ‚Regnskabsdagen‘ ligger hinsides Døden. ‚Arbejdsdagen‘ ligger paa denne Side Døden. Den første ligger stille og bier paa os. Den sidste er vi midt i; den er i en stadig Gliden; dens Timer ile. Lad os bruge dem! Der kommer en Nat, da ingen kan arbejde. Jesu Arbejdsdag varede kort, kun et Par Aar. Han vidste det forud,

at den ikke skulde blive lang. Derfor arbejdede han med en saadan Intensitet og Kraftanspændelse, at det sikkert har overgaaet hans Venners Forstaaelse. Der er et Par Glimt i Evangelierne, der lader os ane noget herom (Mrc. 3, 20—21; Joh. 4, 31—34). En Afglans heraf finder vi hos Paulus. Hans Arbejdsdag var vel 25 Aar, men den var kort i Forhold til det Arbejde, han fik gjort. Han brugte den for Alvor. — Noget af det samme finder vi ofte i tidlig hjemkaldte Præsters Liv. Mens de levede, maatte vi tit undres over deres anspændte Arbejde; de var mere uafbrudt i Arbejdet, og de var det endda stærkere end vi andre. De kunde ikke ‚falde til Ro‘, de var ikke gode til at ‚drive‘. Vi undrede os derover, og somme Tider kaldte vi det Uro. Deres tidlige Død kom som en Forklaring. Nu forstod vi, hvorfor der skulde iles. Paa Gravstenen over en saadan Præst — han staar levende for mig, mens jeg skriver dette — blev der sat det mærkelige Ord fra 2 Krøn. 35, 21 ‚Gud har sagt, at jeg skulde haste!“¹¹⁰

„Saa lad os gjøre vor Præstegerning ‚med Arbejdsdagen for Øje‘, med Bevidsthed om, at Dagen skrider, og Timerne ile, og Natten nærmer sig. Det haster! Den unge troende Præst, der staar ved sin Gjærnings Begyndelse, — for ham synes Arbejdsdagen vel oftest at ligge som lange Tidsrum i Formiddagsbelysning, lykkesvangre Opgangstider i den stigende Sols Belysning. Helt anderledes tager Arbejdsdagen sig ud for den gamle Præst; han ser den fra den anden Side, i den heldende Sols Straaler. Han ser paa den med megen Tak og med megen Vemod. Og saa med Undren over, at den gik saa hastigt forbi. Det venter den unge Præst ikke; han regner i Regelen med længere Tidsrum, med en lang Arbejdsdag. Det er saa naturligt. Men derfor er det godt, at det i Ordinationssalmen hedder: ‚Idag vi kom; imorgen alt er vore Dage sammentalt!“

„... Hvorledes faar jeg Guds Medarbejde knyttet til min

Gerning? Saaledes lyder et Hovedspørgsmaal i Præstearbejdet. Jeg kan sige det med et Billede. Da Paulus efter Vinteropholdet paa Malta førtes til Rom, og Skibet havde forladt Sicilien og skulde Nordpaa, gik det daarligt med Sejladsen den første Dag. Men saa hedder det (Apost. Gj. 28, 13): „Efter en Dags Forløb fik vi Søndenvind og kom den næste Dag til Puteoli“. Saa snart Medvinden kom, gik det hastigt fremad mod Rejsens Maal. Saaledes kan en Præsts Gerning ligge stille; han kommer ingen Vegne med det hele; der sker intet. Men kan man saa faa sin Gerning ind i den himmelske Medvind, drives den frem imod Maalet af dennes Kraft. Det er vigtige Præstespørgsmaal: Hvorledes faar jeg Guds Medarbejde knyttet til min Gerning? — Hvorledes faar jeg min Gerning ind i den himmelske Medvind? Disse Spørgsmaal ere i Familie med, men falder ikke ganske sammen med det kristelige Grundspørgsmaal: Hvorledes faar jeg Troens Fred og Kraft? Men de besvares paa væsentlig samme Maade som dette. Naar Spørgsmaalet er rejst med Oprigtighed, og Mangelen er erkendt i Ydmyghed, saa giver Gud den bedende Præst det, han ikke længere kan undvære: Guds Medarbejde til hans Gerning. Og saa kan hans Gerning lykkes. Og det er Trøsten overfor det store Arbejde, at det afgørende er Guds Medarbejde, som han gerne vil give alle sine Præster. Men det, jeg her siger med faa Ord, tager i en Præsts Liv tit lange Tider og koster Ydmygelser og Kampe. Alligevel: Gud give os mange Præster, der gaar disse Ydmygelser og Kampe igennem! Saa kan de faa deres Præstearbejde ind paa Guds Linje, dér hvor hans Kraft virker, saa ligger de ikke stille for Modvind. Men Guds Medvind driver deres Arbejde fremad. Saa kan det blive tydeliggjort, først for dem selv, saa for Sognemenigheden, at deres Arbejde skal samle sig om Guds Høst. Og naar de saa staar i dette Arbejde „med Regnskabsdagen for Øje“, da opfyldes af Guds Naade paa deres Arbejds-

dag, mens dens Timer skrider, noget af det, som der staar i den gamle Salme:

Nu sagtelig skrid vor Højtidsdag
Med Straaler i Krans om Tinde!
Hver Time til Herrens Velbehag
Som Bækkene smaa henrinde,
Til frydelig de tilsidst sig sno
Op under de grønne Linde!“

Til Middagen i Bispegaarden efter Ordinationen var indbudt ikke blot de unge Præster, men ogsaa deres Slægt og Venner, og i Regelen tilrejsende fra de Menigheder, hvortil de nyordinerede var kaldet. Ved det lange Bord i Spisestuen, hvorfra der var Udsigt til et stort Kastanjetræ midt i Gaarden og til den gamle Sidelænge, — en Rest af den middelalderlige Korsbrødregård — præsiderede Biskoppen. Han var en Mester i at holde Bordtaler, krydrede med Salt og tit med en træffende Karakteristik af Gæsterne.

I Aaret 1905 opfordrede Bestyrelsen for D. M. S. Biskop Koch til at ordinere Missionskandidaterne *Chr. Christensen*¹¹¹ og *Chr. M. Madsen*,¹¹² der begge havde faaet deres Uddannelse dels i Herning, dels i Odense. Ordinationen ønskedes udført i Herning Kirke. Biskop Koch undslog sig, paa Grund af Misstemningen i Anledning af hans Skrift om „Bibelkritiken“, for at ordinere dem i Herning og henviste til en Præsteordination i Ribe. Dette Tilbud blev ikke modtaget, og de to unge Mænd ordineredes i Odense af Biskop Balslev (13/4 05). —

Biskop Koch samlede i en Aarrække c. 20 yngre Præster fra Stiftet til et flerdages Møde i Bispegaarden. Ifølge en Indbydelse til 9.—13. Okt. 1916 var Formaålet: Gensidig Opbyggelse, Tilskyndelse og Dygtiggørelse til vor Gerning. For en enkelt af de 4 Mødedage lød Programmet: Morgenandagt, Bibeltime og Foredrag med Forhandling. Emnerne var for-

delt til Indledere af de forskellige kirkelige Retninger. En af Mødedagene: Gudstjeneste med Altergang, Besøg i Domkirken og Udflugt til Grænsestationen Vester Vedsted, hvor tyske Vagtposter i Krigens Tid gik frem og tilbage bag Pigtraadshagnet.

De tilrejsende Præster blev indkvarteret dels i Bispegaarden, dels i private Hjem i Ribe. I Fritiden, især om Aftenen, naar Dagens Arbejde var endt, var Biskoppen rigtig i sit Es mellem sine Gæster. Han forstod at samle en Kreds, ældre og yngre, omkring sig til fornøjelig Samtale. Han havde en Evne til ukunstlet at gøre Overgangen fra Spøg til Alvor og omvendt. Disse Møder vandt megen Paaskønnelse, ikke blot hos Stiftets mange unge Præster, men ogsaa i Stiftsbyen og Omegn og i endnu videre Kredse. —

Biskop Koch deltog som Taler i de videnskabelige Præstekursus i Lyngby, Ry og Ryslinge og i almindeligt Præstekonvent (Fanømoderne). Paa „Videnskabeligt Forhandlingsmøde for Præster“ paa Højskolen i Lyngby 22.—28. Avg. 1906, holdt han et Foredrag om „Præstens aandelige Særpræg“ af dette Indhold (jfr. „Dansk Kirketidende“ 1906. S. 610):

Udgangspunktet for Præstens Gerning kan f. Eks. findes i Paulus' Kaldelse, der kan karakteriseres saaledes: *Knust og sat sammen igen*. Der skal prædikes enfoldigt og klart. Præstens Gerning præges af, at hans Arbejdsomraade er et bestemt Sogn, hvorved saavel Arbejdet som Ansvarret afgrænses. Dette afføder den rette, sognepræstelige Myndighed, der i gamle Dage fulgte med Embedet, nu med Personligheden. Vi Præster svæver stadig mellem vort Ideal og dets Karikatur. Den nuværende Præsteslægt hjælpes af med sine Pavetanker ved de nye Kirkelove. Alligevel kan det gaa Præster efter det gamle Ord: „Hjemme er Hane djærvest“.

Præsten maa holde sig i levende Forhold til Tidens Tanker i Teologi, Digtning og Tænkning. En rationalistisk Strøm-

ning gaar for Tiden igennem den evangeliske Kristenhed, ofte i Forbindelse med noget af det bedste i Tiden, saaledes den gængse Fremhævelse af Jesu sande Menneskelighed, der kan føre ud i Rationalisme (jfr. Slutningen af G. Frenssen: Hilligenlei). Det er et Spørgsmaal af Betydning for Præsten, om han ikke kan bruge sin Tid bedre (f. Eks. til Studier) end til de kirkelige Dag- og Ugeblade, der sluger saa megen Tid. —

I Henseende til sit folkekirkelige Syn paa Bispestillingen kom Biskop Koch, navnlig i Aarene 1911—16, ind i en vanskelig Krise. Aarsagen dertil var den Arboe Rasmussenske Sag og Kirkestyrelsens Stilling til denne. For flere af Biskopperne blev dette Forhold saa pinligt, at bl. a. for Biskop Koch den Tanke ikke laa fjern, helt at trække sig tilbage som Biskop og at søge sig en Stilling som Sognepræst.

Ud fra denne Stemning forklarer Biskop Koch selv, hvorfor han undslog sig for at bispevie Provst H. Ostfeld, der efter P. Madsens Død var bleven Sjællands Biskop (Kirkeminister: J. Appel). Som Forklaring paa sit Afslag skriver Biskop Koch til den udvalgte Biskop (dat. Ribe 10/9 11):

„Tak for Deres Brev og det Vennesind, der ligger bagved Deres Spørgsmaal, om jeg vil indvie Dem til Deres Gerning, og om De maa besøge os nogle Dage i Forvejen“.

„De er altid velkommen her. Og det vilde være mig en Glæde at indvi Dem til Deres Gjerning, hvis de ved Ministeriets Afgørelse i Arboe Rasmussen Sagen fremkaldte kirkelige Forviklinger ikke havde forpint mig saaledes, at jeg ikke synes, De kan være tjent med at have mig til det nævnte Hverv . . .“

„Jeg har fra Møder og fra enkelte faaet adskillige Vidnesbyrd, der taler højt om den Sorg og Forvirring, der ved denne Sag er vakt i kirkelige Kredse. De har vel læst Zeuthens Aarhustale¹¹³ og hørt om Biskop Sørensens alvorlige Henvendelse til Min. og om dettes undvigende Svar“.

„De vil ikke undres over, at disse Forhold for mig medfører stor Forpinthed og alvorlige Overvejelser om, *naar* det for Samvittighedens Skyld vil blive nødvendigt for mig at bede om Afsked fra mit Embede“.

„Men under disse Omstændigheder kan jeg ikke ret faa Frimodighed til at fungere som Ordinator ved en Bispeindvielse med alt det officielt-folkekirkelige, som følger med en saadan Handling, og som netop nu, hvis der ikke sker nogen Ændring i Forholdene, synes mig særligt pinligt“.

„Uhyre nødigt har jeg villet bedrøve Dem eller udsætte mig for, at vort personlige Forhold skulde skades . . . Men jeg har ikke kunnet andet end skrive dette til Dem“.

Biskop S. Sørensen trak sig tilbage fra Aarhus Bispeembede Sommeren 1916, foranlediget dertil ved den Behandling, Biskopperne havde været Genstand for fra forskellige kirkelige Hold paa Grund af deres Anbefaling af Ministerens Kollatslov (22/5 16). Han søgte derefter Nørup Sognekald i Ribe Stift. Biskop Koch var selv tilstede ved Menighedsraadets Indstilling til det ledige Embede. Biskop Sørensen beklædte Nørup Præsteembede som Sognepræst 1916—25. —

Lige fra Kristendommens ældste Tider var det i Danmark, som ellers overalt, en af Biskoppens vigtigste Pligter stadig at holde Visitatser i sit Stift. Reformationen gjorde ingen Forandring heri. Luther indskærpede „Besøgseembedets“ Nødvendighed („Undervisning af Visitatorer“ 1527): „Paulus sad ikke blot og skrev Breve, men løb omkring til Menighederne, og det samme gjorde de andre Apostle. Samuel var snart i Rama, snart i Nobe; han spadserede ikke om for sin Fornøjelse, men gjorde det af Kærlighed og ifølge Embedspligt. Ja Kristus selv var flittig fremfor alle i saa Henseende. Og saaledes bør det være i Kirken. „Biskop“ betyder Tilsynsmand eller Visitator“.

Biskop Koch forstod bedre end maaske nogen anden dansk Biskop efter Peder Palladius at sætte sig i Forbindelse, ikke

blot med Præsten, men med de forskellige Kredse indenfor Menigheden. Provst Fr. Zeuthen udtalte (i „Det kirkelige Udvalg“ 6/7 04): „Den nuværende Biskop i Ribe Stift stiller sig paa sine Visitatser paa den Maade, at han søger at komme i Forbindelse med Menigheden; men det har Biskopperne virkelig ikke gjort før“.

Ved de nye Kirkelove var der i Begyndelsen af Kochs Bispetid blevet indført Menighedsraad. Med disse nye Raad, der til at begynde med stod noget famlende overfor deres Opgave i Sognet, forstod Biskop Koch at komme paa Talefod. Naar han ønskede at holde en Visitats, henstillede han til Præsten at indbyde Menighedsraadet og andre kirkeligt interesserede til en Sammenkomst i Præstegaarden. I en saadan, tit broget Kreds, forstod han at føre en aandelig Samtale, hvori hver enkelt blev draget ind. Om fornødent var han ikke bange for at sætte Retningerne paa Plads.

Ved Katekisationen i Kirken tog han ofte sit Udgangspunkt i en eller anden synlig Genstand i Kirken: Prædikestolen, Døbefonten, Altertavlen, et gammelt Kalkmaleri osv. I Sønderho Kirke paa Fanø indledede han en Gang sin Samtale med Børnene ved at pege paa det lille Skib, der hang i Kirken.

Biskop Koch har i Løbet af de Aar, han var Ribe Stifts Biskop, vistnok besøgt samtlige Præstegaarde i Stiftet gentagne Gange. Han kom ikke som Fortidens Biskopper, hvis Visitatser satte Præstegaarden paa den anden Ende. Betegnende er det Svar, han i det kirkelige Udvalg (Sept.—Okt. 1905) gav Præstekonen, Fru Thyra Jensen, der i Udvalget havde krævet, at Biskopperne skulde visitere uanmeldt. Biskop Koch svarede: „Jeg vil betragte det som en Ulykke for det gode Forhold mellem Præst, Menighed og Biskop, hvis det skulde blive Regel, at Biskoppen kom med uanmeldte Visitatser. Det vil let faa et Præg af Kasseeftersyn eller Spioneri eller af en Opdagelsesbetjents hemmelighedsfulde Virk-

somhed. Naar jeg har holdt uanmeldt Visitats et Sted, har jeg altid befundet mig ilde. Naar jeg gik ind i en Kirke, har jeg tænkt: Skal du dukke dig under Stolen eller skal du vise dit Ansigt. Det bør aldrig blive andet end en Undtagelse. Det normale maa være det, vore Fædre har haft, og som Pavlus gjorde, da han rejste til Rom. Han vilde ikke holde Kasseftersyn, men vilde glædes og opbygges sammen med Menigheden“ (Rom. 1, 12).

Et lille fornøjeligt Træk fra en Visitats, der viser, hvor lidet der var hos Biskop Koch af det saakaldte „højkirkelige“, fortælles af M. A. Bårris, Starup: „Ved en Kirkeindvielse var Biskoppen først naaet til Stedet i sidste Øjeblik, og han fandt alle Døre lukkede. Den eneste aabne Dør førte ind til en Kostald, og herinde stod Biskoppen og iførte sig Bispekjolen, uden at nogen havde lagt Mærke dertil.

Ved Visitatser i Skolerne færdedes han paa en Maade, der mindede om Biskop Monrads. Danskundervisningen interesserede ham levende, og han var en Mester i Samtaler over det læste. I en Skole havde Børnene læst „Konen med Æggene“; derefter følgende Samtale. Biskoppen: „Var det nu ikke Synd for Konen?“ — Ordførende i Klassen: „Nej, det havde hun godt af.“ — Biskoppen: „Ja, det tror jeg sandelig ogsaa. Men hvorfor da det?“ — Børnene: „Jo, hun knejsede med Nakken — var stolt — vigtig — hovmodig osv.“ — Biskoppen talte saa til Slutning over Ordet: „Hovmod staar for Fald“.

I forskellige Lærerkredse var der imidlertid fremvokset en stærk Uvilje mod Folkeskolens saakaldte gejstlige Tilsyn (Biskop, Provst og Sognepræst). Heftige Udtalelser mod det fremkom stadig i Lærerforeningens Medlemsblad. Ved et Lærermøde i Esbjerg udtalte en ældre Lærer (1907): „Som Forholdene nu er, kan ingen ærekær Mand være tjent med at være Lærer i Danmark“.

Biskop Koch mente, at den danske Præstestand magtede Tilsynsgeringen, selv om vel de fleste Præster savnede særlig Uddannelse, navnlig i Undervisningens Teknik. Alligevel vedtog Ribe Landemode (Juli 1907) efter Biskoppens Forslag en Udtalelse til Ministeriet, hvori det bl. a. hedder:

„Landemodets store Flertal formener, at de Ændringer i Tilsynet, som maatte foretages, burde gaa i Retning af at bevare det kirkelige Tilsyn med Religionsundervisningen, men forøvrigt stille Præst og Lærer i et frit Forhold til hinanden, nærmest saaledes, at Præsten ikke var født Medlem af Skolekommissionen“.

19/9 07 fremlagde Biskop Koch denne Sag for det kirkelige Udvalg i en lang Tale, hvoraf følgende:

„Et saadant Angreb, som det gejstlige Tilsyn har været Genstand for, kan ikke tilskrives Kirkefjendskab eller Lærerfølsomhed alene. Vi staar her overfor en aandelig Lov paa et Kulturomraade, hvor Kirken hidtil og længst har bevaret sit Tilsyn. Det har været Landemodets Mening at hjælpe til et bedre Forhold mellem Kirken og Skolen, ogsaa af Hensyn til Religionsundervisningen“.

„Skoleloven kræver her til Lands, at Præsten mindst hver 14 Dag skal besøge hver Skole i Pastoratet. I mit første Embede ude paa den sorte Hede havde vi 7 Skoler, som laa langt fra hverandre. Ca. 80 Provster omkring i Landet bruger meget af deres Tid til Skoletilsynet. I Skolen skal der ikke være Præsteregimente, ligesaa lidt som Lærerregimente. Det er Forældrene, der skal have det afgørende Ord. Biskoppens Stilling bliver i det væsentlige uforandret“.

Efter en indgaaende Forhandling vedtoges en Dagsorden, der udtalte, at Sagen ikke skulde afgøres under Hensyn til Lærerne eller Præsterne, derimod til Hjemmene og Folket, der som Helhed ønskede det gejstlige Tilsyn bevaret. —

9. DE KIRKELIGE RETNINGER

I de nærmeste Aar omkring Aarhundredeskiftet var dansk Kirkeliv retningspræget, maaske i højere Grad end nogensinde før eller senere. Man regnede i Reglen med 3 Retninger: *Den højkirkelige*, hvis Oprindelse maa søges i Sommeren 1803, da J. P. Mynster i Spjellerup Præstegaard fandt sin Gud og sin Frelser; — *den grundtvigske*, der skriver sig fra 1825, da N. F. S. Grundtvig udsendte „Kirkens Gjenmæle“; — og *Indre Mission*, der tog sin Begyndelse 1861, da „Kirkelig Forening for den indre Mission“ blev stiftet.

Alle disse var Vækkelsesretninger, der hver for sig tilsigtede at give de Kredse af det danske Folk, som kom under deres Indflydelse, et „Stød til en evig Bevægelse“. Ved Slutningen af Aarhundredet var den højkirkelige Retning trængt stærkt tilbage i Folkets Bevidsthed i Sammenligning med de to andre. Hvor forskellige de to sidste end iøvrigt var indbyrdes, mente de dog begge at repræsentere „Livet“ indenfor Kirkefolket. Grundtvigianismens Foredragsholdere talte om „det strømmende Liv“ (jfr. Ingemann: „Der strømmer en Flod mod det evige Hav“). Indre-Mission hævdede, at det gjaldt om fremfor alt at tage Stade „midt i Livet“ : indenfor Sognets „hellige Samfund“.

En Fornyelse af den Mynster-Martensenske — saakaldte højkirkelige — Retning var bleven forsøgt allerede i Begyndelsen af 90'ne. 1898 udsendte Provst P. G. Hansen, Kvisle-

mark, det lille Skrift: Den tredje Retning,¹¹⁴ hvori Spørgsmaalet blev rejst om Betimeligheden af, at Kristne udenfor Grundtvigianismen og Indre Mission organiserede sig i Lighed med disse. En Sammenslutning kom i Stand, der (fra Decbr. 1900) udsendte det kirkelige Ugeblad „Kirken og Hjemmet“, redigeret af Præsten Jens C. Christensen. I Bladets første Nummer hedder det: „Vi tænker særlig paa den Del af Kirkefolket, der føler sig hjertelig hjemme i vort evangelisk-lutherske Kirkesamfund, som ogsaa har kunnet glæde sig over og i mange Maader lære af det, som i vor Tid er ført frem herhjemme baade ved den fra Grundtvig udgaaede Bevægelse og ved det, som kaldes Indre Mission, men som ikke, hvis den vil være sig selv tro, har kunnet gaa op i nogen af disse Retninger“.

„Livet“ i grundtvigsk Forstaaelse havde tidligere drejet sig om den ejendommelige Lære om Daabspagten, hvorom Grundtvig skriver („Kristelig Børnelærdom“): „Trosbekenndelsen — hel og holden — tillige med Forsagelsen i Daabspagten, maa tages og tros som Ord af Herrens egen Menneskemund, da Daaben ellers umulig kunde være Herrens egen Indstiftelse“. Denne Betragtningssmaaede kunde ikke opretholdes overfor nyere Undersøgelser (jfr. A. Harnacks Skrift om Apostolicum, oversat af Pastor emer. E. Christiani. 2. Opl. 1893), og skønt grundtvigske Førere som Pastor Fr. Jungeren og Højskoleforstander J. Nørregaard paa Vennemødet i København 8.—9. Sept. 1898 erklærede, at de ingenlunde var til Sinds at opgive Grundtvigs Oplysning om Trosordet, blev den dog stiltiende lagt til Side af Grundtvigs Venner. Samtidig dannedes, forøvrigt under Protest fra højre og venstre indenfor Retningen, en grundtvigsk Organisation: „Kirkeligt Samfund 1898“. I Organisationens „Grundbestemmelser“ § 1 hedder det: „Der tilstræbes et større kirkeligt Sammenhold og Samarbejde for gennem Tale og Skrift at virke til Kristen-

livets Vækkelse og Vækst og til Oplysning paa Daabspagtens Grund“. Grundtvigsk Kristenliv samlede sig særlig om Daab og Nadver, og om Grundtvigs Salmer.

I sin Studentertid havde Koch følt sig tiltalt af Martensen. I Kandidattiden og under sin Udenlandsrejse fik grundtvigske Tanker en ikke ringe Indflydelse paa ham. Som Sognepræst i det aandelig bevægede Hammerum Herred fandt han det for sin Gernings Skyld nødvendigt at tage Parti, og han valgte Indre Mission. Til denne var han knyttet med mange Baand fra Barndommen af. Det er til Dels sin egen Udvikling, han har skildret i „Præst og Menighed“ under et Afsnit med Overskrift: „Grundtvigianisme og Indre Mission“. Lige fra Begyndelsen af sin Præstetid regnede han sig selv og blev regnet som hørende til Indre Mission, dog saaledes, at han stadig indtog en selvstændig Stilling og paa flere Punkter tog Afstand fra Missionens Førere. Det friere Syn indenfor Missionen, som han repræsenterede, og som forøvrigt deltes af mange, blev aldrig det raadende indenfor Retningen.

I 90'ne var Indre Mission Genstand for heftige Angreb, men gik dog frem med stærke Skridt og blev til en Magt i den danske Folkekirke. Hvor stærk dens Stilling, trods al Modstand, var blevet, ses af en Redegørelse, som 24 københavnske Præster fremsatte paa Bethesdamødet i Aarhus 1898. Den blev oplæst paa Mødet af Pastor Jul. Friis Hansen¹¹⁵ og sluttede med 6 Punkter, hvoraf følgende:

„Indre Mission taler stærkt mod Synden. Det gjøre ogsaa andre. Og dog er der mange Tilhørere, som aldrig have lært at frygte for den“.

„Indre Mission vidner om den evige Fortabelses Mulighed. Det gjøre ogsaa andre. Og dog er der mange Tilhørere, der aldrig have tænkt, at det var virkelig Alvor“.

„Indre Mission prædiker Omvendelse. Det gjøre ogsaa andre. Og dog er der mange Tilhørere, der aldrig have tænkt

sig, at der til Kristenlivet hører et virkeligt og afgørende Brud med Verden og Synden, meget mindre, at saadant kræves af dem selv“.

„Indre Mission prædiker Syndernes Forladelse. Det gjøre ogsaa andre, tildels med inderlig Varme. Og dog er der mange Tilhørere, der aldrig have tænkt, at Gud vil skjænke os denne Gave her i Livet, eller forstaaet, at en Synder kan komme til at hvile i denne Gave med Fred“.

„Indre Mission prædiker et helligt Liv i Jesu Efterfølgelse. Det prædikeres ogsaa af andre. Og dog er der mange Tilhørere, som aldeles ikke kjende Forskjel paa deres gamle Menneske, med den naturlige Bravhed og Retskaffenhed, og det nye Menneskes Liv i Gud ved Kristus“.

„Indre Mission prædiker Broderkjærlighed i Kristus. Det er der ogsaa andre, som gjøre. Og dog vide de allerfleste ‚Kristne‘ i vort Folk aldeles ikke, hvad den aandelige Broderfølelse er, formaa aldeles ikke at skille mellem den og almindelig Menneskekjærlighed“.

Blandt Underskriverne var Chr. Gad, J. Steen, H. Ussing, Friis Hansen, P. Krag, A. Schack, E. With m. fl.

I Forhandlingerne, der især drejede sig om de 6 Punkter udtalte *Provst G. Koch*:

„I denne Forsamling er Indre Mission temmelig mangelfuldt repræsenteret, og særlig gjælder dette Jylland. Mange Præster af Indre Mission, deriblandt nogle af dem, der staar med den største Gerning og Indflydelse, synes allerede at have sagt Farvel til Bethesdamøderne. Det vil jeg bede Dem bemærke. Vi Indremissionsfolk her i Jylland regnes vist for omtrent de værste af ‚Helvedeshundene‘. Vi har nu herude i Vestjylland, hvor jeg kommer fra, godt kunnet forstaa, at de 24 Præster i København har villet forsvare Indre Mission. Det er Indre Missions Ære i vor Tid, at Kirkens Fjender særlig rette deres Skyts mod denne Retning, og at den har

kunnet faa en Katolik til Forsvarer — da ingen andre ret vilde forsvare den“.¹¹⁶

„I hele Vestjylland arbejder Indre Mission og Grundtvigianismen aldeles ikke sammen. Vi kan ikke indlade os paa at holde en aarlig Stovvask her ved disse Møder . . . Lad os se at lære af hinanden og tale os henimod hinanden paa de Omraader, der holder os sammen. En af de Skikkelser, jeg allerhelst mindes fra de tidligere Bethesdamøder, er Th. Rørdam.¹¹⁷ Han var et af vore bedste Bindeled. Som han var, naar han skrev: ‚Fra vor Faders Gaard‘, kan vi alle se paa ham med stor Glæde og Tak“.

Pastor *H. Ostenfeld* udtalte om de 6 Punkter: „Ved at give Redegørelsens Slutning den Form, som de har givet den, rykker de sig selv op paa første Plads og sætter os andre ned. Ellers forstaar jeg ikke dansk. Som Ordene lyder, er de saarende for de andre Retninger i Folkekirken“.

Proprietær *Lawaetz*: „Der er meget godt i alle de 3 Retninger; men Indre Mission udretter for Tiden mest“.

Mellem Koch og Indre Mission var og blev der en dyb Uoverensstemmelse med Hensyn til Bibelen. Koch sluttede sig til P. Madsen, der allerede 1894 havde skrevet til ham: „Det er skæbnesvangert for Kristendommen at gøre den til et med uholdbare historiske Paastande (f. Eks. om Skrifternes Oprindelse, Forfattere o. s. fr.)“.

Koch var ikke tilstede ved det Møde i Bethesda (15/10 96), hvor Vilh. Beck tilraabte de tilstedeværende Professorer: „Paa Knæ, I Professorer, for den hellige Skrift!“ men hans Moder har i Brev samme Dag givet ham følgende levende Skildring af, hvad der passerede:

„Først maa jeg fortælle lidt om Møderne i Bethesda, som nu er sluttede . . . Det lod i Begyndelsen til at skulle blive et rigtig rart Møde (o: 15/10); men paa en Gang staar Beck op og udslynger de skrækkeligste Beskyldninger imod Profes-

sorerne og Universitetet. Lige nedenunder Talerstolen sad Fredrik Nielsen, som var Ordstyrer, og lige ved Siden af sad Professor Madsen og Professor Jakobsen. Situationen var meget uhyggelig . . . Professor Madsen talte klart og godt og rigtigt; men man kunde mærke, at han var vred; han talte temmelig længe, derefter kom Professor Jacobsen. Han talte kun et lille Øjeblik, men saa kjønt, og han var helt bevæget; han vilde sige, at han ikke nogensinde var gaaet til sine Forelæsninger uden først at bede Herren om at velsigne Ordet paa hans Tunge, og at Æren maatte blive Guds. Beck sad og hørte paa det Altsammen, ganske stille. Ulrikke havde helt ondt af ham; men Pastor Ipsen¹¹⁸ siger, at det behøves ikke, det er som at slaa Vand paa en Gaas. Jeg fik strax en Følelse af, at Gud vilde vende det til det Gode. Becks Udtalelse fremkaldte jo de to Professorers smukke Vidnesbyrd om dem selv“.

Januar 1900 holdt Koch et stærkt besøgt Foredrag i „Bethesda“, København. Det udkom under Titelen: *Om det nye Testamente*. Et Foredrag i Bethesda i Jan. 1900. Af G. Koch, Provst.

Koch gør her Rede for sit Syn paa det nye Testamente: Dets Skrifter er prægede af et vidunderligt Sammenspil af Guddomskræfter og Menneskekræfter, hvilken Samvirken fra gammel Tid i Kirken er benævnet Inspiration. Ligesom i Jesu Kristi Person møde vi i det nye Testamente just den samme inderlige Forening af et Guddomspræg og et Menneskepræg. Forfatterne er Børn af deres Folk og Fædreland, Sprog og Kultur. Deres Skrifter er klart mærkede af at være menneskeligt Aandsarbejde. En Kristen vil ikke vente hos de nytestamentlige Forfattere at finde en alt omspændende Ufejlbarhed. Han venter at finde den fuldkomne Klarhed over Guds Riges Ting, men ikke Ufejlbarhed paa de andre Omraader af menneskelig Viden og menneskeligt Sjæleliv.

Bogens Guddomspræg lader sig dog ikke mindre tilsyne. Nu er der slidt paa det nye Testamente i 1800 Aar. Alverdens Præster i Alverdens Kirker have Søndag efter Søndag prædiket derover i disse Aarhundreder. Hvilken anden Bog kunde have taalt en saadan Behandling uden forlængst at være udtømt, opbrugt og opslidt? Men denne Bog er lige frisk, lige udødelig. Det nye Testamente anslaar Tilværelsens Grundakkorder o. s. fr.

Hertil sluttede sig: *Bibelkritik*. En Redegørelse for kristne Lægfolk (1902), særlig med Hensyn til det gamle Testamente. Heri hedder det om Indre Missions Stilling til „Bibelkritiken“: „Det havde været en stor Lykke for vort Kirkefolk, om dets aandelige Ledere fra først af havde kunnet møde den moderne Bibelforskning med ligesaa megen Visdom, som det gjorde det med Kraft“. Hermed tænkes især paa Vilh. Becks Angreb paa de teologiske Professorer paa det 8. Bethesdamøde i København 1896 (Beretn. S. 107 ff.).

Betegnende for Indre Missions Stilling overfor Biskop Koch er den Modtagelse, som „Bibelkritik“ fik i „Kristeligt Dagblad“.

Pastor *C. Aschenfeldt-Hansen* (23/8 02): „Den lille Bogs Indhold har baade forundret og bedrøvet mig i Betragtning af den Stilling, vi for Tiden befinder os i ved en underminerende Kritiks Angreb Haand i Haand med en ogsaa paa andre Punkter opdukkende ny Rationalisme“.

Pastor *N. P. Madsen* (18/9 02): „Kys din Bibel tro paa den, Ord for Ord, Vers for Vers som Guds eget Ord, elsk den og vær forvisset om, at ingen Bibelkritiker skal kunne røre ved dens Sandhed, saa længe den gamle Gud lever“.

Pastor *Chr. Gad* finder dog, „at der er noget befriende ved at læse dette lille Skrift“ (1/9 02).

„Den indre Missions Tidendes“ Redaktør, Pastor *H. Bjarnason* kan, „trods al Meningsforskel ikke se paa Biskop Koch

som den, der staar i Fjendens Lejr“, men spørger: „Hvorfor skal der tales om Skriftens menneskelige Side?“ (27/9 02).

Dette Spørgsmaal besvarer Biskop Koch, ligeledes i „Kristeligt Dagblad“, (30/10 02) med en Udtalelse af afdøde Professor Frank i Erlangen: „Han skrev for 22 Aar siden om den gammeltestamentlige Forskning saaledes: ‚Den troende Menighed vil i denne Sag være nødt til at vænne sig til at finde sig i mere, end den hidtil var vant til, og det sømmer sig ikke for Troslæren her paa Forhaand at drage Grænser. Men eet vil hverken Kirken eller den kirkelige Teologi nogensinde finde sig i: dette, at man borttager den guddommelige Faktor og det overnaturlige Indhold af Israels Historie‘. Disse Ord af min gamle Lærer har dybt bekræftet sig for mig i de forløbne Aar. Og jeg vil sige til kristne Lægfolk: Saaledes staar Sagen. Dette er en troværdig Tale“. —

Den stærke Vækkelse, som i Midten af 90'ne gik hen over Landet, fremkaldte i mange Indre Missions Kredse et ejendommeligt Sværmeri, den saakaldte Frigørelses- eller Syndfrihedsbevægelse. I Missionshotellet i København holdtes i 1896 og -97 stærkt besøgte Møder med et sværmerisk Præg. Bevægelsen tog Fart, da Missionær i Syrien, Pastor Mygind, kom tilbage til København, holdt Møder og udsendte Bladet „Sandhedsvidnet“. Skønt det af Indre Missions Ledelse blev ham forbudt at tale i Missionshusene, bredte Bevægelsen sig ud over Landet, navnlig i Jylland.

Den 25. og 26. Sept. 1901 holdt Biskop Koch i Bethesda to klare og dygtige Foredrag om det nye Sværmeri (*Den saakaldte Syndfrihedslære*. To Foredrag af G. Koch, Biskop. Bethedas Bogh. 1901). I disse Foredrag giver Koch en Fremstilling af Myginds Syn paa Kristendommen indenfor Indre Mission, idet han, mest efter „Sandhedsvidnet“, anfører Udtalelser herom:

„Man har fundet Jesus som sin Frelser fra Syndens Skyld.

Man tror Syndernes Forladelse; men Synden selv er man ikke frelst fra. Man lever et forkrøblet Kristenliv, ikke det lykkelige, frigjorte, sejrende Kristenliv, som Gud har givet os Lov til at leve . . . Og saaledes gaar det sørgeligt videre for de fleste Kristne: „Nu i Sorrig, nu i Glæde, nu i Fald og nu i Sæde“. Men: „Det slet ikke er nødvendigt, at vi leve saa elendig“. Du har Lov til at drage ud af Rom. 7. og ind i 8. Kapitel. Tro paa det fuldbragte Værk. Tag den Stilling, at du er død for Synden, saa bor du i Fristaden og er kommen om i Jesusgaden, og der synder man ikke, men priser Gud for fuld Frelse. Det er en jammerlig Forklaring, Luther giver af den 5. Bøn: Vi synde daglig meget“ osv.

Med Syndfrihedslæren fulgte ofte Paastanden om Frihed for Sygdom. En „syndfri“ Mand fortalte, at hans Hustru havde født to Gange uden Smerte. Biskop Koch blotter i sit tankeklare Skrift den indre Usandhed i denne Lære, der mente at kunne støtte sig til enkelte Skriftord (1 Joh. 3, 6.9), men som hvert Øjeblik kom i Strid med Livets Virkelighed. Biskop Kochs kraftige Optræden bidrog til, at dette farlige Sværmeri, der havde fænget i mange vakte Kredse, ogsaa indenfor Ribe Stift, efterhaanden sygnede hen. —

Biskop Kochs selvstændige Stilling indenfor Indre Mission viste sig især i en langvarig Strid med Bestyrelsen for det danske Missionsselskab (D. M. S.). Striden drejede sig om Undervisningen paa Missionsskolen, der ved Kochs Forflyttelse blev overført til Odense.

Koch havde lige fra Begyndelsen ledet Undervisningen efter den nyere Bibelforsknings Principer i Overensstemmelse med det Bibelsyn, han havde tilegnet sig i sin Ungdom og senere ved egne, selvstændige Studier, og Missionsselskabets Bestyrelse havde aldrig udtalt nogen Misbilligelse af den Aand, hvori Skolen blev ledet.

Ogsaa for det danske Missionsselskab (D. M. S.) betegner

Aaret 1898 et Vendepunkt. Et Møde for ydre Mission blev sammenkaldt i Aalborg (12/7—13/7 98) i Anledning af en Række Angreb i „Indre Missions Tidende“ og „Kristeligt Dagbl.“ paa Missionsbestyrelsen og Missionærerne. I et Brev til Distriktslæge A. Thierry, Anholt, skriver Koch om dette Møde (23/7 98): „I Aalborg gik det hedt til. Mødet karakteriseredes ved et Generalopgjør med Beck — baade hvad hans personlige og hans saglige Angreb angik. I sidstnævnte Henseende betegnedes hans Stykke om Daaben af Missionær L. P. Larsen¹¹⁹ som bevisende det modsatte af, hvad Beck vilde, og leverende et klart Bevis for, at B. ,slet ikke forstaar sig paa Hedningemission‘; af mig som ,selvmodsigende‘ osv., som L. P. Larsen havde sagt; af Biskop Gøtzsche som ,Vind‘. — Forsamlingen voldsomt bevæget. Beck havde de fleste Præster og større Dele af Lægfolket mod sig. Det er nødvendigt for Sandheds og Alvors Skyld, at Beck, naar han optræder saaledes som før og ved Aalborgmødet, maa angribes paa det alvorligste for Guds Riges Skyld. Forhaabentlig ledes alt til det bedste“. Vilh. Beck traadte vel selv ud af Bestyrelsen; men paa Missionskredsens Møde i Odense 15/11—17/11 blev Indre Mission desuagtet eneraadende. Bl. a. valgtes A. Busch og C. Moe til Medlemmer af den nye Bestyrelse.

Allerede inden Missionsskolen blev flyttet til Odense, havde Bestyrelsen antaget cand. theol. J. Fauerholdt som Lærer ved Skolen. Ogsaa Pastor L. J. Koch, Forstanderens yngre Broder, blev knyttet til den. Begge de nye Lærere delte Provst Kochs Syn paa Bibelen, og da cand. Fauerholdt oversatte den engelske Præst, R. L. Ottley: Profeterne i Israel (1901), krævede man ham afskediget som Bibelkritiker. Ved et Bestyrelsesmøde paa Missionshotellet i Odense (Juni 1901) erklærede da Provst Koch: „Dersom man vil afskedige Fauerholdt paa Grund af hans bibelkritiske Anskuelse, maa man lige saa fuldt afskedige mig og min Broder og kan i det hele ikke

bruge nogen velorienteret Teolog; thi de er alle paavirkede af den moderne Forsknings Metode og Resultater“. Bestyrelsen veg tilbage, og da G. Koch blev Biskop samme Aar, valgte den L. J. Koch til Skolens Forstander i hans Sted.

Sagen begyndte at vække Opsigt i Indre Missions Lægmandskredse. I „Kr. Dagblad“ (5/6 02) rettede Forstander for Indre Missions Højskole i Haslev, P. C. Davidsen, følgende Spørgsmaal til D. M. S.s Bestyrelse: „Er det virkelig Tilfældet, at vore unge Missionærer skal sættes ind i den nyere Bibelforskning?“ og han krævede „i troende Lægfolks og sikkert ogsaa adskillige troende Præsters Navn“, at Missionsskolen blev fuldstændig rensset for al Bibelkritik. Præsten N. P. Madsen stemmede i med (Kr. Dagbl. 26/9 02): „Lad os dog blive fri for den Bibelkritik paa de Helliges Missionsskole“.

I „Kr. Dagbl.“ 7/7 02 besvarer Missionsskolens Forstander, L. J. Koch, Davidsens Spørgsmaal med „Ja“ og tilføjer: „Jeg vedkender mig den Forvisning, at Skriften for en alvorlig Forskning vil bevise sin guddommelige Aandsfylde; netop derfor er jeg ikke bange for at gøre Missionseleverne bekendte med vor Tids Bibelforskning, og jeg har i Sinde at vedblive dermed, saalænge jeg er Missionsskolens Leder“. L. J. Koch henviser til, at Skolen ledes efter ganske samme Principer som for 10 Aar siden: „Min Grundbetragtning er forøvrigt den, som findes i Martensens Dogmatik i Afsnittet: Guds Ord og den hellige Skrift!“.

Efter Forslag af Sekretær for D. M. S.s Bestyrelse, Pastor T. Løgstrup, udsendtes denne Erklæring: „D. M. S.s Bestyrelse har altid taget og tager den bestemteste Afstand fra den nedbrydende Bibelkritik“. Samtidig anmoder Bestyrelsen D. M. S.s Venner om ikke at fortsætte Forhandlingen herom i Bladene.

Da Biskop Kochs „Bibelkritik“ udkom (Efteraar 1902), begyndte Forhandlingen desuagtet paany med forøget Kraft.

N. P. Madsen skrev (Kr. Dagbl. 30/9 02): „Nu er Biskop Kochs, den tidligere Forstanders, Bog kommen, og den er sandelig ikke egnet til at berolige. Tværtimod. Jeg vil spørge: Drives der Bibelkritik paa vor Missionsskole eller ej, en Bibelkritik som den, der bliver godkendt i den tidligere For-

Fra Brødremøderne i Ubberup.

standers Bog“? C. (d. e. Pastor C. Moe, Kr. Dagbl. 28/10 02) fremdrager en Udtalelse af L. J. Koch, at „nogle af de Begivenheder og Personer i Det gamle Testamente, som Herren selv taler om: Syndfloden, Abraham, Moses, David, Jonas, Daniel, ,er at betragte som en Række af Skriftfortolkningens allervanskeligste Enkeltspørgsmaal, der ogsaa i dogmatisk Henseende er i høj Grad omstridte‘, hvilke Ting dog den Mand, i hvis Mund der aldrig blev fundet Svig, har sat Sandhedsstempel paa“.

Biskop Koch tager til Genmæle (Kr. Dagbl. 30/10 02) i en Artikel: „Hvorfor skal der tales om Skriftens menneskelige Side?“, hvor han efter den allerede anførte Udtalelse af Professor Frank (S. 171) slutter saaledes: „Den Omstændighed, at Bibelagitorerne fastslaar summarisk, at hele den moderne Bibelforskning er Djævelskab, faar kun Betydning, hvis disse Mænd virkelig har grundigt Kendskab til, hvad de taler om; men det faar man kun gennem alvorlig Granskning af Bibelen i sit Ansigts Sved. — Ogsaa overfor Bibelforskningen gælder Formaning: „Dømmer ikke efter Anseelse, men dømmer en retfærdig Dom!“.

Paa D. M. S.s Forhandlingsmøde i Kolding 12.—14. Juli 1904 afgik Formanden, Pastor Baumann (1901—04), og erstatte af Pastor A. Busch, Biskop Kochs Eftermand i Odense. Umiddelbart før Valget skrev Biskop Koch til sin Broder (6/3 04): „Den stakkels Bestyrelse; det maa ikke være let for den. Og jeg tror næppe, at D. M. S. kan have nogen væsentlig anderledes farvet Bestyrelse, end den har . . . For mig er der noget vemodigt i, at jeg, der dog har haft saa meget at gøre med D. M. S., nu er i den Stilling dertil, at jeg maatte sige Nej, hvis de opfordrede mig til at træde ind i Bestyrelsen, hvad de jo heller ikke vilde kunne finde paa“.

Biskop Koch skrev til sin Broder d. 17/2 05: „Der er her i min Stue iaften holdt et længere Forhandlingsmøde af Ulrikke, Bertha og mig i Anledning af den vigtige Sag, hvis Aktstykker hermed følger tilbage. Jeg finder din Position baade rigtig og klog. Hvis Baandet skal briste, lad det saa — som Sagen har udviklet sig — være de andre, som skære det over. Dit Svar finder jeg klart og besindigt“.

Bestyrelsen turde ikke anmode L. J. Koch om at fortsætte med Skolens Ledelse og afskedigede ham fra Stillingen i D. M. S.s Tjeneste (Februar 1905). Biskop Koch skrev straks derefter (28/2 05): „Jeg tror ikke, du kunde være bleven glad ved at

arbejde under de aandelige Kaar, som man der kunde byde dig“.

Biskop Koch til Pastor Busch d. 7/3 05:

„Der er for mig noget vemodigt i, at der i D. M. S.s Bestyrelse sidder en Række Præster, som her holder Dom over en Bibelbetragtning, der i Hovedsagen deles af i alt Fald de Mænd, som jeg maa anse for vort Lands bibelkyndigste Theologer, og som holder denne Dom uden — hvad næppe nogen sagkyndig vil nægte — gennem et alvorligt Studium at have forstaaet Vanskelighederne, der foreligge“.

„Naar jeg færdes omkring i Stiftet her, og det drejer sig om en Lærerkaldelse, Præsteembeders Besættelse, Deputationer om denne eller hin Kirkesags Ordning, har jeg rig Lejlighed til at se, hvor megen Uvilje der er rundt omkring overfor Indre Mission. Og jeg ser ogsaa, at meget af eller dog noget af Uviljen hist og her nu og da kan være vel begrundet“.

„Modstanderne af Indre Mission vil med nogen Ret kunne sige til mig: Der kan man se, hvor frisindede de er, hvor de har Magten. Dersom de havde Magt over hele vor Kirke, maatte baade det theologiske Fakultet og samtlige Biskopper stille til Rettroenhedsprøve med Hensyn til ‚Bibelkritik‘. Og Bestyrelsen for D. M. S. vilde gjøre Kaal først paa Fakultetet, og saa vel sagtens paa alle Biskopper, deriblandt da paa Biskoppen i Ribe. Thi han vilde jo vedkjende sig at gjøre sin Gjerning ud fra den Bibelbetragtning, hvori han har ledet Missionsskolen de mange Aar, og som nu er blevet stemplet som i kristelig Henseende skadelig for de vordende Missionærer“.

I et Udkast til en uafsendt Skrivelse (25/3 05), til A. Busch kommer Biskop Koch atter tilbage til Missionsskolesagen, hvoraf følgende:

„Selv om jeg tvivler om mange Enkeltheder af den moderne

Opfattelse af Pentateuchens¹²⁰ Tilblivelse, og selv om jeg lader mange Enkeltheder ligge, saa véd jeg dog saa meget om de Problemer, som nu i 150 Aar har sysselsat de lærde angaaende gl. Test. (men først i den sidste Menneskealder ere blevne populariserede), at jeg baade kan se, der er Problemer, ja store Problemer, og tillige for nogles Vedkommende se, hvad der er den sandsynlige Løsning“.

„Og allerklarest ser jeg, at *den* troende Mand, der har forstaaet dette, næppe tør vove at kassere en troende Bibelundervisning, fordi den ikke mener, at Jesu Hentydninger til det gl. Test. bør betragtes som afgjørende ved Spørgsmaal om hellige Skrifers Affattelsestid og Forfattere“.

„De ved vist — som jeg — at Standpunktet (d. e. den moderne Bibelopfattelse) ogsaa er repræsenteret af andre af D. M. S.s Arbejdere“. Derefter nævnes følgende Navne paa Mænd, der paa den Tid mer eller mindre havde indrømmet den moderne Bibelforsknings Berettigelse: Biskop Rørdam, H. Scharling, Skovgaard Petersen, Obel, Ussing, P. Madsen, Ammundsen, Torm, L. P. Larsen m. fl. —

Imellem Biskop Kochs efterladte Papirer foreligger et Manuskript, dat. Aarhus 20/2 02: *Den indre Mission*. Et Foredrag af G. Koch, Biskop. Af dette Foredrag, der udførlig gør Rede for hans Syn paa Indre Mission ved Aarhundredets Begyndelse, følgende:

„At Indre Mission ikke er et Parti, kan vistnok begrundes med, at der ikke er særlige, fra det ev.-lutherske forskellige Lærdomme og Dogmer, som forener Indre Missions Venner. Men er det berettiget at nægte, at Indre Mission er et Parti, saa bør det vistnok indrømmes, at den historiske Udvikling har medført, at Indre Mission *er en særlig Retning indenfor Folkekirken*, i Lighed med den grundtvigske og den 3. Retning“.

„Indre Mission kjendes vel ogsaa i Reglen paa dens Op-

fattelse af de ‚hellige‘, af ‚Skjellet‘ og af ‚Samfundslivet‘; men dette er kun Ejendommeligheder, som ikke føre videre end til, at den, foruden at være et Arbejde, ogsaa kan siges at være en Retning indenfor Folkekirken, med hvis Tro og Lære den iøvrigt føler sig i inderlig Overensstemmelse“.

„Vilh. Becks Venner glemme aldrig hans store Hjerter, hans varme, klare Øje og hans til det yderste gennemførte Trofasthed“.

„Den store Fremgang i Begyndelsen af 90'ne havde skaffet Retningen Indflydelse og Magt; men Magtens Farer viste sig ogsaa i den stærke Opgangstid. Saa kom Modvinden for Alvor. Pastor Moes Ligtale i Novbr. 1893 over de forulykkede Fiskere paa Harboøre blev Anledningen. Biskop Balslev skrev til Moe: ‚Hele Harboøresagen har gjort megen Skade ved at fremkalde Uvilje mod I. M.““

„Jeg ser ikke rettere, end at I. M., vistnok mere den yngre end den ældre Slægt, og maaske en Del af de yngre Præster, trænger til at foreholde sig Pligten til at voxer i Menneskekjærlighed. Altsaa Kjærlighed til og Medlidenhed med Mennesker, med deres Sorger og Byrder, rent naturligt set, Hjælpssomhed til alt, hvad der er ærbart, retfærdigt, rent, elskeligt, hvad der har godt Lov, enhver Dyd og enhver Hæder (Fil. 4, 8), — saa at en troende Præst vel — ifølge Sagens Natur — vil være nærmest knyttet til de troende i hans Sogn, men saa at han dog ogsaa vil være de andres Præst, der føler, at ogsaa disse Mennesker skal han elske. Menneskekjærlighed behøves, naar man vil være med til at drive indre Mission; thi man kan kun tjene og paavirke de Mennesker, man kan elske“.

„Enhver Retning og ethvert Arbejde er som en Form, Kirkens Liv og Arbejde iklæder sig til en Tid. Saa affalder Formen, og saa glider Livet i den Kirke, der staar, om end Taarnene falde, ind i andre Former. Men maatte I. M. i sin

beskikkede Levetid staa som en velsignet Tjener for Livet i vor Kirke“.

Vistnok i 1903 udtalte han ud fra nye Erfaringer som Biskop: „Naar man kommer indenfor hos de andre, synes det ofte, at Forskellen mellem Retningerne er saa lille“.

„Det kirkelige Udvalg 1904—7“, hvoraf Koch var et fremragende Medlem, var retningsbestemt allerede i dets Sammensætning, og skønt saavel Biskop Rørdam som Professor H. Westergaard udtalte sig mod Retningsvæsenet, satte dette dog sit Præg paa alle Udvalgets Forhandlinger og Afgørelser. Ved enhver Indstilling til Præsteembeder, paa Landet saavel som i Byerne, spillede det en afgørende Rolle.

I Aaret 1900 udkom i Tyskland det berømte Skrift af *A. Harnack*: *Das Wesen des Christentums*. Bogen blev hurtigt oversat paa Dansk af Dr. Edv. Lehmann, der forsynede den med et Forord, hvori det hedder: „Den bringer et Bud fra vor Tids Teologi, saaledes som stærke Aander arbejder med den i Tyskland, og arbejder i den sikre Følelse, at det er Reformationens Kræfter, der rører sig i dem, og med det Maal at give Kristendommen ny Væxt og ny Berettigelse i Kulturen“. Denne Bog, der indenfor de dannede Klasser blev anset som et Forsvar for Kristendommen, forkyndte en etisk Idealisme, men manglede Korsets Ord.

I det kirkelige Udvalg (19/9—31/10 05) spurgte Valgmenighedspræst L. J. Laursen, om vore Biskopper vilde skride ind mod en Præst, der nægtede Jesu overnaturlige Fødsel, Opstandelse og Himmelfart. Biskop Koch tog Ordet, og efter først at have peget paa den tyske Teolog Schleiermacher¹²¹ som en Mand, der trods store Læreafvigelser dog stedse var i Bevægelse hen imod Kirkens Lære, svarede han: „Et Fænomen, der optager manges Sind ogsaa hos os, i og udenfor Præsternes Kreds, er Fænomenet Harnack. Hvis Pastor Laur-

sen satte mig Kniven paa Struben og sagde til mig: „Er nu Harnack indenfor eller udenfor Kristendommen? ja, saa vilde jeg sige: Jeg synes, at den Mand staar udenfor Kristendommen. Men jeg vilde dog først vide, om han er i Bevægelse henimod eller bort fra. Schleiermacher var i en stigende Bevægelse henimod Kristus“.

Harnack og hans saavel tyske som danske Beundrere mente sig i Pagt med Reformationen. Paa afgørende Punkter stred dog Harnacks Forkyndelse mod Luther. En Forelæsning over Romerbrevet, som Luther holdt i Aarene 1515—16, og som efter mange Tiders Forglemmelse blev fundet og udgivet paany (1908), betegnede et absolut Brud med den idealistiske Teologi. I samme Retning gik Luthers berømte Kampskrift mod Erasmus: Den trælbundne Vilje (1525). I Tyskland saavel som i Danmark er Glansen forøvrigt ret hurtigt gaaet af den fejrede, tyske Teolog († 1930).

Skønt det ikke sjældent blev paastaaet (bl. a. af Morten Larsen), at ingen kunde sige, hvad det evangelisk-lutherske var, fremkom der dog, især ved Reformationsfesten 1917, mange Vidnesbyrd om, at Evangeliet i luthersk Forstand var kendt og elsket af det danske Folk. I Anledning af denne Fest prædikede Biskop Koch i Ribe Domkirke over Efes. 2, 8—10 omtrent saaledes:

„Bag disse stærke Ord ligger Apostelens store Oplevelse. Han understreger sin egen Elendighed (Rom. 7) og taler om sin svære Kamp med sig selv for at kunne frygte, elske og stole paa Gud; men da han blev træt og standset af Herren, klyngede han sig til Kristus, og Guds Naade skyllede ind over hans Liv“.

„Det samme oplevede *Morten Luther*, maaske dybest af alle siden Apostlenes Dage. Han oplevede, hvad Brorson saa mægtigt har udtrykt saaledes:

Onde vi vare og døde som Stene,
Kolde som Marmor og haarde som Staal.
Det var din mægtige Styrke alene,
Som os fik reddet og naaede sit Maal,
Lad os ved Aanden i Ordet fornemme
Frelserens levendegørende Stemme“.

(Salme No. 484).

„I de 3 sidste Kapitler af Efeserbrevet peger Apostelen saa paa de 3 Kredse af Menneskelivet, hvor de gode Gerninger skal ligge, nemlig i vort Forhold til vore Medmennesker, til vore Medkristne og i vort Hus og Hjem. Disse Kredse skal Troen gennemtrænge, dér skal de gode Gerninger øves, og vi behøver ikke at udfinde særlige, gode Gerninger. Hele Menneskelivet skal helliges ved Tro paa Kristus, og saa falder alle de romersk-katolske Overvoksninger bort“.

Biskop Kochs Reformationsprædiken var, som man kunde vente, et Vidnesbyrd ud fra Guds Ord og den kristelige Oplevelse, med andre Ord: Luther og Brorson i Forening. Den var tillige et klart Vidnesbyrd om Retfærdiggørelsen af Troen, den evangeliske Grundartikel, hvormed, ifølge Luther, „Kirken staar og falder“. I Danmark blev der udenfor Indre Mission kun sjældent prædiken direkte om denne Lære, og Koch selv havde i sin Ungdom anset den Forkyndelse, som med Forkærlighed drejede sig herom, for en „kølig Lære“.

Et træffende Udtryk for dansk Kirkeliv i Begyndelsen af det 20. Aarhundrede, og det, hvori han selv følte sig hjemme, har han en Gang givet i det kirkelige Udvalg (1904—07) saaledes: „For mig vilde det ligge nær at udtrykke det Kirkeliv, Folket lever i, i de 3 Navne: Kingo, Brorson og Grundtvig. Jeg kunde næsten sige, at Salmebogen er Folkets symbolske Bog“.

Forholdet mellem Retningerne blev i Tidens Løb præget af større Fordragelighed. Et smukt Udtryk derfor var de

„Brodermøder“, som de tre Brødre: Biskoppen, Valgmenighedspræsten og Diakonissestiftelsens Præst, holdt i Ubberup Valgmenighedskirke i Aarene 1915—22.

I 1921 fejrede Indre Mission sit 60aarige Jubilæum. Den var i Tidens Løb blevet en mægtig, vidt omspændende Virksomhed. I Jubilæumsskriftet „Ebenezér“ (1921) nævnes en Mængde Virksomheder, som efterhaanden var bleven knyttet til Retningen, skønt deres Ledere i Kristendomssyn stod anderledes end den gamle Indre Mission. Rivninger mellem Indre Mission paa den ene og K. F. U. M. paa den anden udeblev heller ikke.

Efter Verdenskrigen begyndte i Tyskland, under Svejtserteologen Barths Førerskab, et heftigt Opgør med det 19. Aarhundredes Teologi (Schleiermacher, Frank, Ritschl, Harnack m. fl.). I Danmark har „Tidehvervsbevægelsen“ samtidig gjort Oprør mod de hidtil herskende Retninger. Som Barn af det 19. Aarh. var Biskop Koch til det sidste præget af dettes kristelige Bevægelser. Til det sidste stod han aandeligt nærmest Indre Mission og var dens Ordfører i det kirkelige Udvalg. Men til Tider var han højst utilfreds med dens førende Mænd, og til en af sine Venner ytrede han en Gang: „Jeg vil 1000 Gange hellere være Biskop under et Ministerium end under Indre Missions Bestyrelse“.

10. KIRKEPOLITIK

Den gamle, højtansete Grundtvigianer, Præsten Fr. Plesner, Vedersø, (død 1892) plejede at sige: „Ingen kan være Biskop uden at tage Skade paa sin Sjæl“. Hermed tænkte han paa Kirkepolitiken, som en Biskop ikke kunde undgaa at komme ind i. Biskop Kochs Bispetid stod fra først til sidst i Kirkepolitikens Tegn, og skønt han selv helst vilde være Biskop „i al Stilfærdighed“ og ofre sig for den præstelige Side af Bispegerningen, førte Forholdene ham dog til en virksom Deltagelse i Tidens kirkepolitiske Arbejde. Hertil savnede han forøvrigt heller ikke gode Anlæg.

Allerede som Provst i Herning kom han ind i en lille kirkepolitisk Fejde. Bestyrelsen for „Dansk Præsteforening“ havde til Medlemmerne udsendt en Adresse til Underskrift om det uforsvarlige i, at en Bispestol i længere Tid stod vakant, medens Biskoppen var Minister. Anledningen var, at Biskop H. V. Sthyr i 2 Aar lod sit Bispeembede bestyre ved Konstitution, medens han var Kultusminister. Provst Koch skrev nu i „Kristeligt Dagblad“ (7/6 99), at Bestyrelsen ikke burde have ført Medlemmerne ud i en saadan Afstemning: „Spørgsmaalet er, om dette at have en Biskop til Kultusminister ikke er, eller kan være, et saadant Gode for Kirken, at der herfor bør betales den Pris at finde sig i Bispestolens midlertidige Ledighed.“ En af Underskriverne tog til Genmæle og skrev, at — ganske bortset fra det foreliggende Tilfælde — var Prisen altfor høj.

Aldrig saa snart var Koch bleven indviet til Biskop, før Kirkepolitiken ringede paa Bispegaardens Dør.

Den 26. Oktober (1901) havde Kirkeminister J. C. Christensen forelagt et Lovforslag om Oprettelse af Menighedsraad. Indre Mission blev stærkt opskræmt ved dette Forslag, og et Protestmøde blev sammenkaldt i Odense (29.—30. Okt.), hvor c. 750 Samfundskredse fra hele Landet var repræsenterede. Der vedtoges Henvendelser til Regeringen, Rigsdagen og Biskopperne, hvori udtaltes, at saadanne Raad vilde blive til Skade for det i den sidste Menneskealder vakte Menighedsliv.

Til den Deputation, som straks efter Mødet henvendte sig i Ribe Bispegaard, gav Biskop Koch et udførligt Svar, der kan betragtes som hans kirkepolitiske Program. Deraf i Uddrag:

„At sikre Mindretallet Ret ved et kirkeligt Valg er af stor Vigtighed, fordi det er indlysende ud fra Kristendommens Grundtanker og bekræftet ud fra den hjemlige Erfaring, at den levende og arbejdende Del af Menigheden i Reglen vil være i fast Mindretal i vore Sogne. Man maa afveje Flertallets Ret og Mindretallets Ret imod hinanden, og dette kræver et aandeligt Skøn. Dette har man kunnet paaregne hos de skiftende Kultusministre. Præstevalget ligger ikke saa daarligt i Enkeltmands Haand, da enhver saadan vil operere med de 3 Momenter: Flertallets Ret, Mindretallets Ret og det aandelige Skøn. Hvor dette bruges, vil man vel i Reglen undgaa at kalde en Præst, som en af Parterne frabeder sig, og man vil søge at finde en Mand, der kan staa i Samarbejde med den levende og arbejdende Menighedsreds i Sognet“.

„Helt anderledes vil det gaa, hvor den enkelte Menigheds Flertal skal vælge Præsten. Der vil gaa kirkepolitisk Lidenskab og Agitation i Valget. Det aandelige Skøn dukker under i Valgagitationens Bølger. Og dette vil føre til, at det kirkelige

Liv drives ud i Valgmenigheder, saa at Folkekirken bliver en Udrugningsanstalt for Valgmenigheder. Men er dette kirkeligt forsvarligt? Trænger vor Folkekirke ikke til, at der skal standses paa Vejen mod den videre kirkelige Opløsning (Kongregationalismen)? Trænger vi ikke til, at Sogneforholdet skal styrkes“?

„Det foreliggende Forslag om Menighedsraad, hvis væsentligste Indhold er Præstevalget, har sikkert en god Hensigt; men det vil føre ind i Valgagation og Splidagtighed, og det vil drive meget af det kirkelige Liv ud i Valgmenigheder og derved skade vort Folk“.

„Blandt de Forbedringer, som maa ønskes, er en fyldigere Formulering saavel af Vælgernes Erklæring (Lovforslagets § 5) og af Menighedsraadets Medlemmers Løfte (§ 8). Der bør udtales, at man vedkender sig vor evangelisk-lutherske Kirkes Børnelærdom (Luthers lille Katekismus)“.

„Det vilde være i sin gode Orden at faa en Kommission, ogsaa fordi en saadan tillige kunde overveje Spørgsmaalet om en Kirkeforfatning i det hele“.

Mandag den 18. Novbr. indfandt Sjællands Biskop, Skat Rørdam, og Viborg Stifts Biskop, Poulsen, sig til Avdiens hos Minister J. C. Christensen for paa samtlige Biskoppers Vegne at anmode om, at der inden Menighedsraadslovens Vedtagelse „gives Menigheden Lejlighed til at udtale sig om Sagen gennem en Kommission af Gejstlige og Lægfolk, hvilke tillige skulde overveje og stille Forslag angaaende Folkekirkens Forfatning i det hele“.

Ministeren svarede bl. a.: „Jeg nærer ikke noget Ønske om Nedsættelse af en Kommission til Drøftelse af de foreliggende Lovforslag. Hvis Rigsdagens Thing nærer et saadant Ønske, vil jeg selvfølgelig bøje mig derfor; men jeg agter ikke for nærværende Tid at stille Forslag i den Henseende“.

Ministeren sluttede saaledes: „Det er mit inderligste Ønske, at Folkekirken altid maa stilles saaledes, at den kan være et

Hjem for den evangelisk-lutherske Forkyndelse og Menighed, og heri tror jeg, at vore Ønsker falder sammen“.

J. C. Christensens Kirkepolitik gik ud paa at styrke Folkekirken, og dette vilde ske, naar Kirkefolket ved Oprettelse af Menighedsraad blev knyttet stærkere til den end hidtil. Men denne Kirkepolitik vakte megen Modstand, ikke blot i Indre Mission, men ogsaa hos de Grundtvigianere, der ansaa Folkekirken for noget foreløbigt, og som ikke ønskede at styrke dens Stilling i det danske Folk. Om Hensigten med sine Kirkelove udtalte J. C. Christensen senere (10/3 16) ved et politisk Møde i Næstved: „Kirkelovene vil medvirke til at omdanne vor Kirke til en rigtig Folkekirke“.

Under Ledelse af Biskop Koch vedtog Landemodet i Ribe (Sommer 1902) en Udtalelse om, at man vel ansaa Menighedsraad for et naturligt Led i en Kirkeforfatning, naar de valgtes under betryggende Garantier, men at Sagen inden Vedtagelsen burde undergives en alsidig Behandling i en Forsamling af sagkyndige, Præster og Lægfolk.

15. Maj 1903 udkom Loven om Menighedsraad, med Gyldighed til Udgangen af Aaret 1909. Samtidig udkom en Lov om Nedsættelse af et kirkeligt Udvalg, der skulde overveje, om og hvorledes Grundlovens § 75 om Folkekirkens Forfatning kunde sættes i Værk. Biskop Koch blev Medlem af Udvalget, valgt af samtlige Biskopper. Om Sammensætningen og Betydningen af dette Udvalg (1904—07) har han selv senere skrevet: „Som Medlem af dette havde jeg en sikker Følelse af, at det i sin Sammensætning var en tro Afspejling af vor Folkekirke og af dansk Kirkeliv. Man følte i Udvalget dette Kirkeliv paa Pulsen“. Af Forhandlingerne blev der taget et stenografisk Referat, der — som Formanden bemærkede — indeholder mange overflødige Ord, men ogsaa meget værdifuldt. Det er en udmærket Kilde til dansk Kirkelivs Historie i Begyndelsen af det 20. Aarh. og giver gode Selvportrætter af

en Række førende Skikkelser fra denne Tid. Udvalget holdt sine Møder i Helligaandshuset i København. Forud for det første Møde (31/5 04) prædikede Formanden, Biskop Skat Rørdam i Helligaands Kirken.

Ifølge Lovens § 1 skulde Udvalget „afgive Betænkning over og gøre Forslag til de Bestemmelser, som anses fornødne til Gennemførelse af den i Grundloven foreskrevne Ordning af *Kirkens Forfatning*, og hvad dermed staar i Forbindelse, derunder ogsaa angaaende Ordningen af Præstevalg“. I Skrivelse til Formanden fra Ministeriet hedder det endvidere: „De Forsøg, der tidligere (1853—54 og 1868—70) har været gjort herpaa, er efter Ministeriets Formening væsentlig strandede, fordi *de fremkomne Forslag ikke har kunnet betragtes som Udtryk for Kirkefolkets Stemme*“.

Af det store Stof, som Udvalget gennemarbejdede, skal her nævnes: Kirkeforfatning, Præstevalg og Præstelønninger. Biskop Koch tog virksom Del i Behandlingen af disse vigtige Sager. Nogle af hans Udtalelser herom skal anføres:

Forfatningen. 15/4 04: Koch: „Det forekommer mig at være et godt Greb, at der ved denne Lovgivning blev begyndt fra neden; thi man skal lovgive der, hvor man kan fæstne i Lov en til Stede værende Følelse og Trang i Folket“.

26/9 04: „Saavel indenfor den grundtvigske som Indre Missions Kreds er det kommen stærkt frem, at der ikke var synderlig Interesse for en Kirkeforfatning. Vi maa vistnok lade Menighedsraadene vælge en Kirkedag, som saa igen ned-sætter et mindre Udvalg, som jeg vilde kalde Kirkeraadet. Det skulde holde Møde f. Eks. én Gang om Maaneden og være Ministeriets kirkelige Raadgiver i Præstevalg, have et Veto i indre kirkelige Anliggender (Ritualer, Alterbog, Salmebog m. m.). Toppunktet forbliver Ministeren, der indstiller til Kongen. Maaske er det optimistisk, men jeg tror, at den af Menighedsraadene valgte Forsamling bliver bedre end disse,

og at Udvalget bliver bedre end denne. Jeg ser Folkekirken i Formiddagsbelysning. Alt beror paa, om det vil lykkes at faa det danske Kirkefolk til at gaa ind i denne Bygning med en Kvist ovenpaa Menighedsraadenes nederste Etage. Man kan jo altid sige: Denne Lov revideres om 10 Aar“.

5/10 05: „Jeg tror, vi faar det bedste Valg af Præster (nl. til en Kirkedag) naar vi lader Præster selv vælge deres Medlemmer. Vi har hverandre ganske godt i Kikkerten og forstaar hverandre, og Frænde er Frænde værst. Snobberiet nedad er det værste. Jeg er født og opdraget og har levet alle mine Dage mellem mine kære Vestjyder, og jeg kender saa udmærket godt Slagordenē, der skal til for at slaa igennem. Visse Præster vil straks begynde med disse Slagord, og Forsamlingen vil raabe Bravo! Hør! og ‚Det er saadanne Folk, vi vil have‘. Men den gode Aand i Præstestanden græder i Stilhed“.

19/10 06. „Skal en Præst have ubegrænset Frihed til ‚af Samvittighedsgrunde‘ at nægte at betjene et Menighedsmedlem? En Kvinde har født i Dølgemaal, dræbt Barnet og derefter afsonet sin Straf. Har nu været gift i 12 Aar og ønsker at bære sit Barn til Daaben. Præsten nægter det ‚af Samvittighedsgrunde‘. Dette Tilfælde viser, at der kan være noget forvildet i en Præsts Samvittighed, saa at det er vanskeligt at gøre Samvittigheden til Højesteret“.

Afstemningen om Forfatningssagen fandt Sted d. 31. Okt. 1906. Forslaget vedtoges med 24 Stemmer mod 9. Nej stemte yderste Fløj af Indre Mission (Holstein, Zeuthen m. fl.) og Grundtvigianerne L. Bøgeskov, Knud Jensen, Thyra Jensen, Morten Larsen og Jens Lund. Stemmer ikke: Laursen og Schrøder.

Formanden udtalte til Slutning: „Jeg har glædet mig over, at Stemmegivningen i det hele har været ren og klar, og at der har været saa lidt af det valne, eller lad mig hellere sige: ubeslutsomme og uklare: Stemmer ikke. Jeg vil blot udtale

som min Mening, at denne Afstemning vil faa en stor og væsentlig Betydning for Fremtiden“.

I Virkeligheden var der i Kirkefolket ikke noget stærkt Ønske om at skabe et saadant Raad, der sandsynligvis vilde blive en ny Tumbleplads for Retningerne.

Præstevalg. 15/6 04: Koch: „I de sidste 20—30 Aar har der vist sig en tiltagende Trang til at faa Del i Kirkens Styrelse, navnlig Præsternes Kaldelse. Det Utal af Adresser, disse Deputationer, disse Henvendelser — maaske direkte ad den store Trappe, maaske ad Bagtrappen, gennem Biskopper eller Rigsdagsmænd — viser tydeligt, at en saadan Trang har været til Stede. Her vil Menighedsraad og Kirkedag i Forening blive til Velsignelse for Kirke og Folk“.

„Den gamle Ordning — det jævnt avancerende, som S. Kierkegaard taler om — kunde gøres til Genstand for megen Kritik; men under de nye Forhold indtræder i mange Maader Usikkerhed. Adskillige teologiske Kandidater kan fristes til at være usande, naar de forhandler med Menighedsraadene. Dernæst indeholder en Præstevalglov en Fristelse til at tvinge disse unge Mænd ind i de kirkelige Retninger. „Er du Grundtvigianer“? „Er du Indre Missionsmand“? „Saa han ved det ikke. Hvad er han saa for en“? Ve den, som ikke kan sige Besked! Men nu er det ugørligt for en ung Mand at være afsluttet“.

„Hos Præster er der en Frygt for ikke at kunne blive forflyttet under de nye Forhold, især inden for Indre Mission, men dog ogsaa inden for den grundtvigske og den tredje Retning. Denne Ængstelse kan føre til, at de bedste Hoveder hellere søger ind i andre Stillinger“.

18/5 06: „Det er en meget farlig Bestemmelse, at Embeds-eksamen ikke kræves som Betingelse for at blive Præst. Den kan let bidrage til at gøre dygtige Mænd ængstelige for at give sig ind paa det teologiske Studium. Jeg føler mig selv

blød overfor de unge Mænd, jeg har læst med (d. e. paa Missionsskolen i Herning), og som nu er Præster i Amerika, Kina og Indien. Det kan godt blive galt for mig, dersom de kom hjem og et Menighedsraad vilde have en af dem til Præst“.

Til Belysning af, hvorledes den nye Valgmaade kunde virke, fremdrog Biskop Koch en Bladnotits om en Indstilling (22/5 06): „Naar cand. theol. N. N. indstilles som Nr. 1, har dette sin Grund i, at Sognets Beboere har haft Lejlighed til at høre ham under et Besøg her, og at man da fik et særdeles godt Indtryk af ham baade som Taler og som Menneske“.

„En Præst havde meddelt et Menighedsraad, at han søgte det ledige Embede i N. N. Formanden for Menighedsraadet, Lærer N. N., takker for Meddelelsen og fremsætter 5 Spørgsmaal til Besvarelse: 1) Hvilken kirkelig Retning slutter De Dem til? 2) Hvorledes stiller De Dem til ,Kirkeligt Samfund af 1898'? 3) Hvorledes stiller De Dem til Ungdoms-sagen? 4) Hvorledes stiller De Dem til Husbesøg i Menigheden? 5) Kan De gaa med til en Sjælepleje af rent menneskelig Art, dels ved Foredrag og dels ved Samtale?“

„Her i vore Menigheder er en lille Kreds Indre-Missionsfolk; ellers er det store Flertal en aandelig Jordbund for ,Kirkeligt Samfund af 1898's Arbejde“.

„Jeg har Grund til at tro, at dette er en af de bedste Spørgeskrivelser. Men hvilken Virkning vil dette have paa vore Præsters aandelige Kraft og Indholdet af deres Gerning i den kommende Tid? Jeg for mit Vedkommende sidder med mellemfornøjede og vemodige Tanker“.

Præstelønningssagen. 15/6 04: „Der er stor Nød hos mange Præster. De pensionere selv deres Formænd og Formænds Enker. I vor Tid, der er saa rig paa Møder, stilles der ikke faa Krav til dem i Retning af Gæstfrihed. Skal man gøre sin Gerning med Frimodighed, maa man være nogenlunde fritaget for den daglige, pinende Næringsorg. Kan det fattige

Norge lønne sine Præster saa taaleligt, kan det rige Danmark ogsaa, vel ikke saaledes, at de begynder at slaa bagud og bliver for myndige, men saaledes, at de kan gøre deres Gerning uden at trykkes af Næringsborgere“.

19/10 04: „Hr. Bøgeskov (Gaardejer N. L. C. Bøgeskov fra Vendsyssel, grundtvigsk Lægprædikant) kunde ikke forstaa, hvorfor saa mange Præster med Embeder paa 2000 Kr. sad i en Gæld paa 12—15000 Kr. Som Hr. Bøgeskov fremhævede, kan der vel komme Velsignelse ud af trange Tider; men det maa dog ogsaa fremhæves, at naar de gaar ind under haabløse Tilstande, bliver de mer eller mindre ubrugbare i deres Gerning. Jeg har haft Vanskelighed ved at forstaa, hvorledes det kunde være muligt, at unge Præster kunde sidde med en saa overordentlig stor Gæld; men efter at jeg har gaaet disse Summer igennem, staar vi let ved de 10,000 Kr. (Studiegæld: 5000 Kr., Indløsningssum: 1000 Kr., Naadensaar: 2000 Kr., Udgifter til at sætte Bo, hvortil kommer Overtagelse af Præstegaardsavling m. m.)“.

6/3 07: „Det vilde ikke være urimeligt, om det danske Folks Repræsentation skød $\frac{1}{2}$ Million Kr. til. I den sidste Menneskealder er en Del af Præsternes Indtægter bleven brugt til at tilfredsstille Befolkningens Trang til Oprettelse af nye Embeder. For 30 Aar siden kunde man ved en Lønningslov, der hvilede i sig selv, være naaet op til betydelig højere Sats, end det i Dag er os muligt. Hvorfor slaa saa stærkt paa (Morten Larsen m. fl.), at det er vor Stolthed, at vi endelig ikke maa komme til Staten om noget mere. Vi er jo ikke en lille Sekt, der sidder i et Hjørne, men c. 97 pCt. af Folket, og i Grundloven staar der noget om, at Folkekirken understøttes af Staten“.

Biskop Koch holdt stærkt paa, at Præsteembederne paa Landet skulde deles i 3 Lønningsklasser: En vellønnet 1. Kl., en jævnt lønnet 2. Kl. og en smaat lønnet 3. Klasse. „Jeg

vedkender mig — erklærede han i Udvalget —, at det i dybeste Forstand er af Hensyn til Præstestandens Frimodighed og for at undgaa Forknyttelse og Demoralisation, at jeg holder paa, at der maa være flere Lønningsklasser“. Denne Ordning blev gennemført ved Lønningslovene 1913 og 1919.

Disse Love betød en Forbedring for unge, begyndende Præster, idet Naadensaaret blev afskaffet, og ingen Præst var tvungen til at overtage Jordens Drift. Derimod ramtes mange ældre Præster haardt ved, at deres Embeder blev indordnet i laveste Klasse. Saasnart de 50 Aar var passeret, var Muligheden for Forflyttelse ikke stor og blev mindre og mindre for hvert Aar.

En væsentlig Mangel ved Præstelønningslovene var, at de stillede Præsterne jævnsides med de ringere lønnede af Statens Tjenestemænd uden Hensyn til de særlige Krav, som Udviklingen gennem Aarhundreder havde skabt. Fra Klostrene havde Præstegaardene arvet Pligten til Gæstfrihed, og en saadan var bleven ydet i stor Udstrækning. Igennem det 19. Aarhundrede drog i Jule- og Sommerferien en Skare glade Feriegæster ind i danske Præstegaarde, og alt som Byerne voksede, øgedes Tallet paa Slægtninge og Venner, som trængte til et Landophold. Hertil kom Gæstfrihed overfor Sognets Beboere, som gerne samledes i Præstegaarden til Møder af forskellig Art. De nye knappe Lønninger gjorde det umuligt for Præstegaardene at udvise Gæstfrihed i den Udstrækning, som Traditionen krævede. De store, gamle Præsteboliger med deres smukke Haver svarede nu ikke længere til Stillingen, og mange Steder afløstes Feriegæsterne af „betalende Gæster“.

Det københavnske Kirkefond. Paa Bethesdamødet i København 1886 foreslog Præsten Joh. Møller¹²² fra Odense under Behandlingen af den københavnske Kirkesag, Oprettelsen af 60—70 smaa Kirker i København, selv om der kun kunde skaffes en Trækirke i en Baggaard. Han har selv senere skre-

vet, at han ved denne Lejlighed tog Ordet under en indre Tvang. Skønt hans Forslag ikke blev gennemført, som han havde tænkt det, gav det dog et Stød til Udviklingen af den københavnske Kirkesag.

I Aaret 1907 blev der fra det københavnske Kirkefondets Side rejst Spørgsmaal om Garantier for, at Arbejdet fremdeles vilde blive udført overensstemmende med Kirkefondets Formaal. Kirkefondets Bestyrelse hævdede, at den troende Menighed ikke kunde føle sig tryk med Hensyn til Folkekirkens Bekendelse, ligesom den saa en Fare for Menighedslivet i den nye Lovgivning om Præstevalg. Fra Kirkefondets Side var der stærkt Tale om at gøre de nye Kirker til Valgmenighedskirker.

Biskop Koch var fra Begyndelsen af Medlem af Bestyrelsen, der talte hv. 60 Medlemmer, og skønt han ikke altid kunde være til Stede ved deres Møder, fulgte han dog stadig „med sin lange Kikkert“ Begivenhedernes Gang i København.

Den 20.—21. Aug. 1907 var Bestyrelsen samlet til et ekstraordinært Møde i Bethesda. Professor H. Westergaard indledede en Forhandling „om den foreliggende Situation med særligt Henblik paa Forhandlingerne i det kirkelige Udvalg og Indvielsen af Filips- og Eliaskirken“. Der naaedes under Forhandlingerne, hvori Biskop Koch tog Del med et kraftigt Indlæg, til dette Resultat: Den nuværende kirkelige Situation kræver Garantier, dersom Arbejdet skal fortsættes med Menighedens Tillid. Kunde tilstrækkelige Garantier ikke skaffes til Veje, maatte de Kirker, hvis Indvielse var nær forestaaende, indtil videre tages i Brug til Arbejdet for Guds Riges Fremme paa friere Vis.

Der blev nedsat et Udvalg til at udarbejde et Forslag til næste Dag, og Biskop Koch var selvskrevet Medlem. Udvalget drøftede Spørgsmaalet, og det blev langt ud paa Aftenen. Man blev klar over, at det var umuligt at formulere et endeligt

Forslag, før man vidste, hvad Ministeriet kunde gaa med til. Da fremkom det Forslag, at man skulde opsøge Departementschef O. Damkier. Man ringede ham op, og han gav straks sit Samtykke til en Forhandling, Kl. 11 begav Biskop Koch, Højesteretsagfører Møldrup og Pastor H. Ussing sig til Damkiers Bolig. Efter en varm Forhandling naaede man til en Afgørelse, som Dagen efter vedtoges af Kirkefondets Bestyrelse. Herved var skabt et Grundlag for en Fred mellem Folkekirken og Kirkefondet.

I det kirkelige Udvalg stilledes (16/9 07) Forslag om, „at der ved Overdragelsen af en Kirke til folkekirkelig Brug gives Kirkefondet et bindende Tilsagn om, at det til enhver Tid skal være berettiget til at *forbeholde sig den halve Brug af Kirken til Fordel for en Valgmenighed*“.

Biskop Koch i det kirkelige Udvalg 19/9 07: „Der er det uheldige ved den foreslaaede Ordning, at den stiller Kirkefondet ligesom paa Tærskelen til Valgmenighedslinjen, medens det fra først af netop har ønsket at blive i Sognemenighedslinjen. Man kunde uden Vanskelighed have opnaaet det samme — Kirkefondet har i Sandhed været nøjsomt — og dog være blevet paa Sognemenighedslinjen“.

Den nye Ordning blev foreslaaet Kirkefondet efter en enstemmig Beslutning af det kirkelige Udvalg.

Denne Løsning, der vel ikke var den ideale (Biskop P. Madsen), viste sig brugbar. O. Damkier udtalte i det kirkelige Udvalg, „at Kirkefondet som Regel vil faa den ene Præst“ (jfr. Bladet „Københavns Kirkesag“ No. 5, 24/10 07). —

Den *Arboe Rasmussenske Sag* begyndte i Præstens Studerekammer i Skibsted Præstegaard, men udviklede sig til en kirkepolitisk Sag af indgribende Betydning for Folkekirken. Den unge, videnskabeligt anlagte Sognepræst for Skibsted-Lyngby-Terndrup (Viborg Stift), N. P. Arboe Rasmussen,¹²³ skrev i „Teologisk Tidsskrift“ 1902 en Afhandling, hvori

han udtalte, at Trosleddet „Født af Jomfru Maria“ var „egnet til at sænke Kristendommen ned mod Naturreligionernes Niveau“. Afhandlingen vakte ikke Opmærksomhed udover Teologernes Kreds. Anderledes derimod et Foredrag, han holdt i Studenterforeningen (Decbr. 1910), og som udkom under Titlen: „Dogmekirken og Vejen fremad“ (1911).

I dette Foredrag hævdede Forfatteren, at den danske Kirke var en udpræget „Dogmekirke“, og at den som saadan var i aabenlys Strid med det Evangelium, den skulde forkynde. Ved et Præstekonvent havde han en Gang sagt: „Lad os dog, kære Venner, lade den unødvendige Oppakning med Mirakler og Sakramenter ligge, og som Præster holde os til Jesu Bjergprædiken og Fadervor“. Filosofisk set var hans Standpunkt en Idealisme i Modsætning til Materialismen, som havde hersket indenfor Videnskab og Litteratur i 70'ne og 80'ne. I ovennævnte Foredrag hedder det: „Efter en materialistisk Periode gaar vi en ny Idealisme imøde. Vor Tid retter igen Blikket mod Idealerne. Og saa har man begyndt at opdage, at Evangeliet ikke blot er i Kontakt med Tidens Idealer, men ligefrem Moder til nogle af de største: Retfærdighed, Fred, Frihed og Broderskab. Men samtidig har Nutidsslægten i stigende Grad begyndt at faa Øjnene op for, at Dogmekirken ikke er i Kontakt med dens Idealer og ikke kan være det, fordi den er en Dogmekirke“. Fadervor skal være Kirkens eneste Bekendelse, medens den apostoliske Trosbekendelse med dens Dogmer bør falde. Foredraget løb ud i en Lovprisning af Leo Tolstoj, der saa Kristendommens Kerne i Ord af Bjergprædiken („I skal ikke sætte Eder imod det onde“ osv.). Dette Standpunkt blev yderligere udformet i flere Smaaskrifter, navnlig: „Om Trosbekendelsen og Præsteløftet“ 1913.

Teologisk set var Arboe Rasmussen en Discipel af den

berømte tyske Teolog, Professor A. Harnack i Berlin. Denne havde skrevet et lille Skrift, der vakte uhyre Opsigt, og som snart blev oversat paa Dansk under Titlen: „Den apostoliske Trosbekendelse“. (1893). Som det hedder i Forordet, troede Harnack ikke blot paa Kristi Evangeliums absolute, men ogsaa paa den apostoliske Troesbekendelses, om end relative, saa dog høje Værd.

Mindst ligesaa stor Opsigt vakte Harnacks ovenomtalte Skrift: „Kristendommens Væsen“, oversat efter „Das Wesen des Christentums“, 16 Forelæsninger ved Berlins Universitet for studerende af alle Fakulteter (1899—1900). Bogens Grundretning kunde vel ikke kaldes ukristelig; men idet Dogmerne afstrefjedes, blev der kun en afkortet Kristendom tilbage.

I Juli 1911 havde Biskop Poulsen udtalt overfor Ministeriet, at Arboe Rasmussen endnu stod paa Folkekirkens Grund, og han indstillede, at Spørgsmaalet om hans Forbliven i Embedet „stilles i Bero“. To Aar efter blev Vaalse Sognekald paa Falster ledigt. Arboe Rasmussen havde 7—8 Aar tidligere søgt samme Embede, men var ikke bleven kaldet, skønt han var indstillet som No. 1. Nu søgte han igen det ledige Embede; men Ansøgningen blev ikke af Ministeriet sendt til Vaalse, før Menighedsraadet udtrykkelig krævede den. Biskopperne erklærede, at Arboe Rasmussen var ukvalificeret til Forflyttelse, da Sagen om hans Forbliven i Embede overhovedet ikke var afgjort, men kun stillet i Bero.

Spørgsmaalet var egentlig, hvorvidt Harnacks Teologi hørte hjemme paa den danske Folkekirkes Prædikestole eller ikke. Efter nogen Vaklen kom Biskopperne til den Anskuelse, at den ikke kunde forenes med den danske Kirkes Bekendelsesskrifter, der var afgjort evangelisk-lutherske. Sagen gik nu sin Gang med det Udfald, at Provsteretten (Herredsfoged Bay og Provst Höfler) frifandt den anklagede (Avg. 1914), medens Landemodesretten (Stiftsamtmand Grøn og Biskop

Poulsen) dømte ham til Embedsfortabelse, hvad forøvrigt ogsaa Provst Höfler havde stemt for. Om Landemoderetten skrev Henning Jensen i „København“: „Biskop Poulsen har de andre Biskopper og alle ‚Kirkeligt Landsforbunds‘ Bajorletter i Ryggen, og han bliver spiddet, hvis han ikke dømmer Arboe Rasmussen“. Sagen skulde nu gaa til Højesteret.

Om Stillingen i Aaret 1913 gives god Besked i nogle Artikler, som Biskop Koch skrev i „Ribe Stiftstidende“ i Oktober d. A. I den første, der er en Anmeldelse af Arboe Rasmussens Skrift: „Om Trosbekendelsen og Præsteløftet“ (1913) hedder det: „Det drejer sig om et saadant Forhold til alt det grundkristelige, d. e. det underfulde hos Kristus, at det hele synes at flyde bort. Man lytter forgæves efter virkelig positiv kristelige Udtalelser. Alt hvad han skriver, formaar ikke at udviske det uhyggelige Billede af en Præst, der Søndag efter Søndag ved den hellige Daab staar og tilspørger andre om det, som han selv benægter. Hvor kan han ønske at være Præst i Folkekirken med disse Anskuelser?“

Nogle Dage efter (7/10) tog Arboe Rasmussen til Genmæle, ligeledes i „Ribe Stiftst.“: „Biskop Koch som Anmelder“, hvori han anfører en Udtalelse af den norske Professor Lyder Brun: „Bogens (d. e. „Om Trosbekendelsen og Præsteløftet“) Standpunkt synes nærmest at stemme med Harnacks, og det er ikke let at forstaa, hvorledes man under vor Tids teologiske og kirkelige Forhold kan mene, at Udgivelsen af en saadan Bog gør en Mand uskikket til at være Præst“.

I et „Gensvar til Pastor Arboe Rasmussen“ (11/10 13) skriver Biskop Koch: „Pastor Arboe Rasmussen finder det ganske uværdigt for Biskopperne, at hans Sag er henvist til Domstolenes Afgørelse, og han rykker i Marken med en norsk teologisk Professor, der mener det samme. Det, der skal for Domstolene, er jo det Spørgsmaal, om Pastor Arboe Rasmussen kommer i Strid med de Pligter, der paahviler

ham som Præst i Folkekirken. Men hvorledes skulde dette ellers finde sin Afgørelse? Vi — ogsaa Pastor A. R. — trænger jo dog til at faa den Sag endt og ud af Verden“.

„At faa Sagen afgjort af Administrationen saa indirekte, som det vilde være sket ved en Kaldelse til andet Embede, var dog ikke ønskeligt . . . Loven anviser de kirkelige Domstole. I de to første Instanser er der kirkelige Meddommere. Men jeg har iøvrigt den Tro til Højesteret, at denne Domstol baade kan bruge Lovens Bogstav og dens Aand og anlægger det aandelige Skøn, som her behøves“.

„Jeg ønsker Pastor A. R. alt godt. Jeg glemmer hverken Respekten for hans Granskninger i det nye Testamente (jfr. „Fra Papyrusbladet til vort nye Testamente“ 1912), heller ikke den aandelige Forbindelse, hvori jeg trods alt føler mig med en Mand, der ærer mange enkelte af Jesu Ord osv.“

Valgmenighedspræst Morten Larsen i Holstebro spaaede („Bavnen“ 1913), at en Højesteretsdom maatte blive skæbnesvanger for Folkekirken:

„Bliver Hr. A. R. fradømt Retten til at være Præst i Folkekirken, er den brutale Folkekirke lyst i Kuld og Køn, og der er sat Bom for Frihedsudviklingen indenfor Folkekirken. Stillingen, naar Dommen er falden, vil være saaledes, at en Del af dem, der nu staa i Folkekirken, enten maa træde ud eller komme til at staa som Pjalte. Jeg for min Del kan ikke sige, jeg er ked af det“.

Morten Larsen afventede ikke Højesterets Afgørelse. Han kundgjorde sin Beslutning om Udtrædelse ved en Guds-tjeneste i Holstebro Valgmenighedskirke (9/11 1913). Hans Menighed fulgte ham modstræbende og dannede Frimenighed. Det var hans Ønske, at de andre Valgmenigheder vilde følge hans Eksempel.

I Anledning af Morten Larsens Udtrædelse af Folkekirken udtalte Biskop Koch i „Ribe Stiftstidende“ (11/11 13):

„Dybere (nl. end M. Larsens egen Udtrædelse) vil det gribe ind, hvis Pastor Larsen faar sin egen Valgmenighed, og navnlig, hvis han faar ogsaa de andre Valgmenigheder til at træde ud af Folkekirken. Det fremgaar af hans Udtalelser, at dette er hans Ønske. Jeg formoder dog, at adskillige Valgmenigheder vil betænke sig“.

„Min Mening er, at vi kun bør forlade vor gamle Folkekirke, hvis afgørende kristelige Værdier gaar tabt ved at blive i Folkekirken. Men jeg ser ikke, at dette er Tilfældet. Gud har i den sidste Menneskealder kendelig velsignet det kristelige Arbejde i Folkekirken, og jeg ser ikke, at Frimenighederne har udvist mere kristelig Kraft end Folkekirken. Heller ikke, at Folkekirkens Valgmenigheder i saa Henseende gaar særlig forud for saa mange af dens Sognemenigheder“.

„Hør, hvad hjemvendte danske Præster fra Amerika har at sige os! Mer end én saadan, ogsaa af grundtvigsk Retning, har sagt mig, at Folkekirken herhjemme byder bedre aandelige Arbejdskaar end Frimenighederne i Amerika“.

„En Udtrædelse vil ikke hindre det kristelige Fællesskab. Evangelisk-lutherske Frimenigheder har vi Daabs- og Nadverfællesskab med. Vi staar i et helt andet Forhold til en Morten Larsen udenfor Folkekirken end til en Arboe Rasmussen indenfor Folkekirken“.

Valgmenighederne fulgte ikke Morten Larsen. Den ene Valgmenighedspræst efter den anden erklærede, at Tiden til Udtrædelse endnu ikke var kommen. Valgmenighedspræst Fønnesbech Wulf, Vallekilde, udtalte: „At træde ud nu, forekommer mig at være for tidligt. Jeg tror, de fleste Valgmenighedspræster stiller sig paa lignende Maade. Hellere end at træde ud Kreds for Kreds, skulde vi forene os i at arbejde for Statskirkens Ophævelse“.

Efter Indbydelse af „Venstres Ungdom“ afholdtes paa Højskolehjemmet i Kolding (13/11 13) et Møde til Forhand-

ling om den kirkelige Situation, hvor Biskop Koch udtalte i sit Indledningsforedrag:

„En Grund til Udtrædelse af Folkekirken kan være Overgreb fra Statens Side. Det var dette, der skabte den skotske Frikirke (1843). Brændende herhjemme er Spørgsmaalet om Nyrationalismen. Den er en mærkelig Kristendomsform. Kristi Indgang i Verden, Opstandelsen, Genkomsten skal man ikke spørge en Nyrationalist om. Han vil fortolke og fortone det hele poetisk. *Underet er borte*. Dette Standpunkt er meget vanskeligt, naar det er en Præst, der indtager det. Vi har vort Præsteløfte og vor Trosbekendelse; men hvis den ene Præst efter den anden faar Ret til trods en saadan Opfattelse at tage Embede, hvor han vil, udviskes Folkekirkens Rammer“.

„Jeg tror, at Frikirken har langt vanskeligere Arbejdsbetingelser end Folkekirken. De fattige og smaa vil glide ud af Forbindelsen med den, og der vil altid være mere aandelig Frihed i en Folkekirke end i en Frikirke. Om Livet og Kraften bliver større i Frikirken, kommer an paa, hvorledes der arbejdes. Nissen vil gerne flytte med. De, der sover ind i Dag i Folkekirken og vaagner i Morgen i en Frikirke, er ikke bleven bedre i den mellemliggende Nat. Morten Larsen har talt til mig om den taalsomme Folkekirke saa ofte som intet andet Menneske paa Jorden, men jeg forstaar ham ikke“.

„Jeg kan ikke tale paa de andre Biskoppers Vegne; men vi er enige om den Bekendelse, der bruges ved Daaben. Hvis Rationalisterne skal have Adgang til Folkekirkens Prædikestole, maa Bispeembedet ændres, da vi er ansvarlige for, at Menighedslivet har et evangelisk-luthersk Præg. Jeg holder meget af vor Folkekirke og haaber, den maa holde til det Øjeblik, som er det bedste for Menigheden“.

En Uges Tid senere (18/11 13) blev der paa Foranledning af Biskop Koch selv holdt et Forhandlingsmøde i Holstebro. Her mødtes de to Modstandere, Morten Larsen og Biskoppen,

overfor en Forsamling paa hv. 1500 Mennesker. Til Skuffelse for dem, der havde ventet Sensation, blev der forhandlet i al Fordragelighed. Af de faldne Udtalelser, der til dels faldt sammen med Koldingmødets, skal anføres:

Biskop Koch: „Naar Morten Larsen siger, at Præsteløftet trykker, saa stiller jeg min Vimpel overfor hans og siger: Mit Præsteløfte har aldrig nogensinde trykket mig, aldrig! Løfter, man frivilligt paatager sig, kan aldrig svække en ærlig Mands Vidnesbyrd“.

„Man skal vogte sig for at ræsonnere saaledes: „Jeg vil ikke saa gerne gifte mig med hende, for jeg synes ikke om at aflægge det Løfte foran Alteret. Jeg er bange for, hun skal komme til at tro, at jeg gør det af Pligt og ikke af Kærlighed, og derfor kan jeg ikke aflægge det Løfte. Saa vil jeg hellere sige hende Farvel“. Det kan ikke tynges at aflægge Troskabsløfte overfor vor Folkekirke, naar vi elsker Folkekirken“.

„Den verdslige Magt finder Vej paa mange Maader. Indenfor Frikirken viser den sig vel ikke i en Departementschefs eller Ministers Skikkelse, men saa kan den vise sig i andre Skikkelser. En amerikansk Præst har sagt mig, at Friheden var større i den danske Folkekirke end i de amerikanske Frikirker. Præsten havde vanskeligere ved at bevare sin Frihed overfor den verdslige Magt, her i Skikkelse af den „almægtige Dollar““.

„Vore Menigheder ønsker, at den lutherske Fane skal holdes højt, og de ønsker ikke Præster, der ikke vil sværge til den og til den kristne Tro“. —

Først henved 3 Aar efter naaede Sagen frem til Højesteret. Aktor, Højesteretssagfører Asmussen indhentede til Sagens Belysning Erklæringer fra Biskopper, Professorer og Præster; men disse var saa indbyrdes modstridende, at de ingen virkelig Vejledning afgav.

Biskop Kochs Erklæring (31/3 16) er saalydende: „I An-

ledning af Hr. Højesteretssagførerens Skrivelse af 22. d. M., hvori De som Aktor mod Pastor Arboe Rasmussen spørger mig: 1. Om de af ham udtalte Anskuelser er i væsentlig Uoverensstemmelse med den evangelisk-lutherske Kirkes Lære- og Bekendelsesskrifter, 2. om jeg som Biskop vilde kunne anbefale Pastor Arboe Rasmussen til en Menighed indenfor Folkekirken som dens Præst — undlader jeg ikke herved at udtale, at jeg maa besvare det første Spørgsmaal ubetinget med Ja og *det sidste Spørgsmaal ubetinget med Nej*“.

„Jeg vedlægger 4 Numre af „Ribe Stiftstidende“ fra Oktober 1913 osv.“ (jfr. S. 198).

Dommen, der faldt den 9/5 16, gik udenom Spørgsmaalet: „Kan en Mand med Arboe Rasmussens Anskuelser være Præst i den danske Folkekirke?“ I Domspræmisserne hedder det: „Højesteret finder det nu ikke nødvendigt at træffe en Afgørelse om dette Spørgsmaal, idet nærværende Sag alene drejer sig om, hvorvidt tiltalte er straffskyldig. Da han nemlig efter det foreliggende maa antages at have været i *begrundet god Tro* med Hensyn til sin Berettigelse til at fremkomme med Udtalelserne, vil han som Følge heraf være at frifinde“.

Den radikale Kultusminister, S. Kejser Nielsen, havde imidlertid (28/4 16) trukket sig tilbage som Kirkeminister, da han, som Socialdemokraten skrev, „ikke havde sin Sjæl i en Løsning i grundtvigsk Aand“. Han blev afløst af Præsten Th. V. Povlsen, der udtalte i Rigsdagen (Novbr. 1914), at han var absolut uenig med Arboe Rasmussen i hans kirkelige Standpunkt, men at denne havde folkekirkelig og grundlovsmæssig Ret til at sidde som Præst i den danske Folkekirke.

Kirkeministeren fortolkede Dommen saaledes, at „Arboe Rasmussens Plads er indenfor den danske Folkekirke, og at den Biskop, der skal indsætte ham, giver ham Kollats“, Biskopperne protesterede, og Biskop C. Wegener nægtede at give Arboe Rasmussen Kollats som Sognepræst for Vaalse.

Derimod enedes de ved et Møde i København (22/5 16) med Kirkeministeren om, at Sagen skulde ordnes ved en Lov om, at Arboe Rasmussen stilledes direkte under Ministeriets Tilsyn.

I Rigsdagen krævede J. C. Christensen som Venstres Ordfører, at Vaalse Menighed skulde have Lejlighed til at afgøre, hvorvidt den ønskede en saadan Særstilling indenfor Folkekirken eller ikke. Ministeren konstituerede nu selv Arboe Rasmussen, der tiltraadte Embedet som konstitueret Sognepræst og holdt sin første Prædiken for en fyldt Kirke (9/7 16).

I J. C. Christensens Blad „Tiden“ har Biskop Koch fremsat sit Syn paa Udviklingen af Sagen saaledes. Deraf:

„Biskopperne ser forskelligt paa Konstitutionen. Kirkeministeriet forhandler som Regel kun med den enkelte Biskop, ikke med ‚Bispeembedet‘ eller Biskopperne som Helhed. Hver af os passer sit Stift. En Gang eller to aarlig plejer vi at samles til broderligt Samvær og Raadslagning om de kirkelige Spørgsmaal, der ligger for. Vi er saa, ligesom andre Mennesker i den danske Folkekirke, mer eller mindre enige. Men deri er vi vist alle enige, i at beklage, at Arboe Rasmussen har Lyst til at være Præst i Folkekirken, og i, at vi ikke kunde bruge ham som vor Præst, hvis vi boede i hans Sogn“.

„Hvorfor suspenderer Biskopperne ikke Arboe Rasmussen? spørges der. — Suspension tilkommer Ministeriet, ikke Biskoppen. Ydre Magt har vi ikke meget af, navnlig ikke overfor Kirkeministeriet, der er vor foresatte. Jeg for min Del havde haabet, at det havde kunnet lykkes at fjerne Arboe Rasmussen, der ved Daaben staar og spørger andre om det, han selv fornægter, fra Folkekirkens Præstetjeneste . . .“.

„Som Sagen nu ligger, tvivler jeg om, at man kan naa længere end til at anbringe ham i en lille Tilbygning til Folkekirkens Hus. Og dette kan til Nøds taales, naar han ved at unddrages det sædvanlige kirkelige Tilsyn ‚mærkes‘ som staa-

ende i en Undtagelsesstilling. Til denne Opfattelse er jeg kommen, ikke blot ved Højesteretsdommen og ved Regeringens Stilling, men navnlig — og det har smertet mig — ved at se, at ikke blot en Række gode Mænd af den grundtvigske Retning (med Tilhold i Grundtvigs egen Anskuelse), men ogsaa andre gode Mænd i vor Kirke (bl. a. Professor V. Ammundsen, Pastor O. Ricard m. fl.), foruden Subjektivisternes Mænd, gennem Defensor (Højesteretssf. O. Liebe) for Højesteret kæmpede for, at Arboe Rasmussen ikke maatte fjernes som Præst. Jeg har da maattet spørge mig selv: Kan vi, som Folkekirken nu er, naa videre end til at faa ham anbragt i en Tilbygning? Thi man kan jo ikke gaa videre med Loven end Folkets Liv gaar. *Om Tilbygningen snart vil smuldre hen, vil Tiden saa vise*“.

Biskop Wegener protesterede mod Konstitutionen, der „altid havde været overladt Bispeembedet“ og sendte samtlige Præster og Menighedsraad i Lolland-Falster Stift en Redegørelse, hvori det hedder: „Stillingen vil blive uholdbar for Arboe Rasmussen, som ikke beklæder Vaalse Præsteembede paa retmæssig Vis. Han vil utvivlsomt, som Dagene gaar, selv mere og mere føle dette og deri finde en saare alvorlig Hindring for Gerningens Udøvelse. Og Bispestillingen vil være bragt ind i en Krise. Ogsaa Kirken er bragt ind i en Krise, idet den til enhver Tid vil kunne være udsat for den verdslige Magts Overgreb“. Biskop S. Sørensen, Aarhus,¹²⁴ trak sig tilbage og Biskop Koch selv følte sig stærkt trykket. I et Brev til sin Broder, Pastor L. Koch (5/12 16) skriver han i Anledning af den nye Aarhusbiskops¹²⁵ Indvielse: „Bispeindvielse har jeg ikke været med til siden 1901, da jeg selv blev indviet. Jeg tror, det er det ‚statsofficielle‘ ved den Lejlighed, der ikke tiltaler mig. Og særlig denne Indvielse, hvor man vil tænke paa Præsten i Nørup, er jeg ikke meget opsat paa at være med til . . . Det er for Resten svært at gøre sin Gerning

under et Tryk . . . og at flygte ind i den præstelige Side af éns Gerning er ogsaa noget, der ikke altid vil hjælpe“.

Som Biskopperne Koch og Wegener havde forudset, blev Stillingen efterhaanden uholdbar for den konstituerede Sognepræst i Vaalse. Det viste sig snart, at Vaalseboerne ikke havde nogen virkelig Interesse for den liberale Kristendomsforkyndelse. Arboe Rasmussen gjorde gentagne Gange Skridt for at opnaa Afsked, men dette lykkedes ham først, efter at J. C. Christensen var bleven Kirkeminister (5/5 20). I et Brev af 4/II 1920 (fremdraget i Folkethinget) udtaler han: „For mig er Hovedsagen ikke Pensionen, heller ikke Kirkekampen, men Forholdene i Vaalse. Jeg passede ikke dernede, aldeles ikke . . . Hos J. C. Christensen fandt jeg den Forstaaelse, jeg søgte . . . Jeg er ogsaa træt af Kirkekamp og længes efter stille, roligt Arbejde i mit Studereværelse“.

II. FORKYNDEREN

I Foraaret 1883 forberedte cand. theol. G. Koch sig til den homiletiske Prøve, dels paa Pastoralseminariet, dels ved at prædike for Præster. Ifølge en gammel Bestemmelse havde teologiske Studenter Adgang til Prædikestolen. 8/3 83 skriver hans Fader: „2den Paaskedag kunde du vist komme til at prædike for Onkel Julius (J. Balslev, Strø), som har lovet at overvære Bedstefaders Jubilæum om Tirsdagen“.¹²⁶

27/3 84 skriver samme om den nær forestaaende Prøve: „Naar skal Du prædike? Teksten er ganske vist ikke let, men svær. Dog er det saadan, at hvad der synes svært, det kan Vorherre gjøre let“. Teksten var Matth. 11, 28. Prøven blev taget i Frue Kirke med et særdeles smukt Udfald (1^x).

Under sit Ophold i Syd-Tyskland skrev Koch til sin Fader et Brev, hvori han sammenligner den tyske Forkyndelse, der særlig drejede sig om Retfærdiggørelsen, med den danske, der havde Genfødselen i Daaben til sit Midtpunkt (S. 84). Hertil giver Faderen dette Svar (17/11 84): „Modsætningen mellem de 2 Prædikemaader, Du omtaler, er vistnok træffende. Den tydske Maade er vistnok den gamle lutherske, som ogsaa har været her. Det er nok her, at Forandringen er foregaaet, og vistnok mest i dette Aarhundrede ved Grundtvig, særlig da, hvad Daaben angaar; derfra har Martensen jo ogsaa faaet det. I Begyndelsen af Aarhundredet prædikedes her jo mest om den 1ste Artikel, omtrent ved 1850 kom 2den Artikel mere frem, og der glemtes da maaske undertiden den 1ste (som

Fru Tranberg¹²⁷ da sagde om Bedstefader i Ribe), noget senere er den 3die Artikel mere kommen med ... I ældre Tid hørtes heller ikke her om Sakramenterne, men derimod mere end nu om Ordet og Bønnen. Meningen er dog nok, at hver Del skulde være paa sin Plads“.

Under sit Ophold i Zürich var Koch meget optaget af L. Zeller¹²⁸ i Männedorf. 16/5 85 skriver han hjem: „Zeller har en bred, slaaende, folkelig Veltalenhed og kaster nye Lys paa Skriften“. 28/5, ligeledes fra Zürich: „Zeller er en Mand med en betydelig Begavelse og en stor Troskraft. Han minder i meget om Børresen. Hans Veltalenhed griber som Becks alle mulige, selv meget dagligdags Billeder, bevæger sig undertiden i Antitheser og tit i Spørgsmaal og Svar. Den virker mere ved overraskende, kraftig, ja tit voldsom Udførelse af Enkelthederne end ved Totaliteten.

Efter sin Hjemkomst skrev Koch, nu Sognepræst i Vildbjerg, om S. Zellers Forkyndelse („Fra Bethesda“ 1886): „Naar Zeller gaar paa sin Prædikestol, har han vist i Reglen gennemtænkt de vigtigste Grundtræk i Prædikenen, men er i alle Enkeltheder helt uforberedt og taler saa her, som Tankerne gives ham. Hans Foredrag har derfor den uforberedte Tales Styrke og Svagheder“.

Den unge Præsts Forkyndelse lignede Zellers i flere Henseender: Den var nøje gennemtænkt i sine Hovedtræk, men ikke udarbejdet i alle Enkeltheder. Koch skrev ikke sine Prædikener, men derimod altid en udførlig Disposition. Paa Prædikestolen følte han sig derfor ikke bunden til Manuskriptet, men stod frit overfor de enkelte Ord og Udtryk. Denne Arbejdsmaade gav hans Prædiken Liv og Friskhed, og han fulgte den selv hele sit Liv igennem. I sine ældre Dage anbefalede han dog unge Præster at skrive deres Prædikener for ikke at forfalde til Vidtløftighed. I hans efterladte Papirer findes en stor Mængde mer eller mindre udarbejdede Udkast

med Stikord og Antydninger til eget Brug, tit kun en Lap Papir til Hjælp i en snæver Vending. Naar han holdt Foredrag, tyede han undertiden til den velkendte Papirslap i Vestelommen. Helt udarbejdede blev kun de forholdsvis faa Prædikener og religiøse Betragtninger, som gik i Trykken.

Den stærkeste og varigste Paavirkning som Forkynder har Koch efter sin egen Mening modtaget fra sin Fader, og det saavel i ydre Arbejdsmaade som med Hensyn til Prædikens Indhold. I „Julestjernen“ (1916) skriver Biskop Koch: „Hver Gang jeg i Kirkeaaaret kommer til de Trinitatisevangelier, min Fader prædikede over i Studenter- og Kandidataarenes Sommerferier (det var jo hvert Aar omtrent de samme), mærker jeg det i mit Sind. De Evangelier straalere mere og varmer mig mere end dem før og efter“.

Det er vanskeligt nu at faa nogen klar Forestilling om Faderens Forkyndelse, eftersom han ikke har efterladt sig nogen trykt Prædiken. Ud fra nogle efterladte Opskrifter at dømme prædikede han mest om 2. Trosartikel og understregede Skellet mellem Tro og Vantro. Vilh. Beck skrev ved hans Død (1895): „Hans Prædiken hørte ikke til dem, som rive Folk med sig eller fremkalde stor Vækkelse, men den var som Manden: støt, sikker, alvorlig“. Hans Indflydelse paa Sønnen kendes vistnok bedst af en Skriftetale af G. Koch, der stammer fra Kochs første Præstetid (Skriftetaler. Udg. af Erh. Quistgaard. 1900) over Teksten: *Lad det møde mig idag.* 1 Mos. 24, 12.

En Række Bibellæsninger, som Koch holdt i Vildbjerg om Saul, gjorde et stærkt Indtryk og mindedes længe. De blev senere gentagne under forskellige Former. De Hovedtanker, der gik igennem dem, har han selv samlet i et Kapitel i „Præst og Menighed“ (1908) under Overskriften: „Tilbagegang i aandeligt Liv“.

Hvad og hvorledes han prædikede i sine første Præsteaar,

ses af en lille Samling Prædikener, som nogle Aar senere blev udgivet i Anledning af Indvielsen af Missionshuset „Betlehem“ i Timring, og som indeholder en Prædiken af hver af de 5 Sognepræster for Vildbjerg-Timring-Nøvling: P. Krag, Ed. Nyeberg, G. Koch, H. J. Kornerup-Bang og S. V. Nyholm (*En Sædmand gik ud at saa. Fem Prædikener Missionstrykkeriet. 1898*).

Joh. 13, 1-17.

„Gud, skab i mig et rent Hjerte!“ saaledes lød Kong Davids Bøn. Bagved den Bøn laa dette, at han havde gjort en dyb og smertefuld Erfaring af Syndens Magt over hans Hjerte, af Hjertets Urenhed. Og tillige dette, at han i denne Erfaring havde gjort en anden: at han ikke selv besad Kraft til at tvættesig ren. Gud alene kunde rense ham; der var i ham intet rent; der maatte skabes af Gud det rene Hjerte, han begærede. Men disse Erfaringer og denne Bøn gjentager sig gjennem alle Tider i Menneskers Frelseshistorier. Hine deroppe i den hvide Flok for Tronen, hvis Kjortler ere tvættede rene i Lammets Blod, de have alle bedt denne Bøn; den hørte med i deres Frelseshistorie. Hvert et troende Menneske her-nede kan sige: Der kom en Dag, da det blev min Bøn. „Det begyndte ikke med den Bøn, da jeg gjorde Erfaringer om Synden i mit Liv,“ vil Du maaske sige. Nej! det begyndte ikke dermed. Thi det begynder med, at Mennesket samler sig sammen i et mægtigt Forsæt: „Jeg vil ikke synde saaledes; jeg maa kunne sejre over Fristelsen, der førte mig til Fald, thi jeg bør sejre over den. Jeg kan, thi jeg skal.“ Det unge Menneske, hvis Frelseshistorie ikke begyndte med, at han vendte sig med sin Sjæls Kraft mod Fristelsen, og vel oftest mod en enkelt bestemt Fristelse, for at rive den ud, for at knuse og døde den, mon han i det hele taget har oplevet Begyndelsen af sin Frelseshistorie? Men hvorledes gik det dig saa? Fik

Du Synden udryddet? Eller voksede der ikke mange Hoveder frem paa Uhyret for hvert enkelt, Du vilde hugge af? Du kæmpede videre med nye Forsætter og Beslutninger. Men Syndens Magt tog til sammen med din Afmagt. Den blev saa mangfoldig; den omfattede det hele; ja, de Vaaben, hvormed Du bekæmpede den, vare selv besmittede af den, og Du maatte se paa, at dine Forsætter og Beslutninger afmægtige sank ned i Syndens Bølgegang i dit Liv, for hver Gang de dukkede op over Bølgetoppene. Da oplevede Du i det smaa de Veer, som Paulus taler om i Romerbrevets 7. Kapitel. Men gennem disse Veer fødtes saa Kong Davids Bøn. Du kunde ikke — Gud, skab i mig et rent Hjerte! Hvorledes sker dette, hvorledes tvætter han Hjertet rent?

I Evangeliet om Fodtvætningen taler Jesus først om den *store Renselse*, den der er sket med Disciplene og ikke skal gjentages, som Simon Peter mente. „I ere rene,“ sagde Herren. Og saaledes rensede han os i Vandbadet, i Daaben, med den store Renselse, med Syndernes Forladelse. Om denne store Renselse minder Jesus Skærtorsdag Aften før Nadveren. Ogsaa vi mindes ved enhver Nadvere om Daabens Renselse, om Syndernes Forladelse. Hvis Du, der kæmper med din Synd, kan tro dette, saa har Du ogsaa oplevet det Vers: „Fra mit Hjerte Byrden bort da gled; jeg fandt Fred!“ Men sukker Du under Byrden, da bed om, at Du maa opleve det, at Du maa faa Troen. Men er det din Bøn, da maa jeg sige det til Dig i Kristi Sted: „Se det Guds Lam, som bærer Verdens Synd.“ Ret dit Hjertes Øje paa ham, se paa ham. Ellers kan Gud ikke opfylde din Bøn om Troen. Se paa ham, der er saaret for vore Overtrædelser, knust for vore Misgerninger, paa hvem Straffen blev lagt, for at vi skulle have Fred. Imdens Du ser paa ham med din Sjæls Øje, vil Gud opfylde din Bøn om Troen. Troen er en Guds Gjerning; men den begynder ogsaa med at være en Gjerning af Dig. Du maa

sige Ja til det, Gud har gjort. Husker Du Kvinden, som de vilde stene, Synderinden, der stod for Jesus, medens han skrev i Sandet? Der blev helt stille; saa hørte hun Ordet: „Jeg fordømmer Dig ikke!“ Saa greb hun det i Stilheden, saa gled Byrden bort. Du vil sige: Gid jeg kunde høre det Ord af Herren: „Jeg fordømmer Dig ikke,“ som et Ord til mig! Men har Du da i Sandhed villet høre det andet Ord, han sagde til Kvinden: „Gaa bort og synd ikke mere!“ — og er det dit Hjertes Vilje, at Du vil efterfølge dette Ord, saa Du vil lade ham løse Dig fra alle Syndebaand, saa vov kun trøstigt at tage det første Ord som et Ord til Dig: „Jeg fordømmer Dig ikke!“ — vov at tro det, at sige Amen dertil uden at føle det, og Du skal erfare, at den, der tror paa ham, skal ikke blive beskjemmet. Saa er Du *ren* i Guds Øjne, for Jesu Skyld.

Men ser Du saa i Evangeliet din Frelasers stille Gjerning med de rene? Han rejser sig fra Bordet, lægger sine Klæder fra sig, tager et Linklæde, binder op om sig. Derefter slaar han Vand i et Bækken og begynder — under dyb Tavshed og Undren — at to Disciplenes Fødder og tørre dem med Linklædet, som han var ombunden med. Det trængte de til, skøndt de ved den store Renselse vare blevne rene. „Dersom jeg ikke toer Dig, har Du ingen Del med mig,“ sagde Jesus til Simon Peter. Det trænger Du ogsaa til, Du troende Meneske, som tror dine Synders Forladelse, og hvis Hjerte er lettet for Syndebyrden. Du trænger til *den daglige Fodtvætning*. Thi under din daglige Vandring er det jo din daglige Erfaring og din daglige Sorg, at Du ikke kan naa en Dag igjennem uden at besmittes af Synden, som Fødderne tilsmudses af Støv og Urenhed for den, der vandrer barfodet. Alle Veje ere ej lige rene. Og alle Dage ej lige rene for en Kristen. Men selv paa Dage, hvor Du gik i Aandens Ledebaand, der Dig til Himlen hæved, og hvor Du kunde takke

for, at Gud gjorde det saa underlig skjønt for Dig, saa Du kunde fra Morgenstunden „drage ud med Glæde“ og saa Dagen igjennem „føres frem i Fred“, selv paa saadanne Dage var der ved Aftenstid Smuds paa Fødderne. Og Du trængte ved Aftenstid til baade at fordybe Dig i Troens Tilegnelse af Syndernes Forladelse, af den store Renselse, og til at bede: „Herre, rens mig daglig fra Synd, tvæt mine Fødder.“ „Rens mig fra Synd med Isop, saa jeg bliver ren, to mig, saa jeg bliver hvidere end Sne“ (Ps. 51, 9). Denne daglige Renselse udfører Jesus gennem sit Ord; jo mere det kan bo rigelig hos Dig, des bedre kan Renselsen gaa for sig, som Uld kan renses, naar Vand vedblivende skyller igjennem det. Men ogsaa i Nadveren lægger han de rensende Kræfter ind i dit Hjerte. Og navnlig er det da Nærværelsen af Guds Aand — den der kan bedrøves, ja imodstaas — ja drives bort — ja spottes, — som det beror paa. Thi han „lyser op og renses ud, til vi staa for Lysets Gud i snehvide Klæder.“ Hvor Guds Børn dog har det godt, naar denne Renselse fra Synden er i Gang Dag for Dag! Da syngte vi med Brorson:

„Gud ske Lov for Dag, der gaar,
og for den, der kommer.“

Men som der i et Hus skal en daglig Renselse til, og dog ogsaa nu og da det, vi kalde Hovedrengjøring, saaledes ogsaa i en Kristens Liv. Der er Tider, da Gud holder Hovedrengjøring i sine Børns Hjerter og Hjem. Saa tømmer han Stuerne, flytter vore Ting, og vi se, hvor megen Syndesmuds der havde samlet sig. I saadanne Tider opleves dybere Herrens Ord til Peter: „Dersom jeg ikke tor Dig, har Du ingen Del med mig.“ Man vil nødigt til en Hovedrengjøring i et Hus; kun bagefter ser man: Det var nødvendigt, og det var godt. Men naar vi føres ind i Tider i vort Liv, der ere at benævne „aandelig Hovedrengjøring“, da er det strængere. Hjertet vil

vaande sig og staa imod og blive i sine Stuer. Du kjære Guds Barn, som kan mærke, at dette nu i disse Tider sker med Dig og dine, fæst dit Øje paa Herrens Ord til Peter: „Hvad jeg gjør, ved Du ikke nu, men Du skal forstaa det herefter!“ — Der laa en ung Pige for Døden, de blege Kinder og underlig forklarede Øjne vidnede derom. Hendes Fader sad ved Sengens Side og talte om det ny Jerusalem med al dets Herlighed og med al dets Trøst. Datteren laa stille og modtog Ordene med sin Sjæl; med et udbrød hun: „Aa Far, Far, hvor det vil blive skjønt! — men Far, hvor de Folk dog maa have *rene Fødder*, der skulde faa Lov til at vandre paa Guld-gaderne deroppe i den himmelske Stad!“ — Ja, Venner, Herren hjælpe sit Folk til „de rene Fødder“ — Dag for Dag. Men skal dette Maal naas, maa vi agte paa Formaning i Slutningen af vor Text. Han, som tvættede os med den store Renselse, med Syndernes Forladelse, og som tvætter sine Disciple med den daglige Renselse, han siger der til os: „Der- som da jeg, Herren og Mesteren, har toet Eders Fødder, *saa ere I og skyldige at to hverandres Fødder*; thi jeg har givet Eder et Exempel, at ligesom jeg gjorde Eder, skulle og I gjøre.“

Det er altsaa for tredje Gang i vor Text, at vi høre om Renselse. Og medens det ved de to første var ham, der udførte den paa os, er det ved denne os, Guds Børn, der skulle udføre Renselsen paa vor Næste. Og denne sidste Renselse, *Guds Børns gjensidige Renselse*, vil Herren have med; thi han kjender os og ved, at ellers miste vi ogsaa hans dobbelte Renselse af os. Nu kalder jeg Eder, I troende, til Vidne, I kjende jo ogsaa lidt til Eders Hjerter. Hvornaar var det, at I vare ved at miste den friske, glade Skyldfrihed, Freden i, at Jesus havde baaret al Eders Synd? Var det ikke i Tider, da der var ved at komme Standsnings i den daglige Hellig-gjørelses Rensning, som Jesus vil udføre i vort Liv? Da der

kom Standsning i dette, kunde vi ikke fastholde det første. Men hvornaar kom der Standsning i den daglige Helliggjørelse? Var det ikke, naar I holdt op med at tvætte hverandres Fødder? Saa staa vi da ved dette sidste: Naar Du ser din Karls Fejl, din Tjenestepiges Fejl, det kan man godt i vore Dage — og naar du ser din Husbonds Fejl, din Madmoders Fejl — det kan man ogsaa godt i vore Dage, — da pas paa, Du troende Menneske, som netop ved Guds Aands Lys ser klarere paa Synden, ogsaa paa din Næstes Fejl, da lad Guds Aand passe paa Dig og vogte Dig, da gaa i din Frelasers Spor og følg hans Exempel, tvæt den andens Fødder, tilgiv, bær over med i Stedet for at lade den bitre Aand faa Overhaand. Og I, som ere stillede sammen i Livet, I Ægtefæller, I Søkende, I som Jesus har rensset med Syndernes Forladelse og renser daglig fra Synden: I ved jo nok, at jo tættere man staar hinanden, des mere kan der komme imellem, som vil skille. Af megen Kjærlighed kan fødes megen Vrede og Had. Hvad er det for Samtaler, som I føre med hverandre paa Vejen, og hvorfor se I saa bedrøvede ud? I kunne saa godt og saa tidt se Synden hos hinanden. Har I saa nær ved Haanden det Vandbækken, Jesus bar, og det Linklæde, han tørrede Disciplenes Fødder med? Lykkes det Eder stundom — mere end før, — thi er der ej Fremgang her, er der Tilbagegang — at overvinde den bitre Aand og staa som de, der tilgive, der bære de andres Byrder, der undskylde, der ere stille — og saaledes tvætte de andres Fødder? Eller har Du en Nabo, du troende Menneske, som bereder Dig daglige Sorger i Sommertiden derude ved Eders Skjel — øver Du Dig saa i at tvætte hans Fødder, i at tilgive og taale? — Jeg spørger Dig ikke, om Du er udlært i at tvætte de andres Fødder, ikke, om Du har grebet det, eller om Du er fuldkommen, men om Du jager herefter, efterdi Du selv er greben af Kristus Jesus. I, der nu bo i samme Hjem her, trænge I ikke til at

bekræfte Eder selv under Bøn i den Beslutning: Vi ville mod hverandre i denne Sag gjøre, hvad vi ere skyldige, vi ville ikke dømme og skjænde, men vi ville tvætte hverandres Fødder? Et Hjem kan være saa forunderlig præget af Guds Fred, men hvor dette er Tilfældet, der kan Du være vis paa, at denne gjensidige Fodtvætning gaar for sig til daglig. Og hvor denne Fodtvætning endnu ikke er kommen ret i Gang i et Hjem, der er Præget af Guds Fred utydeligt. Min Ven, se nu paa Jesu sidste Ord i vor Text: „Dersom I vide dette, ere I salige, om I gjøre det!“ Nu hører Du til dem, der vide dette; Du ved, at dette, at vaske hverandres Fødder og bære hverandres Byrder, er Betingelsen for, at Du kan leve et saligt og glad Liv i Gud, Betingelsen for, at Du kan beholde Glæden over din Frelser og over din Frelzers Syndsforladelse, Betingelsen for, at dit Hjem kan blive præget af Guds Fred. Sig saa til Herren: *Lad mig idag gjøre et Fremskridt i at gjøre dette!* Men husk paa, hvad Morten Luther siger herom: „Denne Fodvaskning falder den gamle Adam meget svær. Thi han vil bestandig hellere have, at man skulde tjene ham, end at han skal tjene andre; og især gaar det ham nær, naar der ingen Tak følger ovenpaa!“

Men vor Herre Jesus Kristus, Troens Begynder og Fulde-
ender, som rensede os i Daabens Vandbad ved sit Ord, og som vil vedblive at rense sig et Ejendoms Folk, nidkjært til gode Gjerninger, han hjælpe os ved sin Helligaand, at vi maa, medens vi vandre sammen paa Vejen hernede, lære at tvætte hverandres Fødder, at vi ikke skulle hindre, men hjælpe hinanden i at naa Maalet og at vandre i det nye Jerusalems rene Gader med de rene Fødder! Amen.

Denne Prædikens Ejendommelighed ses bedst ved en Sammenligning med Formanden, Ed. Nyeborgs. Den er langt mere stiltfærdig og indirekte, men ikke mindre indtrængende.

Koch selv skal have sagt, at han med Hensyn til ydre Virkemidler hverken kunde eller vilde tage det op med sine to Formænd. Af Nyeborgs Prædiken (En Sædemand gik ud at saa sin Sæd. Luk. 8, 4—15) kan til Sammenligning anføres:

„Og nu *Vildbjerg, Timring og Nøvling*. Hvor har dog Sædemanden haft sin velsignede Gang med Sæden hos Eder omtrent i en Menneskealder. Hvad er Udbyttet for Eder? Vide I det? Med mindre I ere stillede som Præsten, der i sin Prædiken om Sædemanden sagde: Se, Folk, vi høre til den tredie Slags. Han troede, alle havde det som han selv . . . Det er Guds usigelige Naade og Barmhertighed imod Eder i Eders Pastorat, at det er sket og sker hos Eder: En Sædemand gaar ud at saa sin Sæd. Hvilken Gaard, hvilket Hus og Menneske har ikke faaet Besøg af Sædemanden med sin Sæd, ligefra Helmosedal til Skibild Bro og fra Trøstrup til Helleskov og Ejsingkjær Mose. Og hvad er der saa kommet ud af det her i Tiden, og hvad blive I saa til i Evigheden, I *Vildbjerg, Timring og Nøvling* Folk? . . . Ak! I kalde Eders Præster strenge, medens disse med Suk og Taarer raabte *Eders* Navne ind i den gode Hyrdes Øren og med Frygt og Bæven bar den frelsende Sæd til Eder, som I lode Djævelen tage af Eders Hjerter. Ville I forlade denne Verden uden Omvendelse og Tro? Tør I virkelig træde frem for Kristi Domstol? Gid Herren Jesus maatte velsigne disse vore Prædikener til Eders Omvendelse fra Satans Magt til Gud osv.“

Herningtiden (1889—1901) var rige Udviklingsaar for Koch saavel med Hensyn til hans personlige Kristenliv som til hans Forkyndelse. Faderens Død (1895) førte ham som allerede omtalt, ind i en religiøs Krise, der bevirkede, at han tog et bestemtere Stade end hidtil indenfor Indre Mission.

Hvor stor en Betydning Stiftsprovst C. F. Koch havde for hele hans Udvikling fra Barndom til den voksne Alder saavel

som for hele hans Gerning som Sognepræst og Provst fremgaar klart af den Tale, han holdt ved sin Faders Jordefærd i Ribe St. Catharinæ Kirke den 9. Juli 1895. Af denne Tale følgende:

Der fortælles om Apostelen Paulus, paa den tredje Missionsrejse mod Slutningen, da han hastede for at naa Jerusalem til Pinsefesten, at han kom til en By, hvor han skulde vente nogle Dage, og hvor han saa opholdt sig hos Menigheden. Og saa godt var disse Dages Samliv, at Vennerne, da det skulde afbrydes, trængte ind paa ham med Bøn om, at han skulde blive hos dem og ikke drage op til Jerusalem. „Men,“ siger Evangelisten Lukas, som beretter os dette, „da han ikke vilde lade sig overtale, bleve vi stille og sagde: *Ske Herrens Vilje!*“ Og han tilføjer saa i det næste Vers: „Men efter de Dage, da vi vare færdige, drog vi op til Jerusalem“ (Ap. Gern. 21, 14—15).

Der er noget i denne gamle Beretning, som altid vender tilbage og genopleves i Smerte dér, hvor Mennesker have faaet Lov til længe at leve sammen i Kærlighed og saa skulle skilles, idet en af dem skal rejse bort paa Dødens store Rejse. Hist var det Paulus, de søgte at overtale. Men her kunne vi komme til at staa overfor Gud som de, der bede ham meget om en Stund endnu at beholde det Menneske, om at Rejsen maa udsættes noget, ja som de, der i Bønnen søge at overtale Gud. — Og da disse Ting begyndte at ske, som nu her ere afsluttede, da kom det saaledes til os Børn, at vi, hver paa sit Sted, foldede vore Hænder og, skønt langt adskilte fra hverandre, forenede os i den enstemmige, inderlige Bøn om, at vi dog, om det var muligt, maatte beholde vor kære Fader nogen Tid endnu. Ja, om det var muligt, det føjede vi til, for vi turde ikke andet og vilde ikke andet. Men Gud saa det jo i vore Hjerter, at vi haabede paa og bad om, at det

maatte være muligt, og han saa, at det vilde være os saa svært, om det ikke var muligt. — Vort Samlivs Dage havde været saadanne, at vi havde saa ondt ved at tænke os og taale at tænke paa, at det Samliv nu skulde ophøre her paa Jorden. Han havde jo været saa meget for os lige fra Barnedagene og op gennem de mange Aar. Ja, lige fra Barnedagene, da han samlede os om sig og fortalte os om Gud Fader i Himlen og hans Rige her paa Jord og om Guds Børn og deres Liv og deres Hjemgang. Hvor blev de lyslevende for os under hans Fortælling, disse store Skikkelser, Abraham og de andre i den gamle Pagt, der fik Forjættelsen og troede og ventede, biede og døde uden at se dens Opfyldelse, men saaledes, at de hilsede den langt borte og overgav det til den næste Slægt at fortsætte med de udrukke Hænder imod ham, som skulde komme! Og Skikkelserne under den nye Pagt, han, der tog Barnet i sine Arme, og han, der vendte sig imod ham paa Korset med Bønnen „Herre, tænk paa mig!“ — og alle de andre, hvor blev de store for os og kære, medens han fortalte os om dem! Der er gaaet mange Dage siden, og mange Indtryk ere komne til; men vi Børn føle alle, at vi over alt det senere tilkomne bevare som uudslettelige disse Indtryk fra Bibelhistorien, som han fortalte os den i de gamle Dage, da vi vare smaa; thi disse store Skikkelser af Guds Børn, de brændte sig ind i vore Barnesjæle, saa det endnu kendes paa Spejlene derinde, at de staa der. — Og siden, hvor hjalp han os med at holde Jul! Vi glemme ikke de mange Juleaftener derhjemme, da vi samlede, og da han saa, ofte under Taarer, læste for os den gamle Beretning om det, der skete i Bethlehém, da Kejser Augustus havde befalet, at al Verden skulde skrives i Mandtal. Hvor blev det Evangelium stort for os. Og vi fik Lyst til at sige med Hyrderne: „Lader os dog gaa til Bethlehém!“ og at „komme hastelig“ ligesom de. Og naar nu vi Præster, som da vare hjemme som Børn og unge, staa

i vore Kirker ved Juletid og oplæse det gamle Evangelium, da faa vi Mindets stærke Bud fra de gamle Dage, da vi hørte det saaledes af ham. — Og han pegede paa Frelseren, naar vi holdt vore Møder og samledes i Hjemmet. Og dér have vi jo i Aarenes Løb holdt mange Møder med hverandre, nogle i Fryd og andre mere i Vemod. Og naar saa Mødedagene vare forbi, og vi skulde skilles, da pegede han paa ham, der kunde holde os samlede i Aanden og gøre det saaledes, at vi aldrig skulde mødes for sidste Gang. Og naar vi mødtes ved Gravene, hjalp han os med at se hen til Sejrherren over Døden, saa at vi kunde høre Paasketonerne over vore Grave. — Og hvor har han ikke taget os ved Haanden i Livets mange Anliggender, ja fulgt hjælpende og medarbejdende med ind i al vor Læsning og i al vor Gerning, fra de første Skoleaar og ned til den sidste Tid, idet han med Tugt og Trøst — ogsaa med Tugt — og med Kærlighedens Taalmodighed og Forstaaelse tog Del i og hjalp os i alle vore smaa og store Sorger og Glæder! — Ja, han har været saa meget for os alle! Og derfor var det, at vi prøvede paa i Bønnen at overtale Gud, om det var muligt, at vi beholdt ham lidt endnu hernede. Og saa gik det saaledes, at vi kom til at opleve dette Ord: „Han vilde ikke lade sig overtale“.

Hvorledes han prædikede i Herningtidens sidste Aar, ses af hans Afskedsprædiken i Herning Kirke den 5. Avg. 1900, udgiven efter Opfordring af Venner (Provst G. Koch: Afskedsprædiken i Herning Kirke. Herning, Kjærsgaards Bogtrykkeri. 1900).

Af denne Prædiken over Matth. 7, 22—Enden (8. S. e. Trin.) skal følgende Hovedafsnit anføres:

„Dette alvorlige Ord (af Herrens Bjerghprædiken) er et Ord til Selvprøvelse for hvert troende Menneske, ikke mindst for Lederne i Menighederne og for Præsterne, men ogsaa for

alle dem, der høre Ordet Søndag efter Søndag uden at eje Troens Fred og uden alvorlig at begjære at faa den“.

„Christendommen vil altid gjennem Tiderne beholde den store Indflydelse over Menneskenes Tanke, Fantasi og Følelse — det har ingen Nød! men den er givet Slægten til noget mere, til Frelse. Og den vil altid, forkyndt i Aands og Krafts Bevisning, beholde sin Indflydelse over de enkelte iblandt os. Men vil den frelse vore Sjæle?“

„Det beror paa, om Du omsætter det hele i Virkelighed, om Du gør Overgangen fra at høre Ordet til at gjøre det. Her lægger den onde sine Snarer, om end disse ere usynlige for os. Her vil han anbringe *sit* Skjel, imellem at høre og at gjøre. Et nu umærkeligt Skjel, men et Skjel, der efter Døden vil uddybe sig til det store Svælg, der er befæstet mellem Abraham og den rige Mand. Thi dette Svælg har her i Tiden sin Begyndelse just paa det lille Stykke, der ligger mellem at høre og at gjøre. Her vil Satan have et Skjel, der skal blive til det uoverstigelige Svælg. Men Jesus vil have en Overgang, saa Du faar det hørte omsat til Virkelighed i Dit Liv“.

„Hver, som hører disse mine Ord og gør ikke efter dem, skal lignedes ved en daarlig Mand, som byggede sit Hus paa Sand.“ — Ved ‚disse mine Ord‘ kunne vi først tænke paa den Formaning til *Omvendelse*, som Herren har udtalt kort forud i Bjergprædikenen, hvor han siger: ‚Gaar ind ad den snævre Port; thi den Port er vid og den Vej er bred, som fører til Fordærvelsen, og de ere mange, som gaa ind igjennem den. Thi den Port er snæver og den Vej er trang, som fører til Livet, og de ere faa, som finde den!‘ Ja gaa ind ad den snævre Port! — dette Ord har Du hørt tit, og Du har maaske ogsaa tit givet det Ret, ja begyndt at bearbejde denne Formaning i Din Tanke, saa Du tænkte paa at gjøre det, og i Din Følelse og Fantasi, saa Du blev varm og bevæget ved at betænke den Salighed, Du vilde finde ved at gjøre det. Men i disse

Tanke- og Følelsestilstande er der ingen Fred, ingen Salighed, heller ingen Modstand fra det gamle Menneske; thi det hele er jo ikke Virkelighed. Derimod, saasnart Du begynder at omsætte det i Virkelighed, saa begynder Modstanden fra det gamle Menneske, men saa begynder ogsaa Saligheden og Freden . . .“.

„Men i dette Punkt (,høre‘ og ,gøre‘) ligger den Sjælens Kraftanstrængelse, Tagen sig sammen til Handling, som Djævelen fremfor alt vil forhindre . . . Hos enkelte Mennesker, hvis Fortabelshistorie skildres i Bibelen, finde vi dette Træk: ,lige ved at frelses og dog fortabt‘ (Judas, Kong Saul)“.

„Men naar Herren i vor Text taler om det skæbnesvangre i at høre ,disse mine Ord‘, men undlade at gjøre derefter, da kunne vi ikke blot tænke paa Ordet om Omvendelse, om Indgangen gennem den snævre Port, men ogsaa paa det Ord af Herren, der følger lige efter, paa Ordet ,Vogter Eder for de falske Profeter!‘ Her er en alvorlig *Formaning til Helliggjørelse* for dem, der ere begyndte at vandre paa den Vej, der fører til Livet. Og disse falske Røster samle sig netop i dette, at de ville forføre til at høre uden at gjøre, forføre os til at sige: Herre, Herre!, men uden at lade det blive til Gjerning og Virkelighed med at tjene denne Herre“.

I denne Afskedsprædiken er Vækkelsestenen fremherskende. Af „disse mine Ord“ nævnes kun Ordene om Omvendelse og Helliggjørelse, derimod ikke Ordet om Guds Retfærdighed af Naade. Hertil kunde der have været god Grund ud fra Bjergprædikenens Thema: „Uden eders Retfærdighed overgaar de skriftkloges og Farisæernes, komme I ingenlunde ind i Himmeriges Rige“ (Matth. 5, 20). At den Tone, som viser Vej til Troens Fred og Glæde, forøvrigt ikke savnedes, fremgaar klart af manges Vidnesbyrd fra denne Tid. Hans Forkyndelse indskrænkede sig ikke til at drive paa „Sjælens Kraftanstrængelse“ og „Tagen sig sammen til Handling“,

men pegede tydelig paa Korsets Evangelium som „Guds Kraft til Salighed for hver den som tror“. Og ikke nok med at vise hen til Korset. Indremissionær Kr. Jakobsen, der i Kochs Vildbjergtid var Lærer i Nøvling, siger i et af sine Smaaskrifter, at Provsten i Herning forstod at føre sine Tilhørere ikke blot hen til Golgatha, men til den opstandne Frelser, som lever i sin Menighed alle Dage.

Hvor nær Koch var knyttet til dansk, særlig jydsk Natur paa Herningegnen, skinner ofte frem gennem de Billeder fra Naturen, han har benyttet i sine Taler. I denne Sammenhæng kan her nævnes Indledningen til en Tale, han holdt ved Bethodsdamødet 1904 (i Odense):

„Naar jeg stod i min Gadedør i Herning Præstegaard og saa mod Nord ud i den flade Egn, havde jeg omtrent i lige Linje 3 Kirker liggende for mig . . . Naar Vejret ikke var helt klart, saa jeg kun den første Kirke, skimtede maaske den næste, men kunde slet ikke se den fjerneste, og naar jeg saa to hvide Huse, der laa mellem den første og den anden Kirke, 1¹/₂ Mil ude i Terrænet, saa det ud for mig, som om de skød sig sammen i et Plan og laa lige langt borte, medens det, naar jeg kom ud tæt til dem, viste sig, at det ene kunde ligge et godt Stykke længere borte end det andet. Denne Ejendommelighed ved jordisk Fjernsyn, at de fjerntliggende Ting skyder sig sammen i et Plan, finder vi ogsaa ved det profetiske Blik ud i Fremtiden, saaledes som vi lærer det at kende i Bibelens Bøger“. —

For Missionsskolens Elever, de senere Missionærer i Kina og Indien, havde Kochs Prædiken en saa stor Betydning, at den prægede dem for bestandig. Søndag efter Søndag sad de under hans Prædikestol i Herning Kirke.

Koch gik meget ud i sine Sogne, og hvad han saa og hørte af det daglige Liv derude, formede sig paa Prædikestolen som Billeder, der gik lige ind i Tilhørerne. Præsten N. M. Bærris

fortæller („Kolding Folkeblad“, Novbr. 1922), at han som ungt Menneske i Felding Kirke hørte en Prædiken af Koch, der endnu 30 Aar efter stod saa klart og tydelig for ham, som var det igaar. Koch talte om Bønnen (Tekst: Apost. Gern. 4, 23 ff.): Naar man skulde bede, gjaldt det om først at faa styrket sin Tillid til Guds Evne og Vilje. Man maatte have et fast Staasted i hans Ord og Forjættelser. — Og saa brugte han et for Landboere meget malende Billede: Naar en Vogn var gaaet i Bløde og et Par Heste skulde trække den op, maatte man først skaffe Hestene noget at staa paa; thi da først kunde de rykke. Sank Hestene selv i, hjalp det ikke noget. Saaledes skulde vi, før vi kom frem med vore Begæringar til Gud, have en fast Grund at staa paa; thi da først blev der Kraft i Bønnen. — Og saa stod han selv der paa Prædikestolen saa fast og stærk, saa at hele hans Skikkelse blev en levende Illustration til hans Prædiken.

Paa den anden Side kunde han anbringe en Sætning, som var beregnet paa en enkelt og kun blev forstaaet af denne. I en Prædiken sagde han: „Vi Mennesker leves mere end vi lever“. Han forklarede bagefter paa Forespørgsel, at han her ved havde tænkt paa en Tilhører, som han vidste tumlede med Spekulationer om Viljens Frihed. Koch selv var ligesom Luther stærkt inde paa dette for Tanken uløselige Problem.

I Herning, saavel som tidligere i Vildbjerg, samlede han stadig en stor Tilhørerkreds, deriblandt ogsaa mange fra de omkringliggende Sogne. Han tog alle Samfundsklasser, fra de jævne til de mest dannede. En Søn af Distriktslæge A. Thierry, Videbæk, der sammen med sine Forældre som Barn havde hørt Koch i Timring Kirke, skrev mange Aar efter (1929) til Biskop Kochs Datter: „Skønt jeg kun var en lille Dreng paa en halv Snes Aar, har jeg dog bevaret et mægtigt Indtryk af Gudstjenesten i Timring Kirke i 1886—87. Alle-rede Menighedens jublende Salmesang løftede mig som paa

Biskop Gabriel Koch.
Efter Maleri af Knud Larsen.

Lærkevinger over Skyerne, og hvor betaget lyttede jeg ikke, naar Deres Fader begyndte at prædike saa varmt og inderligt, saa stærkt og klart, som jeg aldrig havde hørt det før og da heller ikke siden; det var som rejste sig Piller og Buer, der føjede sig sammen til et stort og lyst og dejligt Kirkerum, hvor Koret var aabent, saa man kunde se lige ind i Himlen“.

Biskop Kochs Forkyndelse i Bispetiden læres bedst at kende af de Betragtninger, som i Aarenes Løb fremkom, især i „Ribe Stiftstidende“ og „Nationaltidendes“ Søndagsblad, mest til Allehelgensdag, Jul, Paaske og Pinse. Disse Betragtninger, omend i Formen lidt anderledes, falder sammen med de Prædikener, han paa de store Højtidsdage holdt i Ribe Domkirke.

I et Brev, som Koch i sin første Præstetid skrev til sine Forældre, hedder det: „Igaar havde vi Allehelgensdag; det er snart den Søndag, jeg holder mest af“. Denne Kærlighed til Allehelgenssøndag, med dens Skriftstykker af Joh. Aab., staar i Forbindelse med hans Fortrolighed med Joh. Aab. og hans Guldmedaljeafhandling om Mellemtilstanden (1885). Ikke blot Allehelgenssøndag, men ogsaa andre Søndage, kom han ofte tilbage til de salige Sjæle i Dødsriget. Missionsskoleeleverne i Herning sagde undertiden efter endt Gudstjeneste: „Idag var Provsten igen i de dødes Rige, og vi havde nær ikke faaet ham op igen.“

Under Overskriften: „Mørket og Lyset“ skrev Biskop Koch til Allehelgensdags Tekst (Matth. 5, 13—16) en Betragtning, hvoraf følgende („Nationalt.“ 3/II 12):

„*Bladene falder.* Enkelte faldt i Foraaret, da haardt Vejr og Storm brød ind over de nysudsprungne Træer. De Blade laa grønne og kraftige under Træerne, saa at sige imod Naturrens Orden. Flere faldt sidst paa Sommeren, i de Dage, da det varme Vejr afløstes af Byger og Blæst. De Blade var ikke

saa saftige og grønne som de første, der faldt. De var ikke saa bløde. Sol og Vejr havde mærket dem. Men færdige var de ikke, visne var de ikke. De havde kunnet blive ved en Tid endnu“.

„Men mod det Fald af Blade, som vi nu oplever, er det andet kun Smaating. Nu falder de alle, alle. De følges ad. Og de er færdige, visne. De kan ikke mere. Forbindelsen mellem dem og det levende i Træet er afbrudt eller næsten afbrudt. Saa svag, at der ikke behøves en Storm til at rive den over. Deres egen Tyngde slaar til, især naar de er vaade, og der saa kommer blot en Luftning i Trætoppene. De synker trætte ned et efter et. Saa ligger de i Bunker sammen. Efteraarets Muldlugt og Bladenes Liglugt fortæller om, at nu slutter det af med dette Aars Liv. Alle de, der oplevede det Foraar sammen, og som gennemlevede den Sommer med hverandre, — de er nu færdige“.

„Ligesom vi Mennesker, Slægt efter Slægt. Jeg gennemsaa forleden i ‚Gejstlig Stat‘ den kronologiske Fortegnelse over de gamle Præster, ordnede efter deres Kandidataar. Først de fra Fyrerne, saa Halvtreds-Aarenes Kandidater, saa de andre yngre derefter. Nu var der kommet en ny Udgave. For 3 Aar siden, 1909, kom den forrige. I denne sidste var der 23 Kandidater fra Fyrerne. I de forløbne 3 Aar er heraf 10 døde, altsaa 43 %. Af Halvtredsaarenes Kandidater er i samme Tidsrum død 31 %. Af Tredsernes Kandidater 17 %. Saa tager det af. Spredtvis falder Bladene ogsaa i Foraar og Sommer. Men i Alderdomsaarene — da falder de alle, alle“.

„Vi ligner Bladene, som falder. Og vi kan ikke trøstes af Skoven med Digterens Henvisning til, at ‚et bedre Foraar kommer‘. Thi de faldende Blade faar aldrig Del i det Foraar. Det gør kun andre af samme Slags. Livet fortsætter sig i andre Blade, men kommer aldrig mere i dem, der døde. De faldende Blade prædiker Død; men de prædiker ikke Opstandelse. Og derfor minder denne Aarstid os stærkt om det

tunge og mørke, som staar os for i Døden, det Salmisten kalder Dødens Skygge“.

„Ind i dette Mørke lyder saa Jesu Kristi Ord til hans Disciple: *I er Verdens Lys!* Han vil, at hans Menighed skal lyse op i Mørket og lyse over Vejen gennem Mørket og ud af Mørket. Den skal være Verdens Lys; den skal skinne og lyse for de stakkels Mennesker, der famler i Mørket, saa at de kan se, hvor de er, og hvor der er Vej til Lysets Hjem. Det er hans Menigheds Program. Det er godt, at han ogsaa har sagt et andet Ord om den Sag. Han har sagt: *Jeg er Verdens Lys!* Og Beviset for, at han er det, er jo hele hans Liv, hans Død og Opstandelse“.

Et gennemgaaende Træk i Kochs Forkyndelse er fra først til sidst dens kristocentriske Karakter. Ligesom hos Martensen er Kristus det alt beherskende Midtpunkt, og herfra falder der Lys over alle Enkeltheder. Saaledes i en Julebetragtning („Ribe Stiftst.“ 1911):

„Nu er det Jul! Du faar en Juleaften igen. Ikke ganske som dine første Juleaftener. I Livet kan intet gøres om. Heller ikke Juleaften. Julen træffer dig ikke der, hvor du stod, da du første Gang oplevede Jul. Ikke en Gang der, hvor du stod sidste Juleaften. Forandringen, Omskiftelsen fuldbyrder sig ogsaa over dig — og over dine. Men endnu en Gang kommer Julen til dig — og til dine — som et Menneske en Gang udtrykte det (Carl Koch: Fra Bakkens Top. S. 8):

Nu kommer igen den søde, velsignede Julekvæld;
nu strømmer igen til Sjælen de tusinde Minders Væld,
det hvisker om gamle Dage, den Gang vi var ganske smaa;
det er, som vi stod paa Bakken og Kirker i Heden saa“.

„Hele Bibelen samler sig om Juleaften som sit Midtpunkt . . . I den gamle Pagt drejer sig alt om ham, der skulde komme, i den nye om ham, der kom. Paa hvert Blad af Evangelierne

er det ham — ikke andet end ham. Men om Brevene i det nye Testamente gælder det samme. Tag Romerbrevets mægtige Tankerækker. De samler sig om ham. De udmunder i Beundringens Tak for ham. „O Dyb af Guds Rigdom og Visdom og Kundskab! Hvor uransagelige er hans Domme og hans Veje usporlige!“ — Tag Efeserbrevet med dets brede Bølgegang. Det er ham, der satte alle Bølgerne i Bevægelse og bringer dem til Hvile. Og Apostelen bliver ikke færdig med at granske over Kristi Kærlighed; granske den efter alle dens Dimensioner, baade Bredden og Længden og Dybden og Højden. — Tag Peters haabfyldte Breve, læs Johannes' Breve, der gennemtones af Kærlighedens Grundakkorder, eller fæst dit Øje paa det nye Testaments sidste Bog, Bogen om de Kristnes Udholdenhed og Tro og om Kilderne dertil. Det er *ham* hele Tiden. Det er Julevirkninger alt sammen, Variationer over Englesangens Thema paa Bethlehems Marker. Det er Ære være Gud. Det er Fred paa Jorden, der arbejder sig frem. Det er Mennesker, der skal fyldes af Guds Velbehag“.

„Det samler sig om Jul, om Guds Gave, om Barnet, der fødtes i Bethlehem. Men det er ikke blot i Bibelen, det samler sig om Jul. Læg Øret til Menneskelivet, der pulserer saa stærkt omkring os i disse Dage ind mod Jul. Hør, hvor de pruster og hvæser, de store Lokomotiver, der trækker de lange Vognrækker med Mennesker og Gods, mens Ankomst- og Afgangstider forskydes i den kroniske Forsinkelses brogede Uorden. Juleskibene kommer. Frænder samles kønt igen, som Fugleunger paa Grene. Hjærter og Tanker og Ønsker styres til de kærester Steder paa Jorden. Bøger og Blade, Arbejdere og Arbejdsgivere, lige til den mindste lille Bydreng i Butikken mærker det. Hjemmenes Travlhed, Rengøring og Madlavning, Spænding og Forberedelser. Det er Jul. Det er indirekte, tit meget indirekte, at dette samler sig om Jul. Men det kom dog derfra. Hvis Jul ikke var, vilde det ikke

saaledes blæse til Samling gennem alle Jordens Egne i disse Dage. I sidste Instans ligger dog Bethlehems Krybbe bag ved det hele. Derfra er dog Bevægelsen udgaaet. Og derom samler det sig. Dertil rejser de alle sammen, helbevidst, halvbevidst eller ubevidst. De rejser til Jul“.

„Og alle de, der ikke mere rejser, de, der ligger stille under Mulde og ikke kommer med, naar vi samles med hverandre Juleaften! Julen, Frelseren, der blev født, er dog det eneste Haab, ogsaa for dem. Ogsaa paa Kirkegaarden er der Juleaften. Alt samler sig ogsaa der om ham. Havde de da ham? Fik han dem? Han, som alene kunde give dem en salig Død, — han alene kan give dem en glædelig Opstandelse. De ligger og venter. Ingen af os kan kalde dem frem. Kun han, naar den Time kommer, da de, som er i Gravene, skal høre Guds Søns Røst. Alle deres Udsigter, alt deres Haab — kun i ham“.

Kristus, den korsfæstede og opstandne Frelser, er ligeledes det Thema, over hvilket hans Paaskeprædikener er bygget. I Tillæg til „Natt.“ (4/4 15) findes en Betragtning under Overskrift: Paaskens Kraft, saalydende:

„Paa denne Side Opstandelsen fra de døde kan ingen til Bunds sige, hvad *Paaskens Kraft* er. Men noget stort og mægtigt maa det være, siden *Paulus* kan sige, at han ikke endnu helt kender den Kraft“.

„Han længes efter — siger han — *at kende hans Opstandelses Kraft* (Fil. 3, 10), Kraften i Jesu Opstandelse. Hele Tiden fra Damaskusdagen til Dødsdagen, er han i Forhold til den Kraft, rækker efter den, øser af den, tilegner sig den mere og mere. Men paa een Maade i hans Kristenlivs Morgentimer. Da er Opstandelsens Kraft en Kraft til at besejre hans Afmagt under Synden, som han vaander sig under. Det ender i et: „Gud ske Tak ved Jesus Kristus, vor Herre. Saa er der da nu ingen Fordømmelse for dem, som er i Kristus Jesus, dem, som ikke vandrer efter Kødets, men efter Aanden“.

... „Aarene gaar. Vi bruger ‚hans Opstandelses Kraft‘ imod Synden og mod den Afmagt, der følger af Synden. Men mere og mere faar vi tillige Brug for den samme Kraft paa en ny Maade. Overfor en ny Fjende. *Overfor Døden*. I Livets Eftermiddagstimer færdes vi meget i Egnen omkring Kirkegaardens Port. Og der er de sorte Skygger. Nu ham. Nu hende. Vi dør daglig. Der høres Skridt, der nærmer sig. Da staar vi atter ved ‚hans Opstandelses Kraft‘. Hjælp os mod Døden, mod Forkrænkeligheden, mod de dybe Skygger, mod Mørket, mod ham, der har Dødens Magt, mod den sidste Fjende! Hjælp os i vor Afmagt og Kraftesløshed, Dødens kolde Kraftesløshed. Hjælp os med din Opstandelses-kraft“.

„Saa gaar vi saaledes fra Dag til Dag og behandler Døden med Paaske. Vi har ingen anden Urt imod den. Vi ved ikke selv til Bunds, *hvorledes* den Sejr skal vindes. Men vi, der skal dø, hilser den levende, opstandne Frelser med Bønnen: O, lad mig kende dig og din Opstandelses Kraft. Mere og mere. Nu og i min sidste Time“.

Som Aarene gik, blev Biskop Koch mere og mere Paaskens Prædikant, og Grundtonen i hans Forkyndelse blev ikke blot det, „der foregaar ude paa Kirkegården“, men det levende Haab om det evige Liv ved Jesu Kristi Opstandelse fra de døde. Dette gælder saa godt som alle Prædikener fra hans sidste Aar. Det er betegnende, at hans sidste Prædikener blev holdt 1. og 2. Paaskedag (1922) i Ravsted og Tønder Kirker. Da han dødssyg kom hjem fra denne sidste Rejse, der havde været ham en Samvittighedssag, sagde han: „Nu er jeg færdig“.

Hans Pinsebetragtninger, hvoraf der ligeledes fremkom adskillige, fremsætter Aandens Gerning, der fører Mennesker hen til Kristus, ind i Troen paa ham og i det evige Liv ved ham.

Til Pinsedag 1913 („Nationaltidende“): ... „Saaledes er-

fares Aandens Gerning ogsaa nu i den kristne Menighed. Han levendegør for os og i os en af Herrens Levedage. Og derigennem ham selv. Han levendegør Mindet. *Langt stærkere og anderledes, end naar vi mindes afdøde Mennesker, vi elskede.* Thi samtidig med, at deres Ord, maaske fæstnede i gamle Breve fra dem, levendegør Mindet om dem og bringer dem nærmere til os, føler vi os skilte fra dem ved et Svælg, et Tidens Svælg, tiltagende i Bredde Aar for Aar, et Begivenhedernes Svælg, der mere og mere opfyldes af Begivenheder, som de ikke saa og ikke kender, og som derfor mere og mere skiller os fra dem. Vi kan ikke komme over dette Svælg. Det voxer. Vi føler dem nær ved os i Mindet, men samtidig — ogsaa klart — langt, langt, borte fra os“.

„Men anderledes med Herrens Minde, naar Aanden gør det levende. Saa bringes et Ord af Herren nær til os. Saa bringes en Gerning af ham nær til os. Og dette saaledes, at det ikke mere er langt borte. Det er kun nær ved“.

„Og idet Aanden levendegør Mindet, hans Ord og Gerninger, og bringer dette nær til os, bliver han selv levendegjort for os og kommer nær til os. Vi føler, at han hører Nutiden til, i lyslevende Virkelighed, saa han kan tale til os og gøre sin Gerning med os og i os. Og saa kan vi tale til ham, tro ham og tjene ham“.

„Derfor staar der i Pinseevangeliet (Joh. 14, 23—31) ikke blot: ‚Den Helligaand, han skal minde Eder om alle Ting, som jeg har sagt Eder! Men der staar ogsaa — og disse to Ting er ét og det samme —: ‚Min Fader skal elske ham, og vi skal komme til ham og tage Bolig hos ham‘. Idet Aanden levendegør Herren for os, *kommer han selv lyslevende til os*“.

„At opleve dette er at opleve Aandens Gerning, at holde Pinse“. —

Megen Vægt lagde Biskop Koch paa at prædike klart om Frelsens Tilegnelse i Troen. Evangeliet skal forkyndes ube-

tinget. Han skriver i „Præst og Menighed“ (S. 13): „Det vakte Menneske, som spørger efter Tro, skal have en saa evangelisk Prædiken som muligt. Der maa ikke sættes Betingelser (i Retning af Angerens Dybde, Villighedens Grad osv.) ud over Guds Ords Betingelser“. I denne Forbindelse anbefaler han den unge Præst at studere „Bornholmernes“ („Luthersk Missionsforening“) Ensidighed.

I en Prædiken til 3. Søndag efter Hellig 3 Konger (Luk. 17, 5—10) taler han om „Troens Væxt“ (Natt. 25/2 14):

„Glæder Eder i Herren! Atter siger jeg: glæder Eder, gør det altid! At naa og at bevare denne Kristendommens Grundstemning kræver Tro. — Men naar det brister herpaa, slaar *Træthed og Forsagthed* sig til. Undertiden ser det ud, som om disse to tunge Ting præger mange ældre Kristnes Liv. Især naar Skuffelsen kommer, naar Kræfterne tager af, naar Sygdommen melder sig og Dødstankerne banker paa Døren. Jeg skulde, jeg kunde sejre herover; men det kræver Tro. „Gid jeg var som i de forrige Maaneder, som i de Dage, da Gud bevarede mig, da hans Lampe lyste over mit Hoved, da jeg gik igennem Mørket med hans Lys; som det var med mig i min Høsts Dage, da Guds Fortrolighed var over mit Telt!“ (Job 29, 2—4). Men at faa det saaledes, have det saaledes, kræver Tro. — Saa fødes den Bøn til Herren: Giv os mere Tro!“ —

Koch raadede Ordinanderne til at prædike kort og klart. Al Vidtløftighed, navnlig i Prædikenens Indgang og Udgang, bør undgaas. Under Forberedelsen skal derfor Saksen flittig bruges, især ved Indledningen og Slutningen. Det er ikke godt, naar Tilhørerne sidder og længes efter, at Præsten skal sige Amen. Vestjyden siger med et lunt Smil: „Amen er et lille Ord; men det hænger i en lang Traad“.

Det maa beklages, at den praktiske Gerning lagde saa stærkt Beslag paa Biskop Koch, at han ikke fik Tid til at udgive

trykte Prædikener. Forøvrigt var det ikke let at fæstne hans Taler med de fine Nuancer og Betoninger paa Papiret. Allerede i Oplæsningen af Evangeliet gav han en Udlæggelse ved en let Understregning af enkelte Ord.

Biskop Koch kan betegnes som en af den danske Kirkes betydeligste Prædikanter i det 20. Aarh.s første Fjerdedel. Hans Forkyndelse, er der bleven sagt, var ikke lidet forskellig fra Københavneren Ricards. Forskellen mellem dem kan maaske antydes ved de to Tillægsord: aandfuld og aandrig. Kochs Forkyndelse var præget af de vide Udsigter fra Bakkens Top over Jyllands Heder, Enge og hvide Kirker.

Til Slutning to Udtalelser om Biskop Koch som kristelig Forkynder. Ved Jordefærden udtalte Kochs Efterfølger paa Bispestolen i Ribe Domkirke (Novbr. 22):

„Under hans Prædikestol var det, som naar Solen oplyser et Landskab og man ser Sceneriet ligge klart og lysende for sig. Man saa de enkelte Sandheder klart og paa rette Plads og i rette Forhold. Der var Perspektiv i hans Prædiken. Den flød roligt frem som en bred Aa uden Krumninger, den slyngede sig gennem Landskabet og afspejlede Solen og Skyerne tydeligt i sine Vande. Men ogsaa Engenes Blomster, de høje Siv langs Bredderne, Husene og Menneskernes Færd tegnede sig deri, og den bar og førte os roligt med ud mod Havet, frem mod de fjerne Strande“.

Ved Biskop Kochs Bisættelse i Emauskirken udtalte hans Broder L. J. Koch: „Saa var der hans Prædiken. Den vilde jeg gerne takke ham for. Det er med dyb Vemod, jeg tænker paa, at jeg aldrig mere skal høre ham prædike. Han var den Prædikant, som har givet mig mest, og han var — ved Siden af den norske Madagaskarmissionær Johannes Johnson — den, som jeg helst vilde høre“.

„Han kunde i sine Prædikener ikke blot fortælle, hvad

Kristendom er; men han kunde ogsaa hjælpe Mennesker til at faa fat i Kristenlivet. Der blev, naar han prædikede, ligesom en Vej hen til Gud; den laa saa klart, og man fik Lyst og Mod til at gaa den“.

12. FOREDRAG OG MØDER

Medens det kristelige Liv tidligere saa godt som udelukkende havde haft sit Samlingssted i Kirken og i Hjemmet, blev det omtrent fra den Tid af, da Koch blev Sognepræst i Vildbjerg, mere og mere henlagt til Møder udenfor denne. Indre Missions Pionerer, Kolportørerne, drog omkring med deres Bogtaske og holdt lejlighedsvis Møder, mest i Skolerne.

Allerede i 70'ne var der hist og her bleven bygget et Missionshus i vakte Sogne. I 80'ne og 90'ne, da nye Vækkelser fandt Sted, rejste sig det ene Missionshus efter det andet, saaledes at der o. 1900 stod over 400 Missionshuse i Landet, mest dog i Ribe Stift, hvor de fleste Sogne efterhaanden hvert fik sit. Disse Huse, der som Bygninger betragtede ofte var fattige og tarvelige, fik næsten altid bibelske Navne.

Samtidig rejste sig, undertiden blot som et Modtræk mod Missionshuset, i mange Sogne et grundtvigsk Forsamlingshus, hvor Præster og Højskolelærere holdt oplysende Foredrag, mest af kristeligt Indhold. Huset benyttedes ogsaa til festlige Sammenkomster med Dans, hvad der foragede Missionsfolkene. Forholdet mellem de to Huse, der undertiden var lagt i hinandens Nærhed, var ikke altid venligt. Naar Lystigheden blev lovlig stærk i Forsamlingshuset, kunde der i Missionshuset lyde et: Satans Synagoge, med tydelig Adresse til Nabohuset.

For Mødelivet blev Missions- og Forsamlingshuset den ydre Ramme i Landsognene. For Byernes Vedkommende

rejste sig, omtrent fra det nye Aarhundredes Begyndelse, en Mængde smukke Bygninger med Lokaler for K. F. U. M. og K.s Virksomhed. Koch har i sin Præstetid mest benyttet Missionshusene til sine Møder udenfor Kirken. I Bispetiden har han nogenlunde ligeligt benyttet de 3 Slags Lokaler.

Da Koch blev Biskop og ikke havde sin faste Prædikestol mere, betragtede han sig som en Rejsepræst i sit Stift. Han skrev i „Kr. Dagbl.“ (Marts 1909): „Jeg anser mig for at være en Slags Rejsepræst i Ribe Stift. Saa taler jeg i Kirker, Missionshuse, Forsamlingshuse og Skoler til mange Mennesker, gamle og unge, ogsaa til Præster. Og saa plejer de at se venligt til mig, baade naar jeg besøger Pastor Morten Larsen, og naar jeg besøger Pastor Brücker“. Adskillige Præster, saavel blandt de grundtvigske som af Indre Mission, var fristede til at forsømme deres egne Sogne, navnlig den personlige Sjælesorg, for at rejse ud. Biskop Koch har ofte mindet Præsterne om, at de først var Sognepræster, og at de ikke burde lade deres egne Sognefolk nøjes med „Spildepampen“.

Fra sit eget Rejseliv uden- og indenlands har han hentet to Billeder, som han undertiden selv har anvendt i sine Taler: I Svejts kører man mellem Bjerge, og det ser idelig ud, som om Vejen fremad er ufremkommelig, spærret af høje Bjerge. „Tit ingen Vej man ser“, og saa aabner der sig alligevel en Vej gennem Bjerget, maaske gennem en mørk Tunnel. Saaledes er vort Livs Veje forud fastlagte af en stærk og kærlig Haand. — Paa Færgerne over Belterne ser man ofte Passagererne standse paa Dækket og kige ned i Maskinrummet, hvor Maskinen arbejder støt og stadig. Den driver Skibet fremad, og det mærkes som en Sitren gennem det hele Skib. I Kristendommen er Kristus den fremadrivende Kraft, og den mærkes gennem alle Livets Forhold (meddelt af Pastor E. With).

Der skal her gives en Oversigt over de Taler og Foredrag, Biskop Koch har holdt ved Møder i Missions-, Forsamlingshuse og i K. F. U. M.s Foreninger.

Gang paa Gang har Biskop Koch talt om *H. A. Brorson*, mest i Foredragets Form, i Missions- og Forsamlingshuse. Hans Kærlighed til Brorsons Salmedigtning var af gammel Dato. Allerede i Vildbjerg og Herning blev han dybt fortrolig med „Troens rare Klenodie“, som brugtes her ved Møder i Hjemmene og i Missionshuset. Dette gav ham et særligt og levende Kendskab til denne Bog, som han gennem 14—15 Aar stod i et lignende Forhold til som Præsten ellers til Kirkesalmebogen.

Af de store danske Salmedigtere var derfor Brorson den, der stod hans Hjerter nærmest, og han fordybede sig gerne i hans Salmer. I et Foredrag anbefalede han sine Tilhørere „i stille Timer at gaa paa Opdagelsesrejser i vor Salmedigtning“. „Det er med Salmedigtningen som med den jydsk Hede. Vi har den, men den ligger uopdyrket hen. Mange Kristne har det saaledes, at det hører med til deres Julefest at dyrke et lille Stykke af Julesalmernes Land op, maaske kun et Vers af en Salme, maaske kun et Par Verslinjer, som de saa denne Julefest lever med og glæder sig over“. Brorsons Julesalmer var det Stykke Land, han selv opdyrkede.

Om Brorsons særlige Salmetone siger han (jfr. „Julestjernen“ 1902: Brorsons Salmetone): „Tilegnelsen er Brorsons Salmetone . . . De brorsonske Julesalmer bliver ikke staaende ved den historiske Skildring af Julen og dens Gave eller ved Lovsangen og Tilbedelsen (som f. Eks.: Lovet være du Jesus Krist o. a.). Nej, hos Brorson blandes Glæden over Julens Gave straks med Vemodet og Sorgen over Gavens daarlige Modtagelse i denne onde og syndefulde Verden . . . Allermest betegnende er maaske Julesalmen: „Hvordan takke vi vor Herre, for han gav sin Søn herved?“. Han maa afbryde Lov-

sangen atter og atter for at drive paa Tilegnelsen af Guds Naadegave. Og derfor er det, at der bliver „Skel“ i Brorsons Julesalmer, og at disse ved verdslige Julefester bliver de mest umedgørlige og mindst brugbare Julesalmer, medens de for troende Kristne hører til de dyrebareste“.

Ovenstaaende er taget af et Manuskript med Overskrift: Brorsons Salmer. Lignende Tanker er udtalte i Foredrag paa forskellige Steder (f. Eks. Hvejsel, Balle, Obbekær, Ribe). Af Brorsons egne Visitatsindberetninger (i Rigsarkivet) gjorde han Uddrag om dennes Rejser i det udstrakte Stift, som den Gang naaede fra Limfjorden til Tønder. Selve Rejsen til Bøvling tog i de Tider, ad Datidens usle Veje, 3 Dage (nu 6 Timer). Faldt en Visitats ud til Brorsons Tilfredshed, kunde han glæde sig som et Barn, og han istemte da gerne sidste Vers af: „Af Højheden oprunden er“:

Jeg er nu glad og meget tro
Min Frelsermand er Alfa og O,
Begyndelse og Ende osv.

Om Forskellen mellem de 3 store Salmedigtere har Koch udtalt (jfr. Julebetragtning 1912 i „Ribe Stiftstid.“): „Kingo skriver kun originale Salmer. Brorson har foruden sine originale tillige en Række Oversættelser af Salmer. Alle disse er oversatte fra Tysk. Grundtvig har foruden sine originale ogsaa en Del oversatte Salmer, men de er hentede ikke blot fra det tyske, men ogsaa fra engelsk, latinsk og græsk Salmedigtning. Desuden har Grundtvig omarbejdet nogle Kingoske og Brorsonske Salmer; men disse vinder ikke altid ved at komme i grundtvigsk Dragt. Dette gælder ganske særlig Grundtvigs Bearbejdelse af: „Den yndigste Rose osv.“ (jfr. „Prøveheftet“ 1845 og „Festsalmer“). Til den uheldige Omarbejdelse har Grundtvig dog føjet et ypperligt Vers:

Forgæves man kaster mig Graven,
Jeg gaar med min Rose i Haven osv.

der i nogen Maade bøder paa hans Hærværk mod den Brorsonske Julesalme . . . De to Linjer mødte mig første Gang i en Gravindskrift, som en Mand havde sat over sin nys afdøde Hustru“.

Da Koch flyttede til Odense, kom han i nærmere Berøring end hidtil med de kristelige Ungdomsbevægelse. Den stammede fra England, og skønt den, under Ledelse af Generalsekretær for K. F. U. M. i Danmark, Olfert Ricard, sluttede sig til den gamle Indre Mission, var den dog ikke lidet forskellig fra denne. Den drev paa „praktisk Kristendom“ og lagde ikke synderlig Vægt paa de konfessionelle Forskelle mellem Kristne.

Søndag den 16. Sept. 1900 indviede Sjællands Biskop en ny Bygning for K. F. U. M. i Gothersgade, og dermed begyndte en ny Æra for Bevægelsen i Danmark (stiftet i København Sept. 1878). I de fleste danske Byer fik efterhaanden K. F. U. M. og -K. sine Bygninger eller dog Lokaler, hvorfra Arbejdet udgik. Derimod naede Bevægelsen kun i ringe Grad ud til Landsognene. I de danske Købstæder virkede K. F. U. M.s „Sekretærer“, ofte unge teologiske Kandidater, for hvem denne Virksomhed blev en god Forberedelse til en Præstegerning. Som Yndlingsemner for deres Foredrag kan nævnes: „Kristendom og de unge“. „Kan Kristendom give Glæde“? „Kan Kristendommen give Kraft“? o. s. fr. Betegnende for Bevægelsen blev et Skrift af C. Skovgaard-Petersen med Titel: „*Troens Betydning* for den, som vil frem i Verden“, der udkom 1899 og senere i mange Oplag. (II. Oplag med en lidt forandret Titel: *Vil Du frem?* Troens Betydning for den, som vil frem i Verden. 1923).

I „Fyens Tidende“ (1912) skriver Biskop Koch under

Overskriften: „*Det kristelige Ungdomsarbejde*“ om Forskellen mellem de grundtvigske Højskolers og K. F. U. M.s Arbejdsmaade: „*Det grundtvigske Ungdomsarbejde søger at paavirke de Unge ad indirekte Vej: Højskolen prædiker ikke for de unge og vil i det hele ikke paavirke dem kristeligt direkte. Men Kristentroen er den stadige Understrøm og bærende Baggrund for Højskolens Arbejde og for den rette Højskolelærer. — Det egentlige K. F. U. M. og K. F. U. K.-Arbejde stiler paa den direkte kristelige Paavirkning; thi Verdsligheden paavirker de unge direkte, og den er paagaende. Saa maa vi ogsaa være det. Kristelig Tiltale og Samtale paa Grundlag af Bibelordet bliver det første og det sidste . . . Alt beror paa, om den kristelige Ungdomsarbejder kan finde Skæringspunktet for Ungdommens og Kristendommens Linjer og stille sig der med sit Arbejde . . . Hvor dette ikke sker, kan Taleren være nok saa dyb en Kristen og tale nok saa alvorligt til de unge om Kristendom — Ordet og de unge Hjerter gaar dog uden om hinanden, hvilket med andre Ord vil sige, at det bliver kedeligt. Man kan formelig høre, hvor det slaar Klik hele Tiden under Talen. En Gang imellem en Træffer, det meste „Forbiere““.*

Biskop Koch har i Tidens Løb holdt adskillige Foredrag i K. F. U. M.s Ungdomsforeninger. Som oftest tog han sit Udgangspunkt hos danske Salmedigtere, og Talen var uden noget engelsk Tilsnit. Et „Foredrag i K. F. U. M.“ (17/9 05) har Overskriften: „Kirken og Hjemmet“ og handler om Hjemmets Minder: I de egentlige Barndomsaar (7.—14.) er det Naturen: Træerne og Engen nærved Huset, der gør Indtryk paa Sindet; men disse Indtryk bliver siden svagere, jfr. Grundtvigs „Landet kun graahærdet nu jeg gæster og har hjemme selv jeg ved ej hvor“. Vi binder os aldrig til Naturen, som i de første Barndomsaar, jfr. J. Aakjærs smukke Vers:

Hvad var vel i Verden det fattige Liv
Med al dets fortærende Tant
Om ikke en Plet med en Dal og lidt Siv
Vort Hjerte i Skælvinger bandt osv.

Hertil kommer fra en lidt senere Tid Minderne fra Kirken: Saasom ‚Julemorgen var mit Himmerig‘, ‚Som den gyldne Sol frembryder‘, Prædikenen, Daaben og Nadveren. I Minderne ligger der en Magt til Værn mod det onde, som senere i Ungdomsaarene bryder paa indefra og udefra.

Dette udvides i Foredraget: ‚Barnemindets Magt‘ med Minderne fra Skolen. Der er tre Kredse Barneminder, som knytter sig til Skolen: 1. Lærerens Person, hvor Pligtopfyldelse og Selvfornægtelse kan raade Bod paa mulige Mangler paa Kundskaber (jfr. ‚Baard hed Skolemesteren‘ i Bjørnsøns Fortælling). 2. Undervisningen i Fædrelandets Historie. 3. Kristendomsundervisningen.

I ‚Ribe Drengesforbund‘ (24/1 13) talte han til Drengene om: Tre slemme Drenges.¹³⁰ I stærkt udvidet Skikkelse holdtes samme Foredrag ved Skolemødet i Kolding (14/5 13): ‚Fra Affaldsdynger i Ægypten, navnlig fra den gamle, forlængst forsvundne græske Oldtidsby Arsinoe i Landskabet Faijum er der i nyere Tid fremdraget Bunker af Breve, der har holdt sig godt i det tørre Sand fra o. 200 e. Kr. Paa det daglige Livs græske Sprog, der minder om det nye Testamentes, giver disse Breve, som Brevskriverne aldrig har tænkt sig offentliggjort, et højst interessant Indblik i Forhold og Tanker. Drengen *Theon*, en forkælet Knægt, bebrejder sin Fader, at han ikke har taget ham med til Aleksandria: ‚Du har baaret dig kønt ad! Du har ikke taget mig med til Byen. Dersom Du ikke tager mig med til Aleksandria, saa vil jeg ikke skrive til dig, heller ikke tale med dig eller ønske dig Sundhed‘.

„Den noget ældre *Antonis Longos*, for Tiden Soldat i Rom, hvor han er ved at gaa i Hundene, skriver hjem til sin Moder: Hver Dag beder jeg for dig til Serapis. Jeg er næsten nøgen og lider af Udslet. Til Slutning: ‚Ved du ikke nok, at jeg hellere vilde være Krøbling end at vide, at jeg skylder noget Menneske en Obol endnu‘ — et fint Vink til Moderen om at sende ham Penge“!

„Den tredje slemme Dreng er den noksom bekendte fra Lucas Evang. 15: Den fortabte Søn“.

„Resultatet af Historien om de 3 slemme Drengene: Det rent fysiske, dybe Fællesskab mellem Forældre og Børn gælder til alle Tider. Forældrene er de givende, og de har ogsaa mest at give af. I Opdragelsen er det Forældrenes Opgave at bevare Børnene for Theons Trods, for *Antonis Longos*'s Elendighed og fra den fortabte Søns aandelige og legemlige Undergang mellem Svinene. I Opdragelsen har Hjemmet den største Chance, medens Skolen har sin særlige Opgave i Kundskabsmeddelelsen, som dog, hvad Børnenes Opdragelse angaar, væsentlig er et Surrogat“.

Den usynlige Verden. — Et Foredrag med denne Overskrift blev holdt af Biskop Koch ved det store Skolemøde i Varde den 13. Maj 1913. Samme Foredrag med nogen Variation, eller Taler af lignende Indhold, er i de derpaa følgende Aar bleven holdt i Ribe Domkirke, Vejen Kirke, Fyens Forsamlingshus i Odense, i Holsted, Vejle, Ringkøbing, Vilslev, Brande o. fl. Steder. De her udtalte Tanker har optaget Biskoppen stærkt i en Række af de ældre Aar. Foredraget i Varde skal derfor meddeles her efter en udførlig Opskrift:

„Af Jesu Fortælling om den rige og den fattige fremgaar det, at en usynlig Verden ligger bagved den synlige. Den rige og den fattige føres pludselig ind i den usynlige Verden. Vor Viden selv om den synlige Verden, der tilsyneladende er saa forstaaelig og urokkelig, er i Virkeligheden rent over-

fladisk, og for hver af os svinder den om kun 10—20—30 Aar. I Bogen: Den menneskelige Tanke (S. 377—78) behandler den danske Filosof H. Høffding det Spørgsmaal: Hvorledes er jeg tilmode paa Tankens sidste Station?“

„I Menneskehjertet er nedlagt en Længsel efter den usynlige Verden. Digteren C. Hostrup siger: Vi

Naa ej her, som Hjertet kræver,
Livets Fylde, Sommertrøsten,
men maa nøjes med en graalig,
stakket Vaar i Efterhøsten.

Et underligt Vidnesbyrd om denne Længsel i Nutiden er Spiritismen. Taleren havde en Gang (9/3 07) tilligemed sin Ven Pastor Steen overværet en spiritistisk Seance i København. Efter et af Biskoppen opgivet Emne: Fuglesang, fremsagde Mediet Elisabeth paa staaende Fod et smukt Digt, der blev dikteret hende af den berygtede Pavesøn Cesare Borgia (død 1507), men nu fuldstændig forvandlet“.

„Digtet lyder saaledes:

Jeg gaar ved Morgengry i Bøgeskoven,
hvor tusind Blomster smiler frem saa bly,
paa Morgenhimlen sejler lette Sky,
og Solens klare Lys jeg ser foroven.

Jeg elsker dette lyse Morgengry,
hvor glade Fuglerøster Herren lover,
endnu den store By saa stille sover,
men snart er Dagen født for den paany.

De glade Fuglestemmer løfter Sjælen
og bøjer stoltest Sind for Herrens Fod,
og Hjertet hviler ud i sagte Dvælen

ved Livets Træ, ved Paradisets Flod.
Hav Tak, I Fuglerøster, glade, klare,
løft højt min Sjæl paa eders Vinger snare“.

„Cesare bemærkede bagefter, at Sonnetten mere var bleven en Morgenstemning og ikke var saa god, som han havde ventet, men Betingelserne var mindre gunstige end sædvanlig, fordi der var nye Deltagere med.¹³¹ — Der var i Spiritismen meget uforklarligt, og vi skulde vist ikke inklade os dybere med den. Dens Udøvere var Genstand for bevidst Bedrag eller Selvbedrag, og Medvirken af onde Aander var ikke udelukket“.

„Hvor findes den usynlige Verden? De Lydbølger, som sættes i Svingninger, ved et Skud f. Eks., er usynlige og paa-virker ikke vort Øje. Ligesaa utilgængeligt for Øret er det Lysbundt, som falder ind i Stuen. De to Riger, Lydens og Lysets, gaar igennem hinanden paa Kryds og Tværs uden at genere hinanden. Saaledes er den usynlige Verden os ganske nær, men dog ikke tilgængelig for alle vore Sanser. Jfr. 1 Kor. 2, 9: ‚Hvad intet Øje har set og intet Øre har hørt‘ osv. 2 Kong. 6, 16 f: ‚Herren aabnede Drengens Øjne, saa han saa‘, og se: Bjerget var fuldt af Ildheste og Ildvogne trindt om Elisa‘ . . . Og navnlig: Nye Testamentes Beretning om Jesus i de 40 Dage“.

„Bibelens Verdensbillede, hos Profeterne og Apostlene, er helt anderledes end Nutidens. Men hvor Gud handler, falder de sammen. Naar vi synger efter det gamle Syn: Os fra Jorden op til sig, ved vi godt, at dette ‚opad‘ snarere skal tænkes som et ‚indad‘, jfr. Hebr. 6, 19 indenfor Forhænge“.

„Hvordan er den usynlige Verden? Vi ved kun lidet. Den hellige Skrifts Tale om disse Ting er yderst ædruelig i Mod-sætning til de selvlavede Religioners Frihaandstegning. Jesu Disciple kunde komme med nysgerrige Spørgsmaal, men

Herren afviser dem (jfr. Luc. 13, 23). Ganske modsat Spiritismens Fantasier. Hvad véd vi efter den hellige Skrift? „Lazarus trøstes“. Herren siger til den tro Tjener: „Gaa ind til din Herres Glæde“. Paulus: „Hjemme hos Herren“. „Være med Kristus“. 2 Kor. 12: „Jeg kender et Menneske, som blev borttrykket . . . ind i Paradiset og hørte uudsigelige Ord“. — Joh. Aab.s Billeder: „Den store hvide Flok“. Sammenlign hermed Udsagn i vore Salmer: „Hvor er det sødt at smage, hvad Huset der formaar“. „Gaa som under grønne Lind til Vor Herres Glæde ind“.

„Resultat: a. Virkeligheden af en usynlig Verden har sit faste Holdepunkt i Jesus Kristus. Visheden om dens Virkelighed vokser, altsom vi styrkes i Samfundet med ham. b. Den usynlige Verden er uhindret af den synlige, og den er os ganske nær. Tanken om den har moralsk Betydning for os. Vi skal indstille vort Liv paa, at den er vort egentlige Hjem; derved gavnes ogsaa vor Gerning i denne synlige Verden. Og naar da denne Verden svinder for os, gaar vi ikke ind i en ukendt, grufuld Landflygtighed, men til vort rette Fædreland.

Saa frydelig der til evig Tid
med Venner i Lys vi tale“.

Allerede i Biskop Kochs sidste Aar sporedes overalt, i Missions- og Forsamlingshuse som i Foreningerne, en vis Mødetræthed. Mødernes Mængde, mentes der, holdt Folk fra Kirken og virkede hindrende paa Hjemlivet. Selv fejrede Talerere maatte stundom tale for halvtomme Bænke, og hertil kom, kort efter Biskop Kochs Død, Radioens Konkurrence. Et og andet kunde tyde paa, at Kirken og Hjemmet igen skulde komme til deres Ret som det kristelige Livs naturlige Samlingssteder.

Biskop Koch har altid, som Tilhører og som Taler, ivrigt taget Del i alle Slags kristelige og kirkelige Møder, og han saa i dem en smuk og nødvendig Ytring af det indre kristelige Liv. Han sagde en Gang, at han kunde ønske at afslutte sin jordiske Gerning med, sammen med en Sanger, at drage omkring og forkynde Evangeliet.

13. KONSTITUERET BISKOP I SØNDERJYLLAND

Fra 1/5 20 at regne blev Biskop Koch konstitueret til tillige at være Biskop for de sønderjydske Landsdele. Saalænge Konstitutionen varede, skulde Ribe Bispeembede bestyres af Stiftsprovst O. Olesen i Ribe. Det var uheldigt, at Biskop Koch ikke blev helt løst fra Bispeembedet, da de sønderjydske Forhold vilde give ham mer end nok at gøre, og skønt hans Helbred endnu paa dette Tidspunkt var godt, synes denne Dobbeltstilling allerede fra Begyndelsen at have oversteget hans Kræfter. Som konst. Biskop fik han Kontor i Haderslev, men vedblev at have sin faste Bopæl i Ribe Bispegaard.

Til Løsning af den stillede Opgave: at tilvejebringe Ensartethed i den kirkelige Ordning mellem Nordslesvig og Kongeriget, var Biskop Koch utvivlsomt den rette Mand. Personlig var han stærkt knyttet til Sønderjylland. I Aarhundreder havde hans Slægt hørt hjemme i vestslesvigske Præstegaarde. Hans Bedstefader, Provst Gabriel Koch, var Præst i Døstrup fra 1820 til „den forfærdelige Fred“, der gav ham Valget mellem Edsaflæggelse til Prøjsen eller Afsked. Han skrev sin Ansøgning om Afsked, men døde, inden den blev bevilget. Ved hans Begravelse paa Døstrup Kirkegaard var Sønnen, den Gang 6 Aar gammel, taget med fra Ribe. 1916 skrev han: „Alt dette har jeg saa at sige taget i Arv som en Skygge“ (S. 11). Som Biskop i Ribe havde han fulgt den kirkelige Udvikling i Sønderjylland med Opmærksomhed.

Af Betydning for hans Gerning blandt de nordslesvigske Præster, der alle havde faaet deres Uddannelse ved tyske Universiteter, var det Kendskab til tysk Teologi, han havde erhvervet sig i sin Ungdom. Fra den Tid havde han staaet i Forbindelse med tyske Universitetsvenner, navnlig med Præsten *Fr. Gleisz* i Neumünster, og skønt det kostede ham nogen Selvovervindelse, vedblev han dog under og efter Verdenskrigen at brevveksle med denne, idet han ansaa det for sin Pligt at holde sine gamle Forbindelser med Tyske vedlige. Straks efter Krigens Slutning skrev han til Pastor *Fr. Gleisz* (19/12 18):

„Jeg forstaar Din Sorg over Krigens Udfald og Udviklingen i Tyskland, og hvorledes skal det ende? Hvis Nordslesvig kommer til os, sker det jo i Kraft af hele Verdensudviklingen, som udtrykt i Wilsons 14 Punkter, og som udtrykkelig anvendt paa Nordslesvig af Eders egen Udenrigsminister Solf, der i sin Note udtaler Haabet om, at dette vil bidrage til et venskabeligt Naboforhold til Danmark i Fremtiden. Dette Haab deler jeg for mit Vedkommende. Jeg ønsker, at vi ikke maa faa mere, end der ved fri Afstemning vil til os. Og jeg haaber af mit ganske Hjerter, at *ædle Tyskere* i Fremtiden vil sige: ‚Dette var retfærdigt‘. En saadan Følelse fra det nye Tysklands Side vil være af afgørende Betydning for os. Kun hvad der er retfærdigt i denne Sag, vil i Længden være til Gavn for Danmark. Iøvrigt haaber jeg, at disse store Omvæltninger i Verden vil blive til Gavn for *alle* Folkeslagene og ikke mindst for Dit Fædreland, hvis ædle og store aandelige Kræfter vistnok herigennem vil blive udløste mere end før“.

Som Biskop havde han lige fra først af indtaget en korrekt Holdning overfor sine tyske Naboer. Da den prøjsiske Regering havde besværet sig i København over danske Præsters Bøn for Sønderjyderne, anbefalede han efter Ministeriets Henstillinger (1911, 1914 og 1916) Præsterne i sit Stift at

vide Forsigtighed i saa Henseende, for at der ikke skulde beredes vor egen Regering Vanskeligheder. Betegnende for Stillingen er en Samtale, som Biskop Koch i Aaret 1911 havde med Landraad Dryander ved en selskabelig Sammenkomst hos Stiftsamtmænd Stemann i Ribe. Efter sit Besøg sendte Dryander en senere offentliggjort Indberetning (29/7 11) til Overpræsident Bülow, Slesvig (jfr. „Heimdal“ Juni 28). Landraaden indberetter, at Biskop Koch ved denne Lejlighed havde sagt, at han havde prædiket i Ribe Domkirke ved de sønderjydske Foreningers Aarsmøde, en Prædiken, sagde Biskoppen, som „Biskop Kaftan og jeg — Dryander — roligt kunde have paahørt“. Landraaden bemærkede dertil, at en dansk Biskops Medvirkning ved en saadan Lejlighed selvfølgelig maatte fremkalde Mistro og Mishag i Tyskland. Biskoppen forsikrede, at han altid forbød Præsterne i sit Stift at bede for Sønderjyderne i Kirkebønnen, og gentog, at han personlig var imod enhver Indblanding i den nordslesvigske Politik, og at man skulde nøjes med at fremme dansk Sprog og dansk Skik i Nordslesvig. Biskoppen var urokkelig i sin Opfattelse af, at hertil var hele det danske Folk berettiget, hvorfor Samtalen — selvfølgelig under høflige Former — endte med en Dissonans.

Efter Krigen skrev Biskop Koch en Afhandling: „Kirkelige Forhold i Nordslesvig“ (i „Sønderjylland vundet“ 1919), hvori han skildrede de kirkelige Forhold der, saaledes som han kendte dem efter mange Aars Iagttagelse. Efter at have anført Udtalelser af flere kendte Tyskere (Professor H. Delbrück, Berlin, Journalisten E. Schlaikjer, Aabenraa, cand. theol. Joh. Tiedge, Præstesøn fra Øsby, der alle fordømte Prøjsernes nordslesvigske Politik, skriver han:

„Saadanne Udtalelser var af stor moralsk Betydning udenfor Tyskland og vel ogsaa i Stilhed for mange ædle Tyskere.“

„Men navnlig for de mange danske, som ved Rejser og

Ophold i Tyskland, ved Studieophold ved tyske Universiteter, ved Samliv med tyske Venner og Bekendte i Tyskland eller i Danmark havde faaet et noget andet Indtryk af Tyskland end det, der mødte dem hos det prøjsiske Styres Mænd i Nordslesvig, var disse Udtalelser af Betydning.“

„Vi vidste fremdeles at den prøjsiske Statstanke med tilhørende Materialisme, hvor Individerne kun var Midler for Statsorganisationen, hvor det værende saas som det fornuftige og berettigede, og hvor Linjen: ‚Hegel-Nietzsche-Bernhardi‘¹³² fortsatte sig dybt ind i det tyske Folks Tankegange, — at denne Statstanke i Forbindelse med en glødende Fædrelandskærlighed og en mærkelig Tro paa at være Guds udvalgte Folk, der skulde føre Ret og Kultur ud over alle Verdens Riger, maatte kunne blive en stor Fristelse til at anse Magt for Ret og til at retfærdiggøre den tyske Stats Handlinger i Krig og Fred.“

„Vi havde svært ved at genkende Luthers og Goethes Folk i de Mænd, der repræsenterede Tyskland i Nordslesvig, og som øvede deres Færd tilsyneladende uden Protest fra alt det ædle, som vi vidste boede i det tyske Folk.“

„Præsten (☉: i Nordslesvig) lever helt i den tyske Verden. Naar han taler til eller med sine dansktalende Sognefolk, gaar han ind i en anden Verden: den danske. Og da han ikke blot lever sit Liv i tysk Luft, men — selv om han er født i Nordslesvig — har faaet sin Skolegang og sin Universitetsuddannelse, kortsagt hele sin Kultur, paa Tysk, saa bliver hans danske Tale, særlig hans Prædiken, ikke rigtig dansk. Der er ikke blot oftere sproglige Fejl; men den danske Grundstemning, det danske Hjerteslag mangler mer eller mindre i Prædikenen.“

„De faa dansksindede Præster var udsatte for Udspejdning og Klager til Myndighederne. I et Tilfælde var en saadan Klage begrundet ved, at Degnen havde opdaget, at Billedet:

De sønderjydske Piger, stod paa et at Præstens Pibehoveder.“

Den her omtalte Præst var den tidligere Præst i Spandet Wilh. v. Brincken, som, efter at han var bleven afskediget (1905) paa Grund af sit danske Sindelag, boede i Ribe til sin Død (1928). Født i et udpræget tysk Hjem i Haderslev var han i 1864 som Gymnasiast begejstret for Prøjerne. Efter at have studeret ved tyske Universiteter var han Præst paa forskellige Steder i Slesvig. Her blev han efterhaanden, til dels under Indflydelse af sin danskfødte Hustru, en ivrig Modstander af det prøjsiske Væsen, ligesom han tilegnede sig et nøje Kendskab til dansk Kirkeliv.

Fra 1864 havde Nordslesvig i kirkelig Henseende hørt under Generalsuperintendenten for den prøjsiske Provins Slesvig-Holsten.

Den slesvigskfødte *B. P. Godt* (f. Rinkenæs 1814) var den første Generalsuperintendent. Allerede som Præst i det udpræget danske Sogn Felsted (1846—64) havde han vist sig som ivrig Slesvig-Holstener. Straks efter sin Udnævnelse til Generalsuperintendent (Novbr. 1864) udsendte han et Hyrdebrev, hvori han opfordrede „alle Kristne“ til at takke Gud for Befrielsen fra det danske Regimente. Det Hyrdebrev blev fremdraget af Biskop Koch for at vise, hvorledes en Biskop ikke burde optræde. Deraf følgende:

„Den for vort Land førte Krig er lykkelig endt. Prøjsens og Østerrigs sejrige Vaaben har banet Vejen til en Fred, der maa fylde os med levende Glæde og bevæge os til at yde de tapre allierede Armeer og de ophøjede Monarker, der har udsendt dem til vor Hjælp, men først og sidst Herren vor Gud, som saa vidunderlig har bekendt sig til os og til dem, der har reddet os, vort Hjertes varmeste Tak. Enhver from Sjæl i Landet maa føle en dyb og levende Trang til ogsaa i Menighedens Forsamling at frembære denne vor Tak for

Guðs Aasyn.“ Ved den første Visitats i Felsted oplevede han den Tort, da han begav sig til Kirke, at de gamle Bønder ikke vilde hilse paa ham, efter gammel Skik.

Th. Kaftan, f. Løjt ved Aabenraa 1847, blev derefter Generalsuperintendent (1886—1917). Han tilegnede sig aldrig ret det danske Sprog, og det tyske mærkedes stadig bag hans danske Skrift- og Talesprog. Som Præst i Aabenraa plejede han at spørge, naar han første Gang kom i et Hus: „Tale de her dansk eller tysk?“

Kaftan havde erhvervet sig noget Kendskab til dansk Kirkeliv. 1879 foretog han en Rejse til Danmark og besøgte Askov Højskole, Præsterne Birkedal i Ryslinge og Beck i Ørslev, Biskop Martensen m. fl. i København. Om Grundtvig skriver han: „Saa ubetydelig denne Gejstlige var som Teolog, ligesaa betydelig var han som Kirke- og Folkemand.“ Paa et Spørgsmaal til Biskop Martensen om de kirkelige Partier i Danmark udtalte Martensen, at han selv hørte til et tredje Parti. — Kaftan: „Og hvorledes vilde Deres Exc. betegne dette Parti?“ — M.: „Jeg vilde kalde det det evangelisk-lutherske.“ Grundtvigianismen, sagde Martensen derpaa, havde den Fortjeneste, at den apostoliske Trosbekendelse ikke saa let vilde blive angrebet i Danmark; men han mente iøvrigt, at denne Retning ikke havde nogen Fremtid.

Kaftan var meget utilfreds med den præsiske Skolepolitik, navnlig med det berygtede Sprogskript (1888), der gjorde Folkeskolen helt tysk med Undtagelse af 4 ugentlige Religions-timer. Den danske Befolkning krævede tillige 2 Timer Dansk og støttedes i dette Ønske af 77 Præster. De bad Kaftan være Ordfører hos den tyske Kejser og den præsiske Kultusminister for de 2 Dansktimer. Kaftan vægrede sig og „lod derved et stort Øjeblik i sit Liv gaa sig forbi“ (Biskop Koch i „Sønderjylland vundet“ S. 106). I den nationale Kamp holdt han sig

helst i Baggrunden og udtalte lejlighedsvis overfor Biskop Koch, at Kirken ikke skulde gaa foran i denne.

Ude i Menighederne fik man det Indtryk, at „den lille Magnificens“ var en maalbevidst Fortyskningsmand. I Mellem-slesvig fortrængtes den danske Gudstjeneste fra den ene Kirke efter den anden. De 6 danske Frimenigheder (Rødding, Bovlund, Sundeved, Haderslev, Skærbæk og Aabenraa) blev ud-satte for en smaalig Forfølgelse, som Generalsuperintendenten intet gjorde for at hindre.

Dog blev det fra dansk Side i høj Grad paaskønnet, at Kaf-tan i Forening med Dr. theol. H. Prahl (Spr. Gl. Haderslev 1893—1919), Grev H. Schack-Schackenborg, Gaardejer P. Skau m. fl. udarbejde en Kirkesalmebog for Nordslesvig. Begyndelsen til en saadan var bleven gjort af Fru Amalie Nielsen, Kassø, Hjordkær Sogn, Datter af den danske Super-intendent Jep Hansen, Hjordkær († 1860) og Søster til Biskop C. F. Balslevs 3. Hustru. Det danske Kirkefolk i Nordslesvig har sat megen Pris paa denne Salmebog, der af 624 Salmer ialt indeholdt 91 af Grundtvig, 90 af Brorson, 51 af Kingo og 29 af Ingemann.

Med Hensyn til Grænsespørgsmaalet sluttede Biskop Koch sig til H. P. Hanssen, der krævede Slesvig delt efter Befolk-ningens Sindelag og frie Valg. Denne Synsmaade var i nyere Tid blevet hævdet af Historikeren A. D. Jørgensen i Mod-sætning til Ejdergrænsen. A. D. Jørgensen mente, at der paa denne Maade vilde blive genoprettet et godt Naboskab mellem de to germanske Nationer.

Indenfor det danske Folk var der stor Unighed om Grænse-spørgsmaalet. Den gamle Grænse for det danske Monarki ved Elben var forlængst ude af Sagaen. Ejderen og den slesvig-holstenske Kanal gik igennem rent tyske Egne. I Virkelig-heden var der nu kun Tale om Dannevirkelinjen eller en nordligere Linje (uden Flensborg) efter Sindelag. Til Drøf-

telse af dette Spørgsmaal blev der paa Askov Højskole sammenkaldt et Møde, mest Politikere, d. 4. Jan. 1919, hvortil ogsaa Biskop Koch blev indbudt. H. P. Hanssen udtalte her: Sættes Grænsen ved Dannevirke, vil Danmark blive udvidet med et Omraade, der beboes af c. 400,000 Personer, hvoraf kun 150,000 er dansktalende og dansksindede. I den danske Rigsdag vilde der blive tyske Mindretal, som kunde blive farlige. Flensborg var allerede i 90'ne gaaet tabt for Danskheden. De tilstedeværende sluttede sig til H. P. Hanssen. Biskop Koch udtalte, at Dannevirkelinjen var farlig, da „Suget“ ved en saadan vilde gaa i sydlig Retning.

Om Askovmødet skriver Biskop Koch til L. J. Koch (9/1 19): „Askov-Mødet var udmærket. Vi forhandlede den første Aften om Grænsen. Alle var enige om, hvad der skulde gøres (Aabenraaresolutionerne og den danske Rigsdags Udtalelser). I ‚Ønsker‘ (om Flensborg, eventuelt Angel og mere kunde ønskes — det koster adskillige Hundrede Millioner og er efter min Mening et blivende Faremoment) kom de forskellige Standpunkter frem. Jeg holder med H. P. Hanssen. Men alle prægedes af Fællesfølelsens Glæde over Nordslesvig, selv Borgbjerg, der var begejstret, lyrisk.“

„Mødets Interesse laa ikke blot i disse Emner og deres Behandling, men ogsaa i ‚Stemningen‘ og i, at man lærte de mange Mennesker at kende og hørte deres Ræsonnementer. Der var ogsaa, den anden Dag, Lejlighed til at samtale i mindre Grupper om Tingene. Doctor Thomsen fra Skærbæk fortalte om sin Lægegerning ved Fronten. ‚Klokke Roland‘ og andre Fremstillinger kan ikke overdrive; thi hvad der skete af Rædsler i Belgien overgaar al Beskrivelse.“

Allerede ved et Møde paa „Folkehjem“, Aabenraa, d. 16.—17. Novbr. 1918 havde „Den nordslesvigske Vælgerforening“ nedsat et kirkeligt Udvalg til Varetagelse af de kirkelige Forhold i Overgangstiden. Udvalget bestod af 15 Med-

lemmer, der repræsenterede de 5 nordslesvigske Provstisynoder, Sogne- og Frimenighedspræsterne, Lægfolk af Indre Mission og de grundtvigske Frimenigheder. Blandt de 15 Medlemmer var den danskfødte, men hjemmetyske Præst H. Tonnesen, Hoptrup,¹³³ vistnok den af samtlige tysksindede Præster, der havde vist mest Forstaaelse for sine danske Landsmænd. I Aaret 1912 erklærede han: „Elsker jeg mit Folk, maa jeg ogsaa have Forstaaelse af dets Nød. En Kendsgerning som denne, at Trefjerdeparten af Befolkningen i Nordslesvig *efter sin Overbevisning* lever under Fremmedherredømme, kan jeg dog ikke lukke Øjnene for.“ „Endskønt den gamle slesvigske Bondefamilie, som jeg stammer fra, allerede i Fyrernerne stillede sig paa tysk Side, og endskønt jeg selv er en Hjemmetysker, saa er jeg ikke i Stand til rigtig at begejstre mig for ‚de stolte Erindringer om Fædrenes Ry‘, som den tyske Historie og de tyske Nationalsange tolker.“ Ligesom den 4 Aar yngre Biskop Koch blev han i sin Studietid en Discipel af Frank i Erlangen, af hvem han lærte, at „Kristendom er Oplevelse“. I sin Forkyndelse var han paavirket af Grundtvig og S. Kierkegaard. I mange Aar udgav han Søndagsbladet „Sædekornet“, der bragte talrige Bidrag af danske Præster, tilhørende Indre Mission og den grundtvigske Retning.

Det kirkelige Udvalg holdt i alt 6 Møder, det første paa „Folkehjem“ 16/12 18. Man enedes om Forslag til Ordningen af den nordslesvigske Kirkes Administration og Økonomi under Overgangen til dansk Styre. En Betænkning, vedtaget 16/4 19, slutter saaledes: „Under den lovordnede Overgangstid nedsættes en Kommission af menighedsvalgte Repræsentanter fra hele Danmark, valgte efter lignende Regler som i sin Tid det kirkelige Udvalg (1904—07) til at fremsætte Forslag om fælles Kirkelove.“

Blandt de danske Nordslesvigere var der en ret udbredt Frygt for, at man paa dansk Side, i sin Frygt for at forudrette

Fot. Even Neuhaus, Kbhvn.

Biskop Koch og de 5 Provster.

Foroven: Thyssen (Sønderborg), Nielsen (Aabenraa), Gøtzsche (Tørrning Lehn).

Førneden: Biskop Koch, Christensen (Tønder), Nissen (Haderslev).

det tyske Mindretal, skulde gaa for vidt til Skade for Danskheden. Denne Stemning fandt Udtryk i et aabent Brev („Flensborg Avis“ 2/3 19) af P. Damgaard, Bramsted, til Biskop Koch i Anledning af nogle Udtalelser af denne ved et sønderjydsk Møde i Ribe (Febr. 1919). Heraf:

„De, Hr. Biskop, ser vor Kamp, men forstaar os ikke. De udtaler Deres Angst for at forurette ædle Tyskere. Sig mig, har De truffet nogen ædel Tysker før Krigen, der har talt de danske Slesvigeres Sag? Eller har De truffet nogen ‚ædel Tysker‘, i Krigen Tid eller siden, i Tyskland, der villig indrømmede, at vi havde Ret til Slesvig, til hele vort Hjemland, eller blot indrømmede vor fulde Ret til Nordslesvig?“

Hertil bemærkede Biskop Koch i en Udtalelse til „Ribe Stiftstidende (4/3 19): „At det Udtryk, som Sindelaget i Mellemslesvig og Flensborg vil give sig, maa blive saa dansk som mulig, ønsker ogsaa jeg af mit ganske Hjerte. Det, der kommer frivilligt, kan vi modtage, ikke blot med Glæde, men med en god Samvittighed. Og heller ikke for et Folk er det raadeligt at handle mod sin Samvittighed, som en ‚ædel Tysker‘ har udtrykt det paa Rigsdagen i Worms.“

Allerede i Foraaret 1919 havde Kirkeminister Th. Povlsen udset 5 danske Provster til sammen med Biskop Koch at varetage Nordslesvigs kirkelige Forhold i Overgangstiden. En af de 5, Sønderjyden Provst Oksen, tilhørte Kirkeligt Centrum; én, Provst V. Götzsche, Indre Mission, medens de tre, Provsterne J. Nissen, A. M. Nielsen og E. K. Thyssen var moderate Grundtvigianere. Provst Oksen traadte tilbage paa Grund af Alder og efterfulgtes af Provst E. Christensen. Ingen af de 5 Provster, maaske med Undtagelse af J. Nissen (f. Gl. Haderslev 61), havde paa Forhaand nærmere Kendskab til de særlige Forhold i Nordslesvig. Ved sit første Møde med Provsterne udtalte Biskop Koch: „Jeg er godt tilfredse med de valgte, men maa føje til, at det ikke er mig, der har valgt D’Herrer.“

Provsterne samledes derefter med Biskoppen omtrent hver Maaned, enten i Sønderjylland eller i København.

I den Del af Sønderjylland, der nu blev dansk, var der i Aaret 1864 108 Sogne med udelukkende dansk Kirkesprog. 1913 havde af disse kun 26 udelukkende dansk Kirkesprog. Dansk Gudstjeneste var altsaa trængt tilbage i 82 rent danske Sogne. I mange af dem var de tyske Gudstjenester indført uden nogen religiøs Trang. Alligevel vakte det stærk Harme blandt Tyskerne, da Pastor C. J. J. Beuck, Hørup paa Als, fik nogle tyske Gudstjenester ophævede paany (1909). Th. Kaftan fandt sig foranlediget til i denne Anledning at udtale: „At anmode om tyske Gudstjenester uden at tænke paa at besøge dem, er hyklerisk Adfærd, der nedværdiger Kirken og sætter Plet paa vort tyske Skjold.“

Af de 294 Præster, som i Tiden 1864—1920 havde beklædt Præsteembeder i nævnte Omraade, var 81 p. C. fødte i det gamle Hertugdømme Slesvig, mellem Kongeaen og Ejderen. Af de resterende 19 p. C. var 16 Præster født i Kongeriget, 34 syd for Ejderen, hvoraf dog nogle var opvoksede i Slesvig. De fleste af dem talte Hjemlandets danske Maal, og saa godt som alle havde faaet deres Uddannelse ved tyske Universiteter. Hustruerne var næsten alle tyskfødte, og Hussproget skulde helst være tysk. I de sidste Aar før Genforeningen fandtes i Nordslesvig kun faa med afgjort dansk Sindelag: J. R. Zerlang,¹³⁴ Gram, P. Hansen,¹³⁵ Dybbøl, Carsten Petersen,¹³⁶ Maugstrup og maaske enkelte andre; nogle faa med danske Hustruer.

Efter Genforeningen trak et Flertal af de tyske Præster sig frivillig tilbage og drog sydpaa. For den konst. Biskop blev der da særlig at tage Stilling til de to Spørgsmaal: de tilbageblevne Præster og de ledige Embeders Besættelse. 27/1 20 skrev Departementschef V. Damkier til Biskop Koch:

„Dernæst kan jeg meddele Dem, at der vil blive Adgang

for Dem til at tage til Sønderjylland for at orientere Dem i Forholdene, straks efter at Afstemningen i 1. Zone har fundet Sted. Allerede d. 12. Febr. agter H. P. Hanssen at holde et Møde i Aabenraa med Lederne af de forskellige Administrationsgrene dernede, og det var derfor ønskeligt, om De kunde komme tilstede ved dette. De udsendte Provster vil der mulig blive givet Lejlighed til en lignende Orientering en 8 Dages Tid senere. Overtagelsen af Administrationen skal derimod først finde Sted efter Souverænitetens Overdragelse, hvilket vistnok tidligst bliver sidst i Marts.“

To Dage efter Afstemningen i 1. Zone (10/2 20) kørte det første Hold danske Embedsmænd i 15 dannebrogssmykkede Avtomobiler ned over den gamle Grænse. Den danske Kirkestyrelse var repræsenteret af Departementschef O. Damkier og Biskop Koch. I Aabenraa drøftede de to Herrer en Række kirkelige Spørgsmaal med det kirkelige Udvalg for Nordslesvig. Deltagerne samledes derefter i Tønder Kredshus, hvorfra Selskabet efter Indbydelse af Grev Schack kørte til Schackenburg. Her talte Biskop Koch varmt om den forrige Lensgreve H. Schack († 1905), idet han mindedes det fortrinlige Arbejde, den afdøde havde udført til Tilvejebringelse af den nordslesvigske Salmebog.¹³⁷

Ved samme Lejlighed lagde nogle af de tilstedeværende Mærke til en græsk Indskrift (Luk. 8, 50, jfr. Mc. 5, 36) over Kaminen i en af Slottets Stuer. Biskop Koch forklarede, hvorfra den var hentet, og oversatte den: „Frygt ikke, tro kun“. Disse Herrens Ord til den jødiske Synagogeformstander undlod ikke at gøre et dybt Indtryk paa de danske Embedsmænd, der hver paa sin Plads stod overfor en saa vanskelig Opgave. Indskriften var i sin Tid bleven sat af den afdøde Lensgreve.

Den sønderjydske Vælgerforening ønskede fra først af, at samtlige Præsteembeder ved Genforeningen skulde betragtes

som ledige. Dette vilde have til Følge, at de allerfleste Præster straks var draget sydpaa. I det sønderjydske Ministerium i København udarbejdedes en Betænkning, der godtgjorde Danmarks juridiske Ret til en Generalafskedigelse af Præsterne ligesom af alle de andre Statsembedsmænd.

Biskop Koch var stemt for en mildere Fremgangsmaade overfor de nordslesvigske Præster. Dette Standpunkt fremsatte han for 1. Zones tyske Provster og for Haderslev Provstis Præster paa et Møde i Haderslev d. 14/6 20. Efter at have takket Forsamlingen, fordi man havde ønsket hans Nærværelse, og tilføjet, at han vel forstod Præsternes vanskelige Stilling, udtalte han omtrent som følger:

„Min private Opfattelse er denne: Ønsker Præsten at beholde sit Embede, skal han have Menighedens Tilslutning ved en Afstemning. Da en saadan er ubehagelig for Præsten og ikke altid gavnlig for Menigheden, vil jeg, hvor der er Udsigt til Skilsmisse, tage derud forinden og anbefale Præsten selv at søge sin Afsked. Han vil saa faa Ventepenge, senere ev. Pension, og vil i det hele blive ordentlig behandlet. Paa denne Maade, mener jeg, kan Afstemningen undgaas i en Del Tilfælde, f. Eks., hvor Kirkegangen næsten er ophørt.“

„Paa Steder, hvor Præsten har ydet et betydeligt Arbejde, og er stærkt knyttet til en større Kreds, kan det være Uret at slaa ham ned, selv om Afstemningen gaar ham imod. Jeg har meddelt Ministeriet et Forslag til at raade Bod herpaa, og dette Forslag har mødt Sympati. Jeg anbefaler Dem derfor ikke at tage Hatten af, før De ser Manden.“

„Jeg forstaar godt, at der er mange Forhold, som kan gøre det svært for Dem. 1865 bad Døstrup Menighed min Fader om at blive dens Præst. Han kunde ikke, svarede han, og jeg tror, skønt han aldrig har sagt det, at det var for os Børns Skyld. Børnene og meget andet, forstaar jeg godt, kan gøre det svært for Dem.“

Paa Forespørgsel, om der ved en Præsts Afskedigelse kunde forhandles med Konsistoriet i Kiel, svarede Biskoppen:

„Efter Genforeningen vil der ikke blive Tale om nogen Forhandling med Konsistoriet. Vi er skrækkelig skikkelige, maaske for skikkelige; men den Dag, den danske Konge rider over Grænsen, er det her Danmark, og der kan ikke forhandles om vore Forhold.“

„Præsterne skal faa en sømmelig Behandling. Tænkte man sig — hvad jeg hverken venter eller haaber — at Grænsen om en Menneskealder eller saa atter blev rykket mod Nord, og at f. Eks. Provst Bades¹³⁸ Søn da var Superintendent, og at min Søn, som studerer Teologi, da er Præst i det afstaaede Omraade, — saa vilde jeg jo ønske, at min Søn maatte faa en hensynsfuld Behandling. Det samme Hensyn ønsker jeg at udvise mod Præsterne i Nordslesvig.“

De Betæneligheder, som Biskop Koch nærede overfor en Generalafskedigelse vandt Terræn indenfor den danske Kirkestyrelse. I Skrivelse af 2/2 21 udtalte Kirkeministeriet: Den lutherske Kirke i Sønderjylland har indtaget en anden Stilling til Staten end Folkekirken her i Landet, idet den har været organiseret som et selvstændigt offentligt Samfund. Omend der indenfor dets Styrelse har været Plads for en stærk Indflydelse fra Staten, har det dog været forskelligt fra denne. Præsterne har saaledes heller ikke været ansete som Stats-tjenestemænd, da de i Modsætning til andre Tjenestemænd er valgt af Menigheden.

Nogle Dage efter dette Møde udtalte Biskop Koch ved ³/₄ Tusindaarsfesten for Højaltrets Indvielse i Ringsted Kirke (25/6 1170): „Vi træffer de samme kirkelige Retninger i Sønderjylland som i Kongeriget; dog er Indre Mission spaltet i to Dele som Følge af den nationale Sag. Problemet i Nordslesvig er, hvorledes man skal stille sig overfor de Præster, der er

alvorlig troende Mænd, men som under Krigen har lagt deres tyske Sindelag for Dagen.“

De Præster, Biskop Koch her tænkte paa, var i første Linje C. M. Jørgensen, Sønderborg,¹³⁹ A. J. Christiansen, Tyrstrup¹⁴⁰ og G. Horstmann, Skærbæk.¹⁴¹ I et lille, halvt novellistisk Skrift („Aus verlorenem Land“ 1924) fortæller sidstnævnte om sin Virksomhed i Nordslesvig. Han fortæller, at Biskop Koch „trængte ind paa ham“ forat faa ham til at blive (Febr. 1920). Iøvrigt viser han sig som fanatisk Slesvig-Holstener og beskylder Danskerne for Indbildskhed og Kulturhovmod.

Suveræniteten blev omsider overdraget Danmark ved en Traktat i Paris („den tosidede Traktat“) (5/7 20). Den af Rigsdagen vedtagne Lov om de sønderjydske Landsdeles Indlemmelse i Danmark blev stadfæstet af Kongen den 9. Juli, dog saaledes, at den 15. Juni skulde betragtes som Genforeningsdagen.

Lørdag den 10. Juli red Kongen paa sin hvide Hest over den gamle Grænse. Efter et kort Ophold i Tyrstrup Kirke, hvor Provst J. Nissen lyste Velsignelsen, holdt Kongen sit Indtog i Haderslev og ved Frue Kirkes Dør blev Kongen modtaget af Biskop Koch. Den gamle Reformations Kirke var fyldt med en festklædt Forsamling. Foran Kongeparret gik Biskoppen og de danske Provster. I Koret ventede Biskopperne Ostenfeld, Wegener og Ludwigs, Kirkens Sognepræst og flere kongerigske Præster. Et Kor sang: „I Østen stiger Solen op“, derefter hele Menigheden: „Den signede Dag med Fryd vi ser“.

Saa stod Biskoppen paa Prædikestolen, og alt imens Solstraalerne faldt ind gennem de høje Kirkevinduer, talte han saaledes:

„Gud ene Tiden deler,
Han saarer og han heler,
Han kender smaات og stort,

Han intet ondt bestemte
Og intet godt forglemte.
Alt, hvad han gør, er herlig gjort“.

No. 454, V. 3).

„Og nu har Gud gjort vort Folk denne store Glæde, en saa stor Glæde, som vort Folk maaske aldrig før har oplevet, men som vi nu oplever i disse Dage. Det var jo i Grunden denne Glæde, som de, der faldt i vore Kampe for Sønderjylland, døde for. Og de Tusinder af sønderjydske Danske, der udaandede paa Verdenskrigens Valpladser, de døde jo for det samme, skønt de ikke fik det at se.“

„Hvor er der bedt for denne store Sag, hvor er der lidt og stridt for den, haabet og ventet paa den. Og nu kom det store til os.“

„Alt, hvad Gud gør, er herlig gjort. Historiens Gud, Udvejenes Gud har gennem de store Verdensbegivenheder ført Retten ud til Sejr. Og som der er set hen til disse Dage af danske Mænd og Kvinder i de mange Aar, saaledes vil vort Folk Slægt efter Slægt se tilbage til disse Dage og mindes dem i Sang og Tale, i Undren og Tak til Gud.“

— „Og saa rejser vi til vort Fædreland. Vi rejser ind i vore Fædres Land, det ældgamle danske Land, hvor vort danske Modersmaal tales, og hvor vore sønderjydske Landsmænd med Jubel og stort Flertal stemte sig hjem. Danmarks Konge drager idag ind i vore Fædres gamle Land. Hele det danske Folk er i hans Følge. De er med ogsaa herinde, under Haderslev gamle Kirkes Buer og Hvælvinger.“

„Alt, hvad Gud gør, er herlig gjort. Saa lad os vende os til Ham i Tak og Bøn“:

„Vi takker Dig, o Gud, for Din store Naade og Barmhjertighed mod vort Folk, for denne store Glæde, Du lod os opleve. Vi beder Dig lade dette blive til Velsignelse for vort Folk,

saa alt, hvad der er rent og sandt og godt, maa faa Fremgang. Velsign Din Menighed i vort Folk, saa Ordet og de hellige Sakramenter maa bruges rettelig, at Gudsfrygt maa styrke Riget. Velsign og bevar vor Konge, Kong Christian den Tiende, Dronning Aleksandrine, Enkedronning Louise, Kronprins Frederik, de kongelige Prinser og Prinsesser og hele Kongens Hus. Velsign vor Regering, Rigsdag, vore Huse og Hjem, os alle. Trøst og styrk dem, som er syge og sorgfulde, ensomme og forladte, tvivlende og anfægtede. Vær med os, nu og i vor sidste Time og før os hjem til det himmelske Fædreland. Vi takker og priser Gud, vor Herres Kristi og vor Fader.“

„Thi af ham og ved ham og til ham er alle Ting. Ham være Ære i Evighed. Amen.“ —

Kun c. 10 Minutter var Biskoppen paa Prædikestolen; men det har sikkert været et af hans Livs „store Øjeblikke“. Højtideligheden sluttede med „Mægtigste Kriste“ osv.

Efter sin Hjemkomst skriver han fra: Ribe Bispegaard 16/7 20 til sin Datter i København:

„Nu er Kongedagene ovre. De har været anstrængende. Jeg kom hjem iaftes eller rettere inat Kl. 2 fra Kongens Taffel i Haderslev paa Dannebrog. Det skulde have begyndt Kl. 7; men Kongen og Dronningen kom først 9^{1/2}, saa Spisningen begyndte henad 10. Jeg kommer jo højt tilbords, da der ikke er saa mange højere Rangspersoner. Ved Frokosten hos Ste-mann¹⁴² sad jeg paa Dronningens højre Side. Ved Taflet iaftes paa Kongens, mens jeg havde Kronprinsen til højre for mig. Saa man skal jo passe paa, at der ikke ,gaar Hof' i én. Kongens Rejser i Slesvig har været rene Triumftog. Han har erobret Tusinder for Danmark, ogsaa af de tysksindede. — Hans Klokkeslet har ikke altid kunnet holdes, da han ideligt har maattet standse for at tale til og med Folk. Og han har en stor Evne til at tale friskt og kraftigt, umiddelbart og klogt til Folk.“

Ved Taflet paa „Dannebrog“ faldt — som Biskop Koch

selv senere har fortalt — bl. a. følgende Ordskifte mellem Kongen og Biskoppen:

Biskop Koch: „Det var for mig det største Øjeblik, da Deres Majestæt kyssede det gamle Dannebrogflag, og hele Folkemængden, selv Garderne græd.“

Kongen: „For mig var det Øjeblik størst, da jeg sad med den lille Pige paa Hesten. Det var, ligesom Danmark red med Sønderjylland.“ —

Efter et Par Dages Hvil i Ribe rejste Biskoppen til nordisk Bispemøde paa Herresædet Kulla-Gunnarstorp ved Helsingborg (22.—28. Juli). Paa Slutningsmødet udtalte Sveriges Ærkebiskop N. Søderblom med Henblik paa den nylig stedfundne Genforening: „Hvad Gud har sammenføjet, maa et Menneske ikke adskille. Herigennem er Nordens fælles Kristenhed bleven udvidet og beriget, hvortil vi ønsker Guds Velsignelse.“ Biskop Hognestad fra Bergen mindede om den norske Konge Magnus den Gode, Olaf den Helliges Søn, der paa Lyrskovs Hede kæmpede for Nordens Sydgrænse. Under Slaget hørte han og hans Mænd Olafsklokken, Glad' tone i Luften, og det opflammede deres Mod. Biskoppen ønskede, at Klokken, Glad' nu maatte klinge over den samlede danske Menighed.

Denne Hilsen fra nordiske Søsterkirker overbragte Biskop Koch („Ribe Stiftstidende“ 7/8 20) med Tilføjelse: „Det er mig kært herved at overbringe denne Hilsen til Menighederne i de sønderjydske Landsdele. Den giver, synes jeg, et smukt og stærkt Udtryk for Fællesskabet mellem de nordiske Folk. Naar vi danske Kristne glæder os over Genforeningen og takker Gud for hans store Gave til vort Folk, da slutter vore Søsterkirker i Nord og Øst sig til os med Brodersind. Gud velsigne de nordiske Kirker! Han lade sin Naade imod os ikke være forgæves.“

1920 var Biskop Koch stærkt optaget af Bilture i Sønderjylland, bl. a. paa Als (April) ledsaget af sin Søn, stud. theol.

Chr. Koch. Han besøgte Kirker og Præstegaarde; men Formålet var dog særlig at søge Forhandling med Præsterne. Saavidt vides, foregik disse Forhandlinger som Regel i al Venskabelighed. Præstefamilierne havde en Følelse af, at Biskoppen forstod deres Stilling, og at han gerne vilde gøre Overgangen saa lempelig for dem som muligt. Hvor Forholdet mellem Præst og Menighed var bleven umuligt, henstillede han til Præsten frivillig at søge Afsked.

Af Breve, dat. Bispegaarden, Avg. 1920, til hans Datter, gift med Dr. med. A. Johannessen i København, nogle Ud-drag:

11/8 20: „Jeg har meget at gøre med sønderjydske Ting. Paa Tirsdag og Onsdag i næste Uge skal jeg til Ordination og Provstemøde i Haderslev. Alle 5 Provster møder, og der er 4 Ordinander, 2 til Ribe Stift og 2 til Sønderjylland.“

15/8 20: „Vi har haft Farbror L., Faster og Emma¹⁴³ til Middag i Dag. I Formiddags var jeg i Fole Kirke med Christian. Præsten skal have Afsked. I den store Kirke var foruden Præst og Degn 6 voksne og 2 Smaabørn. Men heraf var 1 Kirkegangskone og hendes Mand samt Præstens Kone, Søn og Pige. Rest altsaa 1. Det er vemodigt.“

22/8 20: „Jeg var i Tirsdags og Onsdags til Ordination i Haderslev. Jeg havde Farbror L. og Faster med Tirsdag Formiddag og kørte dem til Elim (☉: Diakonissernes Pensionat) ved Gennerfjorden. Det er fra Naturens Side noget af det smukkeste, jeg har set.“

27/8 20: „Jeg er lige kommet hjem fra en dejlig Dag — Tur til Haderslev, hvor jeg med Provsterne havde et vigtigt Møde med Minister Appel og et af vore sædvanlige Møder bagefter. Jeg kørte imorges Kl. 7¹/₂ og kom hjem nu iaften Kl. 7³/₄.“

Kun i enkelte Tilfælde fandt Biskop Koch sig foranlediget til en skarpere Optræden overfor de tyske Præster.

Sognepræsten for St. Nicolai Menighed, Aabenraa, den tysk fødte Provst H. P. M. Bade,¹⁴⁴ blev heftig angrebet i „Heimdal“ (1920), fordi han som Menighedsrepræsentationens Formand modsatte sig Fjernelsen af den ved Børneasylet i Aabenraa ansatte tyske Diakonisse. Biskop Koch forhandlede nu med Provsten og formaaede ham til at trække sig tilbage som Formand. Det blev senere bebrejdet Biskop Koch, at han ikke havde sørget for, at Provsten helt blev fjernet. Han havde i sin Tid stemt imod de danske Sprogtimer. Biskop Koch holdt paa, at dette ikke lod sig gøre, baade fordi en saadan Afskedigelse vilde blive stemplet som politisk, og fordi den tyske Menighed i Aabenraa stærkt ønskede Provst Bade som sin Præst.

7/10 20 rettede Biskop Koch i „Heimdal“ følgende offentlige Forespørgsel til Præsten H. A. Langlo,¹⁴⁵ Lysabild (Als), om han, som det blev fortalt, havde sagt i en saakaldet ‚Lusitaniaprædiken‘, at ‚Tyskerne kæmpede for en retfærdig Sejr over de røveriske Russere, de djævelske Belgiere, de hykleriske Englændere, de hævnerrige Franskmænd, de morderiske Serbere, de hedenske Japanere, de troløse Italienerne, de frække Amerikanere.‘ Svaret udeblev, og Pastor Langlo drog sydpaa uden at afvente Afstemningen.

Omtrent Halvdelen af de c. 100 nordslesvigske Præster opgav i Sommeren 1920 deres Embeder og trak sig tilbage, for de flestes Vedkommende for saa at søge ny Ansættelse syd for Grænsen. Til hver enkelt af de Præster, som ikke søgte sydpaa, rettede Kirkeministeriet en Forespørgsel, om han ønskede at bekræftes i sit Embede. Lød Svaret paa Ja, bekræftedes han i Embedet med Tilføjelse, at Menigheden senere skulde have Lejlighed til at udtale sig om, hvorvidt den ønskede nyt Præstevalg eller ikke. Hvis Præsten saa blev nedstemt, skulde han have $\frac{3}{4}$ af sin hidtidige Løn som Vente- penge i 2 Aar og derefter Pension efter de sædvanlige Regler.

Under 8/11 20 tilstillede Kirkeministeriet den konst. Biskop en Skrivelse om Præstevalgene. Disse skulde fremskyndes saa meget som muligt. Embeder, hvor Præsten ikke ønskede endelig Ansættelse, skulde straks opslaas ledige. Ønskede han Ansættelse, skulde Menigheden udtale sig ved en Afstemning. Hvis Resultatet af denne blev Præstens Fjernelse, skulde der snarest mulig foretages nyt Præstevalg efter de hidtil for Sønderjylland gældende Regler (jfr. „Kirchengesetz, betreffend die Besetzung der Pfarrstellen in der ev.-luth. Kirche der Provinz Schleswig-Holstein“, 25/10 1880).

Afstemningen foretoges derefter (Decbr. 1920) i 35 nord-slesvigske Sogne. Handlingen foregik under højtidelige Former, i Reglen saaledes, at vedkommende danske Provst holdt en Højmesse gudstjeneste og derefter skriftlig Afstemning, idet hver enkelt stemmeberettiget svarede Nej eller Ja paa Spørgsmaalet, om det skulde være Præstevalg eller ikke. Et Nej var altsaa for, et Ja imod den hidtidige Præst.

Udfaldet blev, at af de 35 Præster fik de 28 Lov til at forblive i deres Embeder. Nogle faa, som havde vist udpræget tysk Sindelag, f. Eks. i Sognene Uge og Rise ved Aabenraa, blev fjernede. I nogle Sogne sejrede Præsten med stort Flertal. I Hoptrup f. Eks. (H. Tonnesen) blev der afgivet 327 Nej- og 44 Ja-Stemmer. I andre med et knebent Flertal, f. Eks. i Hygum, hvor der faldt 241 Nej- og 237 Ja-Stemmer, medens ikke mindre end 250 afholdt sig fra at stemme.

Udfaldet var en Skuffelse for Biskop Koch saavel som for de fleste Danske. Det maa forklares, ikke blot ud fra den nord-slesvigske Befolknings Medfølelse med Præstefamilierne, men ogsaa ud fra dens Uvilje mod de herskende Retninger („Baa-sene“) i Danmark. Kort før Afstemningen havde Indre Mission foranstaltet en „Kirkeuge“, der vakte megen Uvilje, navnlig i Sundeved og paa Als (Okt. 1920). Grundtvigianismen blev i mange, især sydlige Egne, af Smaafolk betragtet som en

Religion for Storbønder. Præsten H. Wind, Døstrup, skrev, at Afstemningen var en Fiasco for „Kristeligt Dagblad“ og det sønderjydske K. F. U. M. Blad „Danskeren“ (red. af Sekretær for K. F. U. M., I. M. Kylling) der nøje havde oplyst Folk om, at „Øllebrødsbarmhjertighed“ her ikke var paa sin Plads.

Efter et længere Sygeleje (Efteraar 1920) kunde Biskoppen igen optage sit Arbejde i Sønderjylland. 14/1 21 skriver han (fra Ribe) til sin Datter: „Jeg kom godt til Haderslev i Tirsdags Aftes, arbejdede med Fuldmægtig Rasmussen til Kl. 11 og havde saa næste Dag Provstemøde m. v.. — 20/1 til samme: „Imorgen og overmorgen skal jeg være i Haderslev, ligesaa den 26de, til Provstemøde.“ 6/2: „Jeg kommer til København imorgen Aften. Tak for Indbydelsen til at bo hos Eder. Men jeg har bestilt Værelse i Løngangsstræde (o: det gl. Missionshotel), der jo er saa nær ved Ministeriet og Rigsdagen. Jeg skal vist flere Gange til Haderslev (og Ribe).“ Han var øjensynlig igen i Besiddelse af sin fulde Arbejds-kraft.

Imidlertid havde Kirkeministeriet i Begyndelsen af det nye Aar efterhaanden opslaaet Præsteembederne i Nordslesvig som ledige; men det viste sig snart, at de kun i ringe Grad søgtes af de danske Præster. Biskop Koch udsendte da følgende Henvendelse til disse, dat. Haderslev 14/2 21:

„Tiden er kommen til, at en Række Præsteembeder i de sønderjydske Landsdele skal endelig besættes. Og, som bekendt, har man allerede begyndt med at opslaa saadanne Embeder som ledige.“

„Men den hidtige Erfaring viser, at de kun i ringe Grad søges.“

„I Enighed med de sønderjydske Provster vil jeg derfor gerne *paakalde danske Præsters Opmærksomhed for de sønderjydske Præsteembeder.*“

„Selv om Forholdene er en Del forskellige fra de tilvante,

og selv om Vanskelighederne ikke vil udeblive, vil det dog for danske Præster være en kær Opgave at virke med til, at den Genforening, der har glædet vort Folk saa meget, maa blive lykkelig gennemført.“

„Men saa kan vi ikke undvære Mænd, der med Troens Kraft og Udholdenhed kan forkynde Evangeliet klart, varmt og stærkt. Og der er Brug for Mænd, der foruden dette er lige saa vel udrustede som de evnerigeste iblandt os.“

„Dette tiltrænges først og fremmest for vore sønderjydske Landsmænds Skyld, de, der af de tunge Tilskikkelser er haardt medtagne, legemligt og aandeligt.“

„Men ogsaa i Betragtning af, at der forbliver i Landet *flere end ventet* af de hidtidige Præster — og altsaa foreløbig er *færre Pladser end ventet* for dansk uddannede Præster.“

„Maatte da de, der er Plads til, blive saa gode som muligt! Og maatte de, naar Kaldet lyder, ikke holde sig tilbage.“

f. T. Haderslev, 14. Febr. 1921.

G. Koch.

I Løbet af 1921 blev saa de ledige Embeder besatte. Af de godt 100 nordslesvigske Præster var derefter de 62 udgaaet fra Københavns Universitet, 5 uden nogen Embeds-eksamen, 3 var Dansk-Amerikanere og 2 sønderjydske Fri-menighedspræster. Hertil kommer 34 tyskuddannede, som forblev i deres Embeder, endelig 8 hjemvendte Missionærer. Disse 42 tyskuddannede Præster blev det overdraget tillige at besørge tyske Gudstjenester i Nabosogne, hvor der kaldtes paa dem af en tysksindet Kreds.

For de danske Præster, der drog til Sønderjylland, forelaa en vanskelig Opgave. Som udgaaede fra den saa stærkt retningsdelte danske Kirke dannede de ingen kirkelig Enhedsfront. Den sønderjydske Befolkning, de skulde arbejde iblandt, havde gennem mange Tider været kirkelig vanrøgtet, og Krigen havde medført Demoralisation i Hjemmene. Hertil

kom, at Kirkefolket i Nordslesvig gennemgaaende var mere konservativt indstillet, end det var Tilfældet i Kongeriget. I vakte Kredse raadede et pietistisk Kristendomssyn, der ikke ret stemmede med det grundtvigske og K. F. U. M.ske Lys-syn. Af de nyansatte danske Præster tilhørte Halvdelen den grundtvigske Retning, Resten hørte omtrent ligeligt til K. F. U. M., Indre Mission og kirkeligt Centrum.

I Henhold til Lov af 10/9 20 var der bleven nedsat et „Udvalg for kirkelige Anliggender“, af hvilket den konst. Biskop for Sønderjylland var Medlem. I Skrivelse af 21/1 21 til Formanden, Stiftsamtmand V. Bardenfleth, Vejle, udtalte Kirke-ministeriet, at Udvalgets Betænkning ønskedes om fælles Regler for Nordslesvig og det øvrige Land med Hensyn til Menighedsrepræsentationer, Præstevalg og Præsternes Løn-ningsforhold.

I Begyndelsen af Februar 1921 samledes Udvalget paa Christiansborg i et af Landstingets Udvalgsværelser. Sam-lingen indledes med en Gudstjeneste i Frue Kirke (8/2), hvor Stiftsprovst H. Ussing, en af de 4 Veteraner fra det kirkelige Udvalg 1904—7 (H. Ussing, G. Koch, Osc. Damkier og H. Westergaard) prædikede udfra Matth. 16, 13—24. Stifts-provsten udtalte, idet han særlig bød den sønderjydske Kirkes Tillidsmænd et hjerteligt Velkommen, bl. a.: „Udvalgets Til-blivelse har sin Foranledning i vort Fædrelands store Oplevelse i Fjor, Genforeningen med Nordslesvig.“

Udvalget holdt ialt 107 Møder (9/2—19/12 21). Biskop Koch deltog flittigt i Møderne, men maatte dog ogsaa af og til „skulke“ — som han sagde —, tildels paa Grund af Syg-dom. Han fremkom med flere betydningsfulde Indlæg i For-handlingerne og var Medlem af Underudvalg, der behandlede Nordslesvigs kirkelige Forhold.

Som Indleder til en Forhandling om et Kursus i Køben-havn for tyskuddannede Præster (11/2) udtalte Biskop Koch

sig om disse paa samme hensynsfulde Maade, som han tidligere havde skrevet. Følgen af Forhandlingen var en Henvendelse (ved O. Dankier og G. Koch) til Kirkeministeriet, som foranledigede en Bevilling til dets Afholdelse.

Dette Kursus blev holdt i København 2.—21. September efter et Program, der var et nøjagtigt Udtryk for de i Danmark herskende kirkelige Strømninger. Biskop Koch selv holdt et Foredrag om „Menighedens og Præsternes Stilling til vore kirkelige Frihedslove“. De tyske Præster fik en fornøjelig og lærerig Rejse. Københavns Præstekonvent indbød dem til en selskabelig Sammenkomst paa Hotel „Phønix“, Biskop Koch selv var deres Vært i sin Svigersøn, Dr. med. A. Johannessens Bolig paa Rigshospitalet. Her udtalte Provst Bade fra Aabenraa en varm Tak for, hvad Præsterne havde faaet Lejlighed til at se og høre i København.

Under en Forhandling i Udvalget om Oprettelse af et sønderjydske Stift (1/3 21) udtalte Biskop Koch sig omtrent, som han tidligere havde skrevet til Provst Nyholm:

1/12 18: „Jeg har tænkt mig (alt under Forudsætning af, at Flensborg ikke kommer med) enten et Slesvig Stift med Biskop i Haderslev eller Aabenraa — eller (hvad jeg synes var bedre, baade for Sønderjylland, Danmark og Ribe), at det hele lagdes til Ribe, der jo før 1864 havde Tørning og Lø-Møgeltønder Herreder, og som saa afstod Ringkøbing Amt.“

De saakaldte „tørninglehnske Sogne“ (Tørninglehn Provsti), 26 i Tallet, hørte før 1864 i verdslig Henseende til Hertugdømmet Slesvig, i kirkelig til Ribe Stift. Dette mærkelige Forhold havde i mange Tider voldt Vanskeligheder. Præsterne fik Skrivelser paa Tysk angaaende Skolevæsenet, der sorterede under Amtmanden i Haderslev. Af de tørninglehnske Kirker forblev 1864 kun de 3: Farup, Hjortlund og Kalvs-lund, under Danmark. De fleste af disse Kirker bærer i deres

Bygningsmaade tydelige Mærker af nært Slægtskab med Ribe Domkirke (Tufstenskirker).

11/1 19: Biskop Koch til samme: „Der synes dernede at være Tendens til, at Ribe skal have Tørninglehn og Lø-Møgeltønder Herreder tilbage, muligvis med Resten af Vestslesvig (Tønder m. v. og Løgumkloster), medens Resten skulde under et Haderslev Stift, hvortil saa skulde afgives ‚de 8 Sogne‘ og maaske større Dele af Vejle Amt eller det hele. — Mere rationelt var det vist at lade Ribe Stift tage det hele og saa afgive Ringkøbing og Vejle Amter til et særligt Stift. Men det andet er mest paa Tapetet. Og det vil jo omtrent fritage mig for at visitere paa Tysk, hvad jeg daarligt kan.“

Biskop Koch tog iøvrigt virksom Del i Affattelsen af alle de Betænkninger, der angik nordslesvigske Kirkeforhold, og som blev lagt til Grund for Rigsdagens Arbejde. Af disse Betænkninger følgende:

Udvalget foreslaar i Overensstemmelse med den nordslesvigske Vælgerforening og dennes kirkelige Udvalg, at hele Tørninglehn Provsti og 18 Sogne af Nørre Tønder Provsti, som tidligere har hørt under Ribe Bispestol, atter skal henlægges til dette Stift. „Herom næres et levende Ønske af disse Egenes Befolkning, der med Længsel har set hen til Ribe Domkirkes Taarn, der ses over en stor Del af Vestslesvig.“ Til Ribe Stift henlægges endvidere 6 af Slogs Herreds Sogne (Hostrup, Højst, Ravsted, Bylderup, Burkal og Tinglev).

Endvidere foreslog Udvalget, ligeledes i Overensstemmelse med Vælgerforeningen og det kirkelige Udvalg, Oprettelsen af et Bispesæde i Haderslev, hvorunder den øvrige Del af Aarhus og Ribe Stift, skulde henlægges. „Derved slettes bedst den gamle Grænse. I Sønderjylland næres et almindeligt Ønske om, at Haderslev, hvor der i den katolske Tid var et Domkapitel, bliver Sæde for en Biskop.“ Enkelte af det kirkelige Udvalgs Medlemmer ansaa det dog for en bedre

Ordning, om hele Nordslesvig var bleven henlagt til Ribe Stift, og at der samtidig var bleven oprettet et nyt Stift med Herning som Stiftshovedstad. Fra flere Sider blev denne naturlige Ordning senere erkendt for bedre end den, der blev fastslaaet, navnlig ud fra den Betragtning, at hele Nordslesvig gennem 2 Menneskealdre havde delt Skæbne og Lovgivning.

Biskop Koch talte ikke gerne Tysk, og i Samtale med Tyskere, der forstod Dansk, vilde han helst, at hver talte sit Sprog. Selv vilde han ikke inlade sig paa at holde tysk Prædiken, og af Frygt for Sprogfejl holdt han paa, at danske Præster ikke skulde prædike paa Tysk. Det gjaldt om at finde en Ordning for Kirkesproget i de Sogne, hvor der var et tysktalende — eller rettere: tysksindet — Mindretal. Koch mente, at der i de enkelte Sogne skulde forhandles med de Kredse, der ønskede tysk Kirkesprog og foreslog at holde Møde med Kirkekollegiet og den tysksindede Kreds og tilbyde et passende Antal tyske Gudstjenester. Disse skulde, mod Betaling og Befordringsgodtgørelse, som udrededes af Staten, besørges af en tysk-uddannet Nabopræst. Ordningen skulde revideres efter Kirkegængernes Antal, naar der var gaet 3 Aar. Et Udkast til denne for det tyske Mindretal saa gunstige Ordning oversendtes til Kirkeministeriet (12/7), og gik over i „Anordning angaaende Kirkesproget i de sønderjydske Landsdele“ af 3. Avg. 1921.

Biskop Koch udtalte sig (5/4) for Bibeholdelse af den hidtil brugte borgerlige Ægteskabsstiftelse omtrent saaledes: „Kristne søger foran Alteret ikke en Indstiftelse af, men en Velsignelse over deres Ægteskab, og Præsten bør i Kirken tiltale Brud og Brudgom som Ægtefæller. Der er i vort nye Testamente ikke fastslaaet noget om, at Ægteskabet skal indstiftes i Kirken.“

Om den nordslesvigske Salmebog (1/9): „Om denne Salmebog er der med Rette sagt mange rosende Ord; men det erkendes fra mange Sider, at den har betydelige Mangler, og

der er udarbejdet et Tillæg paa 75 Salmer. Enkelte Steder, f. Eks. i Tønder, er den danske „Salmebog for Kirke og Hjem“ indført. — Med Hensyn til Kirkebønnen for Kongehuset har jeg henvist til den Form, som findes i den danske Salmebog og har siden ikke hørt til Vanskeligheder fra de tyske Præsters Side. — Hvad Præstedragten angaar, skal man ikke blande sig for meget i dette Forhold. Fra tysk Side blev der i 1864 ikke øvet noget Pres med Hensyn til Indførelsen af tysk Præstekjole.“

I en „Betænkning angaaende Søndagsgudstjenesten og de kirkelige Handlinger“ (jfr. „Beretning fra Udvalget, f. kirkelige Anliggender“ S. 209), udtalte Udvalget, at det ikke fandt noget at indvende mod Bibeholdelse af de særlige sønderjydske Kirkeskikke: Bods- og Bededag paa Onsdagen efter sidste Trinitatissøndag, frit valgte Prædiketekster og Brugen af Messeklæder.

Et Flertal indenfor Udvalget udtalte derimod sin Betænkelighed ved den i Sønderjylland almindelig brugte Hjemmedaab, idet denne udenfor Sygdomstilfælde var ulovlig i den danske Folkekirke. Udvalget nærrede dernæst Betænkelighed ved to Daabsritualer (No. 2 og 3) i „Liturgisk Haandbog for Nordslesvig“, der udelod Tilspørgslen til Barnet og Forsagelsen (No. 3): „Det maa betragtes som givet, at Tilspørgslen om Forsagelse og Tro fra ældgammel Tid har været knyttet til Daaben, og Forandringen strider ganske imod den danske Folkekirkes Orden.“

„Det kirkelige Udvalgs“ Betænkninger blev lagt til Grund for den derpaa følgende Lovgivning. Personlig fik Biskop Koch dog kun lidet at gøre med dens Gennemførelse, idet han under 21/3 22, at regne fra 1/4, blev beskikket til Biskop for Fyens Stift, samtidig med, at hans Konstitution som Biskop for de sønderjydske Landsdele ophørte.

Inden han traadte tilbage, fik han endnu Lejlighed til to

Embedshandlinger, der dannede en smuk Afslutning paa hans Gerning som Sønderjyllands første danske Biskop efter Genforeningen.

Søndag den 26. Marts ordinerede han i Christkirken, Tønder, den unge Præst Høgsbro, der var kaldet til Sognepræst for Abild, den første Ordination i Tønder efter 1864. Mange Mennesker fra Tønder og Omegn, især Abild, fyldte den smukke Kirke. Efter en Indledning af Provst E. Christensen talte Biskoppen fra Koret ud fra 2 Tim. 4, 5 omtrent som følger (Vestslesvigs Tidende 28/3 22):

„I vor Tekst hedder det: ‚Vær ædru i alle Ting, lid ondt, gør en Evangelists Gerning, fuldbyrd din Tjeneste‘. Det kommer for Præsten an paa at forkynde det gamle, glade Budskab. Det er et Budskab, og ikke blot en Historie. Det er ogsaa Evangelistens Gerning at fremdrage Begivenhederne i Jesu Liv, som Læreren gør det i Religionstimen; men Budskabet er mere, det er Forkyndelsen af en Virkelighed paa Baggrund af Fortidens store Hændelser. En Prædiken skal ikke udelukkende dreje sig om Fortiden, men være moderne i dette Ords dybeste Forstand. Det skal være en Prædiken for de Folk, vi lever iblandt, for Købmanden og Landmanden, og om de Forhold, vi lever under. Men det skal ikke blot være en Berøring med Nutiden, men et glædeligt Budskab til dem. At bringe sine egne Tanker og gøre dem interessante kan være meget godt, naar Præsten er en Begavelse; men hvad det først kommer an paa, er at bringe Budskabet om Jesu Kristi Kærlighed, og saaledes, at det gamle bliver nyt gennem Oplevelsen. Præsten selv maa gemme sig bag Budskabet. I det skal der være stor Jævnhed og Enfold, baade for dem, der har højt udviklede Tanker, og for dem, der ikke kan tænke saa højt.“

„Med Myndighed skal der tales; men denne kommer ikke ved at raabe højt. Den kommer i samme Øjeblik, Præsten

selv gør, hvad han siger. Dette gjorde vor Herre Jesus i Mod-sætning til de skriftkloge og Farisæerne.“

„Om Syndernes Forladelse skal der prædikes, om Guds Kærlighed i Jesus Kristus. Det kan Præsten kun gøre, naar han selv tror derpaa.“

„Jeg beder for den nye Præst, at han maa blive en Evange-list med Evangelistens Tro. Og jeg vil sige til de mange, som idag er komne herind ude fra Abild: Glem ikke at bede for Eders Præst, det er en god Forretning at bede for sin Præst. Vær gode imod ham, gør det lunt og godt for ham og lad ham mærke det i sin Gerning. De Ord, som blot er Ord paa Tun-gen, er ikke meget værd. Hvis I ikke er gode ved ham, beholder I ham kun et Par Aar. Husk, at Kærlighed avler Glæde.“

„Og tilsidst siger jeg: Gud velsigne sin Tjener, at det glade Budskab maa være med hans Gerning.“

Endnu en sidste Gang prædikede han i Sønderjylland, nemlig 1. Paaskedag i Ravsted og 2. Paaskedag i Tønder Kirke (16. og 17. April). I Ravsted Kirke talte han, skønt syg, med stor Kraft ud fra de kendte Linjer: „Før saa mig arme Synder hjem med din Retfærdighed.“ Disse to Paaske-prædikener og en Langfredagsbetragtning („Vestslesvigs Ti-dendes“ Søndagsblad 14/4 22) blev Biskop Kochs sidste Ord til Sønderjyllands Menigheder.

14. UDE OG HJEMME

Da Biskop Koch kort Tid efter P. Madsens Død blev spurgt af en af sine Venner i Ribe, om han nærede noget Ønske om at blive Sjællands Biskop, svarede han uden Betænkning: „Nej, her bor jeg midt iblandt mit Folk.“ Han følte sig som Vestjyde og havde en Gang sagt: „De er fine Folk, selv om de gaar i Vadmel.“

Til Belysning af vestjydsk Sind fortalte Biskop Koch undertiden følgende, der ogsaa kaster et Strejflys over hans eget: En Handelsmand indfinder sig i en Gaard for at købe et Kreatur, og Ejeren gaar med ham ud i Stalden. Den fremmede tager et hastigt Overblik over Besætningen og er snart klar over, hvilket Dyr han vil købe. Han lader sig dog ikke mærke dermed, men spørger om Prisen paa forskellige andre, dog uden at slaa til. Endelig er han ved at fjerne sig og har allerede sagt Farvel, men gør saa, ligesom i forbigaaende, et ikke altfor godt Bud paa det Dyr, han fra først af har valgt. Hvis han straks havde vist sig som lysthavende til dette bestemte Dyr, havde Sælgeren øjeblikkelig sat Prisen til Vejrs.

Biskop Koch — har man sagt — var den fødte Interviewer, og enhver, der kom indenfor hans Rækkevidde, blev under en eller anden Form underkastet et Forhør. Naar han ønskede Klarhed over et bestemt Punkt, busede han ikke lige paa. Han nærmede sig det ad Omveje og henkastede tilsidst et Spørgsmaal derom. Denne Metode, der stod i Forbindelse med hans dybe Interesse for Mennesker, blev efterhaanden

opdaget, og man var paa Vagt. En Indre Missionær gik en Gang til Bispegaarden med den faste Beslutning at passe godt paa sin Mund, men opdagede ved Bortgangen til sin Ærgrelse, at han alligevel var bleven pumpet læns.

I Omegnen af Ribe ansaas Biskop Koch for en dygtig Handelsmand, der havde Forstand paa Kreaturpriser. Ved Stormfloden 1909 druknede i Farup ved Ribe o. 250 Faar, og Følgen deraf var en øjeblikkelig Stigning af Faarepriserne. Samtidig averteredes til Salg nogle Faar, der tilhørte Biskoppen, og som græssede paa Bispeembedets Eng ved Slotsbanken. Det morede Biskoppen, at en Gaardejer i Farup i den Anledning bemærkede: „Biskoppen ved nok, hvad han gør.“ I Virkeligheden havde han ikke selv haft noget at gøre med Averteringen. Man havde en Fornemmelse af, at man ikke skulde prøve paa at slaa en Præstehandel af med Biskoppen i Ribe.

Biskop Koch kunde undertiden sige om sig selv, at han var en vestjydsk Bonde. Denne Selvbetegnelse er næppe helt træffende. Det ligger nær at sammenligne ham med den omtrent jævnaldrende Præst og Digter Jakob Knudsen (f. 1858), der var Præstesøn ligesom Koch og stammede fra en Bondeslægt paa Ribeegnen. Jakob Knudsen var en udpræget Bondetype, og hans Kultur var mærket af jydsk Bondesæd. Koch derimod var gennem mange Slægtled rodfæstet i dansk Præstegaardskultur. Det særlig vestjydske hos ham fik Udtryk dels i en vidtdreven Selvkritik, dels i et skarpt Blik for, hvad der boede i Mennesker. Hans Dom over andre blev dog mildnet af medfødt Humor, et Karaktertræk, der vistnok ogsaa kan betegnes som ejendommeligt vestjydsk.

Naar Biskop Koch paa sine Visitationer havde besøgt Kirken og Skolerne, ønskede han som Regel en mere privat Sammenkomst i Præstegaarden, hvortil Præsten saa indbød sine kirkelige Venner i Sognet. Naar Præsten ikke var Partimand, samledes da her en uensartet Skare: Missionsfolk, Højskolefolk og

sognekirkelige, Bønder, Lærere og Herregaardsfolk. Biskoppen forstod ligesom Pavlus at være Jøder en Jøde og Grækere en Græker, og det fejlede sjældent, at en frugtbar Samtale kom i Gang til Glæde for alle Deltagerne (jfr. S. 161). Ved Frokostbor-

Ribe Bispegaard.
Efter Maleri af Carl Schwenn.

det i Præstegaarden kunde Havregrøden være Udgangspunktet for en alvorlig Samtale med Præstens Kone. Naar Dagens Gerning saa var endt, blev Biskoppen ene med Præsten i Studerekamret. Herom skriver Præsten K. Norup (Kirke og Kultur 1922, S. 601): „Bag Lorgnetten var ikke blot et mildt Øje, men tillige et skarpt Iagttagerblik. Han vilde analysere mig; han var utvivlsomt en Psykolog.“

Biskop Koch optraadte rolig og behersket og kun yderst sjældent hændte det, at han „løb varm“. De, der kendte ham

nøje, vidste, at den ydre Ro ofte kun var tilkæmpet. En Præst fortæller, at han en Morgen tidlig før en Visitats i Kirken ufrivillig kom til at høre, hvorledes Biskoppen gik frem og tilbage i sit Værelse, idet han gentog: „Herre, hjælp mig! Nu skal jeg tale til alle disse Mennesker, og jeg har slet intet at give dem.“ Ved Gudstjenesten var Biskoppen som sædvanlig harmonisk og rolig og holdt en udmærket Prædiken.

De Malerier, der findes af Biskop Koch, er næppe helt tilfredsstillende. Mest levende er vistnok det, der er gengivet foran Bogen efter et Fotografi. Intet Billede har kunnet gengive de skiftende Stemninger, der som Sol og Skygge paa en Aprildag til Tider gik over hans Ansigt. Sad han under en Talerstol og lyttede til en Tale eller Diskussion, viste sig atter og atter „et muntert Blink i Øjet“, — for at bruge hans eget Udtryk. Det har sikkert ofte været der, naar han i det kirkelige Udvalg sad og lyttede til kirkepolitiske Udviklinger. Det kom frem paa et Præstemøde under en kendt Højskolemands noget højstemte Tale, efter hvilken Koch tog Ordet og begyndte saaledes: „Det vi nu har hørt, var vistnok, hvad man i gamle Dage kaldte ‚det levende Ord‘“. Ligesaa ved et Møde i Ribe, hvor en brav Sønderjyde gik uhjælpelig i Staa i sin Tale ved Kaffebordet. Biskop Koch reddede Situationen ved at sige: „Jeg maa komplimentere Taleren, fordi han gik i Staa. Vi andre, Talere af Profession, kan ikke gaa i Staa. Vi bliver ved, selv om vi ikke har mere at sige.“

Biskop Koch var, næsten som Oldtidens Menander (1 Kor. 15, 33), en Mester i at forme Ord, der virkede som „en hvas og vinget Pil“. Eksempler kan findes i hans Artikler og Taler. I en Bladstrid med en Indre-Missionær: „Ukyndighedens lykkelige Sikkerhed.“ I det kirkelige Udvalg: „Gamle Koner ude paa Heden og lærde Folk sidder ofte med de besynderligste Lærefvigelser.“ Om Prædikener: „Det er altid svært at fatte sig i Korthed, især naar man ikke har saa meget at sige.“

„Der prædikes ofte for dybsindigt, navnlig af dem, der er mest smaat kørende.“ Om Kirkesynets Udsættelser: „Ikke 9 Piller paa én Gang, men 3 Gange 3.“ Ved Indstilling i Menighedsraad til Præstevalg: „Man skal lade Pæren hænge, til den er moden“ (o: ikke gribe for tidlig ind).

Blandt de nyere danske Digttere satte han især Pris paa Jakob Knudsen, Valdemar Rørdam og Jeppe Aakjær. I Hjemmets Kreds læste han højt af J. Knudsens „Jyder“, V. Rørdams sønderjydske Digte, og navnlig vendte han ofte tilbage til J. Aakjær. Digteren sendte ham en Gang en af sine Digtsamlinger med Verset:

Os begge bandt et Land, hvis Kæmpehøje
er brune Knapper i dets grønne Trøje.

Da J. Aakjær havde sendt ham sit Digt: „Jenn hjemme“,¹⁴⁶ skrev han som Svar (4/12 02):

„Mange Tak for Deres venlige Brev og for det indlagte Digt. Begge Dele glædede mig ret meget. Jeg kunde have Lyst til at besøge og tale med den tungsindige, gamle Mand med Efteraarstemningen, som De saa fortræffeligt har skildret.

Ja, ogsaa jeg er, som De skriver, ‚en god Jyde‘. Mine Forfædre har virket som Præster mellem Ribe og Tønder fra Reformationen ind til 1865, da det hørte op, og mine egne Barndomsminder er knyttet til Vestjyllands Hedeegne. Den Egn med dens trofaste Befolkning har jeg kjær. Der har jeg min Gjerning og vilde gjerne være Mennesker til lidt Gavn og Glæde. Naar de Toner slaas an, som klinger i ‚Jeg er født paa Jyllands Sletter‘ og nu i ‚Jenn hjemme‘, saa giver det stærk Gjenklang inde i mig. Og saa gør det mig tillige godt at dvæle ved det, der forener. Der kan jo være nok, der adskiller. Skulde Deres Vej falde om ad Ribe, vilde De være velkommen her i Bispegaarden.“

10/1 22 skrev Koch til Provst Nyholm, Holstebro: „Mange

Tak for Deres kærlige Hilsen og for „Den nye Klokke“¹⁴⁷ af Jeppe Aakjær. Den er meget smuk. Jeg har læst den og læst den op og glædet mig over den. Jeg kender godt saadanne ædle Drag og dybe Følelser bagved den ydre Ro hos vestjydske Smaa-Landmænd. Maaske dog ikke saa stærkt, som da han græder i Lyngen. Men derfor kan det jo godt være sandt. Det er ogsaa glædeligt, at Jeppe Aakjær har kunnet skrive saaledes.“ — Biskop Kochs Venner af Indre Mission kunde ikke ret forstaa hans Begejstring for den Digter, der som ingen anden havde gennemheglet Missionen.

Koch talte undertiden med en vis Beundring om de gamle Præster, der kunde deres Klassikere, latinske saavel som danske, og han ansaa disse Præsters Forsvinden som en Tilbagegang i dansk Præstegaardskultur. Selv elskede han Holberg, og i sin Ungdom havde han været vel hjemme i de tyske Klassikere. Efter Verdenskrigens Begyndelse blev han mere og mere uvillig stemt overfor tysk „Kultur“. Selv har han ikke skrevet Digte, men han satte Pris paa Poesi, ja var i Virkeligheden noget af en Digter, jfr. det skønne Kapitel: „Mod Aften“ i „Præst og Menighed“, hvor han har skildret en gammel Præsts Vemod ved Tanken om, hvor lidt han har naaet i den Gerning, som han nu skal sige Farvel til.

Naar Biskoppen gik sine Ture i Ribe og Omegn, var han i nogle Aar stadig ledsaget af sin Bulldog Brown, der var kendt i hele Byen som en fremragende Slagsbroder. Naar Brown fulgte sin Herre, beflittede den sig dog paa en mere værdig Optræden. Ved en given Lejlighed satte en af Byens Spøgefugle den i Avisen som en af de „tilstedekomne Honoratiores“. Koch indlod sig paa sine Ture gerne i Samtale med den jævne Mand, idet han søgte Oplysning om et eller andet praktisk Forhold. Han spurgte en Gang en Vejmand om den rette Brug af et Skuffejærn. Til sin Ledsager sagde han: „Ja, ikke sandt? Det er Sagkundskaben, vi skal til.“ Biskoppen

havde megen Respekt for den sunde Sans, og han fandt denne hos Manden paa Gaden og ved Vejen. Biskoppens Færd ude og hjemme var saa „jævn og bramfri“ som mulig. I Ribe undrede ingen sig over, at Biskoppen gik paa Torvet og hentede en Torsk til Køkkenet, heller ikke over, at han lej-

Christian Koch.

lighedsvis drev med en Flok Kør. Dette syntes Bispinden dog ikke rigtig om og fik det forpurret. —

Med sin Hustru, Fru Bertha f. Carstens, levede Biskop Koch i et meget lykkeligt Ægteskab, hvad dog ikke udelukkede, at han spøgende kunde sige: „Min Kone og jeg er ikke enige om nogetsomhelst.“ Fru Kochs Kristendomssyn var nærmest bestemt af Luthers Katekismus, hvilken hun elskede fra sin Konfirmation og ofte citerede. Med sin Mand delte hun Kærligheden til Brorson, og ligesom han holdt hun af at for-

dybe sig i „Troens rare Klenodie“. I Herning havde hun en meget stor Del i, at Koch valgte Indre Mission. Iøvrigt var hun ikke saa lidt forskellig fra sin temperamentsfulde Mand, og hun har ofte ved sin Ro og Ligevægt lagt en Dæmper paa hans Heftighed. Biskop Koch værdsatte i høj Grad hendes sunde Sans og lyttede gerne til hendes Raad. Naar Diskussionen kom for højt op, forstod hun godmodig at „skære ned“, og Biskoppen kunde da sige, naar det var gaaet ud over ham selv: „Saa er jeg straks nede paa Jorden igen,“ og: „De kan tro, det er udmærket med en Kone som min.“ Fru Koch holdt ikke af, at hendes Mand skrev Bladartikler, som hun ikke havde Lejlighed til at gaa igennem. Hun var saaledes utilfreds med de Artikler, som han skrev mod Pastor Schacks „Bispeideal“ (1909, jfr. S. 144).

De to Børn, Anna og Christian, havde begge taget Studentereksamen i Sommeren 1914 og læste derefter til Filosofikum i København. Koch fulgte sine Børns Udvikling med Opmærksomhed og gav dem skriftlig mange gode Raad. Til Anna, der i Rusaaret boede hos Pastor Fibiger, skrev han, da Eksamen nærmede sig (19/4 15):

„Til hver af Eder $\frac{1}{2}$ ☼ Chokolade til Opmuntring under energisk Læsning. Det glæder mig, at Du begynder at se, at der skal læses og arbejdes til Filosofikum. Du husker jo nok i Efteraaret, da jeg ikke ret kunde faa Ørelyd for saadanne Betragtninger. Sagen er, at det Stof, som I gennemgaar til den Examen, omfatter Mennesketankens Grundproblemer, som ingen af os nogensinde bliver færdig med. Der er altsaa nok at fordybe sig i og at granske over. Hvis man slet ikke har virkelig gransket over Filosofien i sit Rusaar, kendes det ofte gennem hele Livet. Men naturligvis: til Bunds i Filosofien kommer Ingen i sit Rusaar. Ja, man kan vel ogsaa sige, at da ingen virkelig trænger ind i et Fag, før han i sin Livs-udvikling er naaet frem til at trænge dertil og have Brug

derfor, vil de flestes Studium af Filosofi i Rusaaret være *noget* overfladisk. Men pas alligevel paa, at Eders Forhold til Stoffet og de filosofiske Problemer ikke bliver som den Edderkops, der kravler hen over de filosofiske Bøger paa Eders Bord og ogsaa har 'været over dem', men unægtelig paa en noget overfladisk Maade."

„Man skulde helst have haft det ud af Filosofikum, at man senere i Livet, naar Problemerne dukkede stærkere op over ens Horisont, var saaledes orienteret i Filosofi, at man nogenlunde let kunde vende tilbage dertil og nu give dem en dybere Behandling."

Søndag den 17. September 1916 kunde Biskop Koch og Hustru fejre deres Sølvbryllup. Om Sølvbryllupsdagens Forløb skriver Biskoppen til Provst Nyholm, Holstebro, d. 20/9 16: „Tak fra os begge til Dem og Deres Hustru for Deres kærlige Hilsen i Søndags. Dagen forløb i Stilhed. Christian passede sine Ting i København. Vi andre 3 bilede om Morgenen med min Søster til Esbjerg, gik i Kirke hos Pastor Bruun og kom hjem til Middag Kl. 5. — Vi blev ganske beskæmmede og overvældede ved at faa det dejlige Maleri af Vildbjerg Præstegaard. Det glæder jeg mig til at vise Dem. Tak for de 21 Aar."

Biskop Koch satte overordentlig stor Pris paa dette Billede, der mindede om hans Barndomstid og første Præsteaar. Det var malet af Henrik Jespersen og bekostet af Stiftets Præster. Allerede 24/9 sendte Biskoppen en Takkeskrivelse, saalydende:

„Uventet og overraskende kom paa min Hustrus og min Sølvbryllupsdag den 17de ds. det store og smukke Maleri af Vildbjerg Præstegaard ind ad vor Dør."

„Denne store Gave vil pryde vort Hjem og være os en daglig Glæde. Naar jeg ser paa det Billede, fremkalder det meget i mit Sind:

Mindet om Barndomstiden og om Arbejdsdagens første

Timer. Vemod over det, der svandt hen, og over det, der ikke blev, hvad det *skulde* være blevet, og hvad det *kunde* være blevet, men som nu ikke kan gøres om.“

„Tak til Gud for hans Godhed og til Mennesker for megen Venlighed. Lyst til at bruge de Timer, der maatte være tilbage af Arbejdsdagen, til at tage fat i mit Arbejde indad og udad — i den Tjeneste, hvorom jeg er fælles med Præsterne i Ribe Stift, og som jeg beder Gud om at velsigne for os.“

Juni 1918 sendte Anna Koch sine Forældre Meddelelse om sin Forlovelse med den unge Læge, Arne Johannessen. I denne Anledning skriver han til sin Datter (20/6): „Som Du kan tænke, er Moder og jeg meget opfyldte af Dit Brev. Vi ønsker jo, at det maa gaa Dig godt, og efter hvad vi har hørt om Doktor Johannessen, og efter hvad Du og han skriver, glæder vi os over, hvad der er sket, og ønsker Eder Guds Velsignelse, cfr. Kirkesalmebogen No. 440. V. 4.“ Biskop Koch, der under tiden med en vis Ængstelse havde sagt: „Og saa kommer vore Børn en skøn Dag uden videre og præsenterer deres Forlovede“, fik i Dr. Johannessen en Svigersøn ret efter sit Sind. Ved Vielsen i Ribe Domkirke talte Biskop Koch ud fra Ordet: „Vær ikke bekymrede for noget“ (Fil. 4, 6).

Christian Koch havde fra sin Barndom haft at kæmpe med megen Sygelighed, der navnlig før Studentereksamen lagde ham store Hindringer i Vejen. Han var et fromt og tænksomt ungt Menneske, der bogstavelig talt aldrig gjorde sine Forældre Sorg. Som Student valgte han til deres Glæde straks det teologiske Studium med det Maal at blive Præst. Efter Genforeningen tænkte Biskop Koch sig, at Christian skulde blive Præst i Sønderjylland og saaledes fortsætte Slægtens Traditioner. Men allerede i September 1920, ikke længe efter en Sommerferie i Hjemmet, døde han pludselig i København af et Slagtilfælde. Det var for Forældrene et haardt Slag, som ingen af dem forvandt.

Biskop Kochs Søster Ulrikke Koch, maatte paatage sig det tunge Hverv at give sin Broder Meddelelse om Sønnens Død. Hun mødte ham i Bispegaardens Have, da han kom hjem fra sin daglige Spadseretur. Biskoppen tog det ganske stille, bøjede sig blot ned og kyssede sin Søsters Kind. Da han,

Gabriel Koch.

efter straks at være rejst til København, kom op paa Værelset, hvor Christian laa, klappede han ham paa Kinden og sagde: „Det er fra din Moder“, foldede sine Hænder og bad: „Kære Gud, nu vil jeg sige dig Tak for Christian, og fordi du har taget ham hjem til dig.“

17/10: Biskop Koch til Arne og Anna: . . . „Vi har i den senere Tid — de sidste Aar — ofte bedt Gud hjælpe Christian til ‚at naa sit Maal‘. Jeg tænkte vel nærmest paa Examen og Præstegerningen. Men Gud tænkte det anderledes og — det

tror vi forvist — bedre. Det har bragt mig til at tænke paa, hvad min Fader en Gang sagde, at vore Bønner til Gud passerede Jesus, og han maatte baade strege noget i dem *over* og andet i dem *under*, for at de kunde blive, som de skulde være.“

Nogle Dage før Jul 1920 skriver Fru Koch til sin Datter:

„Nu iaar sidder vi ene, og jeg vil ikke nægte, det kniber lidt for mig en Gang imellem. Hvor var I begge glade for at komme hjem til Jul, og hvor nød Christian Frokosten lille Juledag; det husker Du nok. Nu kommer han ikke mere, den kære Dreng, jeg kan ikke forstaa det. Han gik for ikke saa længe siden glad hos os, og nu er han borte. Jeg længes tit meget efter ham og ser ud i Haven, om han ikke kommer. Ikke saadan, at jeg ønsker ham tilbage igjen; jeg tror jo bestemt, at han har det meget bedre end hos os; men han var jo min egen Dreng. Du forstaaer mig nok, lille Anna.“

Fru Koch havde allerede i flere Aar været saa skrøbelig, at hun aldrig kom udenfor Hjemmet, og efter Nytaar 1921 blev det Dag for Dag tydeligere, at det gik mod Enden. 19/3 21 skriver Biskop Koch til Provst Nyholm: „Det staaer alvorligt til i mit Hjem. Bertha er meget syg. Jeg blev forrige Fredag — med Anna — kaldt telefonisk hjem, da hun efter Galdesten og Hjernetilfælde var bevidstløs. Der kom en alvorlig Øjenbetændelse til i venstre Øje. Nu ligger hun stille hen, men Kræfterne svinder. Bevidstheden fik hun snart igen. Hun er vidunderlig taalmodig og god.“

„Anna og jeg læste i Aften Palmesøndagsevangeliet med hende og sang hendes gamle Yndlingssalme: ‚Er der da saa stor en Glæde‘. Hun har nu ikke store Smerter og blunder meget.“

„Gud give Dem og os en glædelig Paaske.“

Fru Koch døde den 23. Marts. Dagen efter skrev Biskop Koch til Provst Nyholm: „Min kære Hustru døde stille

igaa Morges. Hun var min Raadgiver i alle Ting. Gud ske Lov for Paaske!“ —

Da Biskop Koch blev konstitueret som Biskop for de sønderjydske Landsdele (1/5 20), stod han endnu i sin fulde Kraft; men allerede samme Aar havde han et langt Sygeleje. 28/11 skriver han til sin Datter: „Jeg gaar nu ind i den 6. Uge af mit Sygeleje. Det er første Gang, jeg prøver et saa langt Sygeleje. Man tages — selv om man ikke har Feber — saa sært ud af Sammenhængen og faar næsten baade Tiden forud og Tiden efter i en Slags ny Belysning.“

Sommeren 1921 opholdt han sig i nogen Tid paa Missionskurhotellet paa Fanø Strand, lidende af rheumatiske Smerter. 27/7 skriver han herfra: „Saa holder jeg Morgenandagten i Salonen for Gæsterne. Og jeg spiller lidt Schak med Badets Direktør, Bogø. Og jeg faar hver Eftermiddag Kl. 2^{1/2} Massage. Men det var jo lidt kedeligt med den Opblussen af Ischias.“ Samme Efteraar fik han hjemme i Bispegaarden et alvorligt Sygdomsanfald, et halvt Aarstid efter Hustruens Død. Frk. Ulrikke Koch fortæller: „En Nat blev jeg kaldt hen til Bispegaarden. Min Broder sad oppe i sin Stol, og jeg lagde Mærke til, at hans Hænder var paafaldende hvide.“ Han blev tilset af Dr. P. Nielsen, kom tilsyneladende over det, men tænkte dog paa at tage Ferie.

Straks efter Nytaar skriver han til Provst Nyholm (10/1): „Jeg skulde have Ordination paa Søndag den 15de i Øse ved Varde. Men da jeg idag har lidt Feber, maa jeg ikke rejse for min Svigersøn i Aften, hvad jeg efter Bestemmelsen skulde have gjort. Jeg haaber at blive klar til Fredag. Ellers maa jeg bede Stiftsprovsten fungere. Nu skal vi se. — Iøvrigt har jeg det noget bedre end i Eftersommeren. Men jeg bliver dog nok nødt til at moderere mit Arbejde mere, end min nuværende Virkekreds tillader det. Deus providebit.“

Sidst i Januar rejste han til København for at lade sig ind-

lægge paa Hareskov Kuranstalt. 29/1 22 skriver han fra sin Svigersøns Bolig til sin Søster i Ribe: „Idag har jeg med Anna og Arne været til Kirke og til Alters i Andreaskirken, og iaften skal vi spise til Middag hos Steens. — Inat har jeg drømt saa tydeligt om vor Mor: „Jeg sov ovenover, men kom til Erkendelse af, at jeg hellere maatte flytte ned, hvad de andre hellere vilde. Jeg tog saa min brune Sofa paa den ene Skulder og gik ned ad en stor Trappe. Jeg saa en sortklædt Dame komme op imod mig, ved en af Omdrejningerne nedenfor. Da vi mødtes, var det Mor. Det var, som hun havde Slør; jeg saa ikke hendes Ansigt tydeligt. Idet jeg sagde: Mor, Mor, kære, kære Mor! vaagnede jeg. Nu maa Du ikke tro, jeg lægger nogen særlig Betydning ind i Drømme; men det er dog mærkeligt, hvor man kan drømme.“

Biskop Koch opholdt sig paa Sanatoriet hele Februar Maaned og skriver derom efter sin Hjemkomst (14/3): „Jeg havde rigtig godt Udbytte af min Kur paa Hareskov. Jeg er nu mere arbejdsdygtig og arbejdsmodig, end jeg har været i de sidste 1½ Aar, saavidt jeg skønner.“ Dog havde han allerede Januar 1922 begyndt at tænke paa en lettere Virkekreds (jfr. Brev til Provst Nyholm 10/1 22). Alligevel kom det uventet for de fleste, da han under 21/3 modtog Udnævnelse til Fyens Bispeembede, som var bleven ledigt ved hans Slægtning, Biskop L. N. Balslevs, Afskedigelse.

Det saa paa dette Tidspunkt ud til, at hans gamle Arbejds-kraft var ved at vende tilbage. Til Dr. Nielsen sagde han med et Citat af Jeppe Aakjær: „Endnu et bette Nyk!“¹⁴⁸ Tirsdag den 30/3 holdt han i Bramminge Efterskole et Foredrag for „Ribe Amts Menighedsraadsforening“ om „de kirkelige Frihedskrav“. Foredraget var et Forsvar for J. C. Christensens kirkelige Lovgivning overfor „Odensemændene“.

Det skulde dog snart vise sig, at han havde overvurderet sine Kræfter. Inden han brød op fra Ribe, stod det for ham

som en Samvittighedssag endnu en Gang at prædike i Sønderjylland. Paaskelørdag (15/4 22) kørte han sammen med sin Søster til Tønder, og Dagen efter, 1. Paaskedag, tog han ud og prædikede i Ravsted, derpaa 2. Paaskedag i Tønder Kirke. Begge Steder talte han med stor Kraft om Evighedslandet og om Grænsen, vi alle skal over, og de to Prædikener gjorde et dybt Indtryk. Efter sin Hjemkomst følte han sig syg og afkræftet.

I Maj var Biskoppen sengeliggende og blev plejet af sin Søster, der var flyttet til Bispegaarden.

9/6 skriver han i sit sidste Brev til Provst Nyholm: „Tak for Deres kærlige Brev og Hilsen. Guds Veje ere underlige. Lægger han os en Byrde paa, er han en Gud til Frelse. Gud være Dem nær, mens de ligger og skal læges. Tak for Deres Forbøn. Jeg er i Bedring, men svag endnu. Tak og kærlig Hilsen!“

I Juli Maaned lod han sig indlægge paa N. Finsens Lysinstitut i København; men da han ikke kunde taale Lysbehandlingen, og det stadig gik tilbage, besluttede han sig til at skrive sin Afskedsbegæring. Til sin Broder Carl sagde han: „Det har ikke været svært for mig at søge min Afsked.“

Hans Tanker vendtes mere og mere mod Døden. Til Tider sagde han: „Jeg synes ikke, jeg kan tænke mig en Fremtid her paa Jorden; men en Fremtid i Himlen kan jeg tænke mig.“ Eller: „Jeg føler, at jeg nærmer mig noget godt; men jeg véd ikke, hvorledes jeg skal naa det.“ En tidligere Elev havde takket ham i et Brev; men Koch lagde det til Side og sagde: „Jeg kan slet ikke taale at tænke paa alt dette, ikke blot, fordi saa meget blev ufuldendt; men fordi det har været saa ufuldkomment. Og Motiverne!“

I de sidste Maaneder sagde han gentagne Gange: „Det er ikke det, at Livet er saa kort, men at det er saa forunderligt.“ Han syntes alligevel, det var gaaet rigtigt; det var jo Gud, der havde gjort det, og der var ingen Bitterhed hos ham. Der

var heller ingen Dødsfrygt, skønt han kunde sige til sin Broder: „Ja, nu kan du jo se, hvordan du en Gang kan klare dig med dit Regnskab; jeg har det svært nok med mit.“ En af de sidste Dage hørte en af hans nærmeste ham hviske: „Jesus! Frelser!“

Paa Bordet ved Sygesengen laa de 3 smaa Bøger: Det nye Testamente, Salmebogen og Rejsehaandbogen ‚Sønderjylland‘.

Til en gammel Elev fra Herning Missionsskole, der fortalte ham, at han rejste til Herning, sagde han: „Hils dem derovre, at jeg tror at være paa den Linje, der fører til det gode Sted.“

Ungdomsvennen, Pastor J. Steen, der besøgte ham nogle Dage før hans Død, bad sammen med ham, lyste Velsignelsen over ham og sagde tilsidst: „Farvel, nu ses vi nok ikke mere paa denne Jord.“ Koch trykkede hans Haand og svarede: „Men Gud ske Lov for Paaske!“

Biskop Koch døde Fredag Morgen den 3. November. 3 Dage efter fandt Bisættelsen Sted i Emauskirken, hvor han selv ofte havde prædiket. Her talte Ungdomsvennen Jul. Steen og L. J. Koch, der holdt en Mindetale, hvori han efter sit indgaaende Kendskab til Broderens Livsførelse og Gerning gav en forstaaende Skildring af ham. Det vakte megen Opmærksomhed selv hos dem, der havde kendt den afdøde ret nøje, da Taleren sagde: „Min Broder var egentlig ingen harmonisk Natur. Han havde et opbrusende Sind og havde i det hele meget at kæmpe med. Men han *var* ogsaa et Menneske, der kæmpede.“

Ved Begravelsen (fra Ribe Domkirke) talte Carl Koch om hans sidste Dage: „Der var i den sidste Tid en forunderlig Mildhed over ham. Det var Aftenens Stilhed, og det betød, at det nu snart var forbi. Noget af det sidste, han talte om, var et Par Verslinjer (af Chr. Winther):

„Ak, kunde jeg da lægge til Ro mig i din Eng,
dit Grønsværtæppe trække over mig og min Seng.“

„Han tilføjede: „Det er jo slet ikke Kristendom dette; men det er Danmark dette Grønsværtæppe, som Digteren vil trække over sig og sine. Hvor er det et dejligt Tæppe!“ Han talte altid om dette Grønsværtæppe, aabenbart med Tanken paa Engen omkring Vildbjerg Præstegaard.

Den konstituerede Biskop for Ribe, Stiftsprovst O. Olesen, skildrede den afdøde som Student, Præst, Provst og Biskop. Pastor Busch udtalte: „Det er sikkert, at Kochs Tid i D. M. S.s Missionsskole har været en meget værdifuld og frugtbar Tid for dem, der kom under hans Vejledning.“

I det mægtige Følge, der naaede fra Domkirkens Dør til Kirkegaardens Port, saas over 50 Præster. Paa Kirkegården sang Følget, alt mens Efteraarssolen lyste over Graven: „Krist stod op af Døde“. Fra Vildbjerg var der sendt en Krans med det smukke Vers:

„Du gav os din første Ungdomsvaar
og glemte os aldrig siden.
Vor Tak for dig til Guds Trone gaar,
han glæde dig nu efter Striden!“

Biskop Kochs Grav er at finde et Stykke til venstre for Indgangen til Kirkegården i Familiens Gravsted, hvor Christian Koch og Fru Koch for ikke længe siden var lagt til Hvile. Paa 3 ligedannede Gravsten ses under Navnene disse Verslinjer (af „Lovet være du Jesus Krist“):

„Aanders Konge blev Støvets Gæst.“
„Fører os op fra Skyggedal.“
„Hjem til sin lyse Kongesal. O Gud ske Lov!“

Biskop Koch havde selv efter sin Hustrus Død valgt disse Ord til sin Søns, sin Hustrus og sin egen Grav.

NOTER

- ¹ Fr. Nygaard: Kristen Kold. Odense 1895.
- ² Nu rejst som Genforeningssten i Døstrup.
- ³ Skildret af Biskop Koch selv i „Julestjernen“ 1916, jfr. Harald Balslev: Carl Koch. 1925.
- ⁴ *Fr. Th. Tesch*, f. 43, pers. Kapl. Gjellerup 69.
- ⁵ Gabriel, Carl, Ulrikke og Agnete.
- ⁶ Sølvbryllupsgave, jfr. S. 287.
- ⁷ Adjunkt Greibes Pensionat.
- ⁸ Chr. Welding, f. 58. S. af senere Stiftsprovst F. P. W. Spr. Helligaands K., København 1911.
- ⁹ *H. J. Swane*, f. 21. Stiftsprovst Viborg 71, Biskop Viborg 78. D. 03.
- ¹⁰ Enke efter Provst G. Koch, Døstrup, † 1873.
- ¹¹ *Anaxagoras*, græsk Filosof (c. 500 f. Kr.). Han lærte, at „Tingenes Grunddele (Homøomerier) er sammenblandede i Chaos“.
- ¹² *Vilh. Birkedal*, f. 1809. Valgmenighedspræst i Ryslinge 68. D. 92.
- ¹³ *E. F. Boesen*, f. Kbh. 12. Stiftsprovst Aarhus 63. Afsked 14/5 77. Død 81.
- ¹⁴ *H. P. Børresen*, f. 1825, ordineret 1877. D. 01.
- ¹⁵ *C. J. Brandt*, f. 1817, Præst Vartov 72. Død 89.
- ¹⁶ *Chr. Richardt*: Samlede Digte. II. 1895. S. 268 f.
- ¹⁷ Samlede af Orientalisten, Biskop *F. C. C. H. Münter* († 1830).
- ¹⁸ Efteraar 1878 udkom *H. L. Martensen*: Den christelige Ethik. Den specielle Del.
- ¹⁹ *J. C. R. Frimodt*, f. 28. Stiftede 65 „Kirkelig Forening for indr. Mission i Kbh.“. Spr. St. Johannes K. 61—79. D. 79.
- ²⁰ *P. Madsen*, f. 43, Student Viborg 62, Kand. 68, Professor 1875, Biskop 1909. Død 1911.
- ²¹ P. Madsens Fødegaard i Vinding Sogn.
- ²² *M. J. Balslev*, gift m. *Cathrine f. Leth*. Spr. grundtvigsk, Hjortlund 51. Strø 69. Afsked 98. Død Juledag 99 Kbh.

- ²³ *J. S. Müller*, f. 57. Spr. St. Thomas Kirke, Frederiksberg, 98—27.
- ²⁴ *Prof. Chr. Hermansen*, f. St. Brøndum 1806, Prof. theol. 1850—82.
† 1882.
- ²⁵ *H. L. Martensen*: Jacob Bøhme. 1881.
- ²⁶ Universitetspedel *M. A. Mule*, cand. theol.
- ²⁷ *Enrique With*, f. 56, Kand. 79, Spr. Vinding—Vind 83, Spr. Davids Kirken, Kbh. 08. Redig. „Raadgiver for Børnegudstjenesten“ 90—95.
- ²⁸ Det vakte megen Opmærksomhed i kirkelige Kredse, at Santalmissionær L. O. Skrefsrud blev Frimurer. Der udviklede sig en heftig litterær Strid om Frimureriet, navnlig mellem Professor Fr. Nielsen og Skrefsrud.
- ²⁹ *L. Glahn*, f. 61, Manuduktør, Spr. Snoldelev 05, Censor v. teol. Embedseksamen 03, Dr. theol. 29.
- ³⁰ *J. J. Fjord*, f. 60. Cand. 84. Spr. Søllested—Vedtofte 86. Skrev: Hvad er den evang.-luth. Kirke? (1904).
- ³¹ Fru Oberstinde Th. Keyper havde stiftet en af Københavns første Søndagsskoler.
- ³² *Vilh. Balslev*, f. 60. Søn af Biskop C. F. Balslev, cand. theol. 83, cand. mag. 93. Lærer Zahles Skole og Sem.
- ³³ *Axel Sørensen* (1851—1920). Cand. theol. Adjunkt Metropolitan-skolen 85. Oversatte „Den nye Pagts hist. Bøger“ (1881) og „Brevene“ (1895). D. 20.
- ³⁴ *A. C. Larsen*, f. 40. cand. theol. 62. Skribent under Pseudonymet: Theodorus. D. 14.
- ³⁵ *L. Th. Ostfeldt*, f. 41, Missionær Grønland 68—77. Spr. Hjerm 78—90.
- ³⁶ *G. V. Brücker*, f. 52. Cand. 80. Skrev: Præsteuddannelsen. Kolding 1883. Bogen indeholder en skarp Kritik af samtlige Professorer indenfor det theologiske Fakultet, særlig dog af Fr. Nielsen (Professor 1877), der som Kateket i „Dansk Kirketidende“ havde skrevet: „Om Uddannelsen til Præstegerningen“ (1874). D. 29.
- ³⁷ Studentersamfundet blev dannet 2/5 1882.
- ³⁸ *H. L. Møller*, Filolog, Dr. phil. D. 28.
- ³⁹ Deltagerne i Vennemødet i København, fra den 8. September 1883, i Anledning af 100 Aars Dagen for Grundtvigs Fødsel.
- ⁴⁰ „Vorefolkene“ ∴ Grundtvigianerne. Ordet blev brugt af Carl Koch og hans Venner indbyrdes.
- ⁴¹ Hollandske B.: en Æblesort i Præstegaardshaven.
- ⁴² Osman, Glam og Grim.

- ⁴³ Underkorporal af Forplejningskorpset 22, 6. Regim., 5. Bat.
- ⁴⁴ *F. V. Trojel*, f. 14. Spr. Rynkeby—Revninge 1863—87. Død 88.
- ⁴⁵ *J. S. Fibiger-Jørgensen*. Kateket Holmens Kirke 80—87. Boede p. Borchs Kollegium.
- ⁴⁶ Bisat i St. Knuds Kirke, Efteraaret 1883, jfr. G. Jørgensen: Dronning Elisabeth af Danmark. Kbh. 1901. S. 154 ff.
- ⁴⁷ *R. L. Balslev*, f. 33. Spr. Paarup 76, $\frac{1}{2}$ Mil Vest f. Odense. D. 96.
- ⁴⁸ Bibellæsning i Hjemmet. I Pauli Brev til Romerne. II Apostl. Gern., Odense 1884.
- ⁴⁹ *Johan Chr. Balslev*, f. 1798. Senior for Danmarks Gejstlighed fra 83. Entl. 24. Fader til Rasmus Balslev i Paarup. Haarslev Præstembede var beklædt af Præster af Familien B. i 7 Slægtled.
- ⁵⁰ *Thomas Møller*, f. 58. Cand. theol. 87. Manuduktør. Spr. Ølby 89. Spr. Spentrup 10. Provst 11.
- ⁵¹ I Jyderup politisk Kampmøde, Sommer 1883.
- ⁵² Fader til den bekendte Dansk-Amerikaner *Jakob Riis* i New York.
- ⁵³ Et Hold unge Mennesker, der vilde være Præster i Amerika.
- ⁵⁴ *Jul. Steen*, f. 55, teol. Kand. 81; Spr. St. Andreas K. Kbh. 95, Fmd. f. Københavns Præstekonvent 04—24.
- ⁵⁵ *Kr. M. Eckhoff* (1850—1914) var en af Kochs nærmeste Venner. Fremragende Leder af praktisk kristeligt Arbejde i Christiania, særlig Ungdomsarbejdet. Fmd. f. Studenternes Missionsforening (1881). Sekretær for Det norske Bibelselskab (1884). † 1914.
- ⁵⁶ *F. Godet*, Prof. Neuchafel, bekendt som Bibelfortolker. † 1909.
- ⁵⁷ *Th. Christlieb*, Prof. Bonn. I Brev 27/9 fra Erlangen fortæller Koch at Tyskerne klagede over, at Prof. Christlieb „havde blottet Tysklands Svagheder for fremmede Landes Kristne og „tilmed i Kjøbenhavn.“ † 1889.
- ⁵⁸ *C. F. Monrad*, f. 1815. Adjunkt Flensborg 1851. Red. af „Nordslesvigsk Søndagsblad“ 1878. † 1889.
- ⁵⁹ *J. H. Wichern* (1808—81), Stifter af den tyske Indre Mission, oprettede 1833 Redningsanstalten Rauhes Haus i Hamborg.
- ⁶⁰ Joh. Wichern, f. 1845, Stifterens Søn og Efterfølger.
- ⁶¹ *O. J. Funcke*, f. 76. Præst i Bremen 68. De fleste af hans talrige Skrifter er oversatte paa Dansk. Repræsenterede „en sund Pietisme“. D. 1910.
- ⁶² *A. Støcker* (1835—1909) søgte at danne et kristeligt Arbejderparti. Hofpræst. Afsked i Unaade 1890. Kristelig Folketaler af høj Rang. Antisemit. D. 09.

⁶³ De gamle Domkapitler blev efter Reformationen forvandlede til evangeliske „Domstifter“ med forskellige kirkelige Formaal.

⁶⁴ Vergils Æneide 6. 258.

⁶⁵ Fr. v. Schwarzenberg (1809—85), Kardinal. Modsatte sig Ufejlbarhedsdogmet (1870).

⁶⁶ J. S. Fibiger-Jørgensen, f. 54. Kateket Holmens Kirke, Kbh., 1881.

⁶⁷ G. Kochs Opfattelse af 1 Pet. 3, 19. 4, 6: Den i Nutiden almindeligste Opfattelse af disse to Steder, hvorefter de begge indeholder Tanken om en Evangelieforkyndelse i Dødsriget, er meget tvivlsom. Stykket 3, 13—4, 16 beherskes af Modsætningen mellem de spottende ugudelige og de lidende Kristne. Lidelse, som fører frem til Sejr, — Had og Spot, som nedkalder Straffen over sig, er de Tanker, som gaar igennem det hele.

Ud fra dette ligger det nær at opfatte Ordene i 3, 19—20 om, at Kristus gik hen og *forkyndte Dommen* for Noahs ugudelige samtidige, som var „i Forvaring“ (egl. Fængsel, i Dødsriget). Der tales jo ikke om en Evangelieforkyndelse (*εὐαγγελίζεω*), men blot om en Kundgørelse (*κηρύσσειν*).

I 4, 6 er det en helt anden Tanke, vi møder. Den „Evangelieforkyndelse for døde“, som her er Tale om, er ikke nogen Prædiken for Aanderne i Dødsriget. Der tænkes simpelt hen paa *de afdøde Kristne*, hvis store Lykke det er, at de, mens de levede, har faaet Evangeliet forkyndt. Det, der ligger bagved, er den Ængstelse for de afdøde troendes Skæbne, som vi undertiden møder i N. Test., f. Eks. 1 Thess. 4, 13 fig. Spotternes Paastande er falske (jfr. 2 Pet. 3, 4). Mennesker kan gerne dømme dem, men fordi de har hørt Evg., inden de døde, ejer de et uforgængeligt Liv i Gud.

⁶⁸ Wilh. Løhe (1808—72) en af Tysklands største Prædikanter („Evangelienpostille“ 1848 og senere).

⁶⁹ Andreas Osiander (1498—1552), Nürnbergs Reformator. Hans Lære om Retfærdiggørelsen gav Anledning til den saakaldte Osianderske Strid.

⁷⁰ R. Frank (1827—94), Professor i Erlangen 1858.

⁷¹ K. A. G. v. Zezschwitz (1825—86), Professor, Erlangen 1866.

⁷² Th. v. Zahn, f. 1838, Professor, Erlangen 1878. Skrev (mod A. Harnack): „Der Kampf um das Apostolicum“ (1893).

⁷³ Joh. Christoph Blumhardt (1805—80), jfr. Fr. Zündel: Pfarrer Joh. Chr. Blumhardt. Lebensbild. 3. Aufl. Zürich 1882.

⁷⁴ „Natten“, under Giuliano di Medici, fra før 1534.

- ⁷⁶ „Ikke at se og at høre er mig en stor Lykke. Væk mig derfor ikke. Ak, tal sagte!“
- ⁷⁷ Thrasumenersøen (Lacus Trasimenus), nu Lago di Peruzia. Her sejrede Hannibal over Romerne 217 f. Kr.
- ⁷⁸ *Soracte*; jfr. Horats Oder 1—9—1, nu Monte Oreste, 5 Mil nord for Rom.
- ⁷⁹ *Poseidippos* (3. Aarh. f. Kr.), skrev 40 Komedier. Efterlignet af Plautus og nyere Lystspildigtere.
- ⁸⁰ *Menander*, græsk Lystspildigter (342—290 f. Kr.), jfr. 1 Cor. 15, 33.
- ⁸¹ Kejser Hadrian (117—138 e. Kr.). Byggede sig en pragtfuld Bolig i Tibur. Byggede et Jupiterstempel i Jerusalem og fremkaldte derved en jødisk Opstand (132). Gav humane Love og var mild overfor de Kristne.
- ⁸² Jeg gik ud og flygtede bort. Haabet og Lykken, Farvel! Jeg har nu intet med Eder at bestille. Bedrag andre!
- ⁸³ Sov i Fred. Han (hun) lever.
- ⁸⁴ *Samuel Zeller*, Anstaltens Leder 1862. Jfr. „Fra Bethesda“ 1886, hvor G. Koch giver en udførlig Beretning om Männedorf og Hauptweil.
- ⁸⁵ *H. Thiersch* (1817—85), 1846 Professor i Marburg. Afsked 1850 som Tilhænger af Irvingianismen.
- ⁸⁶ *H. P. Børresen* (1825—01), Missionær i Santallandet 1867. Ordineret af Biskop Martensen 1877. † 1901.
- ⁸⁷ *H. Kesselring*, f. Schwartz 1832, Professor, Zürich 1874—1904.
- ⁸⁸ *O. Chr. Enrique With*, f. 56, Spr. Vinding—Vind 83—89, Spr. Davids Kirke, Kbh., 1908.
- ⁸⁹ *Fr. Spitta*, f. 1852, Professor i Theologi i Strassburg 1887.
- ⁹⁰ *H. Blom*, f. 43, Spr. Gjellerup—Sunds 77.
- ⁹¹ *H. P. Bjarnesen*, f. 46, Spr. Staby 82.
- ⁹² *Korsholm, P. J.*, Lærer i Aulum. Forf. til „Jesus mit Liv“.
- ⁹³ *C. L. M. Scheel*, f. 45, Spr. Bølling—Sæding 82.
- ⁹⁴ *P. E. Blume*, f. 35, Spr. Bøvling—Flynder 83. Provst.
- ⁹⁵ *P. D. Ibsen*, f. 54, Spr. Snebjerg 83.
- ⁹⁶ *H. Ussing*, f. 55, Lic. theol. 83, Spr. Vejlbjerg 82, Spr. Jesuskirken 91, Stiftsprovst 1915.
- ⁹⁷ *Aug. Thierry*, f. 42 i Videbæk 79—87. Hustru: Elisabeth f. Møller.
- ⁹⁸ *H. J. Kornerup Bang*, f. 57, Spr. Vildbjerg—T.—N. 89—95. Død 19/4 95.

- ⁹⁸ *Joh. Bittmann*, f. 69. Miss. Indien 95. *P. Chr. B. Waidtløw*, f. 65. Miss. Kina 95. *Vill. C. L. Nielsen*, f. 71, Miss. Indien 97—20. *Joh. Andersen*, f. 70, Miss. Indien 97.
- ⁹⁹ *J. Steen*, res. Kap. ved Sct. Johannes Kirke 85—95.
- ¹⁰⁰ *Morten Larsen*, f. 51. Valgmenighedspræst Holstebro 88.
- ¹⁰¹ *E. Terkelsen*, f. 63, Spr. Ørre 92—01, Valgmenighedspræst Herning 1904.
- ¹⁰² *S. Olesen*, grundtvigsk Lægprædikant fra Mors.
- ¹⁰³ Dette Digt findes i en lille Poesibog med Afskrifter af forskellige Digte.
- ¹⁰⁴ *F. W. Farrar*. f. 31; engelsk Teolog. Skrev (1863): St. Winifred.
- ¹⁰⁵ *Joh. Vyff*, f. 70. Miss. Kina.
- ¹⁰⁶ *H. A. E. O. Busch*, f. 54, Spr. Bøvling 93—01, Sp. Vor Frue K. Odense 01—08. Fmd. Dansk MissionsSelskab 04.
- ¹⁰⁷ *F. Zeuthen*, f. 37, Spr. St. Michaelis 95. Fmd. f. Kirkelig For. f. I. M. 01.
- ¹⁰⁸ *J. K. Bjerre*, f. 1847. Kultusminister April 1900—Juli 1901. D. 1901.
- ¹⁰⁹ 40 Aarsdagen for Stiftelsen af „Kirkelig Forening for den indre Mission“ 13/9 01 blev holdt i Viborg, ikke i Ribe. V. Beck var ikke med til Festen.
- ¹¹⁰ *H. J. Kornerup Bang*, død som Sognepræst i Vildbjerg 1895. Dav. Provst Koch talte over ham og har ved denne Lejlighed brugt den sjældne, men saa træffende Tekst, der senere blev sat paa Gravstenen paa Vildbjerg Kirkegaard.
- ¹¹¹ *Chr. Christensen*, f. Idom 76. Udsendt til Kina 1905.
- ¹¹² *Chr. Mich. Madsen*, f. Herning 80. Uds. til Kina 1905.
- ¹¹³ Ved Indre Missions 50 Aars Jubilæum 13/9 11.
- ¹¹⁴ *P. G. Hansen*, f. 1841. Spr. Kvislemark-Fiurendal 1885. Provst Dronninglund H. 78—85. D. 1930.
- ¹¹⁵ *J. Friis Hansen*, f. 56, Spr. Olsker 89. D. 1905.
- ¹¹⁶ *Joh. Jørgensen* i „Hovedfjender“ (1898).
- ¹¹⁷ *Thomas Rørdam*, f. 36. Spr. Gamtofte 92, var en af Bethesdamødernes Ophavsmænd. Af Præsten Th. Elmquist, der sammen med ham redigerede „Kirkebladet“ (77—93) betegnes han som en „ægte grundtvigsk Opvækkelsesprædikant“.
- ¹¹⁸ *O. C. Ipsen*, f. 31, Spr. Assens 85.
- ¹¹⁹ *L. P. Larsen*, f. 62, Miss. D. M. S. Madras 89—98, Sekr. K. F. U. M. f. indiske Studenter, Professor Præsteskolens Bangalore 10, Dr. th. h. c. 22.

- ¹²⁰ Et efterladt Manuskript, hvor Koch behandler udførligt de Problemer, som knytter sig til de 5 Mosebøger.
- ¹²¹ *Fr. Schleiermacher*, 1768—1834. Som Professor i Berlin skrev han: Reden etc.
- ¹²² Joh. Møller, f. 1832, Søn af Professor Jens Møller, var 1886 Præst ved Vor Frue Kirke i Odense. Død i Odense 23, 91 Aar gammel.
- ¹²³ N. P. Arboe Rasmussen, f. 1866, Spr. Gøl 1890, Spr. Skibsted—Lyngby 1897.
- ¹²⁴ H. S. Sørensen, f. 3/1 56. Biskop v. Lolland Falster 1903—7, o. Aarhus St. 1907—16.
- ¹²⁵ Th. L. Schiøler, f. 29/5 61. Præst Budolfi Kirke, Aalborg, 1898—1916.
- ¹²⁶ Biskop C. F. Balslev blev ordineret til Spr. Vejerslev—Blidstrup 27/3 33.
- ¹²⁷ Anna T., f. Friis, g. m. K. Tranberg, Spr. Farup 79—01.
- ¹²⁸ Samuel Zeller, jfr. Udenlands 1884—85. S. 44.
- ¹³¹ „Sandhedssøgeren“ 1907.
- ¹³² General *Fr. v. Bernhardi*: Tyskland og den næste Krig (1911). Over-
sat paa Dansk (1915) med Motto: „Krig og Mod har gjort flere
store Ting end Næstekærlighed“ (Nietzsche).
- ¹³³ *H. Tonnesen*, f. Bastrup, Vamdrup Sogn, 1854. Spr. Hoptrup 88—27.
Jfr. H. Tonnesen: Nordslesvigsk Kirkeliv I—II 1880—1920. Ha-
derslev.
- ¹³⁴ *J. R. Zerlang*, f. 64, Spr. Gram 99, præsenteret af Grev Brockenhus-
Schack, Gram.
- ¹³⁵ *P. Hansen*, f. Uge 64. Spr. Dybbøl 64, præsenteret af Grev Revent-
low, Sandbjerg.
- ¹³⁶ C. J. Petersen, f. 71, Spr. Maugstrup 1911.
- ¹³⁷ Dr. H. Prahls skrev ved Grev Schacks Død i „Kirkeligt Søndags-
blad“: „En overordentlig værdifuld Tjeneste ydede Grev Schack vor
Kirke som Medlem af Kommissionen til Udarbejdelse af en ny
Salmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig. Hans varme
kirkelige Sans, hans fine Sprogfølelse og digteriske Begavelse gjorde
ham særdeles skikket til dette Arbejde“.
- ¹³⁸ *H. P. M. Bade*, tysk Provst, f. 71, Diakon Ullerup 98, Spr. Avgu-
stenborg 02, Aabenraa 09.
- ¹³⁹ *C. M. Jørgensen*, Præstesøn fra Døstrup. Sønderborg 1911. Spr. f.
den tyske Menighed i Sønderborg 19.
- ¹⁴⁰ *A. J. Christiansen*, f. Ensted. Diakonissepræst Berlin 06—13. Spr.
Tyrstrup—Hjerndrup 15. Preetz 23.

- ¹⁴¹ *G. Horstmann*, f. Rømø 81. Spr. Skrave 08, Brøns 13. Skærbæk 17—20. Tysk Frimenighedspræst Haderslev.
- ¹⁴² *G. Stemann*, fhv. Stiftsamtmænd i Ribe, død Haderslev 1929.
- ¹⁴³ ☉: Biskop Kochs Broder L. J. Koch, Søster Frk. Ulrikke Koch og Frk. Emma Reinsholm.
- ¹⁴⁵ *H. A. Langlo*, f. Flensborg 76, Spr. Lysabild 09—20.
- ¹⁴⁶ Jfr. *Jeppe Aakjær*: Samlede Digte. Første Bind 1885—1908. S. 131.
- ¹⁴⁷ *J. Aakjær*: Den nye Klokke. En Historie fra Heden. Holstebro. Julen 1921.
- ¹⁴⁸ *J. Aakjær*: Samlede Digte. Første Bind 1885—1908. S. 250.
-

INDHOLD

	Side
1. Slægt og Barndom	7
2. Student	25
3. Kandidat	42
4. Udenlands	67
5. Sognepræst i Vildbjerg	93
6. Herningtiden	108
7. Sognepræst i Odense	131
8. Biskoppen	137
9. De kirkelige Retninger	164
10. Kirkepolitik	184
11. Forkynderen	207
12. Foredrag og Møder	236
13. Konst. Biskop i Sønderjylland	248
14. Ude og hjemme	279
—————	
Noter	297

